T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANA BİLİM DALI

KİRMÂNÎ'NİN (ö.717/786) EL-KEVÂKİBU'D-DERÂRÎ'DEKİ ŞERH METODU

Doktora Tezi

Ali SARANÇ

Tez Danışmanı
PROF. DR. Mehmet GÖRMEZ

ANKARA-2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……..III
KISALTMALAR……...V
GİRİŞ…….....1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ……..…….....1
B. ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI……..……2
C. HAYATI……4
1- İsmi, Ailesi ve Doğumu…….....4
2- Vefatı……5
3- Âlimlerin Kirmânî Hakkındaki Görüşleri……6
D. HOCALARI ……..……..7
1- Bahâuddîn Yûsuf b. Ali el-Kirmânî ……..……7
2- Nâsıruddîn el-Fârukî ……..7
3- Adududdîn el-Îcî ……...7
E. ÖĞRENCİLERİ ……..……8
1- Takıyyuddîn Yahyâ el-Kirmânî ……..……..8
2- Muhibbuddîn el-Bağdâdî …… 8
F. ESERLERİ ……..…… 8
1- el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî ……9
2- en-Nukûd ve'r-Rudûd…….....…..10
3- Risâle fî Meseleti'l-Kuhl fi'l-Kâfiye……..……10
4- et-Tahkîk fî Şerhi'l-Fevâidi'l-Kıyâsiyye…..……11
5- Enmûzecü'l-Keşşâf……..……11
6- Hâşiye Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl……..12
7- Şerhu'l-Mevâkıf……..……..……...12
8- Şerhu Ahlâk-ı Adûdiyye……...……...……...13
9- Şerhu Kitâbi'l-Cevâhir……...……14
10- Zamâiru'l-Kur'ân…….....…..…….14
I. BÖLÜM……16
EL-KEVÂKİBU'D-DERÂRÎ'NİN KAYNAKLARI, TERTİBİ VE ÜSLÛBU..16
1.1- Kaynakları……....16
1.1.1- Hadis ve Hadis İlimleri Kaynakları……...16
1.1.2- Şerh Kaynakları……20
1.1.3- Tefsir Kaynakları……..22
1.1.4- Akâid ve Kelam Kaynakları……..24
1.1.5- Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları……...25
1.1.6- Arap Dili ve Belagatı Kaynakları……..26
1.1.7- Siyer ve Tarih Kaynakları……..31
1.1.8- Ricâl İlmine Dair Kaynaklar……..33
1.1.9- Cerh ve Ta'dil Kaynakları……..……..35
1.1.10- Felsefe Kaynakları……..……36
1.2- Tertibi……...36
1.2.1- Şerh Karakteri ve Hacmi……...36
1.2.2- Tertip Hataları…….....39
1.3- Üslûbu……...……...40
II. BÖLÜM……44
BAB BAŞLIKLARINI ŞERH METODU……..44
2.1- Buhârî'nin Babtan Kastının Ne Olduğunu Sorgulaması……..45

2.2- Bab Başlıkları Arasındaki Münasebeti Sorgulaması……...48
2.3- Bab Başlıklarıyla Hadislerin İlgilerini Sorgulaması…….61
2.4- Bablar Arasındaki Tertibe Getirdiği Eleştiriler……...…...64
2.5- Bab Başlığı Altında Herhangi Bir Hadis Zikredilmeyişinin Sebebini Sorgulaması……..……..…67
2.6- Buhârî'nin Bab Başlıklarını Oluştururken Şeyhlerine Tabi Olduğu Görüşünü Savunması……..……..…69
2.7- Bab Başlıklarıyla İlgili Olarak Nüsha Farklılıklarına İşaret Etmesi …72
2.8- Buhârî'nin Bazı Bab Başlıklarını Bazı Mezheplere Reddiye Olsun Diye Açtığını İdiia Etmesi……..……...74
2.9- Bazı Bab Başlıklarıyla İle İlgili Kelâmî Açıklama Yapması …….….76
2.10- Buhârî'nin Babı İsimlendirmesinde Vehminin Olup Olmadığını Sorgulaması…….……....77
III.BÖLÜM……..….79
EL-KEVÂKİBU'D-DERÂRÎ'DEKİ HADİSLERİ ŞERH METODU……..79
3.1- Hadislerin Senedleriyle İlgili Açıklama Yapması……...79
3.1.1- Ravilerin Cerh ve Tadili İle İlgili Açıklamalar Yapması…….79
3.1.2- Ravi İsimleri İle İlgili Açıklamalar Yapması……...…86
3.2- Hadislerin Metinleriyle İlgili Açıklama Yapması……...93
3.2.1- Hadislerin Lafzi Manalarını Tespiti…….94
3.2.2- Hadislerin Muhtevalarını İzahı……....106
3.2.3- Hadisler Arasında Görülen İhtilafı Tespiti ve Çözümü……...121
3.2.4- Hadislerin Diğer Delillerle İhtilafını Tespiti ve Çözümü……...140
3.2.5- Hadis Metinlerinde Hata Bulunup Bulunmadığını Tespiti…….146
3.2.6- Hadis Metinlerindeki Nüsha Farklılıklarını Tespit Etmesi…….158
3.2.7- Hadislerdeki Müphem Şahısların Hikmet ve Sırlarını Tespiti……163
IV. BÖLÜM……....167
EL-KEVÂKİBÜ'D-DERÂRÎ'NİN İSLAMÎ İLİMLER YÖNÜNDEN TAHLİLİ VE BUHÂRÎ ŞERHLERİ ARASINDAKİ YERİ……..……..167
4.1- el-Kevâkibu'd-Derârî'nin İslamî İlimler Yönünden Tahlili……...167
4.1.1- Hadis ve Hadis Usûlü İlmiyle İlgili Açıklamalar……167
4.1.2- Tefsir ve Tefsir Usûlü İlmiyle İlgili Açıklamalar……192
4.1.3- Kelâm İlmiyle İlgili Açıklamalar……202
4.1.4- Fıkıh ve Fıkıh Usûlüyle İlgili Açıklamalar……..212
4.1.5- Arap Dili ve Belagatı İlmiyle İlgili Açıklamalar……250
4.1.6- Ahlâk, Felsefe ve Tıp İlmiyle İlgili açıklamalar……..255
4.2- Kevâkib'in Buhârî Şerhleri Arasındaki Yeri……..260
4.2.1- Kaynak veÜslûpYönünden……..269
4.2.2- Şerh Metodu Yönünden……...270
4.2.3- İlimlerYönünden……...……...270
SONUÇ……....272
KAYNAKLAR……278
ÖZET……...……286
ABSTRACT……287

ÖNSÖZ

Hadis edebiyatının en temel eserlerinden biri olan Buhârî'nin *Sahîh*'ine, kendisinden sonra gelen âlimler tarafından hak ettiği değer verilmiş ve onun üzerine yüzlerce çalışma yapılmıştır. Buhârî'nin kendi ölçüleriyle sahih kabul ettiği hadislerden oluşturduğu eseri, zamanla Hadis Edebiyatının en önemli kaynağı olarak kabul edilmiş ve Kur'ân'dan sonra en sahih kitap olarak telakki edilmiştir.

Câmiu's-Sahîh üzerine büyük-küçük iki yüzü aşkın şerh yazılmıştır. Bu şerhler bir çok ayet, hadis ve eser ihtiva eden Buhârî'nin *Sahîh*'inin dolayısıyla İslâm'ın en doğru şekilde anlaşılmasını gaye edinmişlerdir. İşte bu şerhlerden bir tanesi de Kirmânî'nin *el-Kevâkibu'd-Derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseridir.

Kirmânî'nin Buhârî'nin *Sahîh'*i üzerine hazırladığı bu şerh, kendinden önce yazılan şerhlerden istifade edilerek oluşturulmuş bir şerhtir. Özellikle Hattâbî (ö.388/998) ve İbn Battâl'dan (ö.449/1057) yaptığı alıntılar *Kevâkib*'de önemli bir yer işkâl etmiştir. Kirmânî bu alıntılara bazen katılmış bazen de muhalefet etmiştir. Kirmânî'nin bu eleştirel yaklaşımını şerhin tamamında görmek mümkündür. Bu eleştirel yaklaşımını bilhassa fıkıh ve kelâm konularında sergilemiştir.

Kirmânî, bab başlıklarına dair açıklamalar yapmayı önemsediğini bizzat kendisi ifade etmiş; bunu şerhin bütününde göstermiştir. Sadece bab başlığının ne anlam ifade ettiğiyle değil aynı zamanda bab başlığı-hadis arasındaki uyumu ya da uyumsuzluğu da irdelemiştir.

Hadisleri şerh ederken sened-metin yönünden detaylı izahlarda bulunmuş, bazen kelime izahlarında çok uzun açıklamalar yapmıştır. Zamanın cerh-ta'dil, siyer-tarih kaynaklarından da istifade etmek suretiyle özellikle seneddeki kapalılığı gidermeye çalışmıştır. Arap dili ve belagatına dair eserleri kullanarak kelime ve cümleler üzerinde geniş bilgiler sunmaya çalışmıştır.

Kirmânî, hadis, tefsir, kelâm, fıkıh ilimlerini ilgilendiren bab başlıklarını, hadisleri ve ayetleri bu alanların önemli eserlerinden de faydalanmak suretiyle izah etmiştir. Bu alanlar içerisinde özellikle fıkıh ve kelâm konularında bir hadisi ya da bab başlığını şerh ederken sayfalarca açıklamalar yapmış; buna karşın tefsir konularını çok kısa ifadelerle açıklayıp sonraki bölümlere geçmiştir.

Tez konusunu seçmede ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen Hocam Prof Dr. Mehmet GÖRMEZ'e şükranlarımı sunmayı bir borç

bilirim. Ayrıca bu tezin hazırlanmasında başta değerli arkadaşım M. Emin EREN'e ve bana yardımcı olan tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme de teşekkürümü sunarım.

Ali SARANÇ

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.y.	: Aynı yer
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
çev.	: Çeviren
EÜGNTTE	: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü
EÜİF	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
r.a	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
ö.	: Ölüm tarihi
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Selem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Basım Tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınları
y.y.	: Basım Yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırmamızda Buhârî'nin (ö.256/870) *Câmiu's-Sahîh*'i üzerine yapılan şerhlerden biri olan Kirmânî'nin (ö.786/1384) *el-Kevâkibu'd-Derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserini ve bu eserdeki şerh metodunu inceledik.

Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine pek çok çalışma yapıldığı herkesçe bilinmektedir. Bu çalışmalar içerisinde en meşhur olanları dört tanedir. Bunlar Kirmânî'nin *el-Kevâkibu'd-Derârî*, İbn Hacer'in (ö.852/1448) *Fethu'l-Bârî*, Aynî'nin (ö.855/1451) *Umdetü'l-Kârî* ve Kastallânî'nin (ö.923/1517) *İrşâdu's-Sârî* adlı eseridir. Kirmânî'nin eserini önemli kılan ise bu dört eser içerisinde ilk olarak kaleme alınmış olmasıdır.

Kirmânî, bu eserini, *Sahîh*'in kendinden önceki şerhlerini dikkate alarak ve zamanının en meşhur kitaplarından da istifade etmek suretiyle meydana getirmiştir. Biz de bu çalışmamızda Kirmânî'nin *Kevâkib*'de izlediği şerh metodunu tespit etmeye gayret gösterdik.

Kirmânî eserinin mukaddimesinde, Hattâbî (ö.388/998), İbn Battâl (ö.449/1057) ve Moğultay b. Kılıç (ö.762/1361) gibi âlimlerin Buhârî'nin kitabı üzerine şerhler yazdıklarını; bu şerhlerin öneminden bir şey eksiltmeksizin, (ولا اقول ذالك غضا من مراتبهم الجليلة العلية او وضعا من رفيعات اقدارهم الشريفة السنية حاشا من ذالك) özellikle şerhini yaptıkları kitabı eleştiriye tabi tutmamaları sebebiyle tenkit etmiş ve bu nedenle bir şerh yazmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Bu manadan olarak Kirmânî, yeri geldiğinde Buhârî'yi eleştirmekten geri durmamıştır. Hatta bu sebeple İbn Hacer, Kirmânî'yi sert sözlerle tenkit etmiştir. Kirmânî'nin şerhini yaptığı bir eseri ve müellifini daha o çağda eleştirebilmiş olması bizim bu eser üzerine yoğunlaşmamıza sebep olan etkenlerden biri olmuştur. Çünkü bize göre şârihin amacı sadece şerhini yaptığı eserin iyi ve doğru yönlerini ortaya çıkarmak olmamalı; aynı zamanda, varsa eleştirilecek yönleri, onları da tespit etmek olmalıdır.

Kevâkib'de fıkıh ve kelâm konuları detaylı bir şekilde şerh edilmiştir. Şerhi yapılan hadisin Arap Dili ve Belagatını ilgilendiren yönlerine dair ayrıntılı izahlar yapılmış ve ricâl bilgisine önem verilmiştir. Bunlar *Kevâkib*'in olumlu taraflarıdır, diyebiliriz. Ancak *Kevâkib*'de hadisin diğer varyantlarının bir araya getirilmemiş olması gibi eksikliklerinin olduğunu da ifade etmeliyiz. Bir de özellikle fıkhî

konuları izahında mezhebi olan Şâfiî mezhebinin görüşlerinin dışına çıkmamış olması ve Hanefî mezhebine getirdiği sert eleştiriler, Kirmânî'nin objektifliğine yönelik olumsuz düşünceleri yoğunlaştırmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI

Araştırmamızda Kirmânî'nin *Kevâkib*'de takip ettiği metodu tespit etmeye çalıştık. *Kevâkib*'in metodunu belirleyebilmek için öncelikle Hattâbî(ö.388/998), İbn Hacer (ö.852/1448), Keşmirî (ö.1352/1933) gibi âlimlerin eserlerinin şerh metodunu ele alan tezleri incelemekle işe başladık. Sonra şerh metodunu incelerken hangi başlıklara dikkat etmemiz gerektiğini tespit ettik. Başlıkları oluştururken bu tezlerin önem verdiği konulara ve başlıklara biz de yer verdik. Bu çalışmanın ardından *Kevâkib*'in baştan sona kadar okunması gerekiyordu. Biz de *Kevâkib*'in tamamını okumaya başladık. Okuma işi devam ederken tezimizde kullanmamız gereken noktaları belirledik. *Kevâkib*'in baştan sona kadar okunma işlemi sona erdiğinde tezimizin ana hatları da aşağı yukarı şekillenmişti.

Tezimizde *Kevâkib*'in dışında Kirmânî'nin bir diğer eseri olan *Şerhu Ahlâk-ı Adûdiyye* adlı eserinden de faydalandık. Bunun yanında *Kütüb-i Sitte* ve diğer temel hadis kaynaklarıyla birlikte ricâl kitapları da tezimizde müracaat ettiğimiz kaynaklar oldular. Bunun dışında Fuad Sezgin'in *Buhârî'nin Kaynakları* adlı kitabı başta olmak üzere çağdaş birçok eserden de yararlanmaya çalıştık.

Kevâkib'de geçen bir konunun izahında hem Kirmânî'nin hadisin izahında kullandığı diğer âlimlerin görüşlerini verdik hem de konuyla ilgili diğer kaynaklarda zikredilen görüşleri serdetmeye özen gösterdik. Burada farklı kaynakları kullanmak suretiyle tezimizi zenginleştirmeyi amaç edindik.

Araştırmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kirmânî'nin hayatı ve eserleri hakkında açıklamalarda bulunduk.

Birinci bölümde *Kevâkib*'in kaynakları, tertibi ve üslûbuna dair bilgiler verdik. Bu çalışmanın *Kevâkib*'in şerh metodunu tespitte önemli olduğunu düşündük. Çünkü bu tespiti yapmakla, biz, Kirmânî'nin ilgili ilimlerdeki zamanının en temel kaynaklarını kullandığını görmüş olduk.

İkinci bölümde Kirmânî'nin bab başlıklarını nasıl şerh ettiğini ele aldık. Buhârî üzerine yapılan her çalışmada az ya da çok bu konuya temas edilmiştir.

Çünkü bizzat Buhârî bab başlıklarına önem vermiştir. Bu nedenle hazırladığımız bu tezimizde böyle bir bölüm açmamızın gerekli olduğunu düşündük.

Üçüncü bölümde Kirmânî'nin hadisleri nasıl şerh ettiğine değindik. Burada hadisin sened ve metin kısımlarının nasıl ele alınmış olduğunu belirlemeye çalıştık. Ayrıca hadisler arasındaki ihtilafların nasıl giderilmeye çalışıldığını ayrıntılı olarak göstermeye gayret ettik. Bir de hadislerde meydana gelen hatalara işaret ettik.

Dördüncü ve son bölümde ise *Kevâkib*'i temel İslamî ilimler yönünden bir incelemeye tabi tuttuk. Bununla Kirmânî'nin hem diğer ilimlerdeki ilmî seviyesini hem de şerhte bu ilimleri kullanış metodunu tespit etmiş olduk. Ayrıca *Kevâkib*'in diğer şerhler yanında nerede durduğunu belirlemeye gayret ettik.

Araştırmamız, vardığımız sonuçları zikrettiğimiz sonuç bölümüyle tamamlandı.

C. HAYATI

1. İsmi, Ailesi ve Doğumu

İsmi, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Saîd el-Kirmânî eş-Şâfiî'dir. (717-786/1317-1384) Kirmânî'nin doğum tarihinin 16 Cemâziyelevvel 717 olduğu konusunda âlimler arasında bir ittifak söz konusudur.[1] Perşembe günü doğduğunu oğlu Takıyyuddîn haber vermiştir.[2] İsminde zikredilen Ali b. Saîd yerine Ali b. Abdilkerîm diyenler de olmuştur.[3] Lâkabı Şemsüddîn'dir. Kaynaklarda bu lâkabı nasıl ve niçin aldığına dair bir bilgi mevcut değildir.

Kirmânî aslen Kirmanlı'dır.[4] Kays Âl-i Kays, Kirman'ın İran'da bir şehir olduğunu bildirmiştir.[5] Aslen Kirmanlı olsa da hayatının büyük bölümünü geçirdiği Bağdat'ta meşhur olmuştur.[6]

Kirmânî, ilk eğitimini babası Bahâuddîn Yûsuf b. Ali el-Kirmânî'den almıştır.[7] Sonra Şiraz'a gitmiştir.[8] *Miftâhu's-Saâde*'de Kirman'a gittiği kaydedilir.[9]

---

[1] İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Askalânî, *Düreru'l-Kâmine fî a'yâni'l- mieti's-sâmine*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut-t.y., IV, 310; Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî mevzuâtu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîsiyye, Kahire-t.y., I, 312; İbnü'l-İmâd Şihâbuddîn Ebî'l-Felâh Abdilhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Beyrut- 1413/1992, VIII, 504; Abduaziz b. İmâm Veliyullah ed-Dihlevî, *Bustânu'l-Muhaddisîn fî beyâni Kütübü'l-Hadîs ve Ashâbihâ'l-garri'l-meyâmin*, Farsçadan Arapça'ya nakleden Muhammed Ekrem en-Nedvî, Dâru'l-garbi'l-İslâmî (2002), s. 232; Hayruddîn ez-Ziriklî, *A'lâm Kâmus Terâcüm el-Eşhüru'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-Mütearribîn ve'l-Müsteşrikîn*, VIII, 27; Kays b. Âl-i Kays, *el-Îrâniyyûn ve'l-edebü'l-Arab*, Müessesetü'l-buhûs ve't-Tahkîkâtu's-Sekâfiyye, Tahran-1363, s. 600; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Buğyetü'l-Vuât fi't-Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire-1384/1964, I, 279.

[2] Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312.

[3] İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 505; Kays b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.

[4] Ez-Ziriklî, a.g.e., VIII, 27; Kays b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.

[5] Kays b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.

Bununla birlikte Kirman şehri hakkında birtakım görüş farklılıkları da mevcuttur. Şöyle ki: *Tecrîd-i Sarih*'te Kirman'la ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: Suyûtî *Lübbü'l-Lübâb*'ında Kirman'ı kâf'ın kesresiyle zaptetmiş ve büyük bir vilayetin yahut Nişabur'da bir mahallenin ismi olduğu bildirilmiştir. *Tevşîh*'te de İbn Sem'ân'ın feth ile tashîh ettiği kaydedilmiştir. Kirmânî'nin kendisi de Buhârî şerhinde kendi beldesi halkının ittifakla kesr ile telaffuz ettiklerini haber vermiştir. Yâkut-ı Hamevî Gazne'ye mülhak bir kasaba olduğunu bildiriyor. (Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarih*, IV, 121).

Kirmânî, Kirman'ın yerini; Horasan ile Hint denizi, Irak-ı Acem ile Sicistan arasında bir yer olarak tarif ediyor. (Kirmânî, a.g.e., XIV, 162)

[6] Ez-Ziriklî, a.g.e., VIII, 27.

[7] İbn Hacer, a.g.e., IV, 310; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; ed-Dihlevî, a.g.e., s. 232; Suyûtî, a.g.e., I, 279.

[8] İbn Hacer, a.g.e., IV, 310.

Kirman'da hayatının bundan sonraki kısmının tamamına etkisi olacak olan hocası Adududdîn el-Îcî (ö.756/1355) ile tanışmış ve ondan 12 yıl boyunca ders almıştır.[10] Bir süre Îcî'nin kitaplarını okumaya devam etmiş, sonra Mısır, Hicaz, Şam, Dımaşk ve Irak'a ilmi seyahatler gerçekleştirmiştir. Kirmânî en son gittiği Bağdat'a yerleşmiş, Bağdat'ta 30 yıl boyunca ilim neşriyle meşgul olmuştur.[11] Buradan Mısır'a gitmiş ve Mısır'da Câmiu'l-Ezher'de Nâsıruddîn el-Fârukî'den Buhârî'nin *Câmiu's-Sahîh*'ini dinlemiştir.[12] Daha sonra Mekke'ye gidip orada *el-Kevâkibu'd-Derârî*'yi yazmaya başlamıştır.[13] İbn-i İmâd (ö.1089/1679) Kirmânî'nin, Buhârî şerhini Mekke'de yazmaya başladığını, fakat Bağdat'ta tamamladığını nakleder.[14]

Kirmânî hakkında bilgi veren eserlerde hocaları olarak babası Bahâuddîn (ö.?), Adududdîn el-Îcî ve Nâsıruddîn el-Fârukî'ye (ö.?) yer verilmiştir. Öğrencileri arasında Muhibbuddîn el-Bağdâdî (ö.?) ve oğlu zikredilmiştir.[15]

Kirmânî'nin ilmî seviyesinden bahsedilirken onun fıkıh, hadis, tefsir, meânî, arap dili alanlarında âlim olduğundan söz edilmiştir.[16]

2. Vefatı

16 Muharrem 786 Perşembe sabahı, hac vazifesini yerine getirdikten sonra Mekke'den Bağdat'a dönerken Ravzu'l-Müntehâ denilen yerde vefat etmiştir.[17] *Şezerât*'ın tahkikini yapan Abdulkâdir el-Arnaûd, şehirleri anlatan eserlerde bu isimde bir yer ismine rastlayamadığını bildirmiştir.[18] Kaynaklarda kabrinin Bağdat'ta Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin (ö.476/1083) kabrine yakın bir yerde olduğu ve kabrine bir kubbe inşa edildiği nakledilmiştir.[19]

---

[9] Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312.
[10] İbn Hacer, a.g.e., IV, 310; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; ed-Dihlevî, a.g.e., s. 232; Kâys b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.
[11] İbn Hacer, a.g.e., IV, 310; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; ed-Dihlevî, a.g.e., s. 232; ez-Ziriklî, a.g.e., VIII, 27; Kâys b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.
[12] İbn Hacer, a.g.e., IV, 310; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; Suyûtî, a.g.e., I, 279.
[13] Ez-Ziriklî, a.g.e., VIII, 27.
[14] İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506.
[15] İbn Hacer, a.g.e., IV, 311.
[16] Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; Suyûtî, a.g.e., I, 279.
[17] İbn Hacer, a.g.e., IV, 311; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; ed-Dihlevî, a.g.e., s. 233; ez-Ziriklî, a.g.e., VIII, 28; Kâys b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 601.
[18] İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506.
[19] İbn Hacer, a.g.e., IV, 311; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; Suyûtî, a.g.e., I, 280.

3. Âlimlerin Kirmânî Hakkındaki Görüşleri

Âlimler Kirmânî'den bahsederken onun tevazu sahibi ve iyiliksever oluşunu öne çıkarmışlardır.

Nâsıruddîn el-Irâkî (ö.?): "Kirmânî ile Mekke'de buluştum. O, şerefli ve faziletli bir insandı", demiştir.[20]

Şihâbuddîn İbn Hacî(ö.?): "Bağdat'ta otuz sene boyunca ilim neşriyle meşgul oldu. Tevazu sahibi ve iyiliksever biriydi", demiştir.[21]

Şihâbuddîn İbn Hacî (ö.?): "İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasar*'ına ve Buhârî'nin *Câmiu's-Sahîh'*ine şerh yazdı. Başka kitaplar üzerine de şerhleri mevcuttur. Birçok defa hacca gitti. Mekke, Medine, Dımaşk ve Kahire'de hadis dinledi. Câmiu'l-Ezher'de Nâsıruddîn el-Fârukî'den hadis dersleri aldı", demiştir.[22]

Oğlu Takıyyuddîn Yahyâ el-Kirmânî (ö.833): "Mütevazî, iyiliksever, ilim ehli bir insandı. Yüksek bir yerden düştü ve otuz dört yaşından itibaren yürürken baston kullanmak zorunda kaldı", demiştir.[23]

Taşköprüzâde (ö.968/1561), *Miftâhu's-Saâde*: "Kirman'a gitti ve orada Adududdîn el-Îcî (ö.756/1355) ve diğerlerinden ders aldı. Akranları arasında temayüz etti. Zamanının âlimlerinden üstündü. Tam bir ahlâk sahibi idi. Fakirlere ve âlimlere karşı güler yüzlü ve mütevazı idi. Dünya ehli ile çok fazla birlikte olmaz ve onlara fazla iltifat etmezdi. Sultanlar onun evine gelir ve ondan dua ve nasihat talebinde bulunurlardı", demiştir.[24]

Kirmânî *Kevâkib*'i yazış gayesini açıklarken kendisi hakkında da fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Kirmânî: "Bu eserimi, zamanımızda gayreti az, aklı zayıf kişilerin yaptıkları gibi, mal, mevki, sultana veya halifeye yaklaşmak gibi hiçbir dünyevî maksada vesile kılmadım. Sırf Allah rızasını gözettim ve karşılığını da ondan bekliyorum", demiştir.[25]

---

[20] İbn Hacer, a.g.e., IV, 310; İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; Kâys b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.
[21] İbn Hacer, a.g.e., IV, 311.
[22] İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; Kâys b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.
[23] İbnü'l-İmâd, a.g.e., VIII, 506; ed-Dihlevî, a.g.e., 232; Kâys b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.
[24] İbn Hacer, a.g.e., IV, 311; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; ed-Dihlevî, a.g.e., s. 232; Kâys b. Âl-i Kays, a.g.e., s. 600.
[25] Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf, el-*Kevâkibu'd-Derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Sahîhu'l-Buhârî bi şerhi Kirmânî),* Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-1356/1937-1401/1981, *Mukaddime*, s. 6.

D. HOCALARI

1. Bahâuddîn Yûsuf b. Ali el-Kirmânî (ö.?)

İbn Hacer, Kirmânî'nin hocaları arasında babası Bahâuddîn'i (ö.?) de saymıştır.[26]

2. Nâsıruddîn el-Fârukî (ö.?)

Kirmânî hakkında bilgi veren kitapların çoğunda Kirmânî'nin Mısır'a gittiği ve orada Nâsıruddîn el-Fârukî'den (ö.?) Buhârî'nin *Sahîh*'ini dinlediğini haber vermektedir.[27]

3. Adududdîn el-Îcî (ö.756/1355)

Îcî'nin tam ismi, Ebû'l-Fazl Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî'dir.(ö.756/1355) 680'de (1281) Şiraz yakınlarındaki Îc'de doğmuştur. İlhanlılar döneminde Gıyâseddîn Muhammed'in arzusu ile 727/1327 yılında Şiraz'da kadılığa başlamıştır.[28]

Îcî'nin Metodu: Îcî, üç ayrı alanın usûlünü kendi düşüncesine konu olarak seçmiştir. Usûlü'd-dîn, usûl-ü fıkıh ve usûlü'l-luga. Bunların birincisinde akideyi, ikincisinde fıkıh ilkelerini, üçüncüsünde dil bilimin esaslarını araştırmıştır. Îcî'nin metodunu ifade eden kavram "tahkîk"tir. Tahkîk, kendisinden önce tespit edilmiş bulunan doğruların rasyonel bir şekilde yeniden kazanılmasının yoludur. Îcî'ye göre kendi döneminde yaşayan âlimler, doğru diye ileri sürülen kanaatleri ciddi bir şekilde tahkîk etmedikleri için başta kelamcılar olmak üzere ilimlerde "kîl ü kâl" ile uğraşılmış, herhangi bir rivayet, niçin söylendiği araştırılmadan ve neye tekabul ettiği belirlenmeden neşredilmiştir. Îcî'nin eserlerinde tahkîk, bir tür yeniden inşa, yani savunulan bir görüşü yeniden ele almak, bunun sonucunda o görüş hakkında bir kanaate ulaşmak, onu benimseyip sürdürmek veya reddedip gündemden çıkartmaktan ibarettir. Ancak tahkîk bazı kriterler dikkate alınarak yürütülmelidir. Bu kriterler görüşün doğru olduğunu tespit etmek, ne getirip götürdüğünü dikkate almak, ayrıca bütün bu düşünce sistemi içinde onun yerini belirlemek, böylece düşüncede bir insicama ulaşmaktan ibarettir. Îcî kelamda doğruluk kriteri olarak şeriata uygunluğu, işe yararlık kriteri olarak Müslümanların o gün karşı karşıya bulunduğu

---

[26] İbn Hacer, a.g.e., IV, 311.
[27] İbn Hacer, a.g.e., IV, 310; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 312; Suyûtî, a.g.e., I, 279.
[28] Erdem, Hüsamettin, TDV. İslâm Ansiklopedisi, "*Îcî*" maddesi, XXI, 411.

akîdevî meselelerin hallini ve insicam kriteri olarak da mantıkî tutarlılığı kabul etmektedir.[29]

E. ÖĞRENCİLERİ

1. Takıyyuddîn Yahyâ el-Kirmânî (ö.833)

Tam ismi, Yahyâ b. Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî'dir. Receb 762'de Bağdat'ta doğmuştur. Babasının talebesi Celaleddin Es'âd b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî'den Kur'ân-ı Kerîm'i ve çeşitli metinleri ezberlemiştir. Babasından sarf-nahiv, mantık, edebiyat, fıkıh ve kelâm ilimleriyle ilgili önemli eserleri şerhleriyle birlikte okumuştur. Bağdat medreselerinde verdiği dersleri 12 yıl boyunca takip ederek Şâfiî fıkhı ve usûlüne dair çeşitli eserleri ve *el-Kevâkibu'd-Derârî*'nin tamamını ondan dinlemiştir. Devrin tanınmış âlimlerinden hadis, lügat, hüsn-i hat, edebiyat, belagat, mantık, felsefe, kelâm, âdâbu'l-bahs, astronomi, va'z ve irşad (tasavvuf) dersleri almıştır. Babasıyla birlikte 50 kadar ilim merkezini dolaşmıştır.

Sirâcuddîn el-Bulkînî'ye uzun yıllar talebelik ederek fetvalarını yazmış, ondan fetva ve tedris icâzeti almış, Irâkî'nin *Elfiyesi*'ni dinlemiş, İbnü'l-Mulakkın'dan hadis tahsil etmiştir.

İbnü'l-Kirmânî 8 Cemâziyelâhir 833'te Kahire'de vebadan öldü. Onun iki eseri vardır:

1. *Mecmau'l-Bahreyn ve cevâhiru'l-harbeyn*. Buhârî şerhidir. 8 cilttir.
2. *Muhtasaru Târîhi Mekketi'l-Müşerrefe*[30]

2. Muhibbuddîn el-Bağdâdî (ö.?)

Kirmânî'nin öğrencileri arasında Muhibbuddîn el-Bağdâdî (ö.?) de sayılmıştır.[31]

F. ESERLERİ

Kirmânî'nin eserlerini incelediğimizde ilk göze çarpan şey, onun müstakil bir eser kaleme almak yerine, daha çok kendinden önce yazılmış olan kitaplara şerh,

---

[29] El-Îcî, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Beyrut-t.y., s. 4, 5.
[30] Akyüz, Ali, TDV. İslam Ansiklopedisi, *"İbnü'l-Kirmânî"* maddesi, XXI, 15.
[31] İbn Hacer, IV, 311.

haşiye ve tahkik türü eserler meydana getirmiş olmasıdır. İlmî şahsiyetinin gelişiminde onu en çok etkileyen hocası hiç şüphe yok ki Adududdîn el-Îcî'dir.(ö.756/1335) Kirmânî on iki yıl boyunca Îcî'nin talebeliğini yapmış ve onun eserlerini okumuştur.

Öncelikle Kirmânî'nin en meşhur eseri olan ve bizim de tez konumuzu oluşturan Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yazdığı şerhi *el-Kevâkibu'd-Derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseri hakkında kısa bir bilgi vereceğiz.

1. el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî

Kirmânî'nin en önemli eseri hiç şüphesiz Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yaptığı şerhtir. Kirmânî böyle bir şerhi, daha önce hazırlanmış olan şerhleri yetersiz görmesi sebebiyle yazdığını ifade etmiş ve İbn Battâl (ö.449/1047), Hattâbî (ö.388/998) ve Moğultay b. Kılıç'ı (ö.762/1361) bu nedenle eleştirmiştir. Maksadının bu şerhlerin değerini düşürmek olmadığını söyleyen Kirmânî, bu eserinde garip kelimeleri şerh etmek, i'rab vecihlerini göstermek, özel terkipleri, muhaddislerin ıstılahlarını, usûlcüleri ilgilendiren konuları, hadislerden çıkarılacak faydaları ve fıkhî meseleleri açıklamak, sahih rivayetleri tespit etmek, ravilerin isimlerini, lâkaplarını, neseb ve özelliklerini, doğum ve ölüm tarihlerini, beldelerini ve rivayetlerini tashih etmek, çelişkili görülen rivayetler arasını uzlaştırmak amacında olduğunu belirtir. Her babtaki hadislerin bab tercemeleriyle münasebetini ve uygunluğunu açıkladığını söyleyen Kirmânî, bunun kolay bir iş olmadığını ve asırlar boyu birçok âlimin bundan aciz kaldığını belirtir.

Kirmânî bu şerhini Mekke'de mücavir bulunduğu 775 senesinde orada tamamlamış ve kendi ifadesine göre, bir süre düşündükten sonra bir gece Kâbe'yi tavaf akabinde bir ilham sonucu eserine *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ismini vermiştir.

İbn Hacer (ö.852/1448), Kirmânî'nin bu şerhini faydalı bulmakla beraber, malumatı sadece kitaplardan naklettiği için bazı nakillerde evhamı olduğunu söylemektedir.[32]

[32] İbn Hacer, a.g.e., IV, 311.

İbn Kadı Şuhbe'nin (ö.874/1469) de, içinde çok evham ve tekrar bulunduğu ve özellikle ravi isimlerinin zaptında yanlışlık olduğu şeklinde bu eseri eleştirdiği rivayet edilir.[33]

2. en-Nukûd ve'r-Rudûd

Kirmânî, *en-Nukûd ve'r-Rudûd* ismiyle anılan eserini İbnü'l-Hâcib'in (ö.646/1249) *Muhtasar*[34] adlı eserine yedi şerhin yanı sıra diğer bazı şerhlerden yararlanarak derleme niteliğinde hazırlamıştır.[35] Bu şerh yedi şerhi içerdiği için *Seb'atü's-seyyâre* veya *el-Kevâkibu's-seb'a* gibi isimlerle de anılmaktadır. *Keşfü'z-zünûn*'da bu şerh tanıtılırken müellif adının Ekmeleddin el-Bâbertî (ö.786/1384) olarak kaydedilmesi[36] muhtemelen onun şerhiyle isim benzerliğinden kaynaklanan bir hatadır.[37] Eser, Süleymaniye ve Köprülü kütüphanelerinde yazma halinde bulunmaktadır.[38]

3. Risâle Fî Mes'eleti'l-Kuhl Fi'l-Kâfiye

Kirmânî, İbnü'l-Hâcib'in (ö.646/1249) *el-Kâfiye*[39] adlı eseri üzerine *Risâle fî mes'eleti'l-kuhl fi'l-Kâfiye* adlı bir çalışma yapmıştır.[40]

---

[33] Ez-Ziriklî, a.g.e., VIII, 28.

[34] İbnü'l-Hâcib'in tam ismi, Ebû Amr Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus'tur. (ö.646/1249) H. 570'de Mısır'da doğmuştur. Babası, Selahaddin Eyyubî'nin dayısının oğlu Kûs emiri İzzeddin Mûsek es-Salâhî'nin hâcibi idi. Babasının bu görevinden dolayı o, İbnü'l-Hâcib diye anılmıştır.

Mâlikî fakihi olan İbnü'l-Hâcib önce kelamcıların metoduyla kaleme aldığı usûl-ü fıkha dair eseri *Münteha's-sûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*'i kaleme almıştır. Sonra bu eser üzerine *Muhtasaru'l-Müntehâ* adıyla bir şerh yazmıştır. Îcî, *el-Muhtasar* üzerine *Şerhu Muhtesari'l-Müntehâ* ismiyle bir şerh yazmıştır. Kirmânî ise İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*'ı üzerine Îcî'nin yazdığı şerhin dışında yedi şerh daha yapıldığını söyler. Kendisi bu sekiz şerhin bir derlemesi niteliğinde *en-Nukûd ve'r-Rudûd* adlı eserini hazırlamıştır.

İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*'ı üzerinde Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı ile Fahreddin er-Râzî'nin *Mahsûl*'ünün etkisi olduğu söylense de Fahreddin er-Râzî daha belirgin bir şekilde etki etmiştir. İbnü'l-Hâcib'in bu çalışması fıkıh usûlünün gelişmesi açısından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Çavuşoğlu, Ali Hakan, *Irak Mâlikî Ekolü* (III-V/IX-XI yy.) (Basılmamış doktora tezi) İstanbul-2004, s. 21, 64.

[35] Ziriklî, a.g.e., VIII, 28.

[36] Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1854.

[37] Koca, Ferhat, TDV. İslâm Ansiklopedisi, "*Muhtasar*" maddesi, XXXI, 69.

[38] Süleymaniye ktp. no: 001735, 297.56; Köprülü ktp. no: 00491, 291.501.

[39] İbnü'l-Hâcib'in bu eseri *el-Kâfiye* Arap gramerine dair kaleme alınmış üç temel eserin sonuncusudur. Bunların ilki Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında nahiv ve sarf konuları zengin örneklerle geniş bir şekilde ancak karışık olarak incelenmiş, Zemahşerî de bu malzemeyi kısmen özetleyip düzene sokmak suretiyle *el-Mufassal*'ını meydana getirmiştir. İbnü'l-Hâcib ise *el-Mufassal*'dan yararlanarak

4. et-Tahkîk Fî Şerhi'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye

Sekkâkî (ö.626/1229) Arap grameri ve belagatına dair *Miftâhu'l-Ulûm*[41] isminde bir eser yazmıştır. Adududdîn el-Îcî (ö.756/1335) bu eser üzerine *Fevâidü'l-Gıyâsiyye* adıyla bir çalışma yapmıştır. Kirmânî ise Îcî'nin (ö.756/1335) eserine *et-Tahkîk fî Şerhi'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye* adıyla bir tahkik hazırlamıştır.[42] Bu eser 2004 yılında basılmıştır.[43] Ayrıca Köprülü kütüphanesinde de yazma olarak bulunmaktadır.[44]

5. Enmûzecü'l-Keşşâf

Kirmânî Zemahşerî'nin (ö.538/1143) *Keşşâf*'ı[45] üzerine *Enmûzecü'l-Keşşâf* adlı bir eser kaleme almıştır.[46] Süleymaniye ve Nurosmaniye kütüphanelerinde yazma halde bulunmaktadır.[47]

---

nahve dair konuları daha öz ve yalın bir anlatımla *el-Kâfiye*'sinde, sarfa dair bilgileri de *eş-Şâfiye*'sinde toplamıştır. Dolayısıyla bu eserler birbirinin temel kaynağıdır.

İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*'de genelde Basra mektebinin görüşlerine uymakla birlikte bazen Kûfe mektebinin fikirlerine de katılarak eklektik bir yöntem izlemiştir. Eserde Ebû Amr b. 'Alâ, Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, Yûnus b. Habîb, Ali b. Hamza el-Kisâî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ahfeş el-Evsat, Ebû Osman el-Mâzinî, Müberred, İbn Keysân ve Zeccâc gibi dilcilerin görüşlerine sık sık atıfta bulunulmuş, zaman zaman da Arap lehçelerine işaretler yapılmıştır. Kitapta şâhid olarak yirmi dört ayet, on üç şiir ve sekiz atasözü yer alır. Kılıç, Hulusi, TDV. İslam Ansiklopedisi, *"Kâfiye"*, maddesi, XXIV, 153.

[40] Taşköprüzâde, a.g.e., I, 213.

[41] Sekkâkî'nin tam ismi, Sirâcuddîn Ebî Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî'dir.(ö.626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm*'un I. bölümünde sarf, II. bölümünde nahiv, III. bölümünde beyân ve bedîi bilimlerini kapsayan konulara yer verilmiştir.

Sekkâkî eserinde, Abdulkâhir el-Cürcânî'nin *Delâilu'l-İ'câz*'ı ile *Esrâru'l-Belâga*'sı, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ve Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-İcâz*'ından yararlanmakla birlikte mantıkî bir örgü içinde az örnek, bol tanımlama ve gruplandırmalarla belagat mevzularının incelenmesinden özgün bir yaklaşım getirmiştir. Benli, Mehmet Sami, TDV. İslam Ansiklopedisi, *"Miftâhu'l-Ulûm",* maddesi, XXX, 20, 21.

[42] Suyûtî, a.g.e., I, 280.

[43] Kirmânî, *et-Tahkîk fî şerhi'l-Fevâidi'l-Kıyâsiyye*, thk. Ali b. Dahîlullah, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Suudî Arabistan-1424/2003-2004.

[44] Köprülü ktp. no: 001434, 492. 7.

[45] Zemahşerî'nin tam ismi, Ebû'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmî'dir.(ö.538/1144)

Mu'tezîle âlimlerinden Zemahşerî'nin ağırlıklı olarak dirayet metoduyla yazdığı tefsirin tam adı *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmi zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*'dir.

Dirayet metoduna göre yazılan eserde rivayetlere de yer verilerek iki metot birleştirilmiştir. Ayetler, dil ve belagat kaideleriyle tefsir edilirken, mecâzî manalar keşfedilmeye çalışılıyor. Sebeb-i nüzûllar, surelerin fazileti ile ilgili mevzu haberler, kıraat farklılıkları, nâsih-mensûh, ahkâm ayetleri mezheplere göre görüşler veriliyor. Te'viller yapılıyor. Kur'ân'ın Kur'ân'la ve sünnetle tefsirine ilişkin örnekler veriliyor. Eserde Mu'tezîle mezhebinin ilkelerine uygun olan ayetler muhkem, aykırı

6. Hâşiye Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl

Kirmânî Beyzâvî'nin (ö.685/1286) *Envâru't-tenzîl*'i[48] üzerine *Hâşiye Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl* adlı bir hâşiye yazmıştır.[49]

7. Şerhu'l-Mevâkıf

Kirmânî Îcî'nin *el-Mevâkıf*[50] adlı eseri üzerine *Şerhu'l-Mevâkıf* ismiyle bir şerh yazmıştır.[51] Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.[52]

Kirmânî Îcî'nin (ö.756/1335) eserine şerh yazmıştır. Ancak Îcî'nin bir başka öğrencisi olan Cürcânî'nin yazdığı şerh daha çok meşhur olmuş ve *el-Mevâkıf* ile birlikte onun şerhi basılmıştır.[53]

---

olanlar ise müteşâbih sayılarak müteşâbihler muhkemlerin ışığında te'vil ediliyor. Özek, Ali, TDV. İslam Ansiklopedisi, *"Keşşâf"* maddesi, XXV, 329-330.

[46] Taşköprüzâde, a.g.e., I, 213; Suyûtî, a.g.e., I, 280.

[47] Süleymaniye ktp. müstakil Mecduddîn et-Tebrizî, no: 876. 81-204 vr. no: 000242, 297. 2; Nurosmaniye ktp. no: 000568, 297. 1.

[48] Beyzâvî'nin tam ismi, Nâsıruddîn Ebû Saîd (Ebû Abdullah) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'dir.(ö.685/1286) Orta hacimde özlü bir tefsir olan *Envâru't-tenzîl*'de rivayet ve dirayet metotları birlikte kullanılmıştır. Ayetler tefsir edilirken diğer ayetlere, hadislere, sahabe sözlerine ve tâbiînin görüşlerine başvurulmuş, bunların zayıf olanlarına "kîle" veya "ruviye" ifadesiyle işaret edilmiştir. Eserde dil kaidelerine ve aklî istidlâllere dayanılarak ortaya konan yeni görüşler ilave edilmek suretiyle dirayet metodu uygulanmıştır ki, müellifin tefsir ilmindeki gücünü gösteren asıl bölümler bunlardır.

İtikâdî konulara ilişkin ayetler tefsir edilirken Mu'tezîle ile Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilaflara temas edilmiş ve genellikle Ehl-i Sünnet'in görüşleri isabetli bulunmuştur. Beyzâvî ahkâm ayetlerini tefsir ederken fıkhî mezhepler arasındaki ihtilaflardan bahsederek özellikle Şâfiî ve Hanefîler'in istidlâl ettikleri ayetleri belirtmiş, Hanefîler'in görüşlerini isabetsiz bulup eleştirmiştir. *Keşşâf*'tan bazen aynen iktibaslarda bulunmuştur. Cerrahoğlu, İsmail, TDV. İslam Ansiklopedisi, *"Envâru't-Tenzîl"* maddesi, XI, 260-261.

[49] Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 189; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 213.

[50] Adududdîn el-Îcî'nin Ehl-i Sünnet'in kelam görüşlerini Eş'ariyye mezhebine göre ortaya koyan *el-Mevâkıf* adlı eseri klâsik kelam tarihinin son hacimli eseri olarak kabul edilir. Eserde Eş'ariyye'ye ait klâsik kelam kitaplarının istidlâl şekillerinin yanı sıra Gazzâlî'nin dolaylı olarak ve tepki niteliğinde de olsa kelâmın muhtevasına dâhil ettiği felsefî konuların tesiri fazlaca görülmektedir. *el-Mevâkıf*'la, Fahreddin er-Râzî, Seyfeddin el-Âmidî ve Kadı Beyzâvî'ye ait eserler arasında muhteva benzerliği, Adududdîn el-Îcî'nin bu müelliflerin çalışmalarından büyük ölçüde faydalandığını göstermektedir. Kitapta bazı başlıkların Fahreddin er-Râzî'nin *el-Muhassal*'ından aynen alındığı görülmektedir. Sinanoğlu, Mustafa, TDV. İslam Ansiklopedisi, *"Mevâkıf",* maddesi", XXIX, 422.

[51] Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1891; Suyûtî, a.g.e., I, 280.

[52] Süleymaniye ktp. no: 001685, 297. 4.

[53] Taşköprüzâde, a.g.e., I, 213.

8. Şerhu Ahlâk-ı Adudiyye

Kirmânî, Îcî'nin *Ahlâk-ı Adudiyye*[54] adlı eserine *Şerhu Ahlâk-ı Adudiyye* adıyla bir şerh yazmıştır.[55] Süleymaniye ve Kâtip Çelebi kütüphanelerinde yazma halinde bulunmaktadır.[56]

Kirmânî'nin şerhi üzerine Sakarya Üniversitesi'nde Derya Topalcık tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Derya Topalcık da tezini üç bölümde ele almıştır. I. Bölümde ilk olarak meleke ve hâl kavramlarının Kirmânî'ye göre tariflerini belirttikten sonra ahlâkın değişip değişmemesi meselesini izaha yönelmiştir. Nefs tanımında Kirmânî'nin bitkisel, hayvanî ve insanî nefs şeklinde üçlü tasnifi benimsediğini açıklamıştır. Nefsin güçlerini hikmet, iffet ve şeceat olarak kabul eden Kirmânî'nin, sırasıyla her birinin altında yer alan ikincil erdemlerin kısaca tanımını yapmıştır. Ayrıca yine I. bölümde ahlâkî hastalıklar ile bunların tedavi metodlarına yer vererek bu hastalıkların tamamını, Kirmânî'nin selefleri İbn Miskeveyh, Tûsî ve halefi Kınalızâde ile karşılaştırarak tablo şeklinde sunmuştur. Yine ahlâkın korunması ve ahlâkî hastalıkların tedavisinde genel prensipler konularıyla I. bölümü sonlandırmıştır.

II. bölümde ev idaresi konusunu ele almıştır. Burada Kirmânî'nin aileyi meydana getiren unsurların anne, baba, çocuk ve hizmetçiler şeklinde sıralandığını, ev idaresinde özellikle dört sınıfa dikkat etmek gerektiğini, bu dört sınıfın ise mallar, zevce (eş), hizmetçiler ve çocuklar olduğunu söylemiştir. II. bölüm tüm bu konulardan oluşmuştur.

III. ve son bölüm olan devlet idaresinde ise Kirmânî'nin toplumsal hayata niçin ihtiyaç duyulduğu hakkındaki açıklamalarına yer verdikten sonra şehir

---

[54] Îcî'nin eserinin asıl ismi *Risâletü'l-Ahlâk*'tır. Müellif Adududdîn el-Îcî'nin Adududdîn şeklindeki ünvanından dolayı *Ahlâk-ı Adudiyye* ve *Ahlâku'l-Adudiyye* olarak şöhret bulmuştur. Dört bölümden oluşur: I. bölümde nazarî ahlâk konularına yer verilir. II. bölümü, ahlâkî faziletlerin kazanılması ve korunması konusuna ayırır. III. bölümde aile ahlâkı, ev yönetimi konu edilir. Eserin IV. bölümünde "Tedrîbü'l-müdün" başlığıyla devlet yönetimi konusunu işlemekte ve insanın yaratılışından itibaren ictimâî bir varlık olduğu şeklindeki klâsik görüşü tekrar etmektedir. Eserini de toplumu yönetenlere düşen görev ve sorumlulukları sayarak bitirir. Erdem, Hüsamettin, TDV. İslam Ansiklopedisi, *"Ahlâk-ı Adudiyye"* maddesi, II, 14.

[55] Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 37.

[56] Süleymaniye ktp. no: 002815, 170; Kayseri Raşid Efendi ktp. no: 001115, 000.

çeşitlerine bunun akabinde devlet başkanı ve halkta bulunması gereken özellikler konularına değinmiştir.[57]

Sonra Ek 1 kısmında aslen el yazması şeklinde olan Kirmânî'nin eserini matbu hale getirip nakletmiştir. Önce Arapçasını ardından Türkçesini hazırlamak suretiyle bu önemli eseri herkesin hizmetine sunmuştur.

9. Şerhu Kitâbi'l-Cevâhir

Kirmânî Îcî'nin *Cevâhiru'l-Kelâm*[58] adlı eserine *Şerhu Kitâbi'l-Cevâhir* ismiyle bir şerh yazmıştır.[59]

Cevâhiru'l-kelâm üslup, tertip, ifade ve muhteva bakımından aynı müellifin *el-Mevâkıf* adlı kitabının özeti mahiyetindedir.

10. Zamâiru'l-Kur'ân

Kaynaklarda Kirmânî'nin tefsir konularını içeren *Zamâiru'l-Kur'ân* ismiyle bir eser yazdığı da kayıtlara geçmiştir.[60]

Buraya kadar Kirmânî'nin, eserlerine şerh, hâşiye ve tahkîk yaptığı âlimleri ve bu âlimlerin söz konusu eserleri hakkında kısa bilgiler vermeye çalıştık. Böylece, biz, aynı zamanda Kirmânî'nin bilgi alt yapısı hakkında az da olsa bilgi sahibi olma imkânını elde etmiş olduk.

---

[57] Topalcık, Derya, *Kirmânî'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûdiyye* Adlı Eseri, Sakarya Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya-2007, s. 4.

[58] Îcî'nin talebelerinden İlhanlı veziri Gıyâseddin Muhammed b. Reşîdüddin adına kaleme alınan *Cevâhiru'l-Kelâm* bir giriş ve üç bölümden oluşur. Kelam ilminin tarifi, bilginin tanımı, kısımları, nazarla ilişkisi ve dilin çeşitlerine ayrılan girişten sonra I. bölümde felsefenin mantık ve fizik alanlarına giren şu konularına yer verilmiştir: Vücud-adem, mâhiyet-ma'dûm, vücub-imkân, kıdem-hudûs, vahdet-kesret, illet-ma'lûl, araz ve çeşitleri, cevher ve cisimlere dair hükümler, felekler, unsurlar, arz, mürekkeb varlıklar, nefis, akıl, cin ve şeytan. II. bölümde Allah'ın varlığı, selbî ve subûtî sıfatları, kulların fiilleri, vücub alellah, Allah'ın fiilleri ve isimleri gibi konular işlenmiştir. III. bölümde nübüvvet, Hz. Muhammed'in peygamberliği, mucize, nübüvveti inkâr eden Brahmanizm'in reddi, peygamberlerin masum olduğu, tafdîl, keramet, ahiret halleri, cennet, cehennem ve iman bahisleri incelenmiştir. Eser imamet konusu ile son bulmaktadır. Bu konular genellikle kelamcılarla filozofların görüşleri dikkate alınarak kısaca anlatılmış, benimsenen görüşlerin delillerine yer verilmiş ve karşı görüşlerin tenkidine fazlaca yer verilmemiştir. Felsefe ile kelam konularını birleştiren müteahhir dönemin diğer kelam kitapları gibi bu eserde de felsefe ve mantık bahislerine geniş ölçüde yer verilmesine karşılık asıl kelâmî konuları kapsayan ikinci ve üçüncü bölüm kitabın sadece üçte birini teşkil etmektedir. Yavuz, Yusuf Şevki, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Cevâhiru'l-kelâm*" maddesi, VII, 432, 433.

[59] Taşköprüzâde, a.g.e., I, 213; Suyûtî, a.g.e., I, 280.

[60] Ziriklî, a.g.e., VIII, 28.

Özetle Kirmânî farklı alanlarda yazılmış olan çoğu, hocalarına ait olan eserlere şerh, hâşiye ve tahkik yapmak suretiyle ilmî birikimini eserlerine yansıtmıştır. Tefsir alanında *Enmûzecü'l-Keşşâf*, *Hâşiye Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-te'vîl* ve *Zamâiru'l-Kur'ân*; hadis alanında *el-Kevâkibu'd-Derârî*; kelam alanında *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu Kitâbi'l-Cevâhir*; fıkıh alanında *en-Nukûd ve'r-Rudûd*; Arap Dili ve Belagatı alanında *et-Tahkîk fî Şerhi'l-Fevâidi'l-Gıyâsiyye* ve *Risâle fî mes'eleti'l-kuhl fi'l-Kâfiye*; ahlâk alanında da *Şerhu Ahlâk-ı Adûdiyye* adlı eserleri kaleme almıştır.

Sadece hadis alanında değil diğer alanlarda da yüksek bir ilmî seviyeye ulaşmış olan Kirmânî diğer alanlardaki bu bilgi birikimini *Kevâkib*'e de yansıtmıştır. Bunu tezimizin ilerleyen bölümlerinde örnekleriyle göstermeye çalışacağız.

I. BÖLÜM
EL-KEVÂKİBU'D-DERÂRÎ'NİN KAYNAKLARI, TERTİBİ VE ÜSLÛBU

1.1. Kaynakları

Herhangi bir alanda bir eser meydana getiren müellifin, daha önce yazılmış olan çeşitli kitaplardan faydalanması hem normal ve hem de gereklidir. Bu kaynaklar ne kadar güvenilir ve değerli olursa, yazılan eser de o kadar değerli olur. Bu nedenle *Kevâkib*'in değerini tespit edebilmek için öncelikle onun kaynaklarını ortaya koymakla başlayacağız.

Kevâkib'in kaynaklarından Kurtubî'nin (ö.671/1273) *Kitâbu'l-Esnâ fi'l-esmâi'l-hüsnâ* ve Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *Maksadu'l-Esnâ*[61] gibi az nakilde bulunulmuş olanlarına yer vermekten ziyade Kirmânî'nin kitabında sıkça kullandığı eserleri tanıtmaya çalışacağız. Kaynakları ne ölçüde, hangi konularda ve nasıl kullanıldığını da eserleri tanıtırken kısa notlar şeklinde zikredeceğiz.

1.1.1. Hadis ve Hadis İlimleri Kaynakları

Kirmânî, Buhârî'deki ayetleri tefsir, hadisleri şerh ve çeşitli ilmî meseleleri izah ederken Kur'ân'dan sonra ikinci delil olan hadislere ve hadis ilimleriyle ilgili kaynaklara çokça müracaat etmiştir.

Kevâkib'de bazı hadisler, bulundukları kitap (*Sahîh-i Müslim* gibi) belirtilerek[62] ya da herhangi bir kaynak belirtilmeksizin "bazı rivayetlerde" gibi ifadeler[63] kullanılarak nakledilmiştir. Hadislerin çoğu kaynaklardaki şekliyle, bir kısmı ise manen nakledilmiştir.[64] اخرجه فلان و فلان و فلان gibi ifadelerle de bazı hadislerin tahrici yapılmış ve farklılıklar belirtilmiştir.[65] Bazı hadisler, başka hadislerin şerhi niteliğinde ve bazıları da bir mezhebin görüşüne delil olduğu için zikredilmiştir.[66]

Şimdi *Kevâkib*'de geçen hadis kaynaklarının ismini ve *Kevâkib*'deki yerini belirtelim:

---

[61] Kirmânî, a.g.e., XXV, 154.
[62] Kirmânî, a.g.e., I, 156, 218; III, 166; VI, 44, 56; VII, 197; XIV, 129, 151; XXI, 128, 135.
[63] Kirmânî, a.g.e., I, 155; XIII, 19, 42; XIV, 183; XV, 183; XXIII, 153.
[64] Kirmânî, a.g.e., III, 137; IV, 4; XII, 29; XIII, 19, 150; XVII, 162.
[65] Kirmânî, a.g.e., I, 217; VII, 208, 213; XIV, 106.
[66] Kirmânî, a.g.e., I, 169; III, 13; IV, 15, 105; XIX, 157.

1. Hemmâm Ebû Ukbe Hemmâm b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî (ö.132/750)

Es-Sâhifetü's-sahîha[67]

Buhârî, *vudu'*, 73 ve Buhârî, *eymân*, 1'de geçen Hz. Peygamber'in "Bizler sonra gelenleriz. Kıyamet gününde öne geçecek olanlarız" ifadesi Hemmâm'ın *Sâhife*'sinin ilk hadisi olarak gelmiştir.

Kirmânî ikinci yerde konuyla ilgili olarak İbn Battâl'dan (ö.449/1057) alıntı yapmıştır. İbn Battâl: "Bu kısmın Buhârî tarafından buraya girdirilmesinin iki sebebi olabilir: İlki Ebû Hureyre Hz. Peygamber'den bu şekilde duymuş ve böyle nakletmiştir. İkincisi de ravi Ebû Hureyre'den bu şekilde işittiği için böyle nakletmiştir", demiştir.[68]

2. Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir (ö.179/795)

El-Muvatta[69]

Kirmânî İmam Mâlik'in *Muvatta*'ından bazen hadis naklinde bulunurken, bazen de diğer kitaplarla olan farkına işaret etmek için kullanmıştır.[70]

3. Ahmed b. Hanbel, İbnu Muhammed (ö.241/855)

El-Müsned[71]

Kirmânî Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini çoğunlukla Buhârî'de geçen hadisin sahihliğine delil olsun diye getirmiştir.

Buhârî *Kitâbu'l-meğâzî*'nin son hadisini Ahmed b. Hanbel'den nakletmiş, Kirmânî de bu hadisin Buhârî'deki Ahmed b. Hanbel'den gelen tek hadis olduğunu söylemiştir.[72]

4. Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/874)

El-Câmiu's-Sahîh[73]

---

[67] Kirmânî, a.g.e., III, 93; XXIII, 93.
[68] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 93.
[69] Kirmânî, a.g.e., II, 111; III, 90; IV, 196; V, 42; XI, 193; XV, 183; XXIV, 37.
[70] Konuyla ilgili örnek için bakınız: Kirmânî, a.g.e., IV, 196.
[71] Kirmânî, a.g.e., IX, 181; XIII, 163; XV, 148; XVI, 253.
[72] Kirmânî, a.g.e., XVI, 253.
[73] Kirmânî, a.g.e., III, 73; IV, 238; V, 14; VI, 183; VII, 208; VIII, 7; IX, 10; X, 7; XI, 87; XII, 106; XIII, 15; XIV, 83; XV, 70; XVI, 223; XIX, 138; XXI, 45; XXIII, 7; XXIV, 247; XXV, 136.

Kirmânî Müslim'i Buhârî'deki hadisin benzer ya da farklılıklarını ifade ederken kullandığı gibi bazen de kendi düşüncesini desteklemesi için Müslim'e müracaat etmiştir. Örneğin;

Kirmânî, Buhârî, *Vudu',* 64'de geçen ikinci hadisin sonundaki لم يغسله ifadesinin Zührî'ye ait olmadığını ifade etmiş ve Müslim'de de bu ifade olmaksızın geçtiğini söylemiştir.[74]

5. İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö.273/886)

Es-Sünen[75]

Kirmânî, İbn Mâce'yi genelde Buhârî'de geçen hadisin benzerinin bulunduğunu göstermek için kullanmıştır.

6. Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888)

Es-Sünen[76]

Kirmânî, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini çoğunlukla hadislerin yerine işaret etmek için kullanırken bazen de farklı uygulamaları göstermek için kullanmıştır. Şöyle ki; Kirmânî, Buhârî, *Vudu'*, 25 babını izah ederken üç mezhep imamının başı bir kez meshetmenin yeteceği görüşünü benimsediklerini; İmam Şâfiî'nin ise Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde diğer azalarda üçer defa oluşuna kıyasla başın da üç defa meshedilmesi gerektiğiyle ilgili rivayeti alarak bu görüşü benimsediğini söylemiştir.[77]

7. Et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (ö.279/892)

El-Câmiu's-Sahîh[78]

Kirmânî Tirmizî'yi kendi görüşünü desteklemesi için kaynak olarak göstermiştir. Örneğin;

Buhârî, *Ezân*, 1'de geçen hadisi izah ederken ezanın ayakta okunup okunmaması meselesinde bir tartışma açıyor. Burada Kirmânî: "Hz. Peygamber'in Hz. Bilâl'e: "Yâ Bilâl, kalk namaz için nida et" buyurarak ezanı onun okumasını istemesi onun sesinin daha yüksek ve güzel çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu

---

[74] Kirmânî, a.g.e., III, 73.
[75] Kirmânî, a.g.e., I, 161, 214.
[76] Kirmânî, a.g.e., II, 209; III, 39; V, 138; VII, 196; IX, 100; XV, 183; XVII, 159; XIX, 14; XX, 80; XXV, 233.
[77] Kirmânî, a.g.e., II, 209.
[78] Kirmânî, a.g.e., II, 203; V, 5; VII, 54; VIII, 49; IX, 139; X, 159; XI, 209; XV, 138; XXIV, 92.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve diğer kitaplarda bu şekilde gelmiştir", diyerek izah etmiştir.[79]

8. En-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (ö.303/915)

Es-Sünen[80]

Kirmânî, Nesâî'yi Buhârî'de geçen rivayetle benzerlik ya da farklılıklarına işaret etmede kullanıyor. Örneğin;

Buhârî, *Savm,* 68'de Kirmânî, Âşûrâ orucunun hükmü konusunda Nevevî'den (ö.676/1277) alıntı yapmıştır. Burada Nevevî: "Muâviye'nin bu hutbeyi bu suretle Medine âlimlerine karşı meydan okurcasına irad etmesine kendisini sevkeden sebep, görünüşe göre âşûrâ orucu vacip, haram, mekruh olmak üzere ihtilaf edildiğini işitmiş ve mübah ve müstehap olduğunu bildirmek istemişe benziyor", demiştir. Kirmânî, hadiste Hz. Peygamber'in sözü olarak zikredilen kısmın Nesâî'de açık bir şekilde Hz. Peygamber'e ait olduğunu ifade etmiştir.[81]

9. Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (ö.321/933)

Müşkilü'l-Âsâr[82]

Kirmânî, Tahâvî'nin görüşlerini, hadisi izah ederken ya da bir konudaki birden fazla âlimin görüşlerini açıklarken zikrediyor. Örneğin;

Kirmânî, Buhâî, *fiten*, 5'te (Fitnelerin meydana çıkması babında) Tahâvî'den (ö.321/933) alıntı yaparak konuyu izah etmiştir. Tahâvî: "Yani insanlar ilim talebini terk ve cehalete rıza gösterme konusunda birbirine yaklaşmışlardır. Çünkü insanlar ilim seviyeleri konusunda yakın olamazlar. Çünkü her bilenin üzerinde başka bir bilen vardır. Fakat cahillikte insanlar eşit olurlar", demiştir.[83]

10. ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer (ö.385/995)

Es-Sünen[84]

Kirmânî, Dârekutnî'yi Buhârî'de geçen hadislerle ilgili kaynak olsun diye kullanmıştır. Örneğin;

Buhârî, *Îmân*, 31. babta zikri geçen hadisle ilgili Kirmânî Müslüman olan kişinin önceki işlediği günahların affdileceği ve işlediği iyiliklerden de sevap

---

[79] Kirmânî, V, 5.
[80] Kirmânî, a.g.e., II, 204; VI, 8,61; VII, 125; IX, 150; XII, 61;XV, 183; XXIII, 29; XXIV, 27.
[81] Kirmânî, IX, 150.
[82] Kirmânî, a.g.e., I, 205; III, 58; VI, 153; VII, 147; XXIV, 151.
[83] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 151.
[84] Kirmânî, a.g.e., I, 167, 168.

kazanacağına dair Ebû Saîd el-Hudrî hadisini "Dârekutnî'nin de rivayet ettiği gibi" diyerek izahta bulunmuştur.[85]

11. el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali (ö.458/1065)

Es-Sünenü'l-Kübrâ[86]

Kirmânî, Beyhakî'yi bazen hadise kaynak olsun diye bazen de hadisi izah ederken kullanmıştır. Örneğin;

Buhârî, *nikâh,* 21'de Ebû Leheb'in Süveybe'yi azad ettiği, sonra Süveybe'nin Hz. Peygamber'i emzirdiği ile ilgili haber geldi. Rivayette Ebû Leheb'in Süveybe sebebiyle azabının hafifletildiği bildirildi. Beyhakî kâfirin cehennemden kurtuluşunun söz konusu olmadığını ve sadece iyi amelleri sebebiyle azabının hafifletildiğini haber vermiştir.[87]

12. el-Begâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ (ö.516/1122)

Şerhu's-Sünne[88]

Kirmânî, Begâvî'den zaman zaman hadis naklinde bulunurken zaman zaman da hadisin izahına yer vermiştir. Örneğin;

Buhârî, *salât,* 2'de Hz. Enes'ten: "(Öyle bir zaman gelecek ki) İnsanlar mescitlerle övünme yarışına girişirler de sonra onları pek az ma'mur ederler" hadisini söylemiştir. Kirmânî Begâvî'nin de aynı hadisi *Şerhu's-Sünne*'de yine Enes'ten aynı manadaki hadisi naklettiğini bildirmiştir.[89]

13. İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât Mübârek b. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şeybânî (ö.606/1209)

Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Rasûl[90]

Câmiu'l-Usûl, alfabetik İslamî kavramlardan hareketle vücuda getirilmiş bir hadis derlemesidir. *Câmiu'l-Usûl*, hadis külliyatı içinde kendine özgü bir niteliğe

[85] Kirmânî, a.g.e., I, 168.
[86] Kirmânî, a.g.e., VII, 132; VIII, 43; XIX, 79; XX, 122; XXIII, 206.
[87] Kirmânî, XIX, 79.
[88] Kirmânî, a.g.e., I, 51,117; II, 122; III, 59; IV, 105; V, 58; XIV, 179; XXI, 104.
[89] Kirmânî, a.g.e., IV, 105.
[90] Kirmânî, a.g.e., V, 155; VI, 54; VIII, 45; IX, 145; XI, 134; XII, 112; XIII, 90; XIV, 47; XV, 58; XVI, 7; XVII, 138; XX, 30; XXI, 206.

sahiptir. Kavramlardan hadislere varması, daha sonra hadislerde geçen garip kelimeleri izah etmesi iki yönlü bir anlama çabasıdır.[91]

14. İbnü's-Salâh, Takiyyüddîn Ebû Amr Osman b. Abdurrahman b. Osman (ö.643/1245)

Ulûmü'l-Hadîs[92]

Hadis usûlü konularında müracaat ettiği temel kaynak İbnü's-Salâh'ın eseri olmuştur.

1.1.2. Şerh Kaynakları

Kevâkib'in kaynaklarından önemli bir bölümünü de şerhler oluşturmaktadır. Onda yararlanılan şerhleri iki şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Buhârî'nin şerhleri

2. Buhârî'nin dışındaki hadis kitaplarının şerhleri

Kirmânî, ikinci grup şerhlerden tasvip ve tenkit maksadıyla yararlanmıştır. Buna göre *Kevâkib*'de yer alan Buhârî şerhlerini sıralayalım:

1. İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî (ö.449/1057)

Şerhu Câmii's-Sahîh li'l-Buhârî[93]

Özellikle fıkıh ve kelam konularında, hadis-bab başlığı arasındaki ilişkiyi ele alırken İbn Battâl'ın görüşlerine başvurmuştur.

2. Ebû Abdillah Alâuddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillah el-Bekcerî el-Hikrî (ö.762/1361)

Et-Telvîh fî Şerhi'l-Câmii's-Sahîh[94]

Kirmânî, bu kitaptan, daha çok hadislerin durumu konularında istifade etmiştir..

Şimdi de Kirmânî'nin şerhinde geçen Buhârî'nin *Sahîh*'i dışında başka kitaplar üzerine yazılmış eserleri sıralayacağız:

1. Hattâbî, Ebû Süleyman Muhammed b. İbrahim el-Büstî (ö.388/998)

Meâlimu's-Sünen[95]

---

[91] Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yay., Ankara-1997, s. 114.
[92] Kirmânî, a.g.e., II, 19; IV, 177; V, 195; VII, 121, 122.
[93] Kirmânî, a.g.e., I, 140; VI, 139, 174; X, 88, 118.
[94] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 211.

Kirmânî, Hattâbî'nin eserinden özellikle fıkhî konuları izah ederken faydalanmıştır. Ayrıca garib kelimelerin açıklamalarında da istifade etmiştir.

2. Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî es-Sıkıllî el-Mâzerî (ö.536/1141)

El-Mu'lim bi Fevâid-i Müslim[96]

Kirmânî, Mâzerî'nin hadisler hakkında yaptığı açıklamalara yer verir. Örneğin;

Buhârî, *İ'tisâm*, 5'te geçen hadiste Hz. Abbas'ın: "Ey Mü'minlerin Emiri! Benimle (Ali'yi işaret ederek) şu zâlim arasında hükmet" dediği nakledilmiştir. Mâzerî zâlim lafzının Hz. Abbas'la bir ilgisinin olamayacağını ve Hz. Ali'ye de böyle bir sözle hitap etmenin olsa olsa bunun ravinin bir vehmi olabileceğini ifade etmiştir.[97]

3. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Meârifî (ö.543/1148)

Ârızatu'l-Ahvezî fî şerhi't-Tirmizî[98]

Kirmânî nadiren de olsa Tirmizî şerhine yer vermiştir. Örneğin;

Buhârî, *menâkıb*, 17'de geçen hadiste Hz. Peygamber'e ait beş isimden bahsedilir. Kirmânî: "Hz. Peygamber'in sıfatları beşten fazladır. Öyle ki Ebû Bekir İbnü'l-Arabî *Ârızatu'l-Ahvezî* adlı eserinde Allah ve Hz. Peygamber'in isminin bin tane olduğundan bahsetmiştir", dersen ben de derim ki: "Hadisteki beş sayısı –adet mefhumunun kıymeti olmadığı ilmi esası gereğince- ziyade sayıyı reddetmez. Bir de bu beş ismin eski kitaplarda bulunmaları ve geçmiş ümmetlerce tanınmış olmaları cihetiyle tahsis ile ifade edilmiş denilebilir", demiştir.[99]

4. en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî (ö.676/1277)

El-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim[100]

---

[95] Kirmânî, a.g.e., II, 184; III, 58; XII, 46; XXV, 83.
[96] Kirmânî, a.g.e., II, 128, 218; VI, 152; XIII, 34; XIV, 16; XV, 51; XXI, 27; XXII, 20; XXIII, 92; XXV, 50.
[97] Kirmânî, a.g.e., XXV, 50.
[98] Kirmânî, a.g.e., XIV, 133.
[99] Kirmânî, a.g.e., XIV, 133.
[100] Kirmânî, a.g.e., I, 151; III, 2; IV, 197; X, 33; XX, 75.

Kirmânî, genellikle قال النووى فى شرح صحيح البخارى diyerek yaptığı alıntılarda Buhârî'nin *Sahîh*'iyle olan farklılıklara işaret etmek maksadıyla alıntılarda bulunmuştur.

5. et-Tîbî, Ahmed b. Muhammed (ö.743/1342)

El-Kâşif an Hakâiki's-Sünen[101]

Kirmânî, Tîbî'den hadislerin izahında faydalanmıştır.

1.1.3. Tefsir Kaynakları

Buhârî'nin *Sahîh*'inin bab başlıkları bir çok ayeti ihtiva etmektedir. Kirmânî, *Kevâkib*'de hadisleri şerh ettiği gibi ayetleri de tefsir etmektedir. Ayetleri açıklarken genellikle Zemahşerî ve Beyzâvî gibi müfessirlerin görüşlerine müracaat etmiştir. Bazen de ayetleri kendi dirayetiyle tefsir etmiştir.

Şimdi onun tefsir kaynaklarını ve *Kevâkib*'deki yerlerini belirtelim:

1. ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143)

El-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl[102]

Kirmânî Zemahşerî'den sıklıkla tefsir konularında faydalanmıştır. Bazen de "Zemahşerî *Keşşâf*'ta şöyle dedi" diyerek tefsir konusu olmayan mevzularda da alıntılar yapmıştır. Örneğin;

Kirmânî, Buhârî, *edeb*, 115'te geçen son hadiste Ebû Tâlib'ten bahsederken Ebû Leheb'e neden bu lâkabın verildiği konusunu İbn Battâl'dan (ö.449/1057) bir alıntı yaparak açıklamış; sonra bu alıntıya itiraz ederek Zemahşerî'nin görüşüne yer vermiştir. Zemahşerî, Ebû Leheb'in isminin Abduluzza olduğu ve fakat Ebû Leheb isminin daha meşhur olduğu, kendisinin ve ailesinin cehennem ehlinden oluşu nedeniyle böyle anıldığı gibi birkaç yönünün olduğundan bahseder.[103]

2. El-Beyzâvî, Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö.685/1286)

---

[101] Kirmânî, a.g.e., XIII, 228; XX, 178; XXIV, 200.
[102] Kirmânî, a.g.e., I, 48; II, 25; III, 7; V, 14; VI, 2; VII, 13; VIII, 9; IX, 12; X, 70; XI, 14; XII, 53, 76, 89; XIII, 16; XIV, 31; XVI, 211; XVIII, 19; XIX, 45; XX, 2; XXI, 37; XXII, 58; XXIV, 220; XXV, 11, 76.
[103] Kirmânî, XXII, 58.

Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl[104]

Kirmânî, Beyzâvî'den ayetlerin tefsirinde faydalanmıştır. Ayrıca fıkhî konular gibi diğer mevzularda da görüşlerini almıştır. Örneğin;

Buhârî, *Ebvâbu sıfâti's-salâh*, 33'te geçen son hadiste Ebû Bekre adında bir sahabe Hz. Peygamber'in namaz kıldırdığı bir anda sonradan gelmiş ve safın arkasında namaza durmuştur. Bu durumu sonra Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Hz. Peygamber de "Allah hırsını arttırsın, fakat bir daha bunu yapma" buyurmuştur.

Kirmânî "Bir daha bunu yapma" sözüyle alâkalı birkaç görüş nakletmiştir. Bunlardan ilki, safın gerisinde bir daha yalnızca rükûa varma demektir, ikincisi namaza koşa koşa, nefes nefese gelecek şekilde girme demektir, üçüncüsü cemaate yetişmek için bir daha bu kadar geç davranma manasına gelir demektir.

Ardından Beyzâvî'nin görüşüne yer vermiştir. Beyzâvî bunun namazda safa doğru yürümekle alâkalı bir şey olduğunu, eğer bir iki adımsa bunun namazı bozucu bir durum olmadığını ancak bundan kaçınmanın daha evla olduğunu belirtmiştir.[105]

Başka bir yerde Beyzâvî, Hz. Peygamber'in veba hastalığı olan yere gitmeyi ve eğer bulunduğu yerde veba hastalığı varsa oradan da çıkmayı yasaklamasına karşın kişinin bunun aksine harekette bulunmasını "kaderden kaçmakla" nitelendirmiştir.[106]

Buhârî, *kader,* 2'de müşrik çocuklarının durumu hakkında hadisler gelmiştir. Kirmânî, bu konuda farklı görüşlerin olduğunu nakletmiş, kendisi onların cennetlik olduğu görüşünü benimsediğini, Beyzâvî'nin ise bu çocukların durumu hakkında tevakkuf etme görüşünde olduğunu nakletmiştir.[107]

1.1.4. Akâid ve Kelâm Kaynakları

Kirmânî çoğunlukla akâid ve kelâm konuları hakkında açıklama yaparken farklı kaynaklara müracaat etmiştir. Bazen de kendi dirayetiyle meseleleri izaha çalışmıştır. Şimdi bu kaynakları sıralayalım:

---

[104] Kirmânî, a.g.e., V, 37,144,183; VI, 103, 123, 153, 197, 203; X, 74, 119, 166; XI, 56, 125; XII, 5, 180; XIII, 227, 228; XVIII, 71, 92; XIX, 62, 72, 106, 126, 178; XX, 32; XXI, 18, 26, 185, 197, 226, 234; XXII, 3, 94; XXIII, 75.

[105] Kirmânî, a.g.e., V, 144.

[106] Kirmânî, XXI, 18.

[107] Kirmânî, XXII, 75.

1. Ebû Muzaffer İmâmuddin Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed el-İsfehânî (ö.471/1078)

Et-Tebsîr li'd-dîn ve temyîzi'l-fırkati'n-nâciye 'ani'l-fıraki'l-hâlikîn[108]

Kirmânî, Ebû Muzaffer'den Râfızalar hakkında bilgi vermiştir. Onların Hz. Ali'yi ilah kabul ettiklerini, reislerinin Abdullah b. Sebe' olduğunu ve onun aslının Yahudi olduğunu nakletmiştir.[109]

2. Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim (ö.548/1153)

El-Milel ve'n-nihal[110]

Kirmânî, Şehristânî'nin Hâricîler'i: "Hak yoldan çıkan herkes böyle isimlendirilmiştir", diyerek izah ettiğini haber vermiştir.[111]

3. Et-Turbuştî, Ebû Abdillah Şihâbuddin Fadlullah b. Hasan (ö.661/1262)

El-Mu'temed fi'l-Mu'tekad[112]

Kirmânî, kelâmî konuların izahında sıklıkla Turbuştî'den faydalanmıştır. Örneğin;

Kirmânî, Buhârî, *cenâiz*, 89'da geçen hadiste "O kimse cennet ehlinden ise cennetteki yeri gösterilir" ibaresi hakkında Turbuştî'nin: "Yani cennet ehli arasındaki yeri gösterilir", dediğini nakletmiştir.[113]

1.1.5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü Kaynakları

Kirmânî, *Kevâkib*'de bab başlıklarını ve hadisleri şerh, ayetleri tefsir ederken onlarda bulunan birçok fıkhî meseleyi de ele alır. Fıkhî yönü ağır basan bir şerh olan *Kevâkib*'in fıkıh kaynakları da bir hayli fazladır. Fıkhî meselelerde genellikle Şafiî ve Hanefî mezhebinin görüşlerini zikrederken Mâlikî ve Hanbelîler'in de görüşlerine zaman zaman yer verir.

Fıkıh ve fıkıh usûlü kaynaklarından ya فى الهداية ifadesinde olduğu gibi eserin ismi zikredilerek [114] veya قال الشافعى فى الام ifadesinde olduğu gibi hem müellifin

[108] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 45.
[109] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 45.
[110] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 50.
[111] Kirmânî, XXIV, 50.
[112] Kirmânî, a.g.e., VI, 198; VII, 96, 150, 196; VIII, 115, 138; X, 166, 177; XII, 105; XIV, 65, 88; XIX, 29; XX, 27; XXI, 26;
[113] Kirmânî, a.g.e., VII, 150.
[114] Kirmânî, a.g.e., XIX, 216.

hem de eserinin ismi zikredilerek[115] veya قال الشافعى و عند احمد و عند مالك ifadelerinde olduğu gibi sadece müçtehitlerin ismi zikredilerek nakilde bulunulmuştur. Bu son şekline *Kevâkib*'de çok sık rastlanmaktadır.

Bu kısa açıklamadan sonra, onun fıkıh ve fıkıh usûlü kaynaklarını sıralayıp *Kevâkib*'deki yerlerini gösterelim. Mezhep imamlarının görüşleri, bu kaynaklardan nakledilmiş olmaları dolayısıyla onları ayrı birer kaynak olarak belirtmeyeceğiz.

1. Eş-Şâfiî, Ebû Abdillah Muhammed b. İdrîs (ö.204/820)

El-Ümm[116]

Kirmânî, zaman zaman Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinden alıntı yapmıştır. Örneğin;

Buhârî, *ezân*, 10'da (Ezanı okuma arasında konuşmak babı) Nevevî (ö.676/1277) ezan arasında ezan okumanın caiz olduğunu Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserini delil göstererek izah etmiştir. Kirmânî de bunu şerhine almıştır.[117]

2. İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir en-Nîsabûrî (ö.318/930)

El-İşrâf alâ mezâhibi Ehli'l-ilm[118]

Kirmânî, İbnü'l-Münzir'den fıkhî konularda izahlarda bulunmuştur.

3. El-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö.450/1058)

El-Hâvi'l-Kebîr[119]

Kirmânî, el-Mâverdî'den "*Sâhibu'l-Hâvî*" diyerek yaptığı alıntılarda fıkhî konulara açıklamalar getirmiştir.

4. El-Mergınânî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr (ö.593/1197)

El-Hidâye[120]

Kirmânî, Hanefî fıkhının esas alındığı *Hidâye* adlı eserden zaman zaman faydalanmıştır. Örneğin;

Kirmânî, Ebû Hanîfe'nin rikâz konusundaki görüşünü *Hidâye*'den yaptığı alıntıyla izah etmiştir. Ayrıca rikâzın kapsamı konusunda İbn Battâl'dan

[115] Kirmânî, a.g.e., V, 17.
[116] Kirmânî, a.g.e., V, 17.
[117] Kirmânî, a.g.e., V, 17.
[118] Kirmânî, a.g.e., III, 40; XXIII, 206.
[119] Kirmânî, a.g.e., VIII, 168.
[120] Kirmânî, a.g.e., VIII, 44; XIX, 216.

(ö.449/1057) yaptığı alıntıyla da Ebû Hanîfe'ye itirazda bulunmuştur. Bu görüşüyle Buhârî'nin görüşünü benimsediğini göstermiştir.[121]

1.1.6. Arap Dili ve Belâgatı Kaynakları

Kirmânî, bab başlıklarını ve hadisleri şerh ederken ve ayetleri tefsir ederken kelimelerin lügavî anlamlarını, türedikleri kalıpları ve cümle içerisindeki konumlarını, fesahat ve belâgat yönünden durumlarını doğru tespit etmeye ve buna göre hadislere doğru anlam vermeye, ifade ettikleri hükümleri ve maksatları tespite çalışmıştır. Ayrıca birçok gramer ve belâgat kaidelerini de tartışmış ve onlar hakkında bilgiler vermiştir. Dolayısıyla bu tahlilleri yaparken ve tartışmalarda bulunurken birçok kaynaktan faydalanmıştır.

Bu kaynaklardan nakilde bulunurken, bazen قال اهل اللغة gibi anonim ifadeler kullanmıştır.[122] Çoğunlukla da ya قال سيبويه ifadesinde olduğu gibi sadece müellif ismi[123], ya فى المحكم ifadesinde olduğu gibi sadece eser ismi[124], ya da قال الجوهرى فى الصحاح ifadesinde olduğu gibi müellif ve eserin ismi birlikte zikredilmiştir.[125]

Şimdi *Kevâkib*'in bu kaynaklarını sıralayıp ondaki yerlerini gösterelim:

1. Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber (ö.180/796)

El-Kitâb[126]

Sîbeveyh'ten sarf-nahiv konularında alıntılar yapmıştır.

2. El-Kisâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillah el-Kûfî (ö.189/805)

Müteşâbihu'l-Kur'ân[127]

Kirmânî'nin lugavî konularda başvurduğu âlimlerden birisi de Kisâî olmuştur.

3. El-Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah b. Absî (ö.207/822)

Meâni'l-Kur'ân[128]

Kirmânî, sarf-nahiv konularında zaman zaman Ferrâ'dan faydalanmıştır.

---

[121] Kirmânî, a.g.e., VII, 44.
[122] Kirmânî, a.g.e., I, 40, 103, 125, 209; II, 68; XVI, 178.
[123] Kirmânî, a.g.e., III, 54, 122; VI, 30, 103, 110; VII, 189; 100, 101.
[124] Kirmânî, a.g.e., II, 17; V, 193; VII, 118; IX, 189; XVIII, 206.
[125] Kirmânî, a.g.e., I, 46, 201; V, 12; XIX, 159; XX, 31; XXII, 114; XXIV, 196.
[126] Kirmânî, a.g.e., III, 166; VI, 30; VII, 189; VIII, 12, 77, 117, 123; IX, 12; XI, 197, 211; XIX, 45; XX, 213; XXIV, 57.
[127] Kirmânî, a.g.e., III, 31; XIV, 74, 181; XV, 126; XXIV, 128; XXV, 158.
[128] Kirmânî, a.g.e., VIII, 50.

4. El-Esmaî, Ebû Saîd Abdulmelik b. Kureyb el-Bâhilî (ö.216/831)

Esmaiyyât[129]

Kirmânî, Esmaî'den kelime analizi konularında alıntılarda bulunmuştur.

5. İbnü's-Sıkkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sıkkît (ö.244/858)

Islâhu'l-mantık[130]

Kelimelerin izahında İbü's-Sıkkît'ten istifade etmiştir.

6. El-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî el-Sümâlî (ö.286/900)

El-Kâmil fi'l-edeb[131]

Lügavî konularda alıntılarda bulunulmuştur.

7. El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî (ö.370/980)

Tehzîbü'l-Luga[132]

Sarf- nahiv konularında alıntılarda bulunulmuştur.

8. İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö.395/1004)

Mu'cemu'l-Luga[133]

Kirmânî'nin lugavî konularda başvurduğu kaynaklardan birisidir.

9. El-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö.400/1009)

es-Sıhâh fi'l-Luga[134]

Bilinmeyen kelimelerin manalarını verirken Cevherî'nin *Sıhâh*'ından istifade etmiştir.

10. el-Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed (ö.401/1011)

Kitâbu'l-garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs[135]

Sarf-nahiv konularında alıntılarda bulunulmuştur.

11. İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail ed-Darîr el-Mürsî (ö.458/1066)

---

[129] Kirmânî, a.g.e., III, 54; V, 195; VII, 168; VIII, 34; XI, 148; XIV, 67; XVII, 114, 204; XX, 97, 176; XXI, 32, 73.
[130] Kirmânî, a.g.e., III, 160; VI, 103; VII, 176.
[131] Kirmânî, a.g.e., XIX, 45; XXV, 43, 121.
[132] Kirmânî, a.g.e., II, 80, VI, 8, 42; VII, 68;XI, 2; XXV, 190.
[133] Kirmânî, a.g.e., V, 15; VIII, 138; X, 82.
[134] Kirmânî, a.g.e., I, 38, 46; VIII, 68; XX, 31; XVIII, 206.
[135] Kirmânî, a.g.e., III, 158, 193; VII, 35; XXI, 175.

Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam[136]

Kirmânî'nin kelime izahında başvurduğu kaynaklardan birisidir.

12. Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö.538/1144)

El-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs[137]

Hadislerde geçen nadir kelimelerle ilgili olan bir eserdir. Zemahşerî'nin *el-Fâik*'i ve İbnü'l-Esîr'in (ö.606/1209) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*'i daha önce alfabetik olarak yazılmış olan eserlerle mukayese edildiğinde, hadis lügatleri diye isimlendirilmeye daha uygundur. Bununla birlikte taşıdıkları üç ayrı özellikle sözlüklerden ayrılırlar: Birincisi, kelimenin dil içindeki anlamları ile birlikte hadislerdeki farklı kullanımlarını vermeleri, ikincisi edebî ve fıkhî hususlar ihtiva etmeleri, üçüncüsü semantik tahlile teşebbüs etmeleridir.[138] Kirmânî *Fâik*'ten sıklıkla yararlanmıştır.

13. Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö.538/1144)

El-Mufassal fî san'âti'l-i'râb[139]

Kirmânî, "Zemahşerî *el-Mufassal*'da şöyle dedi" diyerek yaptığı alıntılarda anlaşılamayan kelimelerin izahında faydalanmıştır.

14. İbn Kurkûl, Ebû İshâk İbrahim b. Yûsuf b. İbrahim el-Vehrânî el-Hazmî (ö.569/1174)

Metâliu'l-envâr alâ sıhahi'l-âsâr[140]

Kelime izahında alıntılarda bulunulmuştur.

15. İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât Mübârek b. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şeybânî (ö.606/1209)

En-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs[141]

Kirmânî garip kelimeleri izah ederken *Nihâye'*den faydalanmıştır.

16. Er-Râfiî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdilkerim el-Kazvinî (ö.623/1226)

El-Muharrer fî furû'i'ş-Şâfiiyye[142]

---

[136] Kirmânî, a.g.e., III, 85; VI, 41; VIII, 90.
[137] Kirmânî, a.g.e., II, 17; V, 193, VII, 118, XIX, 159.
[138] Görmez, a.g.e., s. 114.
[139] Kirmânî, a.g.e., I, 201; III, 165; IX, 189; XXI, 207; XXII, 114; XXIV, 196.
[140] Kirmânî, a.g.e., I, 161; II, 56; III, 135; XXIII, 54; XXIV, 220; XXV, 42.
[141] Kirmânî, a.g.e., V, 24; VI, 59; XI, 148; XIV, 65; XV, 29.
[142] Kirmânî, a.g.e., V, 12; VIII, 100, 101.

Kirmânî, "Râfiî *el-Muharrer*'de şöyle dedi" diyerek yaptığı alıntılarda kelimelerin izahına yer vermiştir.

17. Es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali (ö.626/1229)

Miftâhu'l-Ulûm[143]

Kirmânî, Sekkâkî'den ilmü'l-meânî, bedîî ilimleri gibi belagat konularında alıntılarda bulunmuştur.

18. İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Osman b. Ömer (ö.646/1248)

El-Kâfiye[144]

Kirmânî, İbnü'l-Hâcib'ten sarf-nahiv konularında faydalanmıştır.

19. İbn Mâlik, Ebû Abdillah Cemâluddîn Muhammed b. Abdillah b. Mâlik et-Tâî el-Endülüsî el-Ceyyânî (ö.672/1274)

Şevâhidü't-tavzîh ve't-tashîh li müşkilâti'l-Câmii's-Sahîh[145]

Arap gramerine dair bir eserdir. İbn Mâlik, Buhârî'nin i'rab bakımından izaha muhtaç olan bölümlerini açıklamak için *Şevâhidü't-tavzîh ve't-tashîh li müşkilâti'l-Câmii's-Sahîh* adında filolojik bir eser kaleme almıştır.[146]

20. İbn Mâlik, Ebû Abdillah Cemâluddîn Muhammed b. Abdillah b. Mâlik et-Tâî el-Endülüsî el-Ceyyânî (ö.672/1274)

Şerhu't-teshîl[147]

Kirmânî, "İbn Mâlik *Şerhu't-Teshîl*'de şöyle dedi" diyerek yaptığı alıntıda sarf-nahiv konularında alıntılar yapmıştır.

21. En-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî (ö.676/1277)

Tehzîbü'l-esmâ ve'l-Luga[148]

Kirmânî, "Nevevî *Tehzîbu'l-Esmâ'*da şöyle dedi" diyerek yaptığı açıklamalarda bilinmeyen isimlere açıklık getirmeye çalışmıştır.

22. El-Karafî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahman el-Mısrî (ö.684/1285)

El-Hasâis fî kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye[149]

---

[143] Kirmânî, a.g.e., I, 129; V, 26; XXV, 4.
[144] Kirmânî, a.g.e., II, 78; V, 116; XVII, 72.
[145] Kirmânî, a.g.e., I, 40; III, 92; IV, 45; VII, 130; VIII, 26; XIX, 45; XXI, 46.
[146] Görmez, a.g.e., s. 189.
[147] Kirmânî, a.g.e., I, 100.
[148] Kirmânî, a.g.e., I, 72; III, 2; VII, 190; VIII, 80; XV, 81; XVI, 158.

Kirmânî, "Karafî *Kitâbu'l-Kavâid*'de şöyle dedi" diyerek yaptığı alıntılarla kelime analizinde başvurduğu kaynaklardan birisi de bu kitap olmuştur.

1.1.7. Siyer ve Tarih Kaynakları

Kirmânî, hadisleri şerh ederken çeşitli tarihî bilgilerden yararlanmıştır. Bu bilgileri güvenilir tarih ve siyer kitaplarından nakletmiştir. Kaynaklardan yararlanırken bazen قال الواقدى و gibi sadece müellifi[150], bazen فى المغازى ifadesindeki gibi sadece kitabı[151], bazen de و قال محمد بن اسحاق فى المغازى şeklinde hem müellifi hem de kitabını zikretmiştir.[152]

Şimdi *Kevâkib*'de sıkça kullanılan siyer ve tarih kitaplarını sıralayalım:

1. İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b.Yesâr el-Mutallibî (ö.151/768)

Kitâbu'l-Meğâzî[153]

Kirmânî'nin siyer-tarih konularında başvurduğu kaynaklardan birisi de İbn İshâk'ın *Kitâbu'l-meğâzî*'sidir. Kirmânî "İbn İshâk *Meğâzî'*de şöyle dedi" diyerek alıntılarda bulunmuştur. Örneğin;

Buhârî, *meğâzî*, 32'de Hz. Peygamber'in Hendek savaşından sonra Kureyzaoğulları'nı muhasara etmesi ve neticesinde onlar hakkında hüküm vermesi konusunda Sa'd b. Muâz'ı tayin etmesini haber verirken, Kirmânî, hadiseyi İbn İshâk'tan yaptığı alıntıyla izah etmiştir.

İbn İshâk, Kureyzaoğulları ile Evs kabilesi arasında yeminli dost olmaları ve bu sebeple kendilerinden birisinin hüküm vermesini istemeleri üzerine Hz. Peygamber'in Sa'd b. Muâz'a bu görevi verdiğini haber vermiştir.[154]

2. El-Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (ö.207/822)

Kitâbu'l-Meğâzî (Kitâbu Sîreti Rasulûllah ve Meğâzih)[155]

Kirmânî zaman zaman Vâkidî'den alıntılar yapmıştır. Örneğin;

---

[149] Kirmânî, a.g.e., VII, 85; XXII, 180.
[150] Kirmânî, a.g.e., III, 176; VII, 13; VIII, 92; X, 144; XI, 90; 186; XV, 114.
[151] Kirmânî, a.g.e., I, 60, 133; VII, 82; XIV, 231; XV, 151; XXV, 77.
[152] Kirmânî, a.g.e., II, 106, 202; XIV, 201; XVI, 40, 162.
[153] Kirmânî, a.g.e., VIII, 14; X, 31; XI, 79; XIII, 10; XV, 151; XVI, 40; XV, 114, 151, 162.
[154] Kirmânî, a.g.e., XVI, 40.
[155] Kirmânî, a.g.e., XI, 90, 186; XII, 29, 82, 99, 106; XIV, 40; XV, 50; XVI, 56;

Bir rivayetin senedinde geçen Ümmü Rummân hakkında Vâkıdî: "H. 6'da vefat etti. Hz. Peygamber de kabrine geldi", derken; Kelâbâzî: "Eğer Vâkıdî'nin dediği doğru ise Mesrûk ondan işitmemiştir", demiştir.[156]

3. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/889)

El-Meârif[157]

Kirmânî, "İbn Kuteybe *Meârif*'te şöyle dedi" diyerek yaptığı alıntılarda raviler hakkında bilgiler vermiştir.

5. El-Belâzûrî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö.279/892-893)

Ensâbu'l-Eşrâf[158]

Kirmânî Belâzûrî'den siyer-tarih konularında alıntılar yapmıştır.

6. Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Isfahânî (ö.430/1038)

Delâilu'n-nübüvve[159]

Kirmânî, zaman zaman "Ebû Nuaym *Delâilu'n-Nübüvve'*de şöyle dedi" diyerek konuyla ilgili başka rivayetlere yer vermiştir.

7. El-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö.450/1058)

Ahkâmu's-Sultâniyye[160]

Kirmânî, "Ebu'l-Hasan el-Mâverdî *Ahkâmu's-Sultâniyye*'de şöyle dedi" diyerek yaptığı alıntıda:[161] "Harem ehli âdil kişilere karşı isyan ederse bazı fukahaca onların öldürülmesi haramdır. Onlar tekrar taate dönene kadar hapsedilir", demiştir.[162]

8. İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö.463/1071)

El-İstîâb fî ma'rifeti'l-Ashâb[163]

---

[156] Kirmânî, XIV, 40.
[157] Kirmânî, a.g.e., XIII, 127; XXI, 53.
[158] Kirmânî, a.g.e., XI, 142.
[159] Kirmânî, a.g.e., II, 202; XIX, 89.
[160] Kirmânî, a.g.e., II, 106.
[161] Buhârî, İlim, 38.
[162] Kirmânî, a.g.e., II, 106.
[163] Kirmânî, a.g.e., I, 60, 81, 133; III, 176; IV, 198; VII, 82; VIII, 92; X, 144; XI, 58; XII, 7; XIII, 100; XIV, 231; XV, 10; XVI, 89; XIX, 71; XX, 89; XXI, 71; XXIII, 182; XXIV, 28.

Kirmânî, "İbn Abdilber *İstîâb*'da şöyle dedi" diyerek sahabeler hakkında bilgi verirken yararlanmıştır. Örneğin;

Buhârî, *hayz,* 11'de geçen hadiste "falanca kadın" ibaresi yer aldı. Kirmânî onun Zeynep b. Cahş el-Esediyye olduğunu ve onun Hz. Peygamber'den sonra ilk vefat eden hanımı olduğunu bildirmiştir. Daha sonra İbn Abdilberr'in "Cahş'ın üç kızı olduğunu ve bunların Zeynep, Ümmü Habibe ve Hımne olduğunu", söylediğini nakletmiştir.[164]

9. İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, Ebu'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillah b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsabûrî (ö.478/1058)

Gıyâsu'l-Ümem fi'l-tiyâsi'z-zulem[165]

Kirmânî, Cüveynî'den "Cüveynî *Gıyâs* adlı kitabında şöyle dedi" diyerek alıntılar yapmıştır. Örneğin;

Kirmânî, Buhârî, *Îmân,* 18'de İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî'nin: "Bana göre farz-ı kifaye farz-ı ayından daha faziletlidir. Çünkü farz-ı kifaye, yapıldığında tüm ümmetin üzerinden sorumluluk kalkmış oluyor. Fakat imkânı olduğu halde yapmayanların hepsi günah işlemiş oluyor", dediğini nakletmiştir.[166]

10. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.597/1201)

El-Muntazam fî tarîhi'l-mulûk ve'l-ümem[167]

Kirmânî, tarihi bilgi verirken zaman zaman İbnü'l-Cevzî'den istifade etmiştir.

11. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233)

El-Kâmil fi't-Târîh[168]

Kirmânî, *el-Kâmil*'den genel tarih konularında faydalanmıştır.

1.1.8. Ricâl İlmine Dair Kaynaklar

1. ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer (ö.385/995)

---

[164] Kirmânî, a.g.e., III, 176.
[165] Kirmânî, a.g.e., I, 127; VII, 13; XVII, 93.
[166] Kirmânî, a.g.e., I, 127.
[167] Kirmânî, a.g.e., IV, 202; XIV, 81.
[168] Kirmânî, a.g.e., VIII, 111.

El-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye[169]

Dârekutnî, ravi isimleriyle ilgili düzeltmelerde bulunmuştur. Dârekutnî, Buhârî, *İ'tisâm*, 6'da geçen Mûsâ b. Enes'in, Buhârî'nin vehmi olduğunu, doğrusunun Müslim'in de rivayet ettiği şekliyle Nadr b. Enes olması gerektiğini söylemiştir.[170]

2. El-Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Huseyn el-Buhârî (ö.398/1008)

El-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sika ve's-sedâd ellezîne ahrece lehüm el-Buhârî fî Câmiih[171]

Kirmânî, Buhârî'de geçen hadislerin ravilerin kimliklerini tespitte en çok başvurduğu âlim Kelâbâzî olmuştur. Bazen Ğassânî ile Kelâbâzî ravinin kim olduğu konusunda ihtilaf etmiş ve Kirmânî de bu iki âlim arasında tercihte bulunmuştur. Örneğin;

Buhârî, *hayz,* 14'de geçen hadiste "Haddesenâ Yahyâ kâle haddesenâ İbn Uyeyne" ifadesi geçti. Kirmânî, Ğassânî'nin *Takyîdü'l-Mühmel'*de İbnü's-Seken'in: "Buradaki Yahyâ, Yahyâ b. Mûsâ'dır. Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen, herhangi bir mensubiyeti belirtilmeden zikredilmiş olan Yahyâ'nın tamamı Yahyâ b. Mûsâ el-Belhî'dir", dediğini nakletmiştir. Kelâbâzî'nin ise Yahyâ'dan kastedilenin Yahyâ b. Ca'fer el-Bîkendi olduğunu söylediğini bildirmiştir.

Kirmânî: "Bizdeki bazı nüshalarda "Haddesenâ Yahyâ b. Ca'fer el-Bîkendî, Haddesenâ İbn Uyeyne" ibaresi yer almaktadır", şeklinde görüşünü belirtmekle Kelâbâzî'ye katıldığını göstermiş olmaktadır.[172]

3. El-Ğassânî, Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed (ö.495/1105)

Takyîdü'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil[173]

Kirmânî, "Ğassânî *Takyîdü'l-Mühmel'*de şöyle dedi" diyerek Ğassânî'nin yaptığı açıklamalara yer vermiştir. Örneğin;

---

[169] Kirmânî, a.g.e., XXV, 53.
[170] Kirmânî, XXV, 53.
[171] Kirmânî, a.g.e., III, 180; IV, 163; V, 198; VI, 123; VII; 8; VIII, 23; X, 32; XI, 101; XII, 37; XIII, 105; XIV; 40; XV, 69; XVI, 114; XVII, 98; XVIII, 120; XX, 205; XXI, 140; XXII, 179; XXIII, 75; XXIV, 152; XXV, 98.
[172] Kirmânî, a.g.e., III, 180.
[173] Kirmânî, a.g.e., I, 163; II, 59; III, 180; IV, 22; V, 20; VI, 87; VII, 65; VIII, 113; IX, 127; X, 84; XI, 75; XII, 151; XIII, 49; XIV, 82; XVII, 101; XVIII, 120; XIX, 138; XX, 88; XXI, 81; XXII, 126; XXIII, 74; XXIV, 52; XXV, 194.

Buhârî, *Îmân,* 30'dageçen hadisin senedinde Amr b. Hâlid ismi geçti. Kirmânî, Ğassânî *Takyîdü'l-Mühmel'*de: "Buhârî'nin şeyhleri arasında Ömer b. Hâlid yoktur. O, Amr b. Hâlid'dir", dediğini naklederek açıklamalarda bulunmuştur.[174]

1.1.9. Cerh ve Ta'dil İlmi Kaynakları

1. Ahmed b. Hanbel, İbn Muhammed (ö.241/855)

Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-ricâl[175]

Kirmânî, zaman zaman Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbu'l-İlel*'inden faydalanmıştır.

2. Buhârî, Muhammed b. İsmail (ö.256/870)

Et-Târîhu'l-Kebîr[176]

Kirmânî, raviler hakkında bilgi verirken *Târîhu'l-Kebîr*'i de kaynak göstermiştir. Örneğin;

Buhârî, *ezân*, 38'de dört farklı sened getirmiştir. Ğassânî bunlardan Abdülaziz, o Abdullah b. Mâlik b. Buhaynete'yi Şu'be, o Mâlik'ten şeklinde Abdullah'ın hazfedildiği rivayetten daha sahih bulmuştur. Ebû Mes'ûd ed-Dımeşkî'nin Ehl-i Irak'ın (Şu'be ve Hammâd b. Zeyd gibi) Mâlik b. Buhaynete rivayetini, Ehl-i Hicâz'ın Abdullah b. Mâlik b. Buhaynete rivayetini kabul ettiğini ve bunun daha sahih olduğunu bildirmiştir. Müslim zikretti ki Ka'nebî'nin bu isnadlardan "Hafs, o Abdullah b. Mâlik b. Buhaynete, o da babasından" ifadesindeki "babasından" kısmı hatalıdır. Bu nedenle Müslim'in *Sahîh'*inde düşmüştür" demiştir. Buhârî de *Târîh'*inde Abdullah b. Mâlil b. Buhaynete şeklinde zikretmiştir. Bazıları da Mâlik b. Buhaynete şeklinde zikretmiştir. Fakat ilki daha sahihtir.[177]

3. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Abdurrahman b. Muhammed (ö.327/938)

Kitâbu'l-Cerh ve Ta'dîl[178]

Ravileri cerh ve ta'dil yönünden ele alan İbn Ebî Hâtim Kirmânî'nin kaynakları arasında yer almıştır.

---

[174] Kirmânî, a.g.e., I, 163.
[175] Kirmânî, a.g.e., III, 53; XV, 148.
[176] Kirmânî, a.g.e., V, 49; VI, 31.
[177] Kirmânî, a.g.e., V, 49.
[178] Kirmânî, a.g.e., XIII, 167; XIV, 18.

1.1.10. Felsefe Kaynakları

1. İbn Sînâ, Ebû Ali b. Hüseyin b. Abdillah b. Ali b. Sînâ (ö.428/1037)

Eş-Şifâ[179]

Kirmânî, zaman zaman İbn Sânâ'nın görüşlerine yer vermiştir. Örneğin;

Buhârî, *zekat*, 65'te (Denizden çıkarılacak şeylerin zekat vergisine tabi tutulup tutulamayacağı babı) İbn Abbas'ın "Anber, maden ve kenz değildir, o denizin kıyıya attığı bir şeydir", demiştir.

Bununla ilgili olarak Kirmânî: "Bu kıymetli deniz maddesinin denizde meydana geliş keyfiyeti hakkında pek çok rivayet vardır. Bazıları deniz hayvanının pisliğidir, demişlerdir. Bazıları, deniz bitkisidir, denizin derinliğinde biter ve onu bazı deniz hayvanları yer, midesi dolunca kusar, demişlerdir. İbn Sînâ da bu iki görüşü uzak saymış ve denizde bir kaynaktan çıkan yağlı bir maddedir, yağlılığı sebebiyle denizin yüzüne çıkar, donar", demiştir.[180]

1.2.Tertibi

1.2.1. Şerh Karakteri ve Hacmi

Kevâkib'in şerh karakterini izaha geçmeden önce şerh edebiyatı hakkında çok kısa bir bilgi vereceğiz.

Şerh edebiyatı, hiç şüphesiz, müelliflerin, lügat açısından önemli lafızlar ve müşkil manalar ihtiva eden hadisleri açıklamak, i'rabını, hükümlerini ve bu hükümler ile ilgili fakihlerin görüşlerini tespit düşüncelerinin mahsülüdür. Bu sebeple şerh edebiyatı, hadislerin garib ve nadir kullanılan kelimelerin sözlük açıklamalarını ihtiva eden hadis lügatları (garîbu'l-hadis) ile h. III. asırda başlamıştır. Daha sonraları, Hattâbî'nin (ö.388/998) *Meâlimü's-Sünen* ve *İ'lâmü's-Sünen* isimli Ebû Dâvûd (ö.277/890) ve Buhârî üzerine yazdığı şerhler gibi şerh kelimesi kullanılmadan kaleme alınmış kısmî şerhler ile gelişmesini sürdürmüş, bilahare açıkça şerh adıyla ve muhtelif bakış açılarına göre yazılmış büyük hacimli eserlere kavuşmuştur.[181]

---

[179] Kirmânî, a.g.e., VIII, 41; XX, 213.
[180] Kirmânî, a.g.e., VIII, 41.
[181] Çakan, a.g.e., s. 127.

Görmez, şerhlerin genel özelliklerini birkaç başlık altında toplamıştır. Bunlar;

1. Hadisleri dil ve gramer açısından tahlil etmek,
2. Hadislerde bulunan müşkil manaları tavzih etmek,
3. Hadisten çıkan fıkhî hükümleri istinbat etmek,
4. Anlayıcı ve savunmacı olmak, sorgulayıcı ve eleştirici olmamak.

Bu sayılanlar şârihlerin ortak özellikleridir. Görmez son maddeyi Kâtip Çelebi'den (ö.1067/1656) bir alıntıyla izah etmiştir. Kâtip Çelebi şârihlerin uyması gereken ilke ve esasları belirlerken, aslında mevcut şerhlerde riayet edilen kuralları tespit etmiştir. *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinde, Müteahhirûndan fazilet erbabı kimselerin şerh metodunu şu şekilde anlatmıştır: "Onlar, her şeyden evvel, geçmiş âlimlere karşı tazimkâr davranmış ve onlar hakkında herhangi bir kötü düşünceye fırsat vermemeye özen göstermiştir. Hatta eski âlimlerin çok bariz bir hatalarını gördüklerinde, bunu, kendisine değil, istinsâh edenlere yüklemişlerdir. Bu da mümkün olmazsa "İlmî araştırmalara ve eser yazmaya çok önem verdiklerinden, yazdıkları kitapları gözden geçirmeye fırsat bulamamışlar", diyerek onları savunmayı terk etmemişlerdir. Daha da ötesi, eski âlimlerden birinin, başkasına ait bir fikir veya yazıyı kendisine aitmiş gibi gösterse "Aynı şeyler, ikisinin de hatırına gelmiş olabilir" diyerek, yine de temize çıkarma yoluna gitmişlerdir."[182]

Şârihlerimizin diğer bir ortak noktası, eserleri, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması için oldukça fazla malzeme ihtiva etmekle beraber, yorum yapmaktan kaçınmalarıdır. Yani; anlamın kendisi ile ilgilenmiş, ancak anlamın anlamı üzerinde durmamışlardır.[183]

Burada şerhler kategorematik yorumlar şeklinde hazırlanmıştır. Bu yöntemde önce tek tek kelimelerin anlamları incelenir. Sonra da önermelerin anlamı, onları meydana getiren terimlerin anlamlarına geri götürmek suretiyle açıklanır. Buna en güzel örnekler Bedruddîn el-Aynî'nin (ö.855/1451) *Umdetü'l-Kârî*'si ve İbn Hacer'in (ö.852/1448) *Fethu'l-Bârî*'sidir. Hadisler şerh edilirken kategorematik yorum yerine, hadisler mana ile rivayet edildiği için, bunun tersi olan sinkategorematik yoruma başvurulması daha isabetli olacaktır. Buna göre, önce

[182] Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 39, 1971; Görmez, a.g.e., s. 79.
[183] Görmez, a.g.e., s. 79.

önermelerin anlamı incelenir, daha sonra da terimlerin anlamı, içinde geçtikleri önermelerin anlamları aracılığıyla açıklanır. Böylece ravilerin, rivayetlerinde kullandıkları kelime farkları, hükme fazla tesir etmemiş olur. Buna Buhârî muhtasarına şerh yazan İbn Ebî Cemre el-Ezdî'nin (ö.663/1268) *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eserini örnek olarak vermek mümkündür.[184]

Tasnif dönemi yazılmış hadis eserleri içerisinde en çok şerhi yapılmış eserlerin başında *Câmiu's-Sahîh* gelir. Kirmânî de bu şârihlerden birisidir. *el-Câmiu's-Sahîh*'e bu kadar çok şerh yazılmış olması öncelikle *Sahîh*'in büyük bir titizlikle hazırlanmış olması ve sonraki âlimlerce genel kabul görmesinden kaynaklanmaktadır. Kirmânî, Buhârî'nin eserini oluştururken Kur'ân ayetlerinden, Hz. Peygamber'in hadislerinden, sahabe kavillerinden, selef fetvasından, âlimlerin sözlerinden, ilmü'l-meânî ve'l-luga ve başka kaynaklardan yararlandığını ifade etmiştir.[185]

Şimdiye kadar kaleme alınmış şerhler, şekil itibarıyla üç tarzda yazılmışlardır:

1. "قال اقول" şeklinde yazılmış şerhler,

2. "قوله" diye asla işaret eden şerhlerdir. Kirmânî'nin eseri *Kevâkib* de bu şekilde yazılmış olan şerhlerdendir. Bu tarzda yazılmış şerhlerde metni tamamen vermek gibi bir yola gidilmez. Bunlardaki "قوله" sözünden maksat şerh olunan ibareye işaret etmektir.

3. Mezc tarzıyla yazılmış şerhler. Bu tür şerhlerde "م" ve "ش" harfleri ile veya metnin üstüne bir çizgi çekmek suretiyle metin ile şerh birbirinden ayrılır.[186]

Kevâkib 25 cilttir. Baş tarafında Kirmânî'nin birçok konu hakkındaki önemli açıklamalarını kapsayan mukaddimesi vardır.

Kevâkib'de, Buhârî'nin her kitâb bölümü ele alınmış fakat bu kitaplardaki her bab başlığı ve her hadis tamamı şerh edilmemiştir. Hadisler, bazen bab başlıkları zikredildikten sonra Buhârî'nin bab başlıklarındaki görüşleri ve onların ihtiva ettiği meseleler açıklandığı sırada, bazen de böyle olmaksızın sadece bir kelimesi veya cümlesi ele alınarak şerh edilmişlerdir. Dolayısıyla ne kadar hadisi şerh ettiğini tespit

---

[184] Görmez, a.g.e., s. 81-82.
[185] Kirmânî, a.g.e., I, 71; III, 40.
[186] Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 37; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri)*, MÜİF Yay., İstanbul-1985, s. 132-133.

güçtür. Ancak onda hadislerin tamamının şerh edilmediğini söyleyebiliriz. Buna, Buhârî'deki 9082 hadisin 3275'inin mükerrer[187] olmasının etkili olduğu kanaatindeyiz.

Kirmânî, ilk ciltlerde daha detaylı açıklamalar yapmıştır. Sonraki ciltlerde özellikle fıkhî ve kelâmî meseleleri izah ederken yine açıklamaları uzattığına şahit oluyoruz. Özellikle fıkhî konuları uzatma sebebi Buhârî'nin fıkhının bab başlıklarında olması ve Buhârî'deki hadislerin çoğunluğunu ahkâm hadislerinin oluşturması etkili olmuştur.

1.2.2. Tertip Hataları

1. Babların bazen olması gerektiği yerin dışında başka bir yerde şerh edilmesi

Kirmânî "Zemzem kıssası"[188] babını "Huzaa Kıssası"[189] babından sonra şerh etmiştir. Aslında "Zemzem kıssası" "Huzaa Kıssası"ndan üç bab öncesinde geçmiştir. Kitabı neşreden bunu aynen nakletmiştir ve dipnotta Kirmânî'nin bu şekilde şerh ettiği için onlar da kitaba bu şekilde yerleştirdiklerini belirtmişlerdir.[190]

Elimizde mevcut olan Kirmânî'nin eserinde "İhtilaf etmenin keraheti" babı "Peygamber'in tahrimden nehyetmesi" babından önce gelmiştir. Ebû Zerr nüshasında Yüce Allah'ın "Onların işleri daima aralarında müşavere iledir"[191] babı "Peygamber'in tahriminden nehyetmesi" babından önce gelmiştir. Kirmânî buna dikkat çekiyor. Elimizdeki kitapta ise eş-Şûrâ 38. ayeti ilk zikredilen iki babtan sonra gelmiştir.[192]

2. Hadislerin, kendi babından önceki bab altında şerh edilmesi

Kirmânî İbn Battâl'ın "Satılan malın aslı yanında bulunmayan kimseye yapılan selem akdinin hükmü" babında zikredilen İbn Abbas hadisinin[193] sonraki

---

[187] Bkz. İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdillah b. Bâz, Dâru'l-Fikr, yy.-1993, s. 249.
[188] Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul-1981, *Menâkıb*, 9. bab.
[189] Buhârî, *Menâkıb*, 12. bab.
[190] Kirmânî, a.g.e., XIV,129.
[191] Eş-Şûrâ, 42/38.
[192] Kirmânî, a.g.e., XXV, 90.
[193] İbn Abbas hadisi: "Ebu'l-Bahterî et-Tâî şöyle dedi: Ben İbn Abbas'a hurma ağacının meyvesinden yapılacak selem akdini sordum. O: Peygamber, kendisinden yenilinceye kadar ve tartılıncaya kadar hurma ağacının meyvesinin satışından nehyetti, dedi…"(Buhârî, *Selem*, 3. bab)

baba ait olduğunu ve bunun nâsihin hatası olduğunu söylediğini nakletmiştir.[194] Kendisinden sonra gelen babın başlığı ise, "Hurma ağacının meyvesi hususundaki selem"dir.[195]

Kitâbu't-tevhîd 23. bab 58. hadisle ilgili olarak Kirmânî: "Bu hadisin bu babla ne ilgisi var? dersen ben de derim ki: Bu ve bundan sonraki iki hadis aslında önceki babla alâkalıdır. Bu babın önceki babın tamamlayıcısı olduğunu düşünen nâsih bu hadisleri bu baba yerleştirmiştir", demiştir.[196]

3. Hadislerde bulunmayan cümle ve kelimelerin şerh edilmesi

"Kişi namaz içinde iken sağ tarafına tükürmesin" babında Kirmânî: "Babta لا يصبق عن يمينه kelimesi geçti. Hadiste لا يتنخم عن يمينه ifadesi geçmiştir, dersen, ben de derim ki: البصاق ve النخامة nin hükmü aynıdır. (ilki tükrük ikincisi balgam manasına gelmesiyle birlikte ikisi de aynı mana da kullanılabiliyor.) Hükmü aynı olmasaydı birbirinin yerine kullanılamazdı", demiştir.[197]

Hadiste رمزة kelimesi geçti. Kirmânî bu kelime yerine الزمزمة kelimesini izah etmiştir. O, bu kelimenin "alçak ses" anlamına geldiğini söylemiştir.[198]

Yine babta سفهاء kelimesi geçti. Kirmânî bu kelimenin hadiste yer almama sebebini "İstidrâk için yer aldı" şeklinde izah etmiştir.[199]

Kevâkib'de görülen, babların ve hadislerin öne alınması, geriye bırakılması ve hadislerdeki kelimelerin değiştirilmesi, bazı kelimelerin eklenmesi gibi durumların bir kısmı nüsha farklılığından kaynaklandığı için hata kapsamına girmemektedir. Bu özellikte olmayanlar ise hata olmalarıyla birlikte *Kevâkib*'in değerine gölge düşürecek nitelikte değillerdir. Çünkü bunlar hadislerin yanlış anlaşılmasına sebep olmamaktadırlar. Ancak yine de bu durumların var olması, bu eserin halen yapılmamış olan tahkikli neşrinin yapılmasını gerekli kılmaktadır.

1.3. Üslûbu

Herhangi bir eserin kolayca anlaşılır olması, müellifin kullandığı dilin sade ve açık olmasına bağlıdır. Bir eserin ortaya koyduğu bilgiler kıymetli olsa bile,

[194] Kirmânî, a.g.e., X, 88.
[195] Kirmânî, a.g.e., X, 88.
[196] Kirmânî, a.g.e., XXV, 137.
[197] Kirmânî, a.g.e., IV, 72.
[198] Kirmânî, a.g.e., XIV, 72.
[199] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 149.

kullanılan dil, anlaşılmaz ve karışık ifadelere sahip ise ondan istifade az olur ve kısa bir zaman sonra okunmaz hale gelebilir. Kirmânî buna özel önem vermiş bazı kelimeleri zıt ya da eş anlamlarını da peşinden zikretmek suretiyle farklı bir şekilde anlaşılmasının önüne geçmiştir.

Şimdi Kirmânî'nin uyguladığı anlatım metotlarına bakalım:

1. Kirmânî izahını yaptığı hadisle ilgili olarak akla gelebilecek soruları kendisi sorar ve güzel bir üslupla cevaplar. Bu metodu uygularken فان قلت قلت "Şöyle dersen derim ki, فان قيل قلت "denilirse derim ki" ifadelerini kullanır. Bu yöntem Kirmânî'nin *Kevâkib*'de en çok kullandığı metotlarından birisidir.

2. Ele alıp işlediği konu hakkında âlimlerin görüşlerini قيل,قال ifadeleriyle belirttikten sonra, farklı bir görüş belirtmeyip bunlar arasından birini و هذا هو المختار "Tercih edilen görüş budur"[200], على الاصح- الصواب هو-وهو الاظهر "Sahih olan görüşe göre"[201], "Doğrusu"[202], "Bu görüş daha açık"[203] gibi ifadelerden birini kullanarak tercihte bulunur. Tercih ettiği görüşün kuvvetlilik sebebini bazen belirtir, bazen belirtmez. Zayıf gördüğü görüşlerin zaaf sebebini de bazen belirtir. Bir konudaki farklı görüşleri zikredip bunlardan birini tercih etmesi ve sebeplerini belirtmesi okuyucunun değerlendirme ufkunu genişlettiği için önemlidir.

3. Bazı konuları anlatırken âlimlerin görüşlerini قال, قيل ifadeleriyle verir, fakat bunların arasında tercih yapmaksızın kendi görüşünü verir. Önceki âlimlerin görüşlerini bazen açıkça fakat ilmî bir üslupla tenkit eder. Kendi görüşlerine uygun naklî ve aklî deliller zikreder. Bu metodu, okuyucuya her konuda tutarlı yeni görüşler ileri sürülebileceğini, geçmiş bilgilerin her zaman bağlayıcı olmadığını gösterdiği için önemlidir. Bu maddenin örnekleri *Kevâkib*'de oldukça fazladır.

4. Bazı konular hakkında açıklama yapmaya soru sorarak başlar.[204]

5. Bazı konuları açıklamaya açıklamanın önemine dikkat çekmek için و اعلم ان ifadesiyle başlar.[205]

6. Meseleler hakkında âlimlerin ve kendinin görüş ve açıklamalarını zaman zaman والله اعلم "Allah bilir" gibi ifadelerle sona erdirerek hiçbir kimsenin, kendi

[200] Kirmânî, a.g.e., III, 135, 166, 215; VII, 144; XXV, 250.
[201] Kirmânî, a.g.e., I, 124; III, 30; VII, 139; VIII, 80, 196; XII, 200; XIII, 24.
[202] Kirmânî, a.g.e., X, 12; IV, 33; XVII, 8; XX, 30; XXI, 113; XXIV, 149.
[203] Kirmânî, a.g.e., I, 165; IV, 33; XIII, 25; XVII, 26; XIX, 26; XXV, 74, 220.
[204] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 158.
[205] Kirmânî, a.g.e., XII, 136; XIII, 62, 174; XVI, 125; XXII, 66, 70.

görüşünün yegâne doğru olduğuna hükmetmemesini ve başkalarının görüşüne saygılı olunması gerektiğini öğretmiştir.[206]

7. Yanlış bulduğu açıklamaları gayet edebî ve ilmî bir üslupla و هذا ضعيف "Bu zayıf bir görüştür" gibi ifadeler kullanarak tenkit eder ve yanlışlık sebeplerini belirtir.[207]

8. Yaptığı açıklamaları, genellikle و الحاصل حاصله "özet olarak" gibi ifadelerle başlayarak özetler.[208] Bu tutumu, okuyucunun konuları zihinde tutabilmesi ve daha iyi anlamasına yardımcı olmaktır.

9. Gereksiz ve uzun tekrarlara yer vermez. Şöyle ki o, bir hadisi şerh ederken, ihtiva ettiği bir mesele hakkında detaylıca açıklama yaptıktan sonra, aynı meseleyi içeren başka bir hadisi şerh ederken o konu hakkında çok kısa bilgi verir. Sonra مر مباحث vb. ifadelerle onun hakkında daha önce geniş bilgi verdiğini belirtir.[209]

Aynı şekilde şerh ettiği hadisin ihtiva ettiği meseleyi, daha sonra gelen başka bir hadis de kapsıyor ve orada bilgi verilmesi daha uygun olacaksa, ilk hadisi şerh ederken kısaca açıklamada bulunur. Daha sonra detaylı açıklamada bulunacağını سياتي الكلام فيه "Bu konudaki açıklama ileride gelecek" vb. ifadelerle belirtir.[210]

Ancak *Kevâkib*'de, birer cümlecik kaideler şeklinde veya çok kısa çeşitli açıklamaların tekrarlandığını görmekteyiz ki bu kaçınılmaz bir durumdur. Şöyle ki bir ayet, bab başlığı veya hadis hakkında yapılacak bir açıklama, başka bir ayet, bab başlığı ve hadisler için de söz konusu olmaktadır. Bu durumda Kirmânî, açıklamasını yaptıktan sonra كما مر مرارا "Daha önce defalarca anlattığımız gibi" vb. ifadelerle bu bilgilerin daha önce de verildiğine işaret etmektedir.[211] Böylece o, bu tür tekrarların terk edilemeyecek şeyler olduğunu belirtmiş ve okuyucusunun aynı özelliği taşıyan şeyleri keşfedip onları değerlendirebilme kabiliyetinin gelişmesini sağlamış olmaktadır.

---

[206] Kirmânî, a.g.e., I, 103, 119; XXIII, 127.
[207] Kirmânî, a.g.e., I, 108; IV, 194; IX, 144, 186; XI, 28, 162, 198.
[208] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 201; XXIV, 66; XIX, 60.
[209] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 60, 66; XXII, 59, 63, 80.
[210] Kirmânî, a.g.e., VI, 198.
[211] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 60; XXII, 109.

10. Açıkladığı bazı konular hakkında yazılmış kitapları belirtmektedir. "Falanca bu konuda bir kitap yazdı" gibi.[212]

11. Açıklamalarda bulunurken "İbn Battâl şöyle dedi, Nevevî şöyle dedi" diyerek âlimlerin görüşlerini kendilerinden nakletme yoluna gitmiştir.

Bunun örneklerine eserde sık sık rastlanmaktadır. Bu nedenle bu türden örnekleri ayrıca zikretme ihtiyacı duymuyoruz.

[212] Kirmânî, a.g.e., X, 42, 155.

II. BÖLÜM

BAB BAŞLIKLARINI ŞERH METODU

Sahîh'i diğer hadis kitaplarının önüne geçiren sebeplerden birisi de Buhârî'nin kitabını oluştururken bab başlıklarına özel önem vermesidir. Bizler bab başlıklarından yola çıkarak pek çok önemli bilgiye ulaşabiliriz. Bunun farkında olan şârihleri şerhlerinde bab başlıklarına özel yer ayırmışlar ve uzun uzadıya izahlarda bulunmuşlardır. Öyle ki, sadece bab başlıklarını konu alan bir çok eser hazırlanmıştır. *Sahîh* üzerine kaleme alınan eser sayısı 527 olup, bunlardan 250 tanesini şerhler oluşturmaktadır.[213] Buhârî'nin sadece bab başlıklarını açıklamak amacıyla yazılan şerhlerin 15 tane olduğu tespit edilmiştir.[214]

Buhârî'nin fıkıh anlayışının bab başlıklarında yer aldığı ilim camiasında yaygın bir görüştür. Bu nedenle *Sahîh* üzerine eser hazırlayan kişinin bab başlıkları üzerine özel bir bölüm açması bir zorunluluktur. Bu şekilde hem *Sahîh*'i doğru ve tam anlamak mümkün olacaktır hem de Buhârî'nin fıkhî tercihlerini tespit etme imkânına ulaşılacaktır. Ne var ki bu ifade edildiği kadar kolay değildir. Çünkü diğer eserleri şerh ederken hadis metinlerinin taşıdığı ilmî hakikat ve hükümlerin doğru olarak tespitiyle beraber, sened ve metinlerin usûl açısından incelenmesi de söz konusudur. Buhârî'nin *Sahîh*'inde bab başlıkları nedeniyle bu çalışmalara ilaveten derin bir fıkıh bilgisine de ihtiyaç duyulmaktadır.

Özetle, her çalışma yapanın yeni bir şeyler keşfettiği ve herkesin başka bir iddiayla ortaya çıktığı bu şerh çalışmaları içerisinde Kirmânî'nin de önceki çalışmaları yeterli görmeyişi sebebiyle hazırladığı *Kevâkibu'd-Derârî*'deki bab başlıklarına yaklaşım tarzını tespit etmeye çalışacağız.

Buhârî fıkhî görüşlerini bazen hadislerin veya bab başlıklarının peşine قال ابو عبد الله diyerek belirtmiştir. Bazen bazı bab başlıklarının ardında ayet, hadis ve âsârı getirerek zımnen belirtmiştir. Çoğunluğunu ise bab başlıklarında sıklıkla açık, bazen de farklı metotları kullanarak ima yoluyla ortaya koymuştur. Bu metotları bu

---

[213] Sandıkçı, Kemal, *"Tarih Boyunca Buhârî'nin Sahîh'i Üzerine Yapılan Çalışmalar", Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî- Uluslararası Sempozyum*, EÜGNTTE.Yay., Kayseri-1996, s. 61.

[214] Sandıkçı, a.g.e., s. 62; ayrıca bkz., Toksarı, Ali, *"Sahîhu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri (Terâcimu Sahîhi'l-Buhârî)" Türk İslam Bilgini: Buhârî –Uluslararası Sempozyum-,* EÜGNTTE.Yay., Kayseri-1996, s. 110-111.

bölümde açacağımız alt başlıklarla daha teferruatlı bir şekilde izah etmeye çalışacağız.

Kirmânî şerhin çeşitli yerlerinde yeri geldikçe, bab başlıklarıyla ilgili izahlar yapmıştır. Her babı açıklamamıştır. Bu konuyu özellikle İbn Battâl'ın (ö.449/1057) görüşlerine müracaat ederek açıklamıştır. Bazen de kendi görüşlerini ifade etmiştir. Biz şerhin tamamını göz önünde bulundurarak *Kevâkib*'de izlenen bab başlıklarını şerh metodunu tespit etmeye çalışacağız. Şimdi bunları başlıklar altında ele alalım.

2.1. Buhârî'nin Babtan Kastının Ne Olduğunu Sorgulaması

Kirmânî Buhârî'nin bir babtan kastının ne olduğunu açıklarken genellikle fıkıh, kelâm ve tefsir ilimlerini ilgilendiren konularda açıklamalarda bulunmuştur.

Kirmânî Buhârî'nin fıkhî bir konudaki kanaatini baba yansıttığı düşüncesini dile getiriyor. Örneğin;

1. "Nikâhtan önce talâk yoktur" babında Kirmânî: "En yüksek fakihlerden yirmi üç kişilik cemaatin isimlerini saymaktan Buhârî'nin kastının, kadının nikâhtan önce boşanmayacağı üzerinde icma' olmasının yakîn bulunmasını bildirmektedir", demiştir.[215]

Aynî (ö.855/1451): "İbn Abbâs'ın bu sözünü, İbn Ebî Şeybe, Abdullah İbn Numeyr'den; o da İbn Cureyc'den; o da Ata'dan; o İbn Abbas'tan "Talâk ancak nikâhtan sonra, hürriyet vermek de ancak mâlik olduktan sonra vardır" lâfzıyla rivayet etmiştir. Bu, hakkında ihtilaf bulunmayan bir husustur. Şüphesiz Allah da talâkı nikâhtan sonra kılmıştır", demiştir. Ayrıca Aynî Kirmânî'nin Buhârî'nin bu hadisi Hanefîler'in aleyhine delil olarak getirdiği iddiasını kabul etmemektedir ve şöyle demektedir: "Kirmânî böyle bir şeyi nereden çıkardı?"[216]

İbn Hacer (ö.852/1448): "Bu, meşhur hilâfiyât meselelerindendir. Âlimlerin bu meselede mutlak olarak talâkın vâki olması, mutlak olarak vâki olmaması, umûmî olanla husûsî olan arasında tafsil yapma gibi çeşitli mezhepleri vardır. Cumhur talâkın vâki olmayacağı üzerindedir. Buhârî de bunu göstermiştir," demiştir.[217]

---

[215] Kirmânî, a.g.e., XIX, 192.
[216] Aynî, Bedruddin, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, y.y.-1427/2006, IX, 551.
[217] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1379, IX, 311.

Görüldüğü üzere Aynî (ö.855/1451) ve İbn Hacer (ö.852/1448) de nikâhtan önce talâkın olmayacağı konusunda Kirmânî'nin görüşüne katılmaktadırlar.

2. Kirmânî, Yüce Allah'ın "Siz ne kulaklarınız, ne gözleriniz, ne de derileriniz kendi aleyhinize şâhitlik eder diye düşünüp sakınmadınız. Bilakis Allah yapmakta olduklarınızın birçoğunu bilmez sandınız"[218] kavli babında, Buhârî'nin bu babtaki hedefinin, Allah'ın işitmesini ve sahih kıyası isbat etmek, sahih olmayan fasit kıyası da iptal etmek, olduğunu söylemiştir. Çünkü "Açıktan söylediğimde işitir de gizli söylersek işitmez" diyenin bu kıyası, fasit bir kıyastır. Zira o, Allah'ın işitmesini, açıktan söylediğinde işiten, gizlediğinde işitmeyen kulların işitmesine benzetmiştir.[219]

Burada Kirmânî ayeti izah ederken, izahını, قيل diyerek nakilde bulunmuştur. Ancak bu görüşün asıl sahibi İbn Battâl'dır.(ö.449/1057)[220] Kastallânî (ö.923/1517) de bunu ayetin şerhini yaparken İbn Battâl'dan alıntı yaparak göstermiştir.[221]

Kirmânî çoğunlukla kelâmî konuları kendisi açıklamaktadır. Bunun sebebini kendisinin, hocası Îci'nin (ö.756/1355) eseri *el-Mevâkıf*'a, *el-Kevâşif fî şerhi'l-Mevâkıf* adıyla bir şerh yazmış olmasına ve bu konuda belli bir birikime sahip bulunmasına bağlıyoruz.

Kirmânî Buhârî'nin tefsir ilmini ilgilendiren konulardaki düşüncesini ortaya koymaya çalışmıştır.

1. "Bir kimse ki, Allah ona Kur'ân ilmi vermiştir ki, o gece saatlerinde ve gündüz vakitlerinde onunla kâim olur. Bir kimse de: Keşke şuna verilen Kur'ân nimeti gibi bana da verilmiş olsaydı, ben de onun yapmakta olduğu gibi yapaydım, der" babında Kirmânî: "Buhârî'nin bu babtan hedefi, kulların sözleri ve fiillerinin yine kullara mensup olduklarıdır. Bu geçen baba nispetle tahsisten sonra ta'mim gibidir", diyerek izah etmiştir.[222] Buradan da anlaşılıyor ki Kirmânî bir babı

---

[218] Fussilet, 41/23.
[219] Kirmânî, a.g.e., XXV, 215.
[220] İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî, *Şerhu İbn Battal alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1424/2003, X, 528.
[221] Kastallânî, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut-1305, X, 452.
[222] Kirmânî, a.g.e., XXV, 220.

açıklarken diğer babları da göz önünde bulundurmuştur. Burada da iki bab arasında umum-husus ilişkisinin olduğunu ifade etmiştir.

2. İbn Hacer, Yüce Allah'ın "Ey Rasul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan Allah'ın elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın"[223] kavli babında Kirmânî'den alıntı yaparak şu izahı yapmıştır: "Rasul'e indirilen her şeyin Rasul'e nisbetle iki tarafı vardır: Biri Cibril'den almak tarafı vardır ki, bu, bundan önceki babta geçti. Ötekisi de ümmete eda etme tarafı vardır. Bu, "tebliğ" ismi verilendir. Burada kastedilen budur."[224]

3. "Peygamber'i ve onun (Cibril'in aracılığı olmaksızın) Rabb'inden rivayet etmesini zikretme" babında zikredilen son hadis şöyle geçti: "Bize Şu'be, Muâviye b. Kurre'den tahdis etti ki, Abdullah İbn Mugaffel el-Müzenî şöyle demiştir: Ben fetih günü Rasulûllah'ı dişi devesi üzerinde el-Fetih sûresini ya da el-Fetih sûresinden bir bölümü okurken gördüm.

Ravi Abdullah İbn Mugaffel: "Rasulûllah bu okuyuşunda terci' yapıyordu, yani sesini işittirecek şekilde yükseltiyor, dalgalandırıyordu", demişti.

Şu'be dedi ki: Sonra Muâviye b. Kurre, İbn Mugaffel'in okuyuşunu hikâye ederek okudu ve:

—Eğer insanların üzerinize toplanması düşüncesi olmasaydı, Abdullah İbn Mugaffel'in Rasûlullah'ın okuyuşunu hikâye ederken sesini yükselttiği gibi ben de muhakkak terci' yaparak, sesimi yükseltirdim, dedi.

Şu'be: Ben Muâviye b. Kurre'ye:

—Onun terci' yapması nasıl olurdu? diye sordum.

O: Üç kere:

—Â Â Â, dedi.

Kirmânî: "Bu hadisin bu babla ilgisi nedir? dersen diye sorar ve cevaben: "Bu hadisin, bu babla ilgisi Rab'den olan rivayetin Kur'ân olmak yahut başkası olmak, vasıta ile veya vasıtasız olmaktan daha umûmî olması yönündedir", der ve bu konu hakkında Mühelleb'in görüşüne müracaat eder.

Mühelleb: "Bu babın manası, Peygamber'in Kur'ân'ı Rabbinden rivayet ettiğidir. Bu İbn Mugaffel hadisinin bu baba girmesinde, Kur'ân'ın da Rabbinden

[223] El-Mâide, 5/67.
[224] Kirmânî, a.g.e., XXV, 224. krş. İbn Hacer, a.g.e., XIII, 388.

rivayetten olduğuna tembih vardır. Ve yine Peygamber'in "Allah buyurdu" sözü ve "Rabbinden rivayet etti" denilmesi eşittir", demiştir.[225]

Kirmânî Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından bildirilme şekline temas etmiş ve bu durumda vahyin Cebrâil vasıtasıyla ya da vasıtasız, ilham yoluyla, alınmış olduğuna değinmiştir.

4. Kirmânî, Yüce Allah'ın "Artık Kur'ân'dan kolay geleni okuyun"[226] kavli babında Mühelleb'in (ö.435/1044): "Lugat ve i'rabdan lisan üzerine ezberlenmesini kolaylaştırdık, demeyi kastediyor", dediğini nakletmiştir.[227]

5. Kirmânî, Yüce Allah'ın "Onu acele etmen için dilini onunla depretme"[228] kavli ve Hz. Peygamber'in üzerine vahiy indirilirkenki fiili" babında Buhârî'nin bu babtan kastının, Peygamber'in Cibril'den Allah'ın kelamını alma keyfiyetini beyan etmek olduğunu ifade etmiştir.[229]

Bu izahlardan anlaşıldığı üzere, tefsir ilmini ilgilendiren konuları açıklarken bazen kendinden önceki âlimlerin görüşlerine de müracaat ettiğini görüyoruz. Burada iki ayrı yerde Mühelleb b. Ebî Sufrâ'dan alıntı yapmıştır.

2.2. Bab Başlıkları Arasındaki Münasebeti Sorgulaması

Buhârî kitapları/bölümleri oluşturan babları, ilgili olduğu kitapla, birbirleriyle ve altında tahrîc ettiği hadislerle bir uyum içerisinde sıralayarak *Sahîh*'ini oluşturmuştur. Bu sebeple Kirmânî bab başlıklarını şerh ederken bu unsurlar arasındaki münasebeti belirlemeye özen göstermiştir. Bununla birlikte Kirmânî zaman zaman bu unsurlar arasında uyumun olmadığına işaret etmiş ve sebeplerini izah etmiştir. Bu konuya daha sonra daha geniş bir şekilde değineceğiz.

1. Bab başlığı-hadis arasındaki münasebet

Buhârî hadislerini "terceme" denilen başlıklar altında toplamıştır. Buhârî'nin görüşlerini yansıtan bu tercemeler çok büyük önemi haizdir. Bu öneme binaen şârihler bir terceme altında yer alan her hadisin, mezkûr terceme ile olan

---

[225] Kirmânî, a.g.e., XXV, 231.
[226] El-Müzzemmil, 73/20.
[227] Kirmânî, a.g.e., XXV, 235. Buhârî'nin babtan kastının ne olduğuna dair diğer örnekler için bakınız: Kirmânî, a.g.e., III, 162; XX, 52; XXI, 198, 209; XXV, 212.
[228] El-Kıyâme, 75/16.
[229] Kirmânî, a.g.e., XXV, 217.

münasebetinin ne olduğunu, hangi yönüyle bu tercemede yer aldığını inceden inceye araştırıp bulmaya çalışmışlardır.[230]

Ayrıca Buhârî'nin ilk önce kitabının bablarını meydana getirdiği, daha sonra da bablara uygun hadisleri yerleştirdiği görüşü *Kevâkib*'de birkaç kez dile getirilmiştir.[231] Buna Fuad Sezgin itiraz ediyor: "Yüze yakın fasıl ve üç bin dört yüzü aşkın babı ihtiva eden bir kitap için böyle bir şeyi önceden hazırlamanın maddeten imkânsızlığından başka, *Sahîh*'in hususiyetlerinin bütün halindeki mülahazasının neticesiyle asla bağdaşmayacak olan bu iddianın Goldziher tarafından da kolaylıkla benimsendiği görülmektedir."[232]

Bizce de Fuad Sezgin'in ifade ettiği gibi önce babların oluşturulduğu, sonra uygun hadislerin seçildiği görüşü uygulaması zor olan bir yöntem olarak gözükmektedir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan bab başlıklarıyla altında bulunan hadislerin ilişkisi genelde açık ve anlaşılır cinstendir. Ancak bu her zaman böyle değildir. İşte Kirmânî bu ilişkinin herkes tarafından kolayca anlaşılamadığını gördüğü durumlarda hemen izah etme ihtiyacı duymuştur. Bunu yaparken bazen diğer şârihlerin, özellikle İbn Battâl'ın, görüşlerine yer vermiş, bazen de ilişkiyi kendi dirayetiyle izaha gayret etmiştir.

"Hadisin baba delaleti nedir? dersen" şeklinde soru kalıbıyla izaha başladığı yerlerde bunu hep aynı kelimelerle değil de anlamca birbirine müteradif olan "delalet", "münasebet", "ilgi" gibi ifadelerle dile getirmeye çalışmıştır.

İlişki açısından ele aldığımızda Kirmânî en çok bab başlığıyla hadis arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır ve bu konudaki izahları *Kevâkib*'de önemli bir yer işkâl etmiştir. Şimdi konunun önemine binaen bu maddeyi örnekleriyle izah etmeye çalışalım.

Kirmânî bab başlığı-hadis münasebeti konusunu fıkıh ilmini ilgilendiren yerlerde de uygulamıştır. Örneğin;

1. Kirmânî, Buhârî'nin "Mal getirmekte olan binicileri karşılamaktan nehy" babında, böyle erzak ve ticari eşya getiren binicileri pazar yerine gelmeden önce

---

[230] Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmaları –İbn Hacer- Bedruddîn Aynî,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1996, s. 121.
[231] Kirmânî, a.g.e., VIII, 112; XXIII, 146.
[232] Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Avrasya Yayıncılık, Ankara-2000, s. 105.

yolda karşılamanın Hz. Peygamber tarafından nehyedildiğini anlatmak istediğini ifade etmiştir devamla: "Buhârî'nin bu yolla bir alışveriş, merduttur, batıldır, demesi bu nehyin fesadını gerektirir olması görüşüne dayanır. Fakat bazı usulcülere göre alışverişin fesat ve batıllığı yalnız nehyin, akdin kendisine yönelmesi halindedir", demiştir.[233]

2. "Çarşı pazar mescitlerinde namaz kılmak" babında zikredilen hadiste Hz. Peygamber: "İnsanın cemaatle kıldığı namaz, evinde ve çarşı, pazarda (yalnız) kıldığı namazdan yirmi beş derece ziyade olur", buyurmuştur.[234]

Kirmânî bu hadis ile babın uyumu konusundaki şüpheler üzerine *Şârihu terâcimi'l-ebvâb*[235] adlı eserden alıntı yaparak cevap vermiştir: "Bu hadis babın zâhirine uygun değil, dersen ben de derim ki: Bab başlığındaki mescitlerden kastedilen, namaz kılınan yerlerdir, namaz için yapılmış binalar değil. Sanki "Çarşı yerlerinde namaz babı" demiş gibidir", demiştir.[236]

3. Kirmânî, "Bir kimse, ölünün borcunu bir adama havale ederse bu fiil caiz olur" babını izah ederken İbn Battâl'ın görüşüne müracaat etmiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Buhârî "havale" ile başlık yaptı, sonra da bunun altında hadis damân (yani kefalet) hakkında olduğu halde, Seleme hadisini getirdi. Çünkü havale ile kefalet birbirine yakın iki akiddir, dedi. Ebû Sevr de, kefaletle havalenin her ikisi de bir zimmeti diğer bir zimmete nakilden ibaret olduğu için, ikisi bir sırada olur, dedi", demiştir.[237]

Bahsi geçen Seleme hadisi[238] Hz. Peygamber'in borcu olmayan veya borcu olduğu halde ölüp borcuna karşılık bir şey bırakmış olan kişinin cenaze namazını kıldırması, borcu olduğu halde ölen fakat borcunu ödeyecek bir şey bırakmamış olan kişinin cenaze namazını kıldırmak istemeyişi ile ilgilidir.

4. "İnsan yeminlerde unutarak yeminini bozsa (kefaret vacip olur mu, olmaz mı?)" babındaki hadiste üç farklı kişinin Hz. Peygamber'e haccın rükünlerine

---

[233] Kirmânî, a.g.e., X, 38.
[234] Buhârî, *Salât*, 87.
[235] Kaynaklarda böyle bir esere ulaşamadık.
[236] Kirmânî, a.g.e., IV, 140.
[237] Kirmânî, a.g.e., X, 118; krş. İbn Battâl, a.g.e., VI, 348.
[238] Buhârî, *Havâle*, 3.

muhalif olarak yaptıkları davranışları sormaları ve onun da bu davranışlarından ötürü bir günahın olmadığını bildirmesiyle ilgilidir.[239]

Kirmânî de hadisin babla olan uyumundan şöyle bahsetmiştir: "İçinde yemin zikri bulunmakla beraber unutanla yanılandan kalemin kaldırılmasını beyan olması yönündedir. Ve bu öne ve arkaya alınmış işlerde günah ve sorumluluk olmamasıdır."[240]

5. "Rehin veren, rehin alan ve bunun benzeri kimseler ihtilaf ettikleri zaman beyyine davacıya, yemin ise davalıya ait olur" babında Kirmânî: "Buhârî'nin zikrettiği ikinci hadisin baba delaleti nedir? dersen "Şahidin yahut onun yemini" sözündedir, derim", demiştir.[241]

Hadiste Ebû Abdurrahman adında bir sahabî kendisiyle bir adam arasındaki bir kuyu hakkındaki çekişmeyi Hz. Peygamber'e arz etmelerini haber verdi. Ebû Abdurrahman: Rasulûllah'a muhâkeme olduk. Rasulûllah:

—Şâhidin yahut onun yemini, buyurdu. Ben:

—O takdirde bu zat (doğru, eğri) aldırmayarak yemin eder, dedim. Rasulûllah:

—Her kim yemininde fâcir (yani yalancı) olduğu halde yemini ile bir malı hak etmek için yalan bir yemin ile yemin ederse Allah'a kendisine öfke edici halde kavuşur, buyurdu.[242]

Bu durumda Kirmânî davalı kişiden yemin etmesinin istenmesine dikkat çekmiş oldu. Hz. Peygamber yemin eden kişinin gerçek bir beyanda bulunmamasının karşılıksız kalmayacağını ifade etmesi de oldukça dikkat çekici bir husus olmuştur.

6. "Karı-koca arasının açılması, zarûret sırasında hâkim hulu' yapmaya işaret eder mi"; ve Yüce Allah'ın Nisâ suresi 35. ayetinde anlaşmazlık durumunda hakeme müracaatı haber veren babta, Hz. Peygamber: "Muğîre oğulları benden Ali'nin, onların kızı ile nikâh olması hususunda izin istediler. Ben buna izin vermem" buyurdu.[243]

---

[239] Buhârî, *Eymân ve'n-nüzûr*, 15.
[240] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 115.
[241] Kirmânî, a.g.e., XI, 73.
[242] Buhârî, *Rehin*, 6.
[243] Buhârî, *Talâk,* 12.

Kirmânî: "Hadisle başlık arasındaki uygunluk şöyledir: "Fâtıma'nın, Hz. Ali'nin başka bir kadınla evlenmesine razı olmaması, Hz. Ali ile aralarında vukuu beklenen ayrılık söz konusu olmuştu. Hz. Peygamber de ima ve işaretiyle Hz. Ali'yi bu ikinci evlilikten men etmesiyle aralarında ayrılık meydana gelmesini önleyip savmıştır", demiştir.[244]

Kirmânî burada Hz. Peygamber'in kızı ile Hz. Ali'nin boşanmalarına razı olmadığını ve bu sebeple böyle bir müdahaleye ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir.

7. "Sarhoşluk veren her içkiden nehyeden kimseyi zikir" babında Hz. Peygamber'in tatlı ve balı sevdiğini haber veren hadis gelmiştir.[245]

Kirmânî: "Hadisin baba münasebeti, pişmiş şıranın sarhoşluk verir olmadığı zaman helâl olduğunu beyandır. Nitekim helva pişirilir ve bağlanır, bal ise su ile karıştırılır ve saatinde içilir, bunun tayyibliği ve helâllığında şüphe yoktur", demiştir.[246]

Kirmânî bab başlıklarıyla ilgili izahlar yaparken belli fıkhî konularla ilgili açıklamalar da yapmıştır. "Şeru men gablena" konusu *Sahîh*'in birkaç yerinde geçti. Kirmânî bununla ilgili izahlara yer vermiştir. Mesela;

1. Buhârî, "Bir şahıs diğer bir şahsa ait bir duvarı yıktığı zaman onun benzerini bina etsin" babında Cüreyc adında bir rahibin kıssasını alıntı yaptı. Kirmânî, Buhârî'nin bu bab altında bu hadisi; "Bizden evvelkilerin kanunu, bizim kanunumuz aksini getirmedikçe, bizim de kanunumuzdur" esasınca zikrettiğini, fakat bu konuda itirazının olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki, Kirmânî: "Bizim şeriatımızda misli misline göre olur. Burada altından yapmayı teklif var ki bu duvar daha değerli olmuş olur, misli olmaz. Bu niza yoluyla değil karşılıklı rıza ile olur", demiştir.[247]

Burada Kirmânî, Buhârî'ye itiraz etmektedir. Yani o, babla hadis arasında aslında bir uyumdan bahsedilemeyeceğini; rivayetin baba delil teşkil etmediğini delilleriyle birlikte zikretmiştir.

Kirmânî bab başlığı ile hadis arasındaki ilişkiyi bazen tefsir ilmini ilgilendiren konularda incelemiştir.

---

[244] Kirmânî, a.g.e., XIX, 200.
[245] Buhârî, *Eşribe*, 9; Tirmizî, *Etime*, 29, (1832).
[246] Kirmânî, a.g.e., XX, 153.
[247] Kirmânî, a.g.e., xı, 49; Başka örnek için bakınız: Kirmânî, a.g.e., X, 68.

1. Kirmânî, Peygamber'in "Kur'ân'ı güzel okumakta maharetli olan, el-kirâmu'l-berere[248] ile beraberdir" ve "Kur'ân'ı seslerinizle zinetlendiriniz" kavilleri babıyla Hz. Peygamber'in Ebû Saîd el-Hudrî'ye: "Namaz için ezan okuyacak olduğun vakit yüksek sesle nida et. Çünkü müezzin sesinin ulaştığı yere kadar ins, cin, hatta hiçbir şey yoktur ki, ezanı duymuş olsun da kıyamet gününde müezzin için güzel şahadette bulunmasın" şeklinde geçen hadisin[249] uyumu hakkında şunları söylemiştir: "Hadisin baba münasebeti Kur'ân'la sesleri yükseltmek şehadet edilmeye daha haklı ve evlâdır. Bunun bir rivayeti "Ezanda sesi yükseltmek" babında da geçti", demiştir.[250]

Yani Kirmânî ayetteki Kur'ân'ı güzel okumayı, hadiste geçen ezanı güzel okumakla birleştirdi. Böylece Kur'ân'ın güzel okunmaya daha lâyık olduğunu ifade etmiş oldu.

İbn Hacer (ö.852/1448) konuyla ilgili olarak: "Müellifin bundan muradı yükseltmek ve alçaltmakla seslerin ihtilaf etmelerini beyandır", demiştir.[251]

2. Kirmânî, Yüce Allah'ın "Ve kânellâhu semîan basîran"[252] kavli babında zikredilen hadiste Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'den kendisine bir dua öğretmesini ister. Hz. Peygamber de ona bir dua öğretir.[253]

Kirmânî, hadisin baba uygunluğunu: "Günahların bazısı işitilir, bazısı görülür nev'inden olup bunların mağfireti ancak işitilme ve görülmeden sonra vaki olmasıdır", şeklinde açıklamıştır.[254]

Ayrıca aynı yerde Kirmânî İbn Battâl'dan (ö.449/1057) قال بعضهم ifadesiyle alıntı yapmıştır. İbn Battâl: "Hadisin başlığa münasebati şöyledir: Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in kendisine öğrettiği sözlerle dua etmesinin, Allah'ın onun duasını işitir ve bu duaya karşılık ona mükâfat vereceğini gerektirir olmasıdır", demiştir.[255]

---

[248] Abese, 80/15.
[249] Buhârî, *Tevhîd,* 53; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul-1981, *Salât*, 31, (515); Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb*, es-Sünen*, İstanbul-1981, *Ezân*, 14, (2, 13); İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. M. Fuad Abdulbâkî, İstanbul-1981, *Ezân*, 5, (724).
[250] Kirmânî, a.g.e., XXV, 235.
[251] İbn Hacer, a.g.e., XIII, 399.
[252] En-Nisâ, 4/134-147.
[253] Buhârî, *Tevhîd,* 10.
[254] Kirmânî, a.g.e., XXV, 109.
[255] İbn Battâl, a.g.e., X, 426.

3. Yüce Allah'ın "Onun nezdinde kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda etmez. Nihayet kalplerinden korku giderildiği zaman Rabbiniz ne buyurdu? derler. Hakkı (söyledi) derler. O çok yüce, çok büyüktür"[256] kavli babında zikredilen ikinci hadiste Hz. Peygamber: "Allah Kur'ân'ı teganni etmekte olan bir peygamberi dinlediği kadar hiçbir şeyi dinlemedi", buyurdu.[257]

Kirmânî hadiste geçen (اذن) kelimesinden Buhâri'nin "söz söylemeyi" anladığını ifade etmiştir. Bunun delilini de bu hadisi bu baba girdirerek gösterdiğini düşünmüştür.[258]

Aynî (ö.855/1451) ise: "Bu husus teemmül edilecek yerdir. Buhârî bunu "Kur'ân'ın faziletleri" kitabında "Kur'ân teganni etmeyen kimse" babında iki yoldan getirdi. Birincisinde teganniyi, "Âşikâre okumakla" tefsir etti. İkincisinde "istiğnâ" ile tefsir etti. "el-İzn" lafzını "dinlemek" manasıyla da tefsir ettiler", şeklinde anlayarak Kirmânî'nin zıddı bir görüş belirtmiştir.[259]

Kirmânî bazen de kelâm konularıyla ilgili olarak ilişkiyi sorgulamıştır.

1. "Daha doğrusu o Kitâb, çok şerefli bir Kur'ân'dır ki, Mahfûz bir levhâdadır"[260] "And olsun Tûr'a, neşredilmiş kâğıtlar içinde yazılı Kitâb'a…"[261] kavilleri babındaki son hadiste Ebû Hureyre şöyle diyordu: "Ben Rasulûllah'tan işittim, şöyle diyordu: "Muhakkak ki, Yüce Allah mahlûkları yaratmadan önce bir kitap yazmış (ve onda): Benim rahmetim gazabımın önüne geçmiştir! diye yazmıştır. O kitap, Arş'ın üstünde Yüce Allah'ın yanında yazılmış bir kitaptır."[262]

Kirmânî hadisin açıklamasını şöyle yapmıştır: "Geçen hadiste "Allah mahlûkları yarattığı zaman…" ifadesi vardır. Buna göre, yazma yaratmadan sonradır. Burada ise "Mahlûkları yaratmadan önce" buyurdu. Birinciden kasıt, halka (yaratmaya) taallûktur. Bu, hâdistir. Bundan dolayı yaratmadan sonra olması caiz olmuştur. İkinciye gelince, bundan kastedilen ise, hükmün kendisidir. Bu ise ezelîdir; zarurî olarak halktan (yaratmadan) önce olacaktır. Bu hadis pek çok kereler geçti.[263]

---

[256] Es-Sebe', 34/23.
[257] Buhârî, *Tevhîd*, 33.
[258] Kirmânî, a.g.e., XXV, 181-182.
[259] Aynî, a.g.e., XI, 586.
[260] El-Burûc, 85/21-22.
[261] Et-Tûr, 52/1-3.
[262] Buhârî, *Tevhîd*, 56.
[263] Kirmânî, a.g.e., XXV, 239.

2. Buhârî Kitâbu't-tevhîd, 57. babta ayetleri[264] zikretti. Daha sonra Hz. Âişe'den gelen bir hadisi nakletti. Hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şu suretlerin sahipleri kıyamet gününde azap olunacaklar ve kendilerine: Haydi, yaptığınız suretlere can veriniz! denilecektir."[265]

Konuyla ilgili olarak Kirmânî şöyle demiştir: "Yaratma fiili, açıkça musavvirlere nisbet olundu, bu ise başlığın hilafınadır, denirse cevaben; kastedilen onların kesbidir. Halk (yaratma) lafzı istihza olarak söylendi yahut onların iddiasına göre söylendi."[266]

3. Buhârî'nin, "Fâcir ve Münâfık kişilerin Kur'ân okumaları (halini beyan)" babında, getirdiği ilk hadiste Hz. Peygamber kâhine cinlerin meleklerden aldıkları bazı bilgileri aktardıklarını ve kâhinin de bu doğru bilgiye pek çok yalanı katmak suretiyle naklettiğini haber verdi.[267]

Kirmânî hadisin baba olan uygunluğunu şöyle açıklamıştır: "Kâhinin münafığa benzemesi yönündedir. Çünkü yalanın galebesi ve halinin bozukluğu sebebiyle, doğru olan kelime kâhine fayda vermediği gibi, akidesinin bozukluğu ve habisliğinin eklenmesinden dolayı münafık da kıraatiyle faydalanamaz."[268]

4. "Zulmün bazısı daha hafiftir" babında zikredilen En'âm suresi 82. ayette: "İmanlarına zulüm karıştırmayanlar" ibaresi geçti. Sahabe: "Hangimiz nefsine zulmetmemiştir?" deyince, bunun üzerine Lokmân suresi 13. ayet nâzil olmuştur. Ayette: "Allah'a ortak edinmek şüphesiz büyük bir zulümdür", buyrulmuştur.[269] Kirmânî hadisin baba nasıl delalet ettiğini şu şekilde açıklıyor: "Zulmün birçok çeşitleri vardır ve bazı zulüm çeşitleri küfür, bazısı da küfür olmadığı bilinince bundan zaruri olarak, zulmün bazısının daha hafif olduğu bilinmiş olur."[270]

5. Yüce Allah'ın "Buyurdu: Ey İblis, iki elimle (yani bizzat) yarattığıma secde etmenden seni hangi şey men'etti? Kibirlenmek mi istedin? Yoksa yücelerden mi oldun?"[271] kavli babında gelen ilk hadiste Kıyâmet Günü sırasıyla Hz. Âdem, Hz.

---

[264] Es-Sâffât, 37/92; el-Kamer, 54/49; A'raf, 7/54; es-Secde, 32/17.
[265] Buhârî, *Tevhîd*, 57; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Fuad Abdulbâki, İstanbul-1981, *Libas,* 103, (2018); Nesâî*, Zînet*, 114, (8, 215).
[266] Kirmânî, a.g.e., XXV, 244.
[267] Buhârî, *Tevhîd*, 58.
[268] Kirmânî, a.g.e., XXV, 247.
[269] Buhârî, *Îmân*, 2.
[270] Kirmânî, a.g.e., I, 146.
[271] Es-Sâd, 38/75.

Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın kendilerinin şefaate ehil olmadıklarını, Hz. Muhammed'in ise Allah tarafından şefaat etmesine izin verildiği haber verilmektedir.[272]

Kirmânî hadisi şöyle yorumlamıştır: "Bu hadiste büyük günah sahiplerine şefaati reddetmeleri hakkında Mu'tezile'ye red, Hz. Muhammed'in bütün peygamberler üzerine üstünlüğünü beyan vardır. Peygamberlere nisbet edilen hatalara gelince, bunlar tevazu babındandır."[273]

Kirmânî bu üç ilmin dışındaki, mesela siyer-tarih gibi, başka konularda da zaman zaman bab başlığı-hadis ilişkisini araştırma ihtiyacı hissetmiştir. Mesela;

"Selmân-ı Fârisî'nin İslam'a girmesi" babında Kirmânî: "Zikredilen hadislerin babla ilgisi nedir? dersen ben de derim ki: Bu hadislerin hepsi Selmân'ın İslam'a girmesiyle ilgilidir, demiştir. O, bu sözüyle Selmân vatanından hicret edip uzun bir hayat yaşadıktan sonra, onlarca efendinin elinde dolaşıp, nihayet Müslüman olmuştur, demek istemiştir", demiştir.[274]

2. Bab Başlığı İle Kitap (Bölüm) Arasındaki İlişkiyi Sorgulaması

Kirmânî bazı bab başlıkları ile kitap arasındaki münasebeti tespite çalışırken, çoğunlukla da bundan söz etmemiştir. Bunun sebebi olarak da aralarındaki münasebetin açık oluşundan kaynaklanmış olabileceği kanaatindeyiz. Şimdi de bab başlığı-kitap arasındaki münasebeti sorguladığı birkaç örneğe yer verelim.

1. Kirmânî, "Allah'a itaatten alıkoyduğu zaman her eğlence batıldır" babında, babın Kitâbu'l-isti'zân ile alâkası nedir? sorusuna: "Kumar oynamaya çağıran kimseye eve girmesine izin vermek gerekmeyeceğine işaret etmektedir. Sonra bu insanların toplanmasını da içine almaktadır" demiştir.[275]

2. Bir şahıs "Vallahi bugün kelâm etmem" dediği ve akabinde namaz kıldığı yahut Kur'ân okuduğu yahut Subhanallah yahut Allahu Ekber yahut Elhamdülillah yahut Lâ ilâhe illâllah dediği zaman, bunun yemini kendi niyeti üzeredir" babında Kirmânî'nin bu babın Kitâbu'l-eymân ile ilgisi nedir? sorusuna:

---

[272] Buhârî, *Tevhîd*, 19.
[273] Kirmânî, a.g.e., XXV, 124.
[274] Kirmânî, a.g.e., XV, 150. Bab başlığı-hadis münasebetine dair diğer örnekler için bkz: Kirmânî a.g.e., I, 137; VIII, 25; IX, 131; XI, 128, 175; XII, 147; XVI, 197; XVIII, 120; XIX, 59-60; XXI, 133; XXIV, 35-36.
[275] Kirmânî, a.g.e., XXII, 120.

"Buhârî'nin maksadı, bu gibi zikirlerin kelâm olduğu ve bunların hanîs yani yemini bozucu şeyler olduğunu açıklamaktadır", demiştir.[276]

Kirmânî bab başlığıyla doğrudan ilgisi olmamakla birlikte diğer konularla ilgili ilişkileri de sorgulamıştır. Mesela Kirmânî zaman zaman Hadis-Kitap ilişkisini sorgulamıştır.

1. Buhârî hadiste Hz. Âişe'nin: "Peygamber geceleyin on bir rekât namaz kılardı. Fecr tulu' ettiği zaman da hafif iki rekât daha kılar, sonra müezzin ikâmeti haber vermek üzere gelinceye kadar sağ yanı üzerine yatardı", dediğini nakletmiştir.[277]

Kirmânî, hadisin Kitâbu'd-Da'avât ile ilgisi nedir? sorusuna: "Diğer hadislerden Peygamber'in yatarken dua etmek âdetinde olduğu biliniyor" diye cevap vermiştir."[278]

İbn Hacer bu konuyla ilgili olarak *Fethu'l-Bârî*'de "Musannıf bu babla bundan sonraki babı, onlardan sonra uyku sırasında söylenecek sözlere bir hazırlık olmak üzere zikretmiştir", demiştir.[279]

Bazen de Ayet-Kitap ilişkisini sorgulamıştır.

1. Buhârî Kitâbu'l-merdâ'nın ilk babını bir ayet zikrederek oluşturdu. "Hastalığın kefaret olması hakkında gelen haberler ve Yüce Allah'ın "Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır"[280] kavli babında Kirmânî: "Ayetin Kitapla (Bölüm) münasebeti nedir? ki ayetin manasını Kıyâmet Günü'nde yaptığı kötülüğün cezasını çeker şeklinde açıklıyor?" sorusuna: "Lâfız kıyâmet gününden daha geneldir. Dünyada da cezasını çekmeyi kapsar. Hastalık, işlenen suçların bir cezasıdır ve suç işleyen için bu hastalık günahlarının affolmasına bir sebeptir", diyerek izah etmiştir.[281]

---

[276] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 124. Bab başlığı-kitap ilişkisine örnekler: Kirmânî, a.g.e., I, 111, 152; X, 122; XI, 29, 207; XIII, 231; XX, 112; XXII, 194; XXIII, 145, 199; XXIV, 35-36.
[277] Buhârî, *Daavât*, 4.
[278] Kirmânî, a.g.e., XXII, 127.
[279] İbn Hacer, a.g.e., XI, 85.
[280] En-Nisâ, 4/123.
[281] Kirmânî, a.g.e., XX, 175.

3. Bab Başlığı-Ayet İlişkisini Sorgulaması

Kirmânî bab başlığı ile ayet ilişkisi hakkındaki görüşlerini *Kevâkib*'in değişik yerlerinde ifade etmiştir. Bunu birkaç örnekle açıklayalım.

1. Kirmânî, Buhârî'nin Kitâbu'l-musâkât'ın ilk babında hadis zikretmeyip sadece iki ayet zikretmesini şöyle izah ediyor: "Buhârî'nin âdeti üzere babla ilgili ayet mevcut ise onu zikreder ve faydasına binaen tefsirini yapar."[282]

2. Yine Kirmânî, Buhârî'nin Kitâbu'l-cizye'nin ilk babında ayet[283] zikretmesini şöyle açıklamıştır: "Buhârî'nin âdeti şudur: Babla çok uzak bir alâkası olsa dahi bir ayet varsa onu zikreder ve tefsirini yapar."[284]

Kirmânî bu izahıyla Buhârî'nin bab başlığını izah ederken bazen ayetlerden faydalandığını; ancak bu ayetlerle bab başlığı arasında her zaman çok açık bir ilgiden bahsedilemeyebileceğini ifade etmiştir.

4. İki Bab Başlığı Arasındaki İlgiyi Sorgulaması

Kirmânî, birbirleriyle münasebeti açıkça görülen bab başlıkları arasındaki münasebeti değil, aksine bir bölümde sıralanan bab başlıklarından ilgisiz görünenleri ele alarak onların diğerleriyle olan gizli münasebetlerini belirtmiştir.

1. Buhârî, Hz. Peygamber'in "Yeryüzü bana mescit ve temizlik sebebi kılındı" hadisinin geçtiği babtan önce, kiliselerde, kabirlerde, namaz kılmanın kerihliğini ifade eden bab ve hadisleri zikretti.

Kirmânî İbn Battâl'ın (ö.449/1057), bu babı şöyle açıkladığını nakletmiştir: "Buhârî'nin geçen babların ardından bu babı getirmesi, o bablarda zikredilen kerâhetlerin tahrim için olmadığına bir işarettir. Çünkü yeryüzünün tamamında namaz kılmak mübahtır. Çünkü yeryüzü mescit kılınmıştır. Bunun içine kabirler, davar ağılları, kiliseler ve daha başkaları da girer."[285]

Bu izahıyla İbn Battâl bir tezatlık varmış gibi görünen bu babların aslında uyumlu olduklarını söylemek istemiştir.

---

[282] Kirmânî, a.g.e., X, 170.
[283] Et-Tevbe, 9/29.
[284] Kirmânî, a.g.e., XIII, 124. Bab başlığı-ayet ilişkisine başka örnekler: VII, 138; VIII, 165; XII, 114; XIX, 95; XXII, 120.
[285] Kirmânî, a.g.e., IV, 98; krş., İbn Battâl, a.g.e., II, 111. Konuyla ilgili diğer örnekler: Kirmânî, a.g.e., I, 92; II, 73; IV, 173; V, 181; XI, 170; XIII, 72; XIX, 103.

5. Hadis-Bab Başlığı Uyumsuzluğunu Sorgulaması

Buhârî, eserini bablara göre tasnif etmiş ve her babta ilgili hadisleri rivayet etmiştir. *Câmiu's-Sahîh*'e yöneltilen tenkitlerin bir kısmı Buhârî'nin bab başlıklarında zikrettikleriyle babın içinde rivayet ettiği hadislerin uyumuyla alâkalı olduğu için, *Câmiu's-Sahîh* üzerine çalışanlar, onun bab başlıklarına uygun hadisleri rivayet etmede başarılı olduğunu göstermek amacıyla bab başlıklarıyla babın içinde rivayet edilen hadislerin arasındaki münasebet üzerinde geniş olarak durmuştur.

Bazen Kirmânî "Hadis baba işaret etmiyor dersen" şeklinde olumsuz bir soru yöneltmek suretiyle bab başlığı ile hadis arasında bir uyumsuzluğun söz konusu olup olmadığına dikkatleri çekmek istemiştir. Genellikle de görünüşte bir uyumsuzluk varmış gibi gözükse de aslında böyle bir uyumsuzluktan söz edilemeyeceği sonucuna varmıştır. Örneğin;

1. "Kadının hayızdan yıkanması" babında geçen hadiste Ensardan bir kadın: "Hayızdan nasıl yıkanayım?" diye sordu.[286] (كيف اغتسل من المحيض)

Kirmanî: "Hadis baba işaret etmiyor, dersen sorusuna cevaben: ""غسل" kelimesindeki "غ" harfinin harekesinin fethalı olarak okunmasıyla ism-i mekân olarak "hayız yeri", yani "ferc" demek olacağından, manası "Hayız yerini yıkamak" babı olacaktır. Böyle olunca, hadisle bab isminin münasebeti açıktır", diye cevap vermiştir.[287]

2. "Ölü adına hac yapmak: Ölü adına adakları yerine getirmek ve erkek, kadın adına hac yapar" babında geçen hadiste Cuhayne kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber'e annesinin hac yapmayı adadığını; fakat hac yapamadan öldüğünü söyledi ve kendisinin onun adına hac yapıp yapamayacağını sordu. Hz. Peygamber de: "Allah hakkını ödeyip yerine getiriniz. Hem Allah hakkı vefa edilip ödenmeye, başkalarından daha ziyade lâyıktır", buyurdu.[288]

Kirmânî İbn Battâl'ın (ö.449/1057): "Allah hakkını da ödeyip yerine getiriniz. (اقضوا الله)" sözünün erkekleri ve kadınları da içerdiğini ifade ediyor. Böyle

---

[286] Buhârî, *Hayz*, 15.
[287] Kirmânî, a.g.e., III, 182.
[288] Buhârî, *Ebvâbu'l-Muhsar*, 24.

olunca erkeğin kadına, kadının da erkek adına haccetmesi vardır, sonucu çıkıyor", diyerek konuyu izah ettiğini söylemiştir. [289]

3. Kirmânî, "İnsanlar arasını iyileştirip barıştırmanın fazileti" babında hadis-bab uyumuna işaret etmiştir. Hadiste Hz. Peygamber: "Her insanın bedenindeki her bir eklemin faydalarına karşı (şükretmesi kendi) üzerine bir sadakadır. Güneşin doğmakta olduğu her gün (yani her günün gündüzünde) insanlar arasında adalet yapması büyük bir sadakadır", buyurdu.[290]

Kirmânî: "İnsanların arasını iyileştirip barıştırmak, adaletten bir çeşittir. Başlık da adalet, barıştırma üzerine atfedildi ki, bu âmmın hâss üzerine atfı cinsindendir", demiştir.[291]

Bu üç örnekte de görüldüğü üzere bazen bab başlığı ile hadis arasında bir uyumsuzluk olduğu düşünülebilir. Ancak bunlar çoğunlukla izahı mümkün olan hususlardır.

Bazen de rivayetler arasındaki küçük farklara dikkat çekmiştir.

Kirmânî, Kitâbu't-tevhîd, 23. bab, 57. hadiste şu açıklamayı yapmıştır: "Bu iki yoldan gelen hadis arasındaki fark, birincisinde "et-Tayyib" kelimesi ma'rifedir, ikincisinde nekredir."[292]

6. Buhârî'nin Bazen Aynı Hadisleri Farklı İsnadlarla Faklı Bablarda Getirmesindeki Maksadının Te'kid Ve Takviye Olduğunu İfade Etmesi

Buhârî'nin âdeti bir isnadla zikrettiği hadisi başka bir yerde yine aynı isnadla zikretmemeye özen göstermekti. Kirmânî hadisin faklı isnadla tekrar zikredilmesinin sebebinin takviye ve tekid için olduğunu ifade etmiştir.

Nitekim Buhârî, Kitâbu'l-buyû'da geçen 68, 69 ve 70. babları benzer konularda getirmiştir ki, bunlar şehirlinin köylünün malını onun adına satıp satamayacağı konusu ile ilgilidir. Bu üç babta "Hiçbir şehirli köylü namına satmaz" hadisini farklı isnadlarla getirdi. Kirmânî, Buhârî'nin her bir baba bir isnad tahsis

---

[289] Kirmânî, a.g.e., IX, 53; krş., İbn Battâl, a.g.e., IV, 471.
[290] Buhârî, *Sulh*, 11.
[291] Kirmânî, a.g.e., XII, 18. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz: Kirmânî, a.g.e., I, 14; III, 22, 91, 127, 163; IV, 72-73; IV, 136, 223; V, 210; VII, 114; VIII, 5; IX, 160; X, 4-5; XI, 66; XII, 125; XIII, 222; XIX, 219; XXI, 100; XXIV, 18; XXIV, 149; XXV, 4, 58, 117.
[292] Kirmânî, a.g.e., XXV, 136.

etmesini tariklerin çokluğunu belirtmek, dolayısıyla takviye ve tekid için yapmıştır, der.[293]

2.3. Bab Başlıklarıyla Hadislerin İlgilerini Sorgulaması

Kirmânî'ye göre bazen babla hadis arasında çok az bir bağ söz konusu olabiliyor. Bazen de babta zikri geçen bir hadisle alâkası sebebiyle o hadisi zikretmiş olabiliyor. Kirmânî tüm bu konuları göz önünde bulundurmanın gerekliliğine dikkatleri çekmiştir.

1. Buhârî'nin Hadis Babla Çok Az İlgili De Olsa O Hadisi Zikretmesi

Buhârî, bazen hadis babla çok az ilgili de olsa o hadisi çeşitli sebeplerle zikretme ihtiyacı hissetmiştir. Örneğin;

1. Kirmânî, "Yetimlere sadaka vermek" babında şöyle demiştir: "Hadisin bab başlığına delilliği şöyledir: Bu hadisten, zekât vericinin çocukları olan yetimlere sadaka vermek muteber ve geçerli olduğu bilinince, buna kıyasla onların başka kocaya ait yetimlerine zekât vermek kâfi gelir. Yahut da hadis, sırf yetime infak hakkında olan birinci hadise münasebetinden dolayı bu babta zikredilmiştir. Buhârî buna benzer takviyeyi sıklıkla yapar."[294]

Kirmânî sonra zikredilen hadisi sırf yetime infak hakkındaki ilk hadisle ilgisini gördüğü için bu hadisi zikrettiği görüşünü beyan etmiştir.

2. Bab başlığı "Kadir gecesini ramazanın yirmi dördüncü gecesinde arayınız"[295] şeklinde gelmiştir. Kirmânî bu bab başlığında "Son onun teklerinde arayınız" ifadesine zıtlık teşkil eder mi? sorusuna şu cevabı vermiştir: "Bir de bununla kastedilen yirmi dördün tamamında arayınız demektir ki, o da yirmi beşinci gecedir, denildi. Buhârî, çok kere bir başlık zikreder ve onunla beraber, başlıkla arasında en küçük ilgi bulunan muhalif haberi de sevkeder. Bunu asıl hadisin muhalifinin de sabit olduğunu bildirmek için yapar."[296]

Canan bu rivayette Kadir gecesinin çift rakama rastlaması mevzubahis olduğunu; hâlbuki başka rivayetlerde, "tek rakamlı gecelerde olacağı" ifade edildiğini; ancak, şârihlerin, Arapların âdeti üzere ayı sondan sayınca, yirmi

---

[293] Kirmânî, a.g.e., X, 38; Takviye ve te'kide örnek için bakınız. Kirmânî, a.g.e., III, 69.
[294] Kirmânî, a.g.e., VIII, 12.
[295] Buhârî, *Salâti't-terâvîh*, 4.
[296] Kirmânî, a.g.e., IX, 161.

dördüncü gecenin yedi olacağını söylemek suretiyle ortaya çıkan müşkilin giderilebileceğini belirttiklerini haber vermiştir.[297]

Buradan da anlaşılmaktadır ki, Kirmânî, Buhârî'nin bu şekilde babla çok az ilgili de olsa, hadisi zikredişini, asıl hadisin muhalifinin de olduğunu göstermek istemesi olarak izah etmiştir. Aslında bu izah çok ince bir görüşü ifade etmektedir ve dikkatleri bu yöne çekmektedir. Canan ise bu duruma mantıkî bir izah getirmeye çalışmıştır.

3. Kirmânî, "Bir şahıs katık yememeye yemin eder de ekmekle hurma yerse (katık yemiş olur mu?) ve hangi şeyler katıktan sayılır?" babında zikrettiği ilk hadisle ilgili olarak: "Bu hadis başlığa nasıl delalet etmiştir?" der ve şöyle cevap verir: "Hurma, azıklarının çoğu olup Rasulûllah'ın evinde mevcut olduğu ve onlar hurmadan doymuş olunca bundan ekmekle hurma yemenin katıkla ekmek yemek olmadığı bilindi yahut hadis bu babta ednâ mülâbese, yani en az ilgi bulunduğu için zikretmiştir ki o da "Me'dûm" (katıklanmış) lafzıdır."[298]

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere Kirmânî, Buhârî'nin bazı hadisleri kitabında zikredişinin sebebini gördüğü az bir münasebet olarak açıklamıştır.

2. Hadisin Babın Sadece Bir Kısmına Delalet Etmesi

Kirmânî Buhârî'nin bab başlığı altında zikrettiği hadislerin her zaman, anlam itibarıyla, bab başlığının tamamını içermediğini ifade etmiştir. Kirmânî'ye göre bunun birden fazla sebebi olabilir. Mesela, Buhârî önce babın ismini koydu. Sonra ona uygun hadisleri yerleştirdi düşüncesi; yine her baba uygun sahih hadis bulamamış olması gibi tezleri yaptığı alıntılarla nakletmiştir. Ancak önce bab başlıklarının oluşturulduğu, sonra hadislerin yerleştirildiği düşüncesine bir kısım âlim katılmamaktadır. Bunlardan birisi de Fuad Sezgin'dir.[299] Şimdi bu hususstaki tartışmaların *Kevâkib*'deki örneklerine bakarak konuyu açıklamaya çalışalım.

1. Kirmânî, Hz. Peygamber'in "Allah'ı en çok bileniniz benim" sözü[300] ve Yüce Allah'ın "Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muâheze eder"[301] kavli babında: "Hadis

---

[297] Canan, İbrahim, *Hadis Külliyatı Kütüb-ü Sitte ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara-1995, IV, 394.
[298] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 127. Konuyla ilgili bir diğer örnek: Kirmânî, a.g.e., I, 54.
[299] Sezgin, a.g.e., s. 105.
[300] Buhârî, *Îmân*, 12.
[301] El-Bakara, 2/225.

babın ikinci kısmına işaret etmiyor, dersen ben de derim ki: Hadis babın sadece ilk kısmına delalet etmektedir", demiştir.

Daha sonra Kirmânî babların şekillendirme süreci hakkında bilgi veriyor: "Buhârî çoğunlukla babı oluştururken başta hadis yerleştirmez. Şam hafızlarından olan hocalarımızdan bir kısmı, bunun sebebini Buhârî'nin önce bab başlıklarını hazırlamasına bağlâdilar. Buhârî'nin sonra tedricen her bab için uygun hadisleri zikrettiğini söylediler. Bazı bablara sahih hadisleri yerleştirmeden ahirete irtihal ettiğini ifade ettiler. Bazı Iraklılar ise, Buhârî böyle yapmakla hem baba hem de kendi şartına uygun hadis bulamamış olduğunu göstermek istemiş olabilir, dediler."[302]

2. "Fetva (talebine) el ve baş işaretiyle cevap veren kimse" babında zikredilen son hadiste Esmâ şöyle demiştir: "Güneş tutulması zamanında Âişe'nin yanına gittim, o namaz kılıyordu. Bu insanlara ne oluyor? dedim. Âişe (Güneş tutulduğunu anlatmak için) gökyüzüne doğru başıyla işaret etti. Meğer insanlar hep birlikte namaza durmuşlardı," dedi.[303]

Kirmânî hadisin babın bir kısmına işaret ettiğini bir kısmına ise işaret etmediğini, işaret ettiği kısmın "baş" olduğunu, ilk ikisinde ise sadece "el" ile işarete yer verildiğini; bunun nasıl olduğu sorusuna ise: "Her hadis babın tamamına işaret etmeyebilir. Babın bir kısmına işaret etmesi yeterlidir", şeklinde cevap vermiştir.[304]

3. "Namaza başlama ve "Allahu Ekber" demenin vücubu" babında gelen ilk hadiste doğrudan tekbir alma ile ilgili bir ifade geçmedi. Yalnız Hz. Peygamber: "İmam ayakta namaz kıldırdığı zaman, siz de ayakta kılınız", buyurdu.[305]

Kirmânî babın "Tekbir almanın vücubiyetine nasıl delalet ettiği" sorusunu: "Hadis babın birinci kısmına delalet ediyor. Şöyle ki: "اذا صلى قاءما lafzı kıyam halinde iken namaza başlandığını ifade ediyor. Sanki şöyle demiş oluyor: İmam namaza ayakta başlayınca siz de ayakta başlayınız, namazın başında tekbirin vücubiyetinin vurgulanma sebebi, "subhânallah" ya da "lâ ilâhe illallah" değil "Allahu Ekber" sözüdür, diyor. O halde hadisin baba delaletinde sorun var demektir.

---

[302] Kirmânî, a.g.e., I, 113.
[303] Buhârî, *İlm*, 25.
[304] Kirmânî, a.g.e., II, 71.
[305] Buhârî, *Ebvâbu Sıfâti's-Salât*, 1.

Buhârî'nin âdeti, babla ilgili hadisleri zikrettikten sonra babla ilgili olmasa dahi başka rivayetleri zikretmesidir", diyerek açıklamıştır.[306]

4. "Bir şahıs bir meta yahut bir hayvan satın aldığında bu malı satıcının yanında bıraksa yahut hayvan teslim alınmadan önce ölse (hüküm ne olur?)" babında geçen hadiste Hz. Peygamber'e Medine'ye hicrete izin verilince Hz. Ebû Bekir'e gider. Hz. Ebû Bekir yolculuk için iki deve hazırladığını söyler. Hz. Peygamber de:

—Ben onu bedeliyle aldım, der.[307]

Kirmânî: "Hadisin baba delaleti nedir? sorusuna: Hadisin başlığın birinci kısmına uygunluğu açıktır. Çünkü Peygamber deveyi Hz. Ebû Bekir'den "Ben onu bedeliyle aldım" sözüyle, aldığı zaman -ki bu satış akdinden kinayedir- onu Ebû Bekir'in yanında bırakmıştır. İşte bu satıcının yanında bırakmaya uygundur. Hadisin başlığın ikinci kısmına delaleti, yani "Kabz olunmadan önce ölürse" kavline delaleti, kabzdan evvel ölmenin hükmü daha evvelkine kıyasen satıcının yanında bırakma hükmü olduğunu bildirme yoluyladır" diye cevap vermiştir.[308]

5. "Mescit içinde ve dışında parmakları birbirine geçirip kilitlemek" babında geçen ilk hadiste İbn Ömer'in: "Peygamber parmaklarını birbirine geçirip kilitledi", dediği nakledildi.[309]

Kirmânî hadisin bab başlığına uygunluğunu sorgularken şunları söylemiştir: "Buhârî hadisin, bab isminin bir kısmına delalet etmesiyle yetinmiştir. Çünkü Ebû Hureyre hadisi bab isminin tamamına delalet etmiştir."[310]

Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadis Hz. Peygamber'in unutarak dört rekâtlı bir namazı iki rekât kıldırdığını detaylı bir şekilde haber veren hadistir.

2.4. Bablar Arasındaki Tertibe Getirdiği Eleştiriler

Bir kitap oluşturulurken o kitabın belli bir düzen içinde kaleme alınması zaruret arzeder. Bunun faydası okuyanın zihninde zorlanmalara sebep olmaması ve kolay anlaşılır olmasıdır.

---

[306] Kirmânî, a.g.e., V, 103.
[307] Buhârî, *Buyu'*, 57.
[308] Kirmânî, a.g.e., X, 25.
[309] Buhârî, *Salât*, 88.
[310] Kirmânî, a.g.e., IV, 141. Hadisin bab başlığının sadece bir kısmına delil oluşuna dair diğer örnekler: Kirmânî, a.g.e., I, 192; II, 22; III, 19; IV, 67; V, 122; IX, 160; X, 4-5; XI, 194; XIX, 176; XX, 205; XXI, 94-95.

Kirmânî Buhârî'nin, *Sahîh*'ini oluşturma aşamasında daha çok sahih hadisleri toplamakla geçirmiş olduğunu ve bu nedenle belli bir tertibe bağlı kalmadığını ifade etmiştir.

Sahîh-i Buhârî çok sayıda kitap (ana bölüm) ve bunların altında sıralanan babların (alt bölüm) oluşmaktadır. Her başlığın altında ilgili hadisler zikredilmiştir. Bazı başlıkların altında ise hiçbir şey zikredilmeksizin, boşluk bırakılmıştır. Buhârî'nin eserini inceleyenler, bazı bab başlıklarıyla bab başlıkları altında rivayet edilen hadisler arasında bir münasebet kuramadıkları gibi, babların sıralanışı ve kitap içindeki düzenlerini de eleştirmişlerdir.[311]

1. Kirmânî, Buhârî'nin abdestte önce yüzü yıkamak babını[312] ondan sonra besmele ile ilgili babı[313] zikretmesi ve ondan sonra da "Tuvalete girince ne söyleneceği" babına[314] geçmesi üzerine şunları söylemiştir: "Besmele çekmek yüzü yıkamaktan sonra değil önce geldiği halde, (onunla ilgili bab yüzü yıkamakla ilgili babtan sonra zikredildi) babların arasında nasıl bir tertibe riayet edilmiştir? Aynı şekilde tuvaletle ilgili babların burada zikredilmesi de uygun değildir, dersen ben de şöyle derim: Buhârî, tertibin güzelliğine riayet etmemektedir. Onun amacı, hadisi nakletmek ve onun sıhhatiyle ilgili hususlara riayet etmekten başka bir şey değildir."[315]

İbn Hacer (ö.852/1451) ise Kirmânî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verir: "Bu ve bundan sonraki babların buraya zikredilmesi problem oluşturmamaktadır. Buhârî, abdestle ilgili bablara başlamış ve onun farzlarını, faziletini, tahfifin caiz olduğunu, isbağın (dört dörtlük bir abdest almanın) müstehap olduğunu zikretmiştir. Sonra yüzün yıkanmasını ondan sonra da besmeleyi zikretmiştir. Besmelenin yüzü yıkamadan sonra gelmesinde bir sakınca yoktur. Çünkü besmele yüzün yıkanmaya başlandığı ilk anda söylenir. Dolayısıyla yüzün yıkanmasından önce veya sonra zikredilmesi fark etmez. Fakat bundan sonra "Tuvalete girilince ne söylenecek?" babına[316] geçmiş ve istinca ile ilgili bablarla devam etmiştir. Sonra dönüp "Abdest

---

[311] Bilen, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-2004, s. 37.
[312] Buhârî, *Vudu'*, 7.
[313] Buhârî, *Vudu'*, 8.
[314] Buhârî, *Vudu'*, 9.
[315] Kirmânî, a.g.e., II, 183.
[316] Buhârî, *Vudu'*, 9.

teker tekerdir" babını[317] zikretmiştir. Babların belli bir uyum içerisinde sıralanması hususu Kirmânî'ye gizli kaldığı için Buhârî'nin amacının kitabını güzel bir şekilde tertip etmek olmadığını söylemiştir."[318]

Mehmet Bilen İbn Hacer'in (ö.852/1448), Buhârî'nin tertibe özen gösterdiği tezine itiraz ediyor ve bu konudaki düşüncelerini açık bir şekilde ifade ediyor.[319]

2. "Çakıl taşları ile silinmeyi tek sayı olarak yapma" babının "Vudu" bablarıyla münasebeti nedir? sorusuna Kirmânî: "İsticmâr daha önce geçti. Önceki babta geçmesi daha uygundu dersen; Buhârî'nin hadisin nakline verdiği büyük önem ve sahihliğine verdiği büyük değer sebebiyle, yerinin güzelliğine ve babların tertibine önem vermedi. Çünkü bu kolay bir iştir, demiştir."[320]

3. Babların tertibine riayet edilmediğine dair bir delil de şudur: *Kitâbu'l-meğâzî'*de[321] Benû Mustalık gazvesi babı ile İfk hadisi babı arasında Enmâr gazvesi babı geçmektedir. Kirmânî Enmâr gazvesi babında geçen hadisin daha önce "Namazın kısaltılması" babında geçtiğini ve bunun yerinin de Benû Mustalık gazvesinden önce olduğunu belirttikten sonra: "İfk hadisesi Benû Mustalık gazvesinde vuku bulmuştur. Dolayısıyla Enmâr gazvesi babını Benû Mustalık babı ile İfk hadisesini anlattığı babın arasında zikretmesinin bir anlamı yoktur", demiştir.[322]

Bilen Buhârî'nin hiçbir şekilde belli bir tertibe riayet etmediğini söylemenin fazla iddialı bir söz olacağı görüşünü ifade etmek suretiyle Kirmânî'nin sözlerine katılmadığını ifade etmiş oldu.[323]

Böylelikle Bilen hem Kirmânî'yi hem de İbn Hacer'i kısmen de olsa haklı görmüştür. Aynı zamanda bu iki şârihe katılmadığı durumları da ifade etmiştir.

---

[317] Buhârî, *Vudu'*, 23.
[318] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 171.
[319] Bilen, a.g.e., s. 41.
[320] Kirmânî, a.g.e., II, 213.
[321] Buhârî, *Meğâzî*, 33.
[322] İbn Hacer, a.g.e., VII, 303.
[323] Bilen, a.g.e., s. 43.

2.5. Bab Başlığının Altında Herhangi Bir Hadisin Zikredilmeyiş Sebebini Sorgulaması

Bilen, babın bir isminin olmaksızın sadece باب şeklinde ifade edilmesini izah ederken şu açıklamayı yapmıştır: "باب kelimesinin önceki babın devamı niteliğinde olduğunu ifade ettiği gibi bazı babların başlıksız olarak bırakılmış olmaları, Buhârî'nin eserini müsvedde halinde bırakmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Buhârî, bazı başlıkların altında daha sonra uygun hadisleri yazmak için boşluk bıraktığı gibi, bazı hadislerden önce de daha sonra uygun bir başlık yazmak için boşluklar bırakmıştır. Dolayısıyla ya kendisi daha sonra devamını getirmek üzere باب kelimesini yazmakla yetinmiş ya da kitabını rivayet edenler başlık bulamadıkları hadislerin başına bu kelimeyi yazmak suretiyle, Buhârî'nin burada zikredilen hadisler için herhangi bir başlık koymadığını ima etmeye çalışmış olabilirler."[324]

Böylelikle Bilen bazı bab başlıklarının altında hadisin bulunmamasını eserin müsvedde olarak kalmış olabileceği görüşüne dayandırmış oldu. Şimdi de bu konunun *Kevâkib*'de nasıl ele alındığına göz atalım.

1. Kirmânî, "İnsan konuşması arasında "Allah'ın dilediği ve benim dilediğim" sözünü söyleyemez" babında, bunların her birini yalnız olarak söylemenin caiz olmasıyla birlikte, "Mâşâallâhu" kavli ile "Ve şi'tü" kavli arasını birleştiremeyeceğini söylemiş ve babların oluşturulması ile ilgili olarak Ebû İshâk el-Müstemlî'den önemli bir alıntı yapmıştır.

Ebû İshâk el-Müstemlî (ö.376/986-87): "Buhârî'nin kitabını Firebrî'nin asıl nüshasından istinsâh ettim. Fakat kitabın tamamlanmamış olduğunu gördüm. Pek çok yeri boş kalmıştı. Orada bazen bab başlıklarının olup hadislerin olmadığını, bazen hadislerin olduğunu fakat bab başlığının olmadığını gördüm. Ben de bu ikisini birbirine ekledim. Bu nedenle nüshalarda takdim-te'hir, ziyade ve noksanların meydana geldiğini söylediler", demiştir.[325]

2. Kirmânî, "Vakfe yapılacak yere çabuk gitme" babında Buhârî'nin hadis zikretmediğini söylemiştir. Bazı nüshalarda bu babın yer almadığını da belirtmiştir. Ebû Abdullah el-Buhârî dedi ki: "Burada bundan önce zikredilen İmam Mâlik hadisi

[324] Bilen, a.g.e., s. 67.
[325] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 108.

geçti. Fakat ben bu kitabın içine tekrar edilmiş hiçbir hadisi koymak istemem. İçinde şayet tekrara işaret eden bir şey görürsen –iyice dikkat et, anlarsın ki- gerek isnadda ve gerek mühmeli kayıtlama, müphemi tefsir, bir ziyadeyi ihtiva gibi metne ait bir fayda için yazılmıştır."[326]

3. Buhârî bab başlığını İbrahim suresi 35-37. ayetleriyle oluşturmuştur.[327] Kirmânî bab başlığı altında hadisin zikredilmemiş olmasını şu şekilde açıklamıştır: "Ya uygun hadis bulamadı. Ya da yazacak vakti olmadı."[328]

4. Kirmânî, "Bir ücretli tutan, hizmet müddetini beyan edip de yapacağı işi beyan etmeyen kimsenin bu hizmet akdi sahih olur mu, olmaz mı?" babında Buhârî'nin herhangi bir hadis zikretmemiş olduğunu; çünkü başlıklarıyla ancak fıkhî meseleleri beyan etmeyi kastetmiş ve burada istediği şey üzerine ayetle yetinmiş olduğunu ifade etmiştir. Kirmânî, Buhârî'nin bu tür bir akdin sahihliğinin cevazına işaret etmek istediğini söylemiştir.[329]

5. Elimizdeki *Kevâkib* nüshasında yer almamakla birlikte Kirmânî, şerhinde, bazı nüshalarda "Korku sırasında tek olarak düşman keşfine çıkmak" babının yer aldığını belirtmiştir. Bu babta hadis zikredilmemesinin sebebini Buhârî'nin şartıyla, bir şeyin sabit olmadığını bildirmek ya da buraya bir hadis katmak için yazdığını, fakat böyle bir hadise tesadüf etmediğini ya da bundan evvel geçen hadisle yetindiğini ifade etmiştir.[330]

6. Kirmânî, "Muânaka (Yani birbirinin boyunlarına sarılmak) ve insanın diğer birine "Nasıl oldun?" demesi" babında *Şârihu't-terâcüm*'den alıntı yapar: "Buhârî baba muânaka ismini verdi. Fakat bununla ilgili hadis zikretmedi. *Kitâbu'l-meğâzî* 84. babta geçen hadisteki "keyfe esbahte" tabirinden dolayı, âdeti gereği, muânaka ile ilgili aldı. Ya da mana olarak babla muvafik hadis bulamadı. Muânaka ile ilgili müsned tarikli başka hadis bulamadı. Buhârî'nin çok defa tek senedle hadisi tekrar etme âdeti yoktur", dediğini nakletmiştir.

Aynı konuyla ilgili olarak İbn Battâl (ö.449/1057): "Buhârî, muânaka ile ilgili başka senedli bir hadis bulamadan vefat etti ve bab hadis olmadan kaldı.

---

[326] Kirmânî, a.g.e., VIII, 160.
[327] Buhârî, *Hac*, 46.
[328] Kirmânî, a.g.e., VIII, 112.
[329] Kirmânî, a.g.e., X, 100.
[330] Kirmânî, a.g.e., XII, 205.

Kitabın nâsihi iki babı aynı zannetti ve muânaka babına önceki hadisi aldı", demiştir.[331]

7. "Bir şahıs, kendisiyle başkası arasında ortak mülkiyette bulunan köleyi kefaretle azad ettiği zaman bu caiz olur mu, olmaz mı?" babında hadis zikredilmedi. Bu durumu Kirmânî: "Hadis nerede? dersen, ben de derim ki: Buhârî önce bab başlıklarını koydu. Sonra belki de şartına uygun hadis bulamadı ya da yazmaya ömrü yetmedi. Bazıları da şartına uygun hadisin olmadığına dikkat çekmek maksadıyla böyle yaptı, dediler", şeklinde izah etmiştir.[332]

Bu iktibaslardan çıkan neticeyi birkaç maddede sıralayabiliriz. Buhârî'nin bab başlığı altında hadis zikretmeyiş sebepleri şunlardır:

1. Uygun hadis bulamadı.

2. Buhârî'nin amacı sadece fıkhî meseleleri beyan etmek olduğu için ayeti zikretmekle yetindi.

3. Buhârî önceki babta zikrettiği hadisle yetinmek istemiş olabilir.

4. Hadisi yazmaya ömrü iktifa etmemiş olabilir.

5. Konuyla ilgili şartına uygun hadis olmadığına dikkatleri çekmek istemiş olabilir.

2.6. Buhârî'nin Bab Başlıklarını Oluştururken Şeyhlerine Tabi Olduğu Görüşünü Savunması

Bu konuyu Mehmet Bilen İbn Hacer üzerine hazırladığı doktora tezinde gayet güzel bir şekilde ele almıştır.

Kirmânî iddiasını Buhârî'nin Kitâbu'l-îmân'da "Adamın biri Rasulûllah'a: En hayırlı İslam hangisidir? diye sordu. Rasulûllah: Yemek yedirmen ve tanıdığın ve tanımadığın kişilere selam vermendir, dedi" şeklindeki hadisi iki ayrı şeyhinden rivayet etmesine dayandırmaktadır.[333]

Buhârî, söz konusu hadisi önce "Yemek yedirmek İslam'dandır" babında[334] Amr b. Hâlid-el-Leys-Yezid-Ebu'l-Hayr-Abdullah b. Amr vasıtasıyla nakletti. Daha

---

[331] Kirmânî, a.g.e., XXII, 100.
[332] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 146. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz: Kirmânî, a.g.e., I, 103; II, 169; VIII, 132; XIII, 27; XX, 119; XXIV, 103, 119.
[333] Sezgin, a.g.e., s. 106; Kirmânî, a.g.e., I, 199.
[334] Kirmânî, a.g.e., I, 91.

sonra "Selamı yaymak imandandır" babında aynı hadisi, Kuteybe-el-Leys-Yezid b. Ebî Habîb- Ebu'l-Hayr- Abdullah b. Amr tarikiyle zikretmektedir.[335] Böylece iki ayrı şeyhinden aynı isnadla hadisi nakletmektedir. Bunun üzerine Kirmânî, Kuteybe'nin rivayetinin şerhi sırasında şu yorumu yapmaktadır: "Eğer hadis olduğu gibi daha önce geçti, niçin tekrar zikretti? dersen, şöyle derim: Orada it'âm'ın İslam'dan olduğuna, burada da selam vermenin İslam'dan olduğuna delil getirmek için zikretti. Eğer orada veya burada it'âm'ın ve selam'ın İslam'dan olması babı, şeklinde ikisini bir yerde zikretmesi ona yeterdi ve amaç hâsıl olurdu, dersen ben de şöyle derim: Amr b. Hâlid, hadisi it'âm'ın İslam'dan olduğunu beyan konusunda, Kuteybe de selam'ın İslam'dan olduğunu beyan konusunda zikretmiş olabilirler. Bu sebeple Buhârî, her raviye, rivayetinde kastettiği şeyi izafe etmek suretiyle ikisini birbirinden ayırmıştır."[336]

İbn Hacer (ö.852/1448), Kirmânî'nin bu iddialarını şu şekilde cevaplamaktadır: "Buhârî, hadisin metnini tekrar ettiğinde, onun birden fazla tarikle rivayet edildiği şeklinde isnadla ilgili bir faydayı belirtmek için, hadisi el-Leys'ten alan iki şeyhinden ayrı ayrı zikretmiştir. Zira o, bir hadisi iki ayrı yerde hiçbir değişiklik yapmadan tekrar etmez. Kirmânî, Buhârî'nin hükmü tek başlık altında toplayıp, her iki şeyhinden birlikte rivayet etmemiş olmasının sebebini şeyhlerinin her birinin hadisi ayrı bir konuda ona rivayet etmiş olabilecekleri ihtimaliyle açıklamıştır. Bu faydasız bir cevaptır. Zira bu iddia Buhârî'nin şeyhlerinden her biri için bablara göre tasnif edilmiş eserlerin varlığının sübûtuna bağlıdır. Hâlbuki onların böyle eserleri yoktur. Çünkü Kuteybe ile Amr'ın hayatını inceleyenler, onların bablara göre tasnif edilmiş eserlerinin varlığından söz etmemişlerdir. Ayrıca bundan Buhârî'nin bab başlıklarında taklit yaptığı sonucu çıkmaktadır. Buhârî hakkında yaygın kanaat ise, onun hadislerden hükümler çıkarmada ve onları bab başlığında zikretmede, başkalarının ona ulaşamayacağı ölçüde uzmanlaşmış olduğudur. Bir de musannifin, hadisleri ayrı ayrı işitmiş olsa bile, onları bir arada zikretmesi imkânsız olmadığından, Kirmânî'nin açıklamaları yukarıda sorduğu soruya cevap teşkil etmemekte ve soru cevapsız kalmaktadır. Buhârî'nin yaptığından anlaşılan, daha önce de belirttiğimiz gibi, onun amacının imanın şubelerini saymak oluşudur. O, her

[335] Kirmânî, a.g.e., I, 134.
[336] Kirmânî, a.g.e., I, 134.

bir şubeye vurgu yapmak için bir bab tahsis etmiştir. Vurgunun kendisi de tekide muhtaç olduğu için bab başlıklarını birbirinden ayırmıştır."[337]

Aynî (ö.855/1451) ise Kirmânî'yi desteklemektedir. Aynî Kirmânî'nin cevabının yerinde olduğunu belirttikten sonra: "Musannıf iki rivayeti birleştirseydi, her bir şeyhin hadisi tahsis etmiş olduğu konuyu değiştirmiş olurdu. O, değişiklik yapmak istemediğinden şeyhlerine tabi olmuş ve rivayetleri farklı bablarda zikretmiştir", demiştir.[338]

Mehmet Bilen, Buhârî'nin bab başlıklarında şeyhlerinden etkilenmediği anlamına gelmeyeceğini söyleyerek bir anlamda İbn Hacer'in (ö.852/1448) görüşlerine katılmadığını ifade etmiş oldu.[339] Bilen'in şu ifadelerinden Buhârî'nin şeyhlerinden etkilendiği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır: "Kirmânî'nin naklettiğimiz örneklerle ilgili olarak ifade ettiği gibi, hocası hadisi bu konuyla ilgili olarak ona bu isnadla rivayet ettiği için o da onun yolunu takip ederek bu şekilde rivayet etmiş olmaz mı?"[340]

Fuad Sezgin de Buhârî'nin şeyhlerinden etkilenmiş olduğu görüşündedir.[341] O şöyle der: "Buhârî'nin babların tanziminde ve muhtevalarının tasnifinde şeyhlerine tabi olduğunu sık sık ve en vâzıh bir şekilde şârihlerinden Kirmânî iddia etmiştir. Şârih, Buhârî'nin *Sahîh*'ini şerhi sırasında, bir hadis kitabında bulunmaması lazım gelen şeylerle sık sık karşılaşınca, kendisini sert bir tenkitten geri alamamış, hatta müteakip şârihlerin hayretini mucip olacak şekilde şiddetli bir dil kullanmıştır.[342] Kanaatimizce, onun, müteakip şârihlerin reddine rağmen bu itirazları, *Sahîh*'in hususiyetlerinin küll halinde göz önüne alınışının bir ifadesidir. Buhârî'nin kitabının bablarının tanziminde ve muhtevalarında şeyhlerine tabi oluşu keyfiyetinin, meziyetlerini azaltacağına inanan şârihler, hassaten İbn Hacer, bu gibi iddiaların reddini her şeye rağmen ifaya çalışmıştır."[343]

---

[337] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 62.
[338] Aynî, a.g.e., I, 232.
[339] Bilen, a.g.e., s. 29.
[340] Bilen, a.g.e., s. 32.
[341] Sezgin a.g.e., s. 213.
[342] Aynî, a.g.e., I, 395-396.
[343] Sezgin, a.g.e., s. 106.

2.7. Bab Başlıklarıyla İlgili Olarak Nüsha Farklılıklarına İşaret Etmesi

Kirmânî bab başlıklarının bazı nüshalarda farklı yer alabildiğini söylemekle Buhârî rivayetlerinin daha dikkatli incelenmesi gerektiği konusuna dikkatleri çekmiş oldu. Bu konuda birkaç örnek zikredelim:

1. Kirmânî, "Bir şahıs için yanlışlıkla kendini öldürdüğü zaman, onun için diyet yoktur" babında geçen فلا دية له "Onun için diyet yoktur" sözünün bu babla ilgili olmadığını önceki babta yer alması gerektiğini düşünüyor. Yani önceki babın اذا مات فى الزحام او قتل yerine اذا مات فى الزحام فلا دية له على المزاحمين عليه şeklinde olması gerektiğini iddia etmiştir. Bir başka deyişle babın "Bir kişi kalabalık arasında öldüğü zaman bu kalabalık üzerine diyet yoktur" şeklinde anlaşılması gerektiğini söylüyor. Kirmânî burada asıl nüshadan nakilde bir tasarrufun olmuş olabileceğini ifade ediyor.[344]

2. "Sizlerden biri "âmin" dediği zaman melekler de semada "Âmin" derlerse ve her ikisi birbirine denk düşerse o kimsenin geçmiş günahları mağfiret edilir" babında Kirmânî, bu babın bazı nüshalarda bab başlığı olarak konmadığını ve doğrusunun da bu olduğunu, çünkü babın hadislerle ilgili olmadığını zikretmiştir.[345] (Bu hadislerden ilki "İçinde suret bulunan evlere meleklerin girmeyeceği ile ilgili, ikinci hadis ise içinde köpek ve suret bulunan eve meleklerin girmeyeceğine dairdir.")

3. "Babalarınızın ismiyle yemin etmeyiniz" babında geçen son hadiste Hz. Peygamber: "Vallahi ben bir şeye yemin eder de akabinde yemin ettiğim şeyden başkasını daha hayırlı görürsem, muhakkak o hayırlı olan işi yaparım da yeminimden kefaretle çözülür kurtulurum", buyurdu.[346]

Hadisin izah ederken Kirmânî: "Bu hadis önceki babın hâşiyesi konumundadır. (Hâşiye, açıklama anlamında) Ya nâsih bu hadisi bu babta nakletmiştir. Ya da Buhârî: Bu kıssada Hz. Peygamber iki defa yemin etmiştir. İlkinde sinirli iken, ikincisinde hoşnutluk (rıza) halinde iken" demek istemiştir.

---

[344] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 20. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz: Kirmânî, a.g.e., III, 58; V, 155; VIII, 30; X, 117; XVI, 49; XXV, 90, 119.
[345] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 174.
[346] Buhârî, *Eymân ve'n-nuzûr*, 4.

Kirmânî: "Yemin ancak Allah için olur" sözü yeminin hem rıza hem gazap hali için geçerli olduğuna işarettir", demiştir.[347]

4. "Satılan malın yanında bulunmayan kimseye yapılan selem akdinin hükmü" babında zikredilen son hadiste Ebu'l-Bahterî: "Ben İbn Abbas'a hurma ağacının meyvesinde yapılacak selem akdinden sordum. O: Peygamber, kendisinden yenilinceye kadar ve tartılıncaya kadar hurma ağacının meyvesinin satışından nehyetti, dedi", demiştir.[348]

Kirmânî İbn Battâl'ın bu son hadisle ilgili olarak: "Son hadis bu babta değil, bir sonraki baba ait ve bu nâsihin hatasıdır", dediğini nakletmiştir.[349]

5. Buhârî Îmân 38'de sadece "bab" yazılmış ve altında Hırakl'in Ebû Süfyân'a bir takım sorular yönelttiği rivayet gelmiştir. Bu babtan önceki bab başlığı ise "Cebrâil'in Peygamber'e Îmân'dan İslam'dan, ihsân'dan, kıyamet bilgisinden sorması ve Peygamber'in ona bunları beyan etmesi" olarak gelmiştir.

Kirmânî Hırakl hadisinin baba ait olup olmaması hakkında önce Nevevî'den alıntı yapmıştır. Nevevî (ö.676/1277): "Bazı nüshalarda bu hadis باب ile tahsis edilmeksizin önceki babta zikredilmiştir. Bu fasittir. Doğrusu باب lafzı kalmalıdır. Çünkü ilk bab bu hadisle ilgili değildir ve önceki baba idhali sahih olmaz", demiştir.

Kirmânî buna: "Alâkalı değildir, sözü yanlıştır. Çünkü bu babtan kasıt, imanın din kılındığını beyandır. Bu Nevevî'nin aleyhine delildir", demek suretiyle Nevevî'nin görüşüne katılmadığını ifade etmiştir.[350]

Bab başlıklarıyla ilgili olarak nüsha farklılıkları konusunda Kirmânî'nin dikkat çektiği hususları belli başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Kirmânî bazen nüshalar arasında tercih yapmıştır.

2. Kirmânî hadisin olması gerektiği yerden başka bir babta zikredilmiş olmasını nâsihin hatasına bağlamıştır.

3. Kirmânî rivayetlerin asıl nüshadan nakli sırasında bazı tasarrufların yapılabildiğini söylemiştir.

---

[347] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 106.
[348] Buhârî, *Selem*, 3.
[349] Kirmânî, a.g.e., X, 88.
[350] Kirmânî, a.g.e., I, 201.

2.8. Buhârî'nin Bazı Bab Başlıklarını Bazı Mezheplere Reddiye Olsun Diye Açtığını İddia Etmesi

Kirmânî, Buhârî'nin bazı babları fıkhî ve itikâdî mezheplere reddiye olsun diye açtığını söyler. Bu mezhepler arasında Hâricîler, Mu'tezîle, Mürcie, Râfizîler, Zâhiriyye ve Hanefî mezheplerini saymak mümkündür. Kirmânî bununla Buhârî'nin bu mezheplerin görüşlerini kabul etmediğini göstermeyi amaçladığını belirtir. Şimdi konuyla ilgili birkaç örnek verelim.

1. "Mü'minin farkında olmaksızın amelinin batıl olup boşa gitmesinden korkması" babında Kirmânî Buhârî'nin bu babtan maksadının Mürcie'yi reddiye olduğunu söylemiştir.

Mürcie: Lâ ilâhe illallah deyip ameli iptal edecek bir günah işlememiş olan asi kişiye, Allah azap etmez ve itaatkâr kişi ile asi kişinin imanı aynıdır, demiştir.[351]

Aynı zamanda Kirmânî, Mürcie'nin Küfürle beraber itaatin menfaat vermediği gibi, imanla beraber masiyetin zarar vermeyeceği görüşünü savunduklarını söylemiştir.[352]

Canan konuyu şu şekilde izah etmiştir: "Mürcie, fırka-i dâllden biridir. Temel görüşlerini "İman olunca günahın bir zararı yoktur; tıpkı küfür oldukça, taatin faydası olmadığı gibi" diyerek ifade etmişlerdir. Gerçi küfür olduktan sonra amelin, taatin faydası yoktur, bu doğru. Ancak bu kıyasla "İman olunca günah zarar vermez" şeklinde çıkarılan hüküm batıldır. Böyle bir iddiayı benimsemek her çeşit haramın helâl sayılması demek olan "ibâhe"ye kapı açar. Bu düşüncedeki bir insan, "Ben mü'minim günah bana zarar vermez" diyerek her aklına gelen haramı işleyebilir. Bu düşünce Kaderiye düşüncesinin tam zıddında yer alır. Onlar: "Büyük günah işleyen kimse bu günahtan tevbe etmeden ölürse ebediyen cehennemde kalır, derken", bunlar, "Büyük de olsa günahın insana, -imanı olduğu takdirde- zarar vermeyeceğini" iddia etmişlerdir."[353]

2. "Masiyetler, cahiliye işi nevindendir" babında "Allah'a ortak koşma müstesna, bu cahiliye işlerinin sahipleri, bunları işlemeleri sebebiyle kâfir sayılmazlar. Çünkü Hz. Peygamber Ebû Zerr'e: "Demek ki sen, içinde henüz

---

[351] Kirmânî, a.g.e., I, 188.
[352] Kirmânî, a.g.e., I, 189; Öz, Mustafa, *el-Milel ve'n-Nihal, İslam Mezhepleri*, İstanbul-2005, s. 141; Gölcük, Şerafeddin, *Ehl-i Sünnet Akaidi,* Kayıhan Yay., İstanbul-1980, s. 362.
[353] Canan, a.g.e., XIV, 36.

cahiliyet ahlâkı bulunan bir kimsesin" buyurdu. Yüce Allah da: "Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak tanınmasını mağfiret etmez, ondan başkasını, dileyeceği kimseler için mağfiret eyler"[354] buyurdu. Kirmânî, Buhârî'nin bu babtan kastının Hâricîler'i reddetmek olduğunu söylemiştir. Hâricîler günahları sebebiyle insanları küfre nisbet etmiştir.[355]

Kirmânî: "Hadis bir alay sebebiyle yani "Ey kara kadının oğlu" gibi bir sözle kişinin kâfir olmayacağını ifade etmek istemiştir. Hadis, köleye sövmeyi nehyetmiştir. İslam, kişinin kölesini hakir görecek ifadeleri hoş karşılamamıştır", der.[356]

3. "Bir şahıs yanlışlıkla kendini öldürdüğü zaman onun için diyet yoktur" babında Kirmânî, hadisin baba uygunluğunu açıklarken: "Hz. Peygamber'in Âmir'in vârisleri için, âkilesi üzerine yahut Müslümanların Beytü'l-mâl'in üzerine diyet hükmetmemiş olması yönündedir", şeklinde izah etmiştir ve Zâhiriyye mezhebinin "diyetin âkilesi üzerine olduğu" görüşünü benimsediğini, Buhârî'nin ise bu görüşü reddettiğini ifade etmiştir.[357]

4. "Peygamber'in hükümleri insanlar için gizli değil, meydanda olurdu. Sahabelerin bazısı ise Peygamber'in hazır bulunduğu yerlerde hazır bulunamaz ve İslam işlerinin kararlaştırıldığı yerlerden başka yerlerde bulunurlardı, diyen kimse üzerine hüccet" babında Kirmânî, Buhârî'nin bu babı, haber-i vâhidi delil kabul etmeyen Râfizîler'e reddiye olsun diye açtığını beyan etmiştir.[358]

5. Kirmânî, "iman" babında İbn Battâl'ın imanın söz ve fiilden oluştuğunu söylediğini aktarır ve Buhârî'nin "Cihad imandandır" gibi babları, imanı sadece sözden ibaret sayıp ameli dâhil etmeyen Mürcie'yi reddiye olsun diye açtığını ifade etmiştir.[359]

---

[354] En-Nisâ, 4/48, 115.
[355] Kirmânî, a.g.e., I, 140.
[356] Bahsi geçen olay Ebî Zerr ile Bilâl-i Habeşî arasında geçmiştir. Ebû Zerr'in Bilâl'i, annesi sebebiyle ayıplaması üzerine, Bilâl Hz. Peygamber'e onu şikayet etti. Hz. Peygamber Ebû Zerr'i çağırttı ve ona: Bilâl'e sövüp annesini ayıpladın mı? diye sordu. Ebû Zerr de "Evet" yanıtını verince Hz. Peygamber: "Öyle zannediyorum ki sende cahiliye adetlerinden kalmış", buyurdu. Bunun üzerine Ebû Zerr yanağını yere koydu ve şöyle dedi: "Bilâl ayağı ile yüzüme basmadıkça yanağımı yerden kaldırmayacağım." Böyle yapmakla Ebû Zerr Bilâl'in kendisini affetmesini istedi. Bilâl de ayağı ile yüzüne bastı ve onu affetti. Kirmânî, a.g.e., I, 140.
[357] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 20.
[358] Kirmânî, a.g.e., XXV, 79.
[359] Kirmânî, a.g.e., I, 70.

Kirmânî babın şerhinin devamında imanın artması ve eksilmesi konusunda Selef mezhebinin imanın söz, amel, niyetten ibaret olduğu, artıp eksildiği görüşünde olduğunu; çoğu kelamcının ise imanın artıp eksilmesini kabul etmediğini ifade ettikten sonra Buhârî'nin "namaz imandandır", "cihad imandandır" gibi babları Mürcie'ye reddiye olsun diye açtığını söylemiştir.[360]

6. Kirmânî, "Namaz imandandır" babında İbn Battâl'ın babta zikredilen "Allah imanınızı zayi edecek değildir" ayetini[361] Cehmiye ve Mürcie fırkaları aleyhine kesin bir hüccet olarak saydığını belirtir. Çünkü onlar: "Ameller ve farzlara iman ismi verilmez", demişlerdir. Onların bu görüşleri nassın hilafınadır. Çünkü Yüce Allah, sahabelerin Beytü'l-Makdis'e doğru kıldıkları namazlarına "iman" ismini verdi. Müfessirler arasında da bu ayetin, onların Beytü'l-Makdis'e doğru kıldıkları namazları hususunda bir ihtilaf yoktur", demişlerdir.[362]

2.9. Bazı Bab Başlıkları İle İlgili Kelâmî Açıklama Yapması

Buhârî özellikle Kitâbu'l-îmân ve Kitâbu't-tevhîd'de kelâmî konuları izah etmiştir. Kirmânî de bu iki kitap altında zikredilen bab başlıklarıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Biz burada bu konuyu kısa tutup, asıl olarak bu konuyu tezimizin son bölümünde detaylandırmanın daha uygun olacağı kanaatini taşıyoruz.

Kirmânî genel olarak kelâmî içerikli bab başlığı ile altında zikredilen hadisin ilişkisini izah etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken diğer şârihlerin görüşlerine başvurmuştur. Örneğin;

1. Buhârî "Cihad imandandır" babında şu hadisi zikretmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah kendi yolunda cihada çıkan kimseye: "Onu evinden çıkaran şey yalnız bana iman ve elçilerimi tasdik ise, nail olduğu ecir ve ganimetle geri getireyim yahut hiçbir cennete girdireyim" diye tekeffül etmiştir. ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, hiçbir cihad müfrezesinin arkasından geri kalmazdım. Yemin olsun ki Allah yolunda öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülmemi ne kadar isterdim."[363]

---

[360] Kirmânî, a.g.e., I, 76.
[361] El-Bakara, 2/143.
[362] Kirmânî, a.g.e., I, 166.
[363] Buhârî, *Îmân*, 26.

Kirmânî hadis hakkında: "Allah yolunda cihadı ve şehitliğin fazileti, şahadet temennisinin cevazı, şehitlik ecrinin büyüklüğü, insanın takat getireceği şeylerin üstünde ve gücü yetse bile kendisine mümkün olmayacak hayırları temenni ve niyet etmesinin cevazı, cihadın farz-ı kifaye olup, farz-ı ayn olmadığı; hadisin zâhirî kâfirlerle kıtal hakkında ise de, mekruh işleri ve Müslümanlardan meşakkatleri gidermek uğrunda çalışmanın bâğîlerle kıtale girmenin, ma'rûfu emr ve münkeri nehyetmeyi yerine getirme hususunda cihada çıkan kimsenin de "fî sebîlillah=Allah yolunda" kavline gireceği hükümleri alınmıştır", şeklinde Nevevî'den alıntı yapmıştır.[364]

2. Kirmânî, Buhârî'nin "İmana ait işler" babında bazı ayetler zikrettiğini[365] ifade eder ve devamla şöyle der: "Bu ayetlerden de bilindi ki, kendisiyle felah ve necat olacak olan iman, içinde bu söylenen ameller mevcut bulunan imandır."

Ayrıca İbn Battâl'ın (ö.449/1057): "Tasdîk; iman mertebelerinin birincisidir. İmanı tam ve kâmil kılmak ise, ancak zikrolunan bu işlerle olur. Buhârî, imanı kemale ulaştırmayı irade etmiştir. Bu nedenle bablara "İmana ait işler", "Cihad imandandır", "Namaz imandandır" gibi isimler verdi", dediğini nakleder.[366]

2.10. Buhârî'nin Babı İsimlendirmesinde Vehminin Olup Olmadığını Sorgulaması

Buhârî'nin bab başlıklarına verdiği önem herkesçe malumdur. Şârihler bazen babın isminin doğru konulup konulmadığı konusunda tereddüt içinde olmuşlardır. Mesela;

1. Kirmânî, "Nifasa hayz ismini veren kimse" babında İbn Battâl'ın babın isminin "Hayza nifas ismi veren" olması gerektiğini, Buhârî'nin nifas ve nifas kanı ile ilgili bir nass bulamadığı için bu şekilde ifade ettiğini ve nifas kanının hükmü ile hayız kanının hükmünün, namazı terk hususunda, aynı olduğunu ifade etmiştir. Hattâbî ise, Buhârî'nin babı bu şekilde isimlendirmesini vehim olarak nitelendirir. Nifas kelimesindeki "nun" harfi fethalı olduğunda "hayızlı" manasına, "dammeli" olduğunda ise "çocuk doğurduğu" anlamına geldiğini ifade eder. Kirmânî Hattâbî'ye

[364] Kirmânî, a.g.e., I, 157.
[365] El-Bakara, 2/177; El-Mü'minûn, 23/1-9.
[366] Kirmânî, a.g.e., I, 81; krş., İbn Battâl, a.g.e., I, 72.

itiraz ederek Buhârî'nin vehmetmediğini iddia eder. Ona göre nifas kelimesindeki "nun" fethalı da olsa, "dammeli" de olsa çocuk doğurma manasına gelir.[367]

Herevî (ö.401/1011) de "nun " harfinin fethalı ve dammeli olduğunda doğum manasına geldiğini; fakat hayız için kullanılmak istendiğinde sadece fethalı kullanılabileceğini belirtmiştir.[368]

Değerlendirme

Kirmânî, bab başlıklarının şerhine büyük önem vermiştir. Sadece bab başlığının ne anlama geldiğiyle yetinmemiş, bab başlığı-Kitâb (bölüm), bab başlığı-hadis ilişkisini de incelemiştir. Bu da onun konuya bütüncül bir yaklaşım sergilediğinin bir göstergesidir. Böylelikle konunun daya iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilmiştir.

Kirmânî, bablar arasında bir tertibin bulunmadığı görüşündedir. Bunu da bab başlıklarından yola çıkarak belirtmektedir. İbn Hacer ise Kirmânî'ye bu konuda katılmamakta ve onu oldukça sert bir şeklilde eleştirmektedir. Ancak iki tarafın da açıklamalarına bakıldığında İbn Hacer'in Buhârî'ye sahip çıkma adına aşırı zorlamada bulunduğu düşüncesi bizde oluşmaktadır. Tabi ki, Buhârî'nin *Sahîh*'inin tamamen bir tertipten uzak hazırlandığını söylemek de yanlış olacaktır ki, Kirmânî bu iddiada değildir. Kirmânî, Buhârî için öncelikli amacın hadisi nakletmek ve hadisin sıhhatiyle konulara riayet etmek olduğu düşüncesindedir..

Netice itibarıyla Kirmânî, bab başlığı ve buna bağlı konulardaki izahlarını önemsemiş ve bu konu üzerinde geniş bir şekilde durmuştur.

---

[367] Kirmânî, a.g.e., III, 164; Ayrıca Kirmânî, a.g.e., III, 207'ye de bakınız.
[368] Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut-1419-1999, VI, 1871.

III. BÖLÜM

EL-KEVÂKİBU'D-DERÂRÎ'DEKİ HADİSLERİ ŞERH METODU

3.1. Hadislerin Senedleriyle İlgili Açıklamalar Yapması

Kirmânî, Buhârî'nin *Sahîh*'inin baş kısımlarında zikredilen senedlerde geçen raviler hakkında bilgiler vermiştir. Daha sonra aynı raviler geçtiğinde daha önce açıklamasının yapıldığı kitap (ana bölüm) ya da baba (alt bölüm) atıfta bulunmuştur. Aynı şahıs daha sonra yine geçtiğinde ise hiç bahsetmemiştir.

Kirmânî raviler hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamaları şu şekilde maddelendirmek mümkündür.

3.1.1. Ravilerin Cerh ve Tâdili İle İlgili Açıklamalar Yapması

Buhârî ravilerinin adalet ve zabt yönünden eleştirilere tabi tutulduğunu görüyoruz. Şimdi de bu konunun *Kevâkib*'de nasıl ele alındığına bakabiliriz:

a) Kirmânî seneddeki bazı ravilerin cerh edildiğini söyler.

1. Kirmânî, "İnsan köleyi dövdüğünde yüzüne vurmaktan sakınsın" babında zikredilen hadisin senediyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. اخبرنى lafzıyla ilgili olarak İbn Vehb, Mâlik ve İbn Fulân'ın ikisi birden, Saîd'den kendisine haber verdiğini söylemiştir.

Kirmânî Kelâbâzî'nin, İbn Fulân'ın Abdullah b. Ziyâd olduğunu söylediğini Kelâbâzî'nin dışındaki diğerlerinin o kişinin "zayıf" biri olduğu için açıkça söylenmediğini iddia ettiklerini söylemiştir. Denildi ki: Mâlik için: "O kişi yalancıdır ve metrukîndendir."[369]

2. Kirmânî Kitâbu't-tefsîr'in 26. babında geçen hadis içerisinde ابن وهب قال اخبرنى فلان lafzındaki فلان'nin Abdullah b. Lühey'a olduğunun söylendiğini haber verir. Kirmânî Beyhakî'nin ise âlimlerin onun "zayıf" biri olduğunu ve onunla hüccet göstermeyi terk ettiklerini bildirdiğini nakletmiştir.[370]

3. Kirmânî, "Kıbleye yönelmenin fazileti" babında zikredilen ikinci hadisin sonu ve Yahyâ b. Eyyûb hakkında şu alıntıyı yapmıştır: "Buhârî bunu istişhâd ve takviye olarak zikretmiştir."

---

[369] Kirmânî, a.g.e., XI, 101.
[370] Kirmânî, a.g.e., XVII, 28.

Kirmânî Ahmed b. Hanbel'in (ö.241): "O, seyyiü'l-hıfz'dır", dediğini nakletmiştir.[371]

4. Kirmânî, "Kim bir namazı unutursa onu hatırladığında hemen kılsın. O, bu namazdan başkasını kaza etmez" babında geçen hadisteki Katâde hakkında şunları söylemiştir: "Katâde müdellislerden olduğu için evvela ondan "An Enesin" lafzıyla rivayet etti, sonra da bunu "Haddesenâ Enesun" lafzıyla gelen rivayetle takviye etmek istedi", demiştir.[372]

5. Kirmânî, Ahmed b. Hanbel'in Adiyy b. Sâbit için "sika" dediğini,[373] Ebû Hâtim er-Râzî'nin ise "Sadûktur"[374], dediğini nakleder.[375]

b) Kirmânî Buhârî'deki bazı ravilerin cerh edilmesine karşı çıkar ve onları tâdil eder.

1. Kirmânî *el-İstîâb*'da, Abdullah b. Müleyke'nin, Ukbe b. Hâris'ten tahdis ettiğinin zikredildiğini; fakat aralarında Ubeyd b. Ebî Meryem olduğu için İbn Ebî Müleyke'nin Ukbe'den işitmediğinin ifade edildiğini söyler.

Kirmânî, ise İbn Abdilberr'in (ö.463/1071) sehvettiğini *Kitâbu'n-nikâh*'ta "Emzirici kadının tek başına emzirmeye şehâdet etmesinin hükmü" babında senedin şu şekilde geldiğini söylemiştir: "Abdullah b. Müleyke: Ben bu hadisi Ukbe b. Hâris'ten işittim; fakat ben Ubeyde İbnü Ebî Meryem'in hadisini daha iyi ezberlemekteyim", dedi. Bu sözden İbn Ebî Müleyke'nin Ukbe'den işittiğine açık bir delil olduğunu söylemiştir.[376]

2. "Hayvan dışkısıyla istinca edilmez" babında zikredilen hadisin senedinde حدثنا زهير عن ابى اسحاق ifadesi geçti. Kirmânî Züheyr'in Ebî İshâk'tan dinleyişine Ahmed b. Hanbel eleştiri getirdiğini söyler: "Züheyr ilmin kaynaklarındandır. Fakat Ebî İshâk'tan naklettiği bu hadis leyyindir. Çünkü Ebî İshâk'ın ömrünün son zamanlarında nakilde bulunmuştur. Yani Ebî İshâk'ın, bilgileri karıştırmaya başladığı dönemde", der.

---

[371] Kirmânî, a.g.e., IV, 56.
[372] Kirmânî, a.g.e., IV, 233.
[373] Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul-1987, II, 35.
[374] Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdris İbnü'l-Münzir et-Temîmî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1372/1952, VII, 2.
[375] Kirmânî, a.g.e., I, 214.
[376] Kirmânî, a.g.e., II, 74.

Kirmânî, Buhârî'nin naklettiği senedin sahih olduğunu, Züheyr'in Ebî İshâk'ın ömrünün sonlarında bu hadisi dinlemiş olmasının herhangi bir yaralamaya sebep olmayacağını; çünkü bu hadisin Ebî İshâk'ın karıştırmaya başlamazdan önce pek çok yoldan nakledildiğini bildirmiştir.

Kirmânî: "Züheyr bu nakilde tek kalsaydı, bu durumda bir yaralamadan bahsedilebilirdi; fakat böyle olmamıştır", demiştir.[377]

3. "Duanız imanınızdır" babında Kirmânî İbn Kuteybe'nin, Ubeydullah'ın münker hadis rivayet ettiğini bu nedenle de pek çok insan tarafından zayıf görüldüğünü söylediğini nakletmiştir. Kirmânî ise Mübtedi' olan bir kişide rivayet şartlarından diğerleri mevcutsa rivayetinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[378]

4. Kirmânî, *Kitâbu't-tefsîr*'in 255. babında geçen hadisteki Ya'lâ'nın, Ya'lâ b. Müslim ya da Ya'lâ b. Hakîm olduğunu, her ikisinin de Saîd b. Cübeyr'den rivayette bulunduğunu, İbn Cürayc'in de bu ikisinden rivayette bulunduğunu bu nedenle bu iltibasın senedde bir yaralama yapmayacağını, çünkü her ikisinin de Buhârî'nin şartına uyduğunu söylemiştir.[379]

c) Kirmânî zaman zaman senedde geçen ravideki meçhullüğü gidermeye çalışmıştır.

1. Kirmânî, "Hacc ve umre tavaflarının bir kısmında remel yürüyüşü yapmak" babında geçen ilk hadisin senedinde محمد ismi hakkında Gassânî'nin Hâkim'den alıntı yaptığını haber verir.

Hâkim: "O, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî'dir."

İbnü's-Seken (ö.353/964): "O Muhammed b. Sellâm'dır. Fakat bence o Muhammed b. Râfi' en-Neysabûrî'ye de benziyor", der.

Kirmânî: "Bu üç isim de Buhârî'nin şartına uygundur. Çünkü Buhârî üçünden de rivayette bulundu. Bu benzerlikte herhangi bir yaralama söz konusu değildir", demiştir.[380]

---

[377] Kirmânî, a.g.e., II, 203-204.
[378] Kirmânî, a.g.e., I, 77.
[379] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 69; Diğer örnekler için bkz. Kirmânî, a.g.e., XIX, 17, 108.
[380] Kirmânî, a.g.e., VIII, 121.

Aynı "Muhammed" *Sahîh*'in başka bir yerinde de geçti. Kirmânî orada da onun kim olabileceği konusundaki faklı görüşleri nakletmiştir. Böylelikle seneddeki kapalılığı gidermeye çalışmıştır.

Kirmânî, "Umre yapmaya girişen kimse bundan alıkonulduğu zaman ne yapar?" babında zikredilen son hadisteki محمد in kim olduğu konusunda farklı görüşlere yer vermiştir.

Gassânî (ö.495/1105): "Hâkim dedi ki: Bu, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî'dir."

Kelâbâzî (ö.398/1007): "O, Ebû Hâtim b. İdris er-Râzî'dir."

Ebû Mes'ûd ed-Dımeşkî (ö.401/1010-11): "O, Muhammed b. Müslim er-Râzî'dir, demiştir."[381]

Yine Muhammed hakkında: Gassânî: "Asîlî dedi ki: O İbn Mugâtil'dir."

Kâbisî (ö.403/1012): "O, İbn Sellâm'dır."

Kirmânî: "İlki daha doğrudur", diyerek ikisi arasında bir tercih yapmıştır.[382]

Yine senedde geçen "Muhammed" isminin İbnü's-Seken Muhammed b. Sellâm, Gassânî Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî olduğunu söylemiştir.[383]

Anlaşılan o ki bu kişinin kim olduğu konusunda âlimler farklı görüşlere sahipler. Ancak Kirmânî bu ihtilafın senede zarar vermeyeceği düşüncesindedir. Çünkü ismi açıkça ifade edilen bu kişiler *Sahîh*'te geçmiştir.

Aynî (ö.855/1451) Kirmânî için karışık gibi görünen bu durumu sebepleriyle birlikte izah etmek suretiyle konuya açıklık getirmiştir. Aynî: "Kelâbâzî ve İbn Tâhir şöyle dediler: Bu, dedesine nisbet edilen ki o, Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah b. Hâlid b. Fâris b. Züeyb Ebû Abdullah ez-Zühlî en-Neysabûrî'dir. Buhârî'den az sonra, yaklaşık olarak 257 yılında vefat etti. Buhârî bundan otuza yakın yerde rivayet etti; fakat Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî ismini açıkça söylemedi. Sadece "Bize Muhammed tahdis etti" der, bunun üzerine artırma yapmaz ve onu dedesine de nisbet etmez. Böyle yapmasındaki sebep şudur: Buhârî Neysabur'a girdiği zaman, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî "Lafzın yaratılması meselesi"nde Buhârî aleyhine gruplaşma yapıp fesatçılık eylemişti. Buhârî bu

[381] Kirmânî, a.g.e., IX, 23.
[382] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 197.
[383] Kirmânî, a.g.e., VIII, 218.

hadiseye kadar kendisinden hadis işitmiş idi. Bunları ondan rivayet etmeyi terk etmedi; fakat gereği gibi ismini açıkça söylemedi. Diğerleri de: Bunun Muhammed b. Abdillah b. Mübarek el-Mahzûmî olması muhtemeldir, çünkü o da bu tabakadandır, dediler", demiştir.[384]

2. Buhârî hadisi zikrederken قال بعض اصحابنا ibaresini kullandı. Kirmânî: "Bu ifadenin meçhul birinden rivayeti ifade ettiğini bunun maktu' olarak isimlendirildiğini ve itibar edilmemesi gerektiğini söylersen, ben de derim ki: Buhârî'nin âdeti ancak âdil kişilerden rivayette bulunmasıdır. Bu nedenle ismin bilinmemesi rivayete zarar vermez. Niçin ismi açıkça ifade edilmedi? dersen, ben de: Ya ismini unuttu ya da başka bir sebep var, derim", demiştir.[385]

3. Yezid hakkında Gassânî'nin (ö.495/1105) İbnü's-Seken'den (ö.353/964) yaptığı alıntıya yer verir: "O Yezid b. Zeri''dir", demiştir.

Kelâbâzî (ö.398/1007) Ebû Mes'ûd b. ed-Dımaşkî'den (ö.401/1010-11) alıntı yapar: "O Yezid b. Hârûn'dur, Yezid b. Zeri' değildir", demiştir.

Kirmânî: "Bu ihtilaf hadise zarar vermez. Çünkü her ikisi de âdil, zâbıt kişilerdir ve Buhârî'nin şartına uygundur", demiştir.[386]

4. Kirmânî, Abdulmelik'ten kastın, Abdulmelik b. Abdulaziz Curayc olduğunu ve İbn Cürayc diye meşhur olduğunu söylemiştir.[387]

5. Zekeriyyâ el-Gassânî'nin okunuşu hakkında Kirmânî onun, Gassânî şeklinde okunduğunu söyler. İbnü's-Seken bazı kitaplarda Gaşşânî şeklinde geçtiğini, bazılarının ise Osmânî şeklinde zaptettiklerini söyler. Kirmânî doğrusunun Gassânî olduğunu belirtir.[388]

6. İbnü'd-Dağıne ismini hadisçiler fethayla zaptetmişlerdir. Bazıları da İbnü'd-Duğunne ile "ğayn" harfini dammeli okumuşlardır. İbn İshâk'a göre bu zatın adı Râbia'dır.[389]

7. Kirmânî Ebû Mes'ûd hakkında: "O Ukbe b. Amr el-Ensârî'dir. Zeyd b. Hasan'nın dedesidir. Onun Bedir harbine katılıp katılmadığı konusunda ihtilaf edildi.

---

[384] Aynî, a.g.e., IX, 115.
[385] Kirmânî, a.g.e., VII, 154.
[386] Kirmânî, a.g.e., III, 82, 83.
[387] Kirmânî, a.g.e., VIII, 153.
[388] Kirmânî, a.g.e., VIII, 133134.
[389] Kirmânî, a.g.e., XV, 114.

Çoğunluğun görüşüne göre Bedir harbinde hazır bulunmadı, fakat meskeni orada olduğu için Bedrî nisbesi verilmiştir", demiştir.[390]

8. Kirmânî: "Eslem Hz. Ömer'in mevlasıdır", derken,

Vâkıdî (ö.208/823): "O, Ebû Zeyd el-Habeşî el-Becâvî'dir. Bu Eslem, muhadramdır, yani hem cahiliye, hem İslam devrini yaşamış uzun ömürlü kişilerdendir. 80. hicret yılında 114 yaşında iken vefat etmiştir", demiştir.[391]

9. Kirmânî Ali hakkında: "O, İbn Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib'tir. Her gün 1000 rekât namaz kılardı. Bu nedenle kendisine سجاد "Seccâd" lâkabı verildi. Çok güzel bir insandı. Abbasî halifelerinin dedesidir. Hz. Ali'nin şehit edildiği gece doğduğu için ona "Ali" ismi verilmiştir. Şam'da h. 116 veya 118'de vefat etmiştir", demiştir.[392]

10. Kirmânî, "İnsan müezzini işittiği zaman ne söyler?" babında zikredilen senedde geçen بعض اصحابنا ifadesini "meçhulden" yapılan bir rivayet olarak değerlendirmektedir ve bundan kastın el-Evzâî olduğunu bildirmektedir.[393]

d) Kirmânî, Buhârî'deki hadislerde geçen ravilerle ilgili kapalılığı Müslim'de geçen rivayetlerle gidermeye çalışmıştır.

1. Kirmânî, Buhârî'nin "Nasihat Hadisi"ni *Sahîh*'inde müsned olarak zikretmediğini, bab ismi olarak talikan zikrettiğini söyler. Müslim, *Câmiu's-Sahîh*'inin Kitâbu'l-iman bölümünde mevsûl olarak Temîm ed-Dârî'den rivayet etmiştir.[394] Müslim'deki rivayette ولكتابه ibaresi de geçmektedir. *Sahîh-i Buhârî*'de Temîm ed-Dârî'den rivayet yoktur. Müslim'de ise sadece bu rivayet Hz. Peygamber'den gelmiştir.[395]

2. Kirmânî, "Recez'den ve teğanniden caiz olacak nevilerle bunlardan mekruh kılınan neviler" babında zikredilen üçüncü hadiste "Ümeyye b. Salt da Müslüman olmaya yaklaşmıştı" ibaresine atıfla Müslim rivayetine yer vermiştir. Müslim rivayetinde Şerîd b. Süveyd dedi ki: Bir gün Rasulûllah'a bineğin terkisinde refakat ettim. Sefer sırasında "Ümeyye'nin şiirinden bir şey biliyor musun?" diye

[390] Kirmânî, a.g.e., XV, 188-189.
[391] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 94.
[392] Kirmânî, a.g.e., VI, 138.
[393] Kirmânî, a.g.e., V, 12.
[394] Müslim, Îmân, 95.
[395] Kirmânî, a.g.e., I, 217.

sordu. Ben de: "Evet biliyorum, dedim ve yüz beyit kadar okudum." Bunun üzerine Rasulûllah: "Ümeyye Müslüman olmaya yaklaşmıştı", buyurmuştur.[396]

Bununla Kirmânî, Buhârî rivayetini Müslim rivayetiyle desteklemiş ve açıklamış olmaktadır.[397]

3. Kirmânî, Hz. Peygamber'in "Vukûu yaklaşan bir şeyden dolayı vay Arab'ın haline" kavli babında getirdiği ilk hadisin senedi hakkında: "Bu isnad munkatı'dır. Doğrusu *Sahîh-i Müslim*'de geçtiği üzere Zeyneb, Habîbe'den; o Ümmü Habîbe'den; o da Zeyneb'den olmalıdır, sözüne şöyle yanıt vermiştir: Muhtemelen Zeyneb hem Habîbe'den hem de annesinden işitmiştir ki, her ikisi de doğrudur."[398] (Buhârî rivayeti Zeyneb Ümmü Habîbe'den, o da Zeyneb'den şeklinde geçti.)

e) Raviler farklı hadisler aynı

1. Kirmânî: "Bu hadis[399] Kitâbu'l-ilmin "Anlaşılması için sözü üç defa tekrar eden kimse" babında, "İlme delalet eden bir konuşmada sesini yükselten kimse" babında ve bir de bu babta geçmektedir. Bu üç hadis arasında, Buhârî'den evvelki ilk ravilerin başka başka kimselerden olmasından gayrı bir fazlalık yoktur. İlk hadisin ravisi Ebu'n-Nu'mân, ikincisinin ravisi Müsedded, buradakinin ravisi de Mûsâ b. İsmail'dir", demiştir.[400]

f) Bazen raviler hakkında detaylı bilgi vermiştir.

1. Kirmânî Zeyd b. Hârise hakkında şu bilgileri verir: "Zeyd b. Hârise annesiyle birlikte kendi kabilesini ziyarete giderlerken çapulcuların baskınına uğrayıp esir edilmiş. O zaman sekiz yaşında olan Zeyd'i Ukaz panayırında satılığa çıkarmışlar. Hâkim b. Hızâm onu dört yüz dirhem bedel ile Hz. Hatice için satın almış. Hz. Hatice de evlendikleri zaman onu Peygamberimiz'e hediye etmişti. Bir müddet sonra Zeyd'in Mekke'de olduğunu duyan babası, oğlunun bedelini verip almak üzere, Mekke'ye gelip Rasulûllah'a müracaat etti. Hz. Peygamber, Zeyd'i

---

[396] Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, İrfan Yayınevi, İstanbul-1970, *Şiir kitabı,* VII, 122, 123.
[397] Kirmânî, a.g.e., XXII, 19.
[398] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 149.
[399] Hadis şöyledir: Abdullah b. Amr şöyle demiştir: Yaptığımız yolculukların birinde Peygamber geride kalmıştı da sonradan bize yetişmişti. O sırada ikindi namazı vakti girmişti. Biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı meshedercesine az su ile yıkamaya başladık. Peygamber bu hali görünce en yüksek sesiyle iki yahut üç defa "Ateşte yanacak ökçelere yazık" diye nida etti." Buhârî, *Vudu'*, 28.
[400] Kirmânî, a.g.e., II, 214.

yanında kalmak yahut babasıyla ailesine gitmek arasında muhayyer kıldı. Zeyd, Rasulûllah'ın yanında kalmayı tercih etti. Rasulûllah da Zeyd'i evlat edindi ve Zeyd'i kendi dadısı Ümmü Eymen ile evlendirdi. Bu evlilikten Üsâme doğdu. Zeyd'in faziletlerinden en büyüğü adının Kur'ân'da[401] zikredilmiş olmasıdır. Zeyd, ordu kumandanlığına kadar yükselmiş ve Mûte harbinde şehit olmuştur."[402]

3.1.2. Ravi İsimleri İle İlgili Açıklamalar Yapması

Kirmânî *Sahîh-i Buhârî* hadislerinin senedlerinde yer alan bazı ravilerin tabakaları, isimleri, nisbeleri, beldeleri, talebeleri ve hocaları, seyahat ettikleri yerler ve görüştüğü kişileri tespit etmiştir. Ravilerin şahsı hakkında yazılan kitaplar, onların hallerini, yani sika ya da zayıf olma durumlarını araştırmaya ulaştıran bilgileri kapsamaktadır. Sonraki hadis âlimleri, cerh-ta'dil kitapları sayesinde, makbul olan ve olmayan hadisleri belirleyebildikleri gibi, ravilerin biyografileri ve isimleri hakkındaki kitaplar sayesinde senedin muttasıl ya da munkatı', hadisin mürsel veya merfu' olması vb. durumları belirleyebilmiş ve ravilerin cerh ve ta'dil yönünden durumlarını tespite imkân bulabilmişlerdir. İşte Kirmânî bu bilgileri sunmakla okuyucunun, Buhârî ravilerini tanıması yanında ravilerin cerh ve ta'dili vb. hakkında araştırma yapacaklara yol göstermeyi amaçlamıştır. Şöyle ki, Buhârî, bazı ravilerin isimlerini tam vermemiş, bazılarının nisbelerini belirtmemiştir. Oysaki hadis külliyatında aynı ismi taşıyan raviler bulunmaktadır. Bunu bilmeyenler sika bir raviyi, zayıf olan ile karıştırıp Buhârî hadisi hakkında yanlış bir sonuca ulaşabilir. Kirmânî'nin bu konudaki açıklamaları şunlardır:

a) Bazı ravilerin tabakalarını belirtir.

1. Kirmânî, Adiyy b. Adiyy hakkında "tâbiîndendir" der. Ancak sahabe mi tâbiîn mi olduğu konusunda ihtilafın olduğunu da ifade eder.

Kirmânî: "Doğrusu tâbiîndendir. Bu ihtilafın sebebi Hz. Peygamber'den mürsel olarak rivayette bulunmasıdır. Bundan dolayı onu sahabe zannettiler", demiştir.[403]

---

[401] El-Ahzâb, 33/37.
[402] Kirmânî, a.g.e., XV, 12.
[403] Kirmânî, a.g.e., I, 72.

2. Kirmânî, "(Müslümanlar arasındaki hukukî çekişmelerde) davacının davalıyı hâkim huzuruna getirmesi ve Müslüman-Yahudi arasında meydana gelen çekişme hakkında zikrolunan şeyler" babındaki ilk hadisin senedinde geçen النزال (en-Nezzâl)i İbn Abdilberr'in sahabeden saydığını, çoğunluğun tâbiînden saydığını ifade etmiştir.[404]

3. Kirmânî, "Tâûn hastalığı hakkında zikrolunan şeyler" babında zikredilen üçüncü hadisin senedinde geçen Abdullah b. Âmir el-Anezî'nin küçük sahabelerden olduğu bilgisini vermiştir.[405]

b) Bazı ravilerin vefatı hakkında bilgi verir.

1. Kirmânî, "Necş ve Necşli satış caiz olmaz diyen kimse" babında (Necş: yani satılan şeyi övme) zikri geçen Abdullah b. Ebî Evfâ'nın baba-oğul sahabe olduğunu söyler ve Abdullah'ın Kûfe'de en son vefat eden sahabe olduğu bilgisini de verir.[406]

2. Kirmânî, "Bayram hutbesi esnasında imamın ve insanların herhangi bir şey sorulduğu zaman sorana cevap vermesi" babında zikredilen son hadiste geçen Cündeb hakkında bilgi verirken onun İbn Zübeyr fitnesinden sonra vefat ettiğini bildirmiştir.[407]

c) Bazı ravilerin hocalarını verir.

1. Kirmânî, "Muhaddisin Haddesenâ, Ahberanâ ve Enbeenâ sözü" babında Humeydî hakkında bilgi verirken şunları ifade etmiştir: "Humeydî Buhârî'nin hocasıdır."[408]

2. Kirmânî Süleyman hakkında şu bilgileri verir: "O Ebû Eyyûb b. Harb'dir. Ondan Yahyâ el-Kattân, Ahmed b. Hanbel, İbn Râheveyh, Zühlî, Haccâc b. Şâir hadis dinledi ki bunlar Buhârî'nin şeyhleridir."[409]

d) Bazı ravilerin talebelerini zikreder.

1. Kirmânî, "Abdestsiz iken Kur'ân okumak ve başka işler yapmak" babında zikredilen حماد hakkında bilgi verirken şunları söylemiştir: "O İbn Ebî

[404] Kirmânî, a.g.e., X, 209.
[405] Kirmânî, a.g.e., XXI, 17.
[406] Kirmânî, a.g.e., X, 27.
[407] Kirmânî, a.g.e., VI, 86.
[408] Kirmânî, a.g.e., II, 9.
[409] Kirmânî, a.g.e., I, 114.

Süleyman el-Eş'arî el-Kûfî'dir. Aslen Isfahanlı'dır. İbrahim en-Nehâî'nin ashabının fakihlerindendir ve Ebû Hanîfe'nin hocasıdır. 120 senesinde vefat etmiştir."[410]

2. Kirmânî Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Bağdâdî el-Kuraşî'den bahsederken: "Saîd'in künyesi Ebû Osman'dır. Yahyâ'nın künyesi Ebû Eyyûb'dur. Saîd Usûl-ü hamsenin yani Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Neseî'nin hocasıdır", demiştir.[411]

e) Bazı ravilerin arkadaşlarını belirtir.

1. Kirmânî, İbn Avn hakkında bilgi vermiştir: "O Abdullah İbn Avn'dır. Tâbiîndendir. Enes b. Mâlik'i gördü. Ebu'l-Ahvas: "İbn Avn, "Kendi döneminin seyyidü'l-kurrası" diye isimlendirildi." Hârice: "İbn Avn ile 24 sene arkadaşlık yaptım. Meleklerin onun bir hatasını yazmış olabileceğini sanmıyorum." Hişâm: "Zamanının en doğru kişisi idi", demiştir.[412]

2. Kirmânî Humeydî'den bahseder: "O Şâfiî'nin arkadaşı idi. Beraber Mısır'a gittiler. Şâfiî Mısır'da vefat edince Mekke'ye geri döndü", demiştir. [413]

3. Kirmânî Veki' b. Cerrâh'ın arkadaşına olan sadakatinden bahsederken şu alıntıyı yapar: "Veki' Hafs b. Kıyâs'ın arkadaşı idi. Hafs kadı olunca onunla beraber gitti. Yahyâ da Muâz b. Muâz'ın arkadaşı idi. Muâz Bağdat'a kadı oldu. Fakat Yahyâ onunla birlikte gitmedi."[414]

f) Bazı ravilerin akrabalarından bahseder.

1. Kirmânî ravinin kimliğini sorgularken noktalama farklılığına değinir. ابو حمزة ve ابو جمرة diyenlerin olduğunu, *Sahîh-i Buhârî*'de sadece bu hadiste Ebû Cemre diye bir ravinin geçtiğini, babasının Basra kâdılığı yapmış olan İmran olduğunu söylemiştir. Ayrıca sahabe olup olmadığı konusunda ihtilafın varlığından bahsetmiştir.[415]

2. Kirmânî Ukayl hakkında bilgi verir: "Hz. Ali ile ana-baba bir kardeştir. Ukayl Hz. Ali'den 20 yaş büyüktü", demiştir.[416]

---

[410] Kirmânî, a.g.e., III, 24.
[411] Kirmânî, a.g.e., I, 90.
[412] Kirmânî, a.g.e., II, 28.
[413] Kirmânî, a.g.e., II, 42.
[414] Kirmânî, a.g.e., II, 118.
[415] Kirmânî, a.g.e., I, 206.
[416] Kirmânî, a.g.e., II, 24.

3. Kirmânî İsmail'den bahsederken: "O İsmail b. Abdillah el-Asbahî el-Medenî'dir. O şeyhi, aynı zamanda dayısı olan İmam Mâlik'in kız kardeşinin oğludur", demiştir. Senedde اسماعيل قال حدثنى مالك بن انس عن عمه ابى سهيل بن مالك عن ابيه şeklinde geldi. Yani İsmail bu senedde, dayısından, amcasından ve babasından rivayette bulunmuş oldu.[417]

g) Kirmânî ravilerin künye ve lâkaplarını zikreder.

1. Künye ve lâkap konusunda Kirmânî açıklama yapmıştır: "Bir şeyde övme ya da yerme varsa o lâkaptır. Baba ya da anne ile birlikte kullanılıyorsa bu künyedir. Muhammed Hz. Peygamber'in ismi, Ebu'l-Kâsım künyesi, Rasulûllah ve Seyyidü'l-mürselîn de lâkabıdır."

Bu konu hakkında Ehlü'z-Zâhir: "Ebu'l-Kâsım, ismi Muhammed ya da Ahmed olsun olmasın hiç kimseye künye olarak verilemez."

Mâlik (ö.179/795): "İsmi Muhammed ya da Ahmed olsun olmasın Ebu'l-Kâsım künyesinin verilmesi mübahtır. Çünkü Hz. Peygamber zamanında onun künyesiyle bir karışma olmaması için nehyedildi. Bir adam Baki' mezarlığında bir başkasına Ebu'l-Kâsım diye seslendi. Hz. Peygamber ona doğru gidince: "Yâ Rasulâllah ben sana seslenmedim. Falanca kişiyi çağırdım", dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "İsmimi isim olarak koyabilirsiniz; fakat benim künyemi künye koyma işi kaldırılmıştır", buyurdu. Bundan sonra karışıklık da kalmadı", demiştir.

İbn Cerîr: "Bu nehy tenzîhîdir ve edeben böyledir. Yoksa tahrîmî değildir", demiştir.

Seleften bir grup: "Ebu'l-Kâsım künyesinden nehy sadece ismi Muhammed ve Ahmed olanlar için geçerlidir. Bu isim dışındakilerin Ebu'l-Kâsım künyesini almasında bir sakınca yoktur. Hz. Peygamber ismi ile künyesinin bir araya getirilmesini nehyetti", demişlerdir.[418]

İbrahim Canan da yukarıda sıralanan görüşleri zikrettikten sonra konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Netice olarak bu münakaşaları Buhârî'nin tasavvufî rivayetlerini *Behcetü'n-Nüfûs* adıyla şerh eden Muhammed b. Ebî Cemre'nin (ö.663/1268) görüşüyle sonuca bağlamak isteriz: Ebu'l-Kâsım künyesi herkese değil, adı Muhammed veya Ahmed olanlara yasaktır. Başka isim taşıyanlar Ebu'l-Kâsım

[417] Kirmânî, a.g.e., I, 179.
[418] Kirmânî, a.g.e., II, 116.

ünvanını kullanabilir, görüşü râcih ise de Hz. Peygamber'in "Ebu'l-Kâsım" künyesini mutlak olarak hiç kimseye caiz ve helâl olmaması görüşüyle amel evladır. Zira bunda hem -şüpheli bir amelin sebep olacağı- mesuliyet yok, hem de Rasulûllah'a hürmet daha çok", demiştir.[419]

2. Kirmânî Ebû Nuaym hakkında bilgi verir: "Bu onun lâkabıdır. İsmi Amr b. Hammâd el-Kuraşî et-Teymî et-Talhî'dir. Talhâ b. Ubeydullah'ın ailesinin mevlası idi", demiştir.[420]

3. Kirmânî Muhammed b. Beşşâr'dan bahsederken onun künyesinin Ebâ Bekr olduğunu bildirmiştir.

Kirmânî: "Onun بندار yani "liman" şeklinde lâkabı da vardır. Bu lâkabı hadisleri kendisinde topladığı için almıştır", demiştir.[421]

4. Kirmânî, Ebî Hasîn hakkında Gassânî'den alıntı yapmıştır.

Gassânî (ö.495/1105): "*Sahîhayn*'da bu kişiden başka, ismi Hasîn ve künyesi Ebî Hasîn olan birini bilmiyorum. O, Osman b. Âsım el-Esedî'dir", demiştir.[422]

5. Kirmânî senedde geçen İbn Dükeyn için: "Bu onun lâkabıdır, ismi de Amr'dır", demiştir.[423]

6. Buhârî Şehâdât 16. babta Ebû Cemîle ismi geçti. Kirmânî Ebû Cemîle'nin adının Süneyn olduğunu ifade etmiştir.[424]

Aynî (ö.855/1451) de: "Ebû Cemîle'nin adı Süneyn'dir ve Ashab'tan bulunduğu hakkındaki rivayet bu derece kuvvetli olmakla beraber Kirmânî'nin nakline göre, bazı âlimler Ebû Cemîle'nin adı Meysere'dir, demişlerdir. Meysere Tuhevî ve Tâbiî'dir", demiştir.[425]

h) Kirmânî, rivayette kapalı olan bir isme açıklık getirir.

1. Kirmânî senedde geçen رجل من قريش ifadesindeki رجل den kastın Abbas olduğunu bildirir.[426]

---

[419] Canan, a.g.e., II, 444.
[420] Kirmânî, a.g.e., I, 202.
[421] Kirmânî, a.g.e., II, 33.
[422] Kirmânî, a.g.e., II, 116.
[423] Kirmânî, a.g.e., II, 120.
[424] Kirmânî, a.g.e., XI, 11.
[425] Aynî, a.g.e., VI, 371.
[426] Kirmânî, a.g.e., II, 123.

2. Kirmânî Buhârî'nin "Sağ elle istinca etmekten nehy" babında zikredilen hadisin senedinde geçen Hişâm'ın Destevâî şeklinde nisbesini de zikretmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: "Destevâî sözü Buhârî'nin sözüdür. Bununla o, Hişâm'ın kim olduğunu belirlemek ve kapalılığı gidermek istedi."[427]

3. Kirmânî Saîd b. Gufayr'dan bahseder: "O ensâb ve tarih konusunda insanların en bilgini idi. Aynı zamanda edipti", demiştir.[428]

4. Rivayette "قال رجل" şeklinde geçti. Rivayet Uhud gününde Hz. Peygamber'le ismi bildirilmeyen bir sahabi arasında geçiyor. Kirmânî bu kişinin Meğâzî kitaplarında Umeyr b. Humâm olarak zikredildiğini; fakat onun Bedir'de şehit olduğunu bildirdiklerini söylemiştir.[429]

5. Rivayette "بعض اصحابی" ifadesi hakkında Kirmânî: "Meçhul bir rivayettir. Hükmü nedir? dersen ben de derim ki: Buhârî'nin ancak âdil kişilerden rivayette bulunduğu bilindiğinden bunda bir beis yoktur", demiştir.[430]

Sahabenin tamamının âdil olduğu görüşünü savunan Kirmânî bu konuyu hiçbir şekilde tartışma konusu yapmamıştır. Juynboll da bu konunun tartışmaya açılması hakkındaki zorluğa dikkatleri çekmiştir.

Juynboll: "Sahabenin tenkitten muaf olması genel kabul gördüğü için, isnad âlimleri de sahabe tabakasına ilişmemişlerdir. Bir topluluk olarak sahabe topluca, sonraki tüm nesillerden daha yüksek bir mertebeye sahiptir; dolayısıyla tek bir sahabenin bile şöhretine en ufak bir leke getirmek ya da leke getirmeye çalışmak, dışlanma riskini de göze almak demektir. Hem batılı hem de doğulu âlimler -bazen zararları pahasına- şu hususu tecrübe etmişlerdir: Hz. Muhammed'in sahabesinin toplu ta'dili konusu çok ihtiyatlı da olsa, üzerinde bilimsel araştırma yapılamayacak kadar hassas bir konudur; yalnız toplu ta'dil temel tezinin aslında sorgulanmadığı konusunda açık bir beyanda bulunursa durum başka.[431]

---

[427] Kirmânî, a.g.e., II, 198.
[428] Kirmânî, a.g.e., II, 36.
[429] Kirmânî, a.g.e., XV, 221.
[430] Kirmânî, a.g.e., XV, 16.
[431] G.H.A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002, s. 237.

Sahabenin tâdili konusu yüzyıllarca eleştirisiz kabul edilmiştir, ta ki, bu yüz yılın son elli yılında, Ebû Hureyre'ye yönelik yeni bir saldırı başladığında tâdil konusu da tekrar gündeme gelmiştir."[432]

Sahabe döneminde gayet canlı, dinamik bir eleştiri zihniyetinin var olduğunu ifade eden Erul, sahabenin, hakikatin tespiti adına, en küçük bir yalan veya yanılma ihtimalinde dahi, kim olursa olsun, karşısındaki sahabiyi tenkit ve tekzip etmekten geri kalmadığını; ortaya atılan söz, kanaat, ictihad veya rivayeti tahkik cihetine gittiklerini söyler.[433]

Yine Erul, başta Hz. Âişe, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit gibi sahabiler olmak üzere, gerek tâbiûndan, gerekse daha sonraki hadis ve fıkıh imamlarından/âlimlerden her birinin rivayetlere yönelik yapmış oldukları itiraz ve tenkitleri, hiçbir zaman Hz. Peygamber'e, bir bilgi kaynağı olarak sünnet müessesesine veya topyekün ilmî bir disiplin olarak hadise karşı olumsuz bir tutum olmadığını ifade eder. Onların itirazlarının, hata ve vehme düşme imkân ve ihtimalleri bulunan sahabe de dâhil olmak üzere, raviler tarafından Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlere ve haberlere yönelik olduğunu belirtir.[434]

6. Senedde geçen Ziyâd hakkında Kirmânî şunları söyler: "Künyesi Ebu'l-Muğîre'dir. O'nun Muaviye b. Ebî Süfyân'ın kardeşi olduğunu iddia ettiler. Çünkü babası Ebû Süfyân Ziyâd'ı kendi nesebine kattı. Ayrıca Ziyâd için "Ziyâd b. Ebîhi" (Babasının oğlu Ziyâd) da denildi."[435]

Kastallânî (ö.923/1517) Kirmânî'nin kısaca değindiği bu konuyu şu şekilde detaylandırmıştır: "Mektup sahibi Ziyâd b. Ebî Süfyân'ın annesi Sümeyye, Ubeyd'in karısıdır. Ziyâd da bunun döşeğinde meydana gelmiştir. Bu sebepten ona Ziyâd b. Ubeyd denilirdi. Bilâhere Muaviye'nin halifeliği zamanında birçok kimseler Ebû Süfyân'ın "Ziyâd benim oğlumdur" dediğine şehadet ettiklerinden, Muâviye bu Ziyâd'ı Süfyân ailesine kattı. Ziyâd'ın nesebi başlangıçta böyle meçhul olduğu için Ziyâd ibn Ebîhi (Babasının oğlu Ziyâd) diye de meşhurdur. Ziyâd idare işlerinde müthiş bir deha sahibi olduğu için Muâviye onu Irakayn, yani Basra ve Kûfe

---

[432] Juynboll, a.g.e., s. 243.
[433] Zerkeşî, Bedruddin, *el-İcâbe li İrâdi mâ'stedrakethu Âişe ala's-Sahabe*, çev., Bünyamin Erul, Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler, Avrasya Yay., Ankara-2000, s. 206.
[434] Zerkeşî, a.g.e., s. 210.
[435] Kirmânî, a.g.e., VIII, 182.

vilayetlerinin ikisine birden vali tayin etmiştir ve esasen Ziyâd'ı bu maksatla kendi soyuna katıp kardeşi olduğunu ilan etmiştir."[436]

7. Buhârî: "Fatma'nın kıssası olan son kelam Hişâm b. Urve'den; o da bir adamdan (عن رجل), o da Zührî'den, o da Muhammed b. Abdurrahman'dan senediyle olmak üzere zikrolunuyor", dedi. Kirmânî عن رجل ifadesi hakkında: "Adam bilinmediği için meçhul birinden rivayettir. Bunun hükmü nedir? dersen ben de derim ki: Şehadet ve mutabaat için gelmiştir", demiştir.[437]

ı) Kirmânî, ravilerin beldeleri ve nisbeleri hakkında bilgi verir.

1. Kirmânî Saîd b. Hilâl hakkında bilgi verir: "Saîd Mısır'da doğdu. Medine'ye yerleşti. Hişâm'ın hilafeti sırasında tekrar Mısır'a döndü."[438]

2. Kirmânî Abdullah İbn Seleme hakkında şunları söyler: "O Ka'nebî'dir. Ashâb-ı Usûlü hamsenin hocasıdır."[439]

3. Kirmânî Hafsa binti Sîrîn'den bahsederken: "O Ümmü'z-Züheyl el-Ensâriyye el-Basriyye'dir. Fakihtir. Muhammed b. Sîrîn'nin kız kardeşidir", demiştir.[440]

i) Kirmânî bazen de ravi hakkında ilginç bilgiler verir.

1. Kirmânî: "Saîd b. Süleyman 60 defa haccetti."[441]

2. Kirmânî: "Yahya b. Saîd her gün ve gece Kur'ân'ı hatmederdi."[442]

3. Kirmânî: "Amr b. Meymûn 100 defa hacceti."[443]

4. Kirmânî: "Abdurrahman b. Esved her gün yedi yüz rekât namaz kılardı. Yatsı ve sabah namazlarını aynı abdestle kılardı."[444]

3.2. Hadislerin Metinleriyle İlgili Açıklama Yapması

Kirmânî, hadisleri açıklarken sened bilgisine önem vermiştir. Ravilerin ilk geçtiği yerde detaylı bilgi verdikten sonra tekrar geçtiği yerlerde ilk zamanlar atıfta bulunmakla yetinirken bir süre sonra hiç işaret etmeme yolunu tercih etmiştir.

---

[436] Kastallânî, a.g.e., III, 211.
[437] Kirmânî, a.g.e., XI, 121.
[438] Kirmânî, a.g.e., II, 171.
[439] Kirmânî, a.g.e., II, 178.
[440] Kirmânî, a.g.e., III, 2.
[441] Kirmânî, a.g.e., III, 8.
[442] Kirmânî, a.g.e., III, 22.
[443] Kirmânî, a.g.e., III, 94.
[444] Kirmânî, a.g.e., II, 203.

Senedle ilgili bu titiz çalışmayı sergiledikten sonra sıra hadisin metin kısmına gelmiştir. Kirmânî'nin metinleri nasıl ele aldığı konusu önemlidir. Bu nedenle bu konuyu belli başlıklar altında toplamak suretiyle ele almaya çalışacağız. Birkaç örnekle açıkladıktan sonra dipnotta konuyla ilgili yerleri zikredeceğiz. Ayrıca yeri geldikçe hadis ilminin çeşitli meseleleri hakkındaki görüşlerini de belirtmeye çalışacağız.

3.2.1. Hadislerin Lafzî Manalarını Tespiti

Hadislerin lafzî manalarını tespiti, onların dil yönünden açıklanmasıdır. Hadisleri anlamak öncelikle onun dilini bilmeyi gerektirir. Arap dili çok zengin bir dildir. Dolayısıyla bu dille ifade edilmiş olan her hadisi anlamak kolay değildir. Bu sebeple hadis şârihleri, hadisleri dil yönünden tahlil etmişlerdir. Bu noktada Kirmânî'nin hadiste geçen tüm kelimeleri tek tek ele almadığını görüyoruz. Sadece anlaşılması zor ya da yanlış anlaşılmaya müsait kelimelerin izahını yapmaktadır. Onun tahlillerini iki kategoride açıklayabiliriz:

1. Hadislerde Yer Alan Kelimeleri İncelemesi

Hadislerin lafzî manalarının bilinmesi, öncelikle onlarda geçen kelimelerin lugat manalarını ve sarf yönünden çeşitli durumlarının bilinmesini gerektirir. Normal bir seviyede Arap dili bilgisine sahip kişinin, her kelimeyi araştırmaya ihtiyaç duymayacağı aşikârdır. Bu sebeple Kirmânî, hadislerdeki her kelimeyi değil türeyiş ve kalıp farklılığı gibi çeşitli sebeplerle birçok manaya gelebilecek kelimelerin anlamlarını tespit amacıyla bu yönlerden incelemiştir. Kirmânî, izahı mutlaka gerekli olan kelimeler hakkında açıklamalar yapmıştır. Kirmânî'nin kelimelerle ilgili yaptığı faaliyet, tahlil ve açıklamalarını örneklerle göstermeye çalışalım.

a) Bazı fiillerin hadislerdeki manasını verir.

1. Kirmânî, "Yüce Allah'ın Cebrail ile kelamı Allah'ın meleklere nidası" babında "Şüphesiz bu Kur'ân sana hakîm, alîm tarafından veriliyor"[445] ayetini: " يلقى و تلقاه انت عليك ve yani Cebrail Allah'tan ruhani olarak aldı, Hz. Peygamber'e cismani olarak iletti, şeklinde tefsir ettiler", demiştir.[446]

[445] En-Neml, 27/6.
[446] Kirmânî, a.g.e., XXV, 182.

2. Kirmânî, "Onun nezdinde kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez" kavli[447] babında şunları söyler: "Buhârî "izin"den "söz söylemeyi" anladı, "dinlemeyi" değil. Bunun delili de bu hadisi bu baba girdirmesidir", demiştir.[448] Hadis şu şekilde geçti: "Allah Kur'ân'ı teğanni etmekte olan bir peygamberi dinlediği kadar hiçbir şeyi dinlemedi."[449]

Aynî (ö.855/1451): "Bence bu husus teemmül edilecek yerdir. Buhârî bunu Kur'ân'ın faziletleri kitabında "Kur'ân'la teganni etmeyen kimse " babında iki yoldan getirdi. İkincisinde "istiğnâ" ile tefsir etti. el-İzn lafzını "dinlemek" manasıyla tefsir etti", demiştir.[450] Bununla Aynî Kirmânî'ye muhalefet etmektedir.

3. Kirmânî, ihtikârı: "Fiyatların pahalılaşmasını gözetleyerek halkın ihtiyacı olan malı satmayıp hapsetmektir", diye tarif etmiştir.[451]

b) Kirmânî hadislerde geçen isimlerin anlamlarını verir.

1. Kirmânî: "Teşakkuh, meyvenin rengi cinsine göre sarılığa veya kırmızılığa dönmektir. Şukha da kırmızılıkta halis renktir", demiştir.[452]

2. Kirmânî: "Dûne lafzı, ya gayr ya da ednâ manasınadır. "Gayr" manasına alınırsa, "Zulmün nevileri muhtelif ve başka başkadır" demek olur; "ednâ" manasına alınırsa, "Zulmün bazısı zulümlükte ve akıbetinin kötülüğünde daha şiddetlidir", demek olur", şeklinde izah etmiştir. [453]

3. Kirmânî: "el-Kırât lugatte denkin yarısıdır, burada "nasib" demektir. Bazıları "Allah indinde malum olan cüzlerden bir hayr cüz'üdür", demiştir.[454]

Tecrîd-i Sarîh'te Kirmânî'nin tarifi verildikten sonra şu izah yapılmıştır: "Bazıları da burada kırâtla kastedilen, Allah indinde malum olan cüzlerden bir cüz-i hayırdır, demişlerdir. Kırât, insan ilişkilerinde bilinen bir ölçü olduğundan, bunun taraf-ı Risâlet'ten Uhud dağı ile temsil buyrulması Allah katında eczâ-yı sevabın bilinen vezn-i iktisadı gibi hakir değil, büyük olduğunu insanın hayalinde canlandırmasını kolaylaştırmasını amaçlamıştır."[455]

---

[447] Es-Sebe', 34/23.
[448] Kirmânî, a.g.e., XXV, 181-182.
[449] Buhârî, *Tevhîd,* 33.
[450] Aynî, a.g.e., XI, 586.
[451] Kirmânî, a.g.e., X, 21.
[452] Kirmânî, a.g.e., X, 56.
[453] Kirmânî, a.g.e., I, 187.
[454] Kirmânî, a.g.e., VII, 109.
[455] Miras, Kâmil, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Emel Matbaacılık, Ankara, ty., IV, 459-460.

4. Kirmânî eğitim ile öğretim arasındaki farkı sorguluyor: "Eğitim, davranış özellikleri ile ilgilidir. Öğretim ise şeriatle ilgilidir. Yani ilki örfî, ikincisi şer'îdir. Ya da ilki dünyevî, ikincisi uhrevî-dinîdir", demiştir.[456]

5. Hadiste geçen امام فتنة ibaresi hakkında Kirmânî: "Bu ifadeden kasıt Mısırlılar'ın liderlerinden biri olan Abdurrahman b. Udeys'tir", demiştir.[457]

6. Kirmânî: "Haksız olarak demek "Hak taksimi olmaksızın" demektir. Lafız umumî bir anlam ifade etse de biz bundan başlık açıkça anlaşılsın diye taksime tahsis ettik", demiştir.[458]

7. Hz. Peygamber'in "Evimle mimberim arasındaki alan, cennet bahçelerinden bir bahçedir, minberim de havzımın üzerindedir" hadisinde[459] geçen minber yanındaki ibadet hakkında Kirmânî Hattâbî'den alıntı yapmıştır.

Hattâbî (ö.388/998): "Bu mübarek arz parçasında ibadet, sahibini cennete ulaştırır. Minber yakınında ibadet de cennette Peygamber'in havzından içmeye vesile olur, manası kastedilmiştir", demiştir.[460]

Tecrîd-i Sarîh'te Kadı İyâz'ın (ö.504/1110): "Âlimlerden çoğu bu fıkrayı da zâhirine hamlederek Mimber-i Saâdet'i Allahu Teâlâ aynen havz-ı Nebevî üzerinde iade buyurur, demişlerdir. Bu cümleden kastedilen mana bu şekildedir. Bazı âlimler de havz-ı Nebevî üzerinde bir mimber bulunduğunu ifadedir", dediği nakledilmiştir.[461]

8. Kirmânî: "Sâmi' ile müstemi' arasındaki fark şudur: "Müstemi'", işitmeyi kastedip ona kulak tutan kimsedir. "Sâmi'" ise, kastetmeksizin, tesadüfen işiten kimsedir", demiştir.[462]

9. Kirmânî necvâyı: "Allah Teâlâ ile mümin kul arasında kıyamet günündeki gizli konuşmadır", diye tarif etmiştir.[463]

Kâmil Miras da kelimeyi şöyle izah eder: "Necvâ yavaşça söz söylemeye denir ki fısıldamak", şeklinde ifade edilir. Nasıl ki İbnü'l-Esîr (ö.606/1209) de

---

[456] Kirmânî, a.g.e., II, 89.
[457] Kirmânî, a.g.e., V, 77.
[458] Kirmânî, a.g.e., XIII, 93.
[459] Buhârî, *Rikâk*, Kevser suresi.
[460] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 69.
[461] Miras, a.g.e., VII, 358
[462] Kirmânî, a.g.e., VI, 156; I, 48.
[463] Kirmânî, a.g.e., XXV, 202.

Nihâye'de: "Necvâ isimdir; mastar makamındadır, şârihler de necvâ: Allahu Teâlâ ile mü'min kulu arasında kıyamet günündeki gizli konuşmadır ki bunda kulun günahlarını gizlice kendisine söylemesidir ki Allah'ın fazlıdır, diyorlar", demiştir.[464]

c) Bazı fiillerin müteaddî, lâzım, ma'lûm, meçhul olması vb. durumlarını ve buna göre manalarını belirtir.

1. Kirmânî: "İf'âl babından olan "ekebbe" lâzım; sülâsîden olan "kebbe" fiili ise müteaddîdir. İf'âlinin lâzım, sülâsîsinin müteaddî oluşu, bu fiilin bir garipliğidir", demiştir.[465]

d) Bazı kelimelerin vezinlerini ve buna göre meydana gelen mana farklarını belirtir.

1. Kirmânî, Kadı İyâz'ın (ö.504/1110) hadiste geçen الملك kelimesinin lâm harfini üstün okuyan olduğu gibi esre okuyanın da olduğunu söyler. Esreli okunduğunda "el-melik" yani Allah, fethalı okunduğunda "el-melek" yani Cebrail anlaşılacağını vurgulamıştır.[466]

2. "Ezanı külfetsiz oku" cümlesinde geçen "Ezzin" kelimesi hakkında Kirmânî şunları söylemiştir: "Emir sigasında ve tef'îl kalıbındadır. Ezanı okuyacak kişiye hitaptır", demiştir.[467]

3. Kirmânî باب غسل المحيض (Kadının hayızdan yıkanması) babında غسل kelimesi ötreli değil fethalı şekliyle "Bâbu gasli'l-mahîd" şeklinde zapt edildiğini bildirmiştir. Kirmânî: "Bu zapta göre mahîd, ism-i mekân olarak hayız yeri, yani ferc demek olacağından, manası "Hayız yerini yıkamak" babı olacaktır", demiştir.[468]

4. Kirmânî بيرحاء kelimesinin zaptı konusunda ihtilafın olduğunu ve âlimlerin harflerin harekesini farklı şekillerde okuduklarını ifade eder. Kirmânî Endülüslü şeyhlerinden "ر" harfini "dammeli" okuduklarını bildirir. Ayrıca Beyruhâ'nın "Ebû Talha'nın sahip olduğu en güzel bahçelerden birinin ismi" olduğunu da haber verir.[469]

---

[464] Miras, a.g.e., IV, 215; İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, Kahire-ty., IV, 128.
[465] Kirmânî, a.g.e., VIII, 25.
[466] Kirmânî, a.g.e., XIII, 42.
[467] Kirmânî, a.g.e., V, 8.
[468] Kirmânî, a.g.e., III, 182.
[469] Kirmânî, a.g.e., VIII, 3, 4.

Zemahşerî (ö.538/1144) *Fâik*'te: "Fey'ale vezninde, açık yer demektir", derken; İbnü'l-Esîr, *Nihâye*'de: "Bu kelime, medh etmek ve bir şeye rıza ve muvafakatı bildirmek üzere kullanılır. Bir de mübalağa için tekrar edilir. و سارعوا الى مغفرة منكمayeti indiğinde bir kimse بخ بخ demiştir ki: Ne hoş ve ne büyük bir emir, demek oluyor. Bir emr-i ta'zîm ve tefhîm manasına delalet ediyor", diyor.[470]

5. Kirmânî; "جعل" kelimesinin müteaddi olarak bazen bir mef'ul kabul ettiğini, örneğin; و جعل الظلمات و النور ayetini[471] bazen de müteaddi olarak iki mef'ul kabul ettiğini, örneğin; هو الذى جعلكم خلاءف فى الارض ayetini[472] delil getirerek göstermiştir.[473]

e) Bazı kelimelerin lugavî manalarını verir.

1. Kirmânî, "Farak" hakkında Ehl-i Hicâz'ın: "Onun miktarı 3 sa' yani 16 rıtıl'a denk gelen bir kaptır", dediğini nakleder.[474]

2. Kirmânî, Herc kelimesini: "Fitne ve karışıklık" olarak tanımlar ve: "Katl manasında kullanılması lugat yönündendir", der.[475]

3. Kirmânî, Câsiye Suresi 24. ayette geçen "Bizi o sürekli zamandan başkası helâk etmez, dediler" ibaresi hakkında Hattâbî'nin görüşüne yer verir.

Hadisteki انا الدهر "Ben dehrim" tabirini şârih Hattâbî: "Ben dehrin sahibi ve hâlıkıyım, suretinde tefsir etmiştir ki, yaratılması yönüyle Allah'a nisbeti olan Dehr'e sövmek nehyedilmiştir", demiştir.[476]

İbn Kuteybe (ö.276/889) konuyu şu şekilde izah etmiştir: "Zaman içerisinde musibetler, felaketler olur. Bu musibetler Allah'ın takdiri iledir. İnsanlar, bu musibetler ve felaketler zamanın içerisinde meydana geldiği için, hiç suçu olmadığı halde zamana söverler. Bunun üzerine birisi: "Zamana sövmeyiniz. Muhakkak ki Allah, zamanın ta kendisidir", der", demiştir.[477]

---

[470] Miras, a.g.e., V, 235-236.
[471] El-En'âm, 6/1.
[472] El-En'âm, 6/165.
[473] Kirmânî, a.g.e., IV, 93.
[474] Kirmânî, a.g.e., III, 113; Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1417-1996, III, 20.
[475] Kirmânî, a.g.e., II, 66.; Zemahşerî, a.g.e., III, 399.
[476] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 89; krş. Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 158.
[477] İbn Kuteybe , *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, çev.; Hayri Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1979, s. 296.

Bunun örneği şudur: Zeyd adında biri, Feth adındaki kölesine, bir adamı öldürmesini emreder. Köle de adamı öldürür. İnsanlar da Feth'e söverler ve ona lanet ederler. Birisi onlara: "Feth'e sövmeyiniz muhakkak ki Zeyd, Feth'in ta kendisidir", der. Bu sözüyle katilin Zeyd olduğunu kasteder. Çünkü adamın öldürülmesini emreden odur. O adam sanki: "Muhakkak ki katil Zeyd'dir, Feth değil", demiş olur.[478]

4. Kirmânî, Câhiliye devrini: "Hz. Îsâ ile Hz. Peygamber arasında geçen müddetin adıdır. Bu devirde cahilce işler olduğu ve umumî bir cehalet hüküm sürdüğü için bu isimle adlandırılmıştır", şeklinde izah etmiştir.[479]

5. Kirmânî: "Telbîne'ye, beyazlığı ve inceliğinden dolayı süte benzetilmesi sebebiyle bu isim verilmiştir. Telbîne bir çeşit bulamaçtır", demiştir.[480]

6. Kirmânî "uzr"den maksadın, hüccet olduğunu; çünkü Allah'ın: "Biz peygamberleri müjdeciler ve azap habercileri olarak gönderdik. Ta ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın" kavlinin[481] buna delil olduğunu söylemiştir.[482]

f) Başka dillerden Arap diline sokulmuş kelimelerin asıllarını ve manalarını belirtir.

1. Kirmânî hadiste geçen كخ كخ ifadeleri hakkında şunları söyler: "Kâfların fethi ve kesriyle ve hâ'ların sükûnuyla ve teşditleriyle ve tenvinleriyle lügattir. Çocuğun bir şey almasını veya bir şey yapmasını men etmek için telaffuz edilir." Kirmânî ayrıca bu ifadenin Farsça bir söz olduğunu da ilave etmiştir.[483]

2. Kirmânî hadiste Yezid'in sıfatı olarak gelen "الرشك" kelimesi hakkında Gassânî'nin bu kelimenin Farsça bir kelime olduğunu ve sakalın çokluğunu ifade etmek için kullanıldığını söylediğini aktarmıştır.

Gassânî (ö.495/1105) bu kelimeyi: "Hatta sakalın çokluğunu ifade ederken, sakal öyle uzamış ki, sakalın içine bir akrep girmiş ve üç gün orada kalmış; fakat akrebin orada olduğunu fark edememiş", şeklinde izah etmiştir.

---

[478] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 296; İbn Furek, Ebû Bekir, *Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânuhû*, thk. Mûsâ Muhammed Ali, Âlimu'l-Kütüb, Beyrut-1405/1985, s. 276.
[479] Kirmânî, a.g.e., XV, 65.
[480] Kirmânî, a.g.e., XX, 211; Zemahşerî, a.g.e., III, 186.
[481] En-Nisâ, 4/165.
[482] Kirmânî, a.g.e., XXV, 127.
[483] Kirmânî, a.g.e., VIII, 36.

Kirmânî ise, Reşk'in Farsça bir kelime olduğunu fakat saçın köküne tutunmuş küçük bit olduğunu, bu izafetin sıfat olarak gelmesinden daha evla olduğunu bildirmiştir.[484]

3. Hadiste[485] Bâlâm ve Nûn kelimeleri geçti. Bunların cennet ehlinin ekmeği olduğunu bir Yahudi haber verdi. Sahabî, bu ikisinin ne olduğunu sorunca Yahudi: "Öküz ile balık" olduğunu söyledi.

Kirmânî, en sahih görüşe göre bu iki kelimeden Bâlâm'ın İbranice bir kelime olduğunu ve İbranice'de anlamının öküz olduğunu söyler. Kelimenin İbranice oluşunu da şu şekilde izah etmiştir: "Kelimenin anlamını Yahudi söyledi. Kelime Arapça olsaydı, sahabe anlamını muhakkak surette bilirdi."[486]

4. "Damgalı siyah yün kumaş" babında Hz. Peygamber -Yâ Ümmü Hâlid! Bu yün kumaşın alemi (yani damgası) senehtir, seneh buyurdu.[487]

Kirmânî: "Bu Habeşçe bir kelimedir. Buna benzer Kitâbu'l-cihâd'da "Farsça konuşan kimse" babında "سنه" şeklinde, burada geçtiğinden farklı olarak "سناه", "elifsiz" geçti. "İyi" anlamına gelir. Belki her ikisi aynı şeydir. Kelime Araplaşmıştır", demiştir.[488]

g) Hadislerdeki mahalli özellik taşıyan pek çok yiyecek, giyecek, hayvan ve coğrafî mekân isimlerini açıklamaya dikkat etmiştir.

1. Hadiste bir adamın Kinde mevkiinde hadis irad ettiği haber verildi.[489] Kirmânî, Kinde'nin Kûfe'de bir yerin adı olduğunu bildirmiştir.[490]

Şârih Aynî (ö.855/1451) de bu adamın duman hakkındaki bu sözünün Kinde kabilesinden bazı kimseler arasında söylenmiş olması ihtimali olduğunu belirtmiş ve demiştir ki: "Kinde, Yemen'den çıkan en büyük kabilelerden olduğundan bu ihtimal daha kuvvetlidir."[491]

2. Hz. Peygamber: "Sizler (Araplar) yabancı milletler Hûz ve Kirman halkı ile muharebe etmedikçe kıyamet kopmaz. Onların yüzleri kırmızı, burunları basık,

---

[484] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 74.
[485] Buhârî, *Rikâk*, 44.
[486] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 33.
[487] Buhârî, *Libâs,* 22.
[488] Kirmânî, a.g.e., XXI, 75.
[489] Buhârî, *Tefsîr*, 30.
[490] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 39.
[491] Aynî, a.g.e., IX, 89.

gözleri küçüktür; sanki yüzleri deri üzerine deri kaplanmış kalkanlar gibi (kalın etli) dir, ayakkabıları da yündür", buyurdu.[492] (Yani keçeden yapılmış çarıktır)

Kirmânî: "Bu hadiste geçen Hûz, Ehvâz ile Tuster şehirlerini içine alan bir bölgedir. Kirman, Horasan ile Hint denizi, Irak ile Sicistan arasında bir yerdir. Sonraki hadiste geçen Ehlü'l-Bâriz'den kasıt, ya Farslılar yahut Kürtler yahut da Deylemliler'dir", demiştir.[493]

3. Kirmânî, ثوب عصف kelimesi hakkında açıklama yapmıştır: "Yemen dokumalarından boyalı bir kumaşın adıdır; iplikleri boyanır, sonra dokunur idi", demiştir.[494]

4. Kirmânî: "Taylese Fârisîler'in kullandığı bir şaldır", demiştir.[495]

5. Kirmânî "Zerîre" hakkında: "Güzel kokulu bir kamış unudur. Hint'ten gelmiştir", demiştir.[496]

6. Kirmânî el-Ezherî'nin (ö.370/980): "Sîn'in fethiyle Sehûliyye Yemen'de bez dokunan bir nahiyenin adıdır; sîn'in dammı ile de beyaz bezin adıdır", dediğini nakletmiştir.[497]

7. Kirmânî Hicaz'ın, Mekke, Medine ve Yemen ile bunların mülhakâtından ibaret olduğunu söylemiştir.[498] Aynî ise Yemen'i Hicaz'dan saymayı doğru bulmuyor ve: "Kirmânî'nin Yemen'i niçin Hicaz'dan saydığını bilmiyorum. Yemen Cezîretü'l-Arab'dandır. Yoksa Hicaz'dan değil", demiştir.[499]

8. Kirmânî, Rûme'nin bir Yahudi'ye ait su kuyusu olduğunu ve suyunu Müslümanlara sattığını haber vermiştir. Hz. Osman da o kuyudan yirmi bin dirheme su satın almıştır.[500]

2. Hadislerin İhtiva Ettiği Cümleleri İncelemesi

Hadislerin anlaşılması, sadece kelimelerin tahliliyle mümkün olmayıp, cümlelerin nahiv ve belagat yönünden irdelenmesini de gerektirmektedir. Bu sebeple Kirmânî, hadislerdeki birçok cümleyi ele alıp bu yönlerden incelemiş ve doğru

---

[492] Buhârî, *Menâkıb,* 25.
[493] Kirmânî, a.g.e., XIV, 162.
[494] Kirmânî, a.g.e., III, 179.
[495] Kirmânî, a.g.e., XVI, 97.
[496] Kirmânî, a.g.e., XXI, 125.
[497] Kirmânî, a.g.e., VII, 68.
[498] Kirmânî, a.g.e., X, 162.
[499] Aynî, a.g.e., V, 735.
[500] Miras, a.g.e., XII, 87.

manayı tespit etmeye çalışmıştır. O, her hadisteki her cümleyi tahlil etmemiş; aksine farklı anlaşılmalara müsait olan veya bazı ince nüktelerin gözden kaçabileceği cümleleri ele alıp tahliller yapmıştır.

I. *Cümlelerin i'rabını ve i'rabına göre manalarını belirtir.* Kirmânî cümledeki her kelimenin değil, mana değişmesinin kendisine bağlı olduğu kelime veya cümleciklerin manalarını verir.

1. Kirmânî, Buhârî'nin hâkimlerin ifadelerini tercüme ettirmeleri (Yani sözleri kendi dilinden başka bir dile tefsir ettirmeleri) ve bir tek tercüman caiz olur mu?" babında zikrettiği Bazı Âdemoğlu da: "Hâkim için iki mütercim zaruridir, demiştir" ifadesini, "Bazı Âdemoğlu" ile Ebû Hanîfe kastedilmektedir, dedikten sonra İbn Kurkûl'un (ö.569/1173) görüşüne yer vermiştir. İbn Kurkûl, cem'î sigasıyla rivayette: "Çünkü kendi dilinden başka bir dille konuşanlar için ayrı ayrı mütercimler de ayrı ayrı olurlar", demiştir.[501]

II. *Cümlelerin belagatını tespit eder.*

Kur'ân-ı Kerîm gibi bir kitabı, tebliğ etmek ve açıklamak üzere gönderilen Hz. Peygamber, Allah tarafından düzgün konuşma kabiliyetiyle donatılmıştır.[502]

Hadisler manen rivayet edildiği gibi lâfzen de rivayet edilmiştir. Dolayısıyla bu hadislerde fesahat ve belagatın olacağı aşikârdır. Kirmânî bunun tespitini zaman zaman yapmıştır. Şimdi de bunun örneklerini zikredelelim.

a) Meânî ilmi yönünden cümleleri tahlil etmesi

Kirmânî, kişiyi kastettiği manayı yanlış ifade etmesinden koruyan, bir başka ifadeyle muktezâ-yı hâle uygun olarak söylenen Arapça lafzın hallerinin kendisi sayesinde bilindiği ilim olarak[503] tanımlanan meânî ilmi yönünden bazı hadisleri incelemiş ve buna göre onların anlamlarını tespit etmiştir.

1. "Hafif olanından değil de ağırlık verici bayılmadan dolayı abdest almayı vacip gören kimse" babında hadisin başında Esmâ: "Güneş tutulduğu zaman Peygamber'in zevcesi Âişe'ye geldim. Bir de baktım ki insanlar namaz kılıyorlar. Baktım Âişe de kalkmış namaz kılmakta. İnsanlara ne oluyor, dedim. Âişe eliyle göğe doğru işaret edip "Subhanallah" dedi. Ben bir alâmet mi? diye sordum. Âişe

[501] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 234.
[502] Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açıdan Hadis*, Işık Yay. İzmir-1993, s. 29.
[503] Taftazânî, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer, *Muhtasaru'l-Meânî*, İstanbul-1977, s. 28-29.

başıyla "evet" diye işaret etti. Bunun üzerine ben de kalkıp namaza durdum. Nihayet (namazın uzunluğundan) üzerime baygınlık geldi. Başımın üstüne su dökmeye başladım", dedi.[504]

Konuyla ilgili olarak Kirmânî şu açıklamayı yapar: "Abdestin bozulması ile ilgili ağır baygınlık durumunun dışında başka sebepler de varken böyle bir hasretme nasıl sahih olur? dersen ben de derim ki: Burada hasr'dan, dinleyen kişinin, ister hakikat olsun ister iddia, hem ağır baygınlık hem de hafif baygınlık durumunda abdesti yenilemenin vücubiyetine inanmayı reddetme kastedilmekte ve bu ikisinin hükümde birleştiği düşüncesi ortadan kaldırılmak istenmiştir. Mütekellim bayılmanın bu iki çeşidinden birini hasretmiştir. Diğer ortağından ayırmak suretiyle hükümde onu tek kılmıştır. Böyle olan bir hasr "Hasru'l-ifrâd" diye isimlendirilir. Bunun manası şudur: Sadece ağır bir baygınlık durumunda yeniden abdest alınır. Bunun dışında abdest yenilenmez. Bundan ağır bir baygınlık durumu dışında, abdestsiz olan birinin abdesti yenilemesi gerekmez manası çıkarılamaz. Bu ilmü'l-meânî cihetinden böyledir. İlmü'n-nahv cihetinden ise istisnâya bir de ona uygun takdirî bir istisnâ-i minh gerekir. O da من لم يتوضا من الغشى الا من الغشى المثقل demek olur."[505]

Aynî (ö.855/1451) yukarıdaki ifadelerin aynısını kendi sözü olarak naklettikten sonra şu izahı yapar: "Hadisin baba uygunluğu "Nihayet üzerine baygınlık geldi" sözünde zâhirdir. Çünkü bu bayılma ağır basan bir bayılma olsaydı, bundan abdest bozulacaktı. Esmâ'nın maruz kaldığı ise oğunma denilen hafif bir bayılma idi. Onun ağırlık verici bir bayılma olmadığına delil ise Esmâ'nın, kendisinden bu hafif baygınlığın gitmesi için kendi üstüne su dökmüş olmasıdır. Bu da Esmâ'nın hislerinin hazır olduğuna delâlet eder; bu da abdestinin bozulmayacağına delâlet eder", demiştir.[506]

Kirmânî Aynî'nin (ö.855/1451) izahına benzer bir izahı İbn Battâl'dan (ö.449/1057) yapmıştır.[507]

b) Hadislerde yer alan edebî sanatları tespit etmesi

---

[504] Buhârî, *Vudu'*, 39.
[505] Kirmânî, a.g.e., III, 26; Konuyla ilgili örnekler için bakınız: Kirmânî, a.g.e., II, 37, 200.
[506] Aynî,a.g.e., I, 814.
[507] Kirmânî, a.g.e., III, 27-28.

Kirmânî, beyan ve bedi' ilmi içerisinde mütalaa edilen edebî sanatlardan, hadislerde bulunanı tespit eder ve onların bu sanatlara göre ifade ettikleri manaları ortaya koyar.

Kirmânî genellikle hadislerdeki teşbih, istiâre ve kinaye gibi sanatları tespit eder.

Kinaye: Asıl anlamın kastedilmesi caiz olmakla birlikte, (asıl) anlamın gereği kastedilen bir sözdür.[508]

İstiâre: Hakîkî mana ile mecazî mana arasındaki benzerlik alâkasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır.[509] Bu münasebetin misali "Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa… çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır" ayetinde[510] karanlık ve aydınlık kelimeleri asıl manaları dışında bir manada kullanılmasıdır. Bu istiaredeki alâka, sapıklık ile karanlık ve hidayet ile aydınlık arasındaki benzerliktir.

Ta'riz: Söylenen sözü maharetle manasından başka bir yöne çevirmektir. Mesela; İnsanlara zarar veren bir şahsa: "İnsanların en hayırlısı, onlara en faydalı olan kimsedir" diyerek bu sözü, "Onlara zarar verme!" "Onlara faydalı ol!" demeye çevirmek gibi bir sanattır.[511]

Kirmânî Zemahşerî (ö.538/1144) ve cumhurun ta'riz tanımını verir. Zemahşerî: "Ta'riz, zikretmediği bir şeye delalet eden bir sözü söylemektir", der. Cumhur: "Bir şeyin kendisi zikredilmeksizin o şeye ulaşılmasıdır", demiştir.[512]

Kirmânî, kitabın başka bir yerinde Zemahşerî'nin ta'riz ve kinaye tariflerini birlikte verir. Zemahşerî: "Ta'riz, bir şey zikretmendir ki, sen onunla zikretmediğin bir şeye delalet edersin. Kinaye ise bir şeyi, konulmuş olduğu lafzının gayrısıyla zikretmendir", demiştir.[513]

Şimdi de Kirmânî'nin *Kevâkib*'deki konuyla ilgili başka örneklere yer verelim. Örneğin;

---

[508] Hatîb el-Kazvinî, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer, *Telhîs*, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul-ty., s. 133; Taftazânî, a.g.e., s. 278-279.
[509] Bolelli, Nurettin, *Belagat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, MİFV. Yay., İstanbul-1993, s. 83; Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naîm Zerzur, II. baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1407/1987, s. 369.
[510] İbrahim, 14/1.
[511] Bolelli, a.g.e., s. 102-107.
[512] Kirmânî, a.g.e., XIX, 93.
[513] Kirmânî, a.g.e., XIX, 219.

1. Kirmânî Hz. Peygamber'in "İçinizden biri kendisini gelen geçen insanlardan koruyacak bir sütreye karşı namaza durup da biri önünden geçmeye çalışırsa onu defetsin; dinlemez dayatırsa onunla dövüşsün; çünkü o ancak bir şeytandır" hadisinde[514] zikredilen "şeytan" kelimesi hakkında şunları söylemiştir: "Namazı kesmeye çalışan böyle bir kimseye şeytan denilmesi teşbihtir. "Şeytan gibidir" manasına ya da "İblis ahlâklı insan şeytanları" manası kastedilmiştir", demiştir.[515]

2. Kirmânî, "Sıcağın şiddetli vaktinde öğle namazını serinliğe bırakmak" babındaki son hadiste geçen "Cehennem ateşi Rabbine şikayette bulundu" lafzındaki şikayetin hakîkî mi mecazî mi olduğu konusunda âlimlerin ihtilafa düştüğünü, lafzı hakîkî manasına anlamanın sahih bir görüş olduğunu söylemiştir. Bir kısım âlimlerin ise zahiri manasına göre değil de teşbihî yönünün dikkate alınması gerektiğini bildirmiştir.[516]

3. Babta zikri geçen hadiste "Fecr Kur'ân'ı" ibaresini Kirmânî: "Bu, sabah namazından kinayedir. Çünkü sabah namazında Kur'ân okumak gereklidir", diyerek izah etmiştir.[517]

4. Kirmânî Bakara Sûresi 187. ayetle ilgili gelen hadisi izahında: "Sâdık fecr olan ak iplik siyah iplikten size seçilinceye kadar yiyin için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın" ayetinde zikredilen من الفجر ifadesi hakkında şunları söyler: "Mine'l-fecri, beyaz ipliğin beyanıdır. Bununla siyah ipliğin beyanından ittifak edilmiştir. Çünkü ikisinden birini beyan etmek, diğeri için de bir beyandır. Fecr, gecenin karanlığının birbirine karıştığı andır. Bu bir teşbihtir, istiâra değildir."[518]

5. Hz. Peygamber'in Heraklʼe bir mektup gönderdiği ve o sırada Ebû Süfyân'ın Heraklʼin yanında olduğu ve ikisi arasında geçen konuşmaların anlatıldığı rivayetin içinde Ebû Süfyân Hz. Peygamber hakkında "İbn Ebî Kebşe" tabirini kullanmıştı.[519]

---

[514] Buhârî, *Salât*, 100.
[515] Kirmânî, a.g.e., IV, 162.
[516] Kirmânî, a.g.e., IV, 187-188.
[517] Kirmânî, a.g.e., X, 40.
[518] Kirmânî, a.g.e., XVII, 26.
[519] Buhârî, *Tefsîr*, 56.

Kirmânî Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'i bu şekilde isimlendirmesinin sebebini Hz. Peygamber'in Ebû Süfyân'ın atalarının dinine muhalefetinde Ebû Kebşe'ye benzemesinden dolayı kinaye yoluyla bildirdiğini ifade etmiştir.[520]

Ebû Kebşe, putlara ibadet hususunda Kureyş'e muhalefet ederek "Şi'ral-Abûr" adlı yıldıza tapmış bir Huzaalı idi. Himyer ve Huzaa kabileleri Şi'râ yıldızına taparlardı. Onu ilk önce tanrı edinen Ebû Kebşe olmuştu. Bu zât, Huzaa kabilesinden biri ya da reisleri olup ismi Vahz b. Gâlib idi. Onun için müşrikler Hz. Peygamber'e "İbn Ebî Kebşe" diyorlar, putlara ibadet hususunda kavmine muhalefet etmesinden dolayı peygamberi ona benzetiyorlardı.[521]

Tahâvî (ö.321/933) de Hz. Peygamber'e İbn Ebî Kebşe demelerinin sebebini Ebû Kebşe'nin Şi'râ yıldızına tapma hususunda kavmine muhalefet etmiş olmasına bağlamıştır.[522]

6. Kirmânî, "Hiçbir komşu kadın, sakın komşusunun hediyesini hor görmesin" babında zikredilen hadiste geçen فرسن شاة (koyun ayağı) hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Firsin devetabanına denir. Koyun tırnağı için de istiâre edilmiştir", demiştir.[523]

3.2.2. Hadislerin Muhtevalarını İzah

Muhteva izahı, lafızların anlaşılmasından sonra yapılan açıklamadır. Hadislerin sadece lafzî manasını bilmek muhtevalarını anlamaya yeterli değildir. Çünkü hadislerin bir kısmı mensûh, bir kısmı mücmel, bir kısmı mutlak, bir kısmı müphem, bir kısmı âmm, bir kısmı hâss vb. olarak varid olmuştur. Bu çeşit hadisleri anlamak için, Kur'ân ve sünnet gibi delilleri bilmek ve diğer bilgilere sahip olmak gerekir.

Kimânî hadisleri, sadece ayet ve diğer hadisleri delil getirerek değil, müsbet ilim verileri gibi diğer verileri de kullanarak hadisi bütün yönleriyle izah etmektedir. Zaman zaman bu delil ve verileri aynı anda da kullanmaktadır. Burada belirleyici olması açısından, hangi delil ve bilgilerle izah ettiğini sıralayalım.

---

[520] Kirmânî, a.g.e., XVII, 56.
[521] Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Ku'ân Dili*, Zehraveyn Yayıncılık, y.y.-t.y., VII, 324.
[522] Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, thk. Şuayb Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1410-1994, II, 185.
[523] Kirmânî, a.g.e., XXI, 174. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz: Kirmânî, a.g.e., IX, 96; XVIII, 92; XXII, 156.

1. Hadisleri Ayetlerle İzahı

Kirmânî'nin sıkça başvurduğu yöntemlerden birisi de hadislere uygun ayet varsa onlara yer vermesi ve onlarla açıklamaya çalışmasıdır.

-Kirmânî, Hz. Peygamber'in "Keşke şöyle şöyle olsaydı" kavli babında Hz. Peygamber'in sahabeden kendisini korumaları isteğinde bulunmalarını: "Hz. Peygamber Mâide Suresi 67. ayeti (Allah seni insanlardan koruyacaktır) varken niçin kendisini koruma ihtiyacı hissetti? dersen, ben de derim ki: Bu olay bu ayet inmezden önce gerçekleşti ya da ayetin manası Allah'ın insanlardan korunmasının dinde insanların seni doğru yoldan saptırmaları konusunda korurum, olabilir", diyerek açıklamıştır.[524]

Tirmizî'nin bir rivayetine göre, Hz. Âişe: "Bu ayet ininceye kadar Rasulûllah kendisini muhafaza ettirdi", demiştir ki bu rivayete göre Peygamberimiz bu ayet geldikten sonra muhafazaya lüzum görmemiştir.[525]

Taberânî (ö.360/970) *Mu'cem*'inde: "Mekke'nin fethinden sonra Peygamber'in nöbetini amcası Abbas bekledi. "Allah seni koruyacaktır" vadinden sonra bırakıldı", şeklindeki rivayeti de ayetin Huneyn'den sonra nâzil olduğunu ve artık bekletmeye son verildiğini teyit eder.[526]

-Hz. Peygamber dua ederken "Allahım! Ben Sen'den ahdini ve va'dini isterim" şeklinde dile getirdi. Kirmânî ahidden kastın "Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir" ayeti[527], vad'i konusunda "Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden birinin sizin olduğunu vaadediyordu" ayetini[528] anlamıştır.[529]

-Kirmânî Kitâbu'l-merdâ 3. babta zikri geçen hadiste Hz. Peygamber'in hummâ hastalığına tutulduğunu ve onun hastalığının başkasına göre iki kat daha şiddetli olduğunu haber vermiştir.

Kirmânî bunu şöyle izah etmiştir: "Buradaki illet, belanın nimet mukabilinde olmasıdır. Kime de Allah'ın nimeti daha çok olduysa, belası da çok olur. Bunun için hür kişinin cezası, kölenin cezasının iki katıdır. Müminlerin

---

[524] Kirmânî, a.g.e., XXV, 6.
[525] Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 6.
[526] Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Musul-1984, XI, 256 (hadis no: 11603).
[527] Es-Saffât, 37/171.
[528] El-Enfâl, 8/7.
[529] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 121.

analarına "Ey Peygamber zevceleri, içinizden kim açık bir terbiyesizlik ederse, onun azabı iki kat arttırılır"[530] buyruldu."[531]

-Kirmânî, "Allah'a kavuşmayı arzu eden kimseye Allah da kavuşmasını ister" babında zikredilen ilk hadiste geçen Hz. Peygamber'in "Her kim Allah'a kavuşup görmeyi arzu eder severse, Allah da ona kavuşup görmeyi sever. Her kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz" sözüyle[532] ilgili olarak Hattâbî'den (ö.388/998) alıntı yapmıştır.

Hattâbî: "Allah'a kavuşmak birkaç vech üzeredir: Bunlardan biri "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar, gerçekten en büyük ziyana uğramışlardır…[533] kavlindeki gibi, "öldükten sonra dirilmek" manasınadır. Biri de "Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphe yok ki, Allah'ın tayin ettiği o vakit, herhalde gelecektir…[534] kavlindeki gibi "ölüm" manasınadır", demiştir.[535]

-Kirmânî hadiste[536] "Bir hasene, ondan yedi yüz kat büyük hasene ile karşılanır" hükmüne ayetten delil göstermiştir. O da el-Bakara suresi 261. ayetidir: "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak bitiren, her başakta yedi yüz tane bulunan bir tek tohumun hali gibidir. Allah kime dilerse ona kat kat verir. Allah ihsanı bol olan, hakkıyla bilendir"[537]

-Kirmani "Yağmur yağdığı zaman söylenecek söz" babında[538] Hz. Peygamber'in "Allahümme sayyiben nâfian" (Allahım, bize faydalı yağmur ver) sözüyle "Ev kesayyibin" (Yahut semadan boşanan bir yağmur gibidir ki …) ayetiyle[539] bağlantı kurmaktadır.[540]

Tecrîd-i Sarîh'te şu açıklamaya yer verilmiştir: "O halde Hz. Peygamber'in duasının anlamı: "Ya Rabbi! Bize faydalı yağmur ver", demek olur. "صب" yukarıdan aşağıya akıtmak demek olduğundan diğer rivayete nazaran mana: "Ya Rabbi!

---

[530] El-Ahzâb, 33/30.
[531] Kirmânî, a.g.e., XX, 180.
[532] Buhârî, *Rikâk*, 41.
[533] El-En'âm, 6/31; Yûnus, 10/45.
[534] El-Ankebût, 29/5.
[535] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 26.
[536] Buhârî, *Îmân*, 31.
[537] Kirmânî, a.g.e., I, 169.
[538] Buhârî, *İstiskâ*, 22.
[539] El-Bakara, 2/19.
[540] Kirmânî, a.g.e., VI, 119.

Üzerimize yağmuru faydalı olarak akıt" demek olur. "صيب" yağmurun faydalısına da zararlısına da şâmil olduğundan faydalı ile sıfatlanmasındaki hikmet açıktır."[541]

2. Hadisleri Hadislerle İzahı

Hadislerde ne denildiğinin açıklanması için, öncelikle müracaat edilecek kaynaklardan biri de yine hadislerdir. Çünkü herhangi bir hadisi, diğerinden müstakil düşünmek çoğu zaman muhteva izahında doğru bir sonuca götürmez. Bu durum, şârihin benzer veya farklı muhtevaya sahip hadisleri ve bunlar arasındaki ilgiyi bilmesini gerektirir. Kirmânî de bir hadisi izah ederken sıkça başka hadislerden istifade eder. Kirmânî hadisleri izahında iki yöntem uygulamıştır:

1. Bir hadisin izahına, diğer hadisleri delil getirmesi

-Kirmânî "Kişinin Müslümanlığının güzelliği" babında getirdiği ilk hadiste Hz. Peygamber'in "Bir kul Müslüman olur ve Müslümanlığı da güzel olursa, Allah onun evvelce işlemiş olduğu her kötülüğü örter" buyurduğunu zikretmiştir.[542] Burada geçen "زلفها" (evvelce işlemiş olduğu) kelimesi hakkında bu kelimenin geçmişi ifade ettiğini, bu manayı Hz. Peygamber'in bir diğer hadisi "İslam kendinden öncekileri siler, örter"[543] hadisinin desteklediğini haber vermiştir.[544]

-Kitâbu'l-vudu' 35. bab 39. hadiste şöyle geçti: Adiy b. Hâtim şöyle demiştir: Ben Peygamber'e –köpek avının hükmünü- sordum da o şöyle buyurdu: "Sen öğretilmiş köpeğini salıverdiğinde o da avı öldürdüğü zaman, sen o avı ye. Köpek avı yediği zaman ise artık sen o avdan yeme. Çünkü köpek, avı ancak kendi nefsi için tutmuştur."

Ben: "Köpeğimi salıveriyordum da onunla beraber başka bir köpek daha buluyordum", dedim. Rasulûllah:

—"Bu halde yeme. Çünkü sen Besmele'yi ancak kendi köpeğin üzerine çekmiştin, başka köpek üzerine Besmele çekmemiştin" buyurdu.

Kirmânî "Üzerine besmele çekilmemiş avın yenilip yenilmemesi" konusunda delil olarak Hz. Âişe hadisini[545] getirir. O hadiste sahabe: "Yâ Rasulâllah kavmimizden bazen bize et getiriyorlar. Onların üzerine besmele çekilip

---

[541] Naim, a.g.e., III, 299.
[542] Buhârî, *Îmân*, 31.
[543] Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Isbahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, yy.-ty., XIV, 166.
[544] Kirmânî, a.g.e., I, 169.
[545] Buhârî, *Vudu'*, 35.

çekilmediğini bilmiyoruz. O etlerden yiyelim mi, yemiyelim mi? diye sordular. Hz. Peygamber "Önce besmele çekin, sonra yiyebilirsiniz"[546], buyurdu", demiştir.[547]

Kastallânî (ö.923/1517): "Bu, tesmiyenin vacip olmadığında zâhirdir. Hz. Peygamber'in "Siz onun üzerine tesmiye edin" sözünden murad, onların tesmiyelerinin keserken kaçırılmış olan tesmiyenin yerine geçecek olması değildir, bu tesmiye, henüz kaçırılmamış olan yemek üzerine çekilmesi istenen besmeledir", şeklinde hadise bir açıklama getirmiştir.[548]

2. Hadisi, diğer hadislerle birlikte ele alarak izah etmesi

Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması için yapılması gereken şeylerden biri de, bir konuda bütün sahih hadislerin toplanmasıdır. Çünkü hadisten kastedilen mana, ancak öyle anlaşılır ve böylece de çelişmez. Hadisin tüm varyantlarını bir araya getirme işinde şârihlerden özellikle İbn Hacer çok başarılı olmuştur. Kirmânî İbn Hacer kadar olmasa da o da bu konuya önem vermiş ve hadisi açıklarken benzer hadisleri göz önünde bulundurmaya özen göstermiştir.

-Kirmânî, "Niyet hadisinin" izahını yaparken Hz. Peygamber'in "Kim bir iyilik yapmaya niyet eder fakat onu yapmazsa bir sevap alır, kim de bir iyilik yapmaya niyet eder ve onu yaparsa on sevap alır" hadisi ile, "Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır" hadisini zikreder. İlk hadiste niyet amelin altında, ikinci hadiste, amelin üstünde ve hatta amelden daha hayırlı olduğuna işaret edilmiştir.

Kirmânî bu iki hadisi ve niyet hadisini birlikte düşünerek şu açıklamayı yapar: "İlk hadiste, kişi iyilik yapmayı aklından geçirir, fakat yapmayabilir, yapan kişi de önce aklından geçirir ve sonra yapar. İkinci hadiste, Allah'ın kulunu cennette kalıcı kılması ameli sebebiyle değil niyeti sebebiyledir. Çünkü ameli sebebiyle olsaydı onun orada kalıcı olması, yapmış olduğu amel miktarınca olması gerekirdi. Oysaki onun niyeti ebedi olarak Allah'a itaat etmek idi. Kâfir için de aynı şey geçerlidir", demiştir.[549]

---

[546] Buhârî, *Tevhîd*, 13; *Buyû'*, 5; *Zebâih*, 21.
[547] Kirmânî, a.g.e., III, 13.
[548] Kastallânî, a.g.e., I, 252.
[549] Kirmânî, a.g.e., I, 21; İbn Kuteybe , a.g.e., s. 201. Diğer örnekler için bkz. Kirmânî, a.g.e., IV, 15, 105; XIX, 157.

3. Hadisleri Sahabe Sözleriyle İzahı

Hz. Peygamber'den hadisleri bizzat dinleyen sahabe, O'nun ne demek istediğini diğer insanlara göre daha iyi anlayabilmişlerdir. Çünkü onlar, Rasulûllah ile beraber bulunmuşlar ve O'nu yakından tanıyabilme imkânına kavuşmuşlardır. Ayrıca, onların muallimi olan Hz. Peygamber yanlış anlayışlarını düzeltmiştir. Bu sebeple Kirmânî, bazı hadislerin muhtevasını izah ederken sahabe sözlerine de müracaat etmiştir.

-"Etrafı dikilen yahut etrafı dikilmeyen gömlek içinde kefenlenme ve gömleksiz kefenlendirilen kimse" babında Hz. Ömer Hz. Peygamber'e Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazını kıldırması üzerine: "(Yâ Rasulâllah) Allah seni münafıklar üzerine namaz kılmaktan nehyetmedi mi?" diye sordu.

Kirmânî: "Hz. Ömer'in bu nehy hükmünü "Onlar için istiğfâr etsen de etmesen de haklarında birdir. Allah onları katiyyen affetmez. Şüphesiz Allah fâsıklar topluluğuna hidayet vermez"[550] ayetinden almış olması muhtemeldir. Çünkü istiğfarın bir faydası olmayacaksa o halde abesle iştigal olur. Bundan dolayı da nehyedilmiştir", demiştir.[551]

-Kirmânî, "Müşrik kişi pis ve onun için abdest almak (bahis konusu) olmadığı halde, Müslümanların müşriklerle beraber secde etmeleri" babında على وضوء lafzının bazı nüshalarda على غير وضوء şeklinde geldiğini; doğru rivayetin "غير" lafzıyla birlikte olması gerektiğini söylüyor. Çünkü İbn Ömer'in tilavet secdesini abdestsiz yaptığı bilinmektedir. Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "İbn Ömer binek devesinden iner, tuvalet ihtiyacını giderir, sonra devesine tekrar binerdi ve secde ayetini okur, abdest almadan secde ederdi. Fukaha ise tilavet secdesinin abdestsiz yapılamayacağı görüşündedirler", demiştir.[552]

4. Hadisleri Tarihi Bilgiler ve Kıssalarla İzahı

Kirmânî bazı hadisleri izah ederken tarihi bilgilere de müracaat eder.

-"Şıra ile sarhoş edici içki ile abdest almak caiz olmaz" babında Kirmânî Evzâî'den alıntı yapmıştır. O: "Her türlü şarap cinsi şeylerle abdest alınabileceğini İbn Mes'ûd'dan getirdiği bir rivayetle delillendirmeye çalışır.

---

[550] El-Münâfıkûn, 63/6.
[551] Kirmânî, a.g.e., VII, 71.
[552] Kirmânî, a.g.e., VI, 152. Başka örnekler için bkz. Kirmânî, a.g.e., IV, 150, 164; X, 89, 198.

Cin gecesinde Hz. Peygamber İbn Mes'ûd'dan abdest almak için su ister. İbn Mes'ûd: "Su yok, fakat şarap var der; bunun üzerine Hz. Peygamber şarabın temiz olduğunu söyler ve onunla abdest alırdı", demiştir.

Evzâî'nin bu deliline Kirmânî itiraz eder ve şöyle cevap verir: "İbn Mes'ûd'un Cin gecesinde Hz. Peygamber'le beraber olmadığına dair sahih rivayetler var. Sözü edilen haber sahih olsa dahi bu haber mensûhtur. Çünkü Cin gecesi Mekke'de gerçekleşti. Oysa teyemmüm ayeti Medine'de nazil olmuştur", demiştir.[553]

-"Ezanı okumak hususunda kur'a çekmek" babında Buhârî "ve zikrolunur ki, bir takım topluluklar ezan okumak hususunda ihtilaf etmişlerdir. Sa'd b. Ebî Vakkâs da bunlar arasında kur'a atmıştır, diye açıklayıcı bilgi verdi.

Kirmânî, bu olayı şöyle izah etmiştir: "Ehlü't-târih şöyle dedi: Kadisiyye öğleden önce fethedilmişti. Herkes yerli yerine döndüğü zaman müezzinin şehid olduğu anlaşıldı. Birçok kimse "Ezanı ben okuyayım" diye tartışmaya başladı. Neredeyse aralarında vuruşacaklardı. Aralarını, Sa'd b. Ebî Vakkâs, -ki aşere-i mübeşşeredendir- kur'a çekmek suretiyle buldu. Kur'a ile birini müezzin olarak belirledi. Kur'a, aralarında bir kişiyi âdil bir şekilde belirleme hususunda şeriatın esaslarından bir esastır."[554]

-"Çocukların abdest almaları, kendilerine temizlenmek ve gusl etmenin ne zaman vacip olacağı, cemaat namazı ile bayram ve cenaze namazlarında hazır olup yetişkinlerin safına dâhil olma" babında Kirmânî, Buhârî'nin buraya aldığı hadiste "Peygamber o kabrin yanında sahabilerine imam oldu, sahabileri de o kabrin arkasında saf bağlâdilar" rivayetiyle bab arasındaki ilişkiyi sorguluyor: Süleyman eş-Şeybânî dedi ki: "Ben Şâbi'ye: Yâ Ebâ Amr, bunu sana nakleden sahabe kimdir? diye sordum. O: İbn Abbas'tır", demiştir.[555]

Kirmânî: "İbn Abbas o zaman daha çocuk idi. Cemaatte o da hazır bulundu. Esah olan görüşe göre, Hz. Peygamber vefat ettiğinde İbn Abbas 13 yaşında idi", demiştir.[556]

-Kirmânî, ayın ikiye yarılması hususunda: "Ayın ikiye bölünmesi şüphesiz hissedilen, âdet harici olan büyük bir mucizedir", der ve Hattâbî'den alıntı yapar.

---

[553] Kirmânî, a.g.e., III, 102.
[554] Kirmânî, a.g.e., 14, 15.
[555] Buhârî, *Ebvâbu Sıfâti's-salâti*, 80.
[556] Kirmânî, a.g.e., V, 203.

Hattâbî (ö.388/998): "Ayın yarılması mucizesi, bütün peygamberlere verilen ayetlerden hiç birisi kendisiyle kıyas olunamayacak derecede büyüktür. Çünkü bu mucize, gökyüzündeki cisimler içinde parlak bir surette göze çarpan bir kürre üzerinde ortaya çıkmıştır. Bu cihetle insan üzerindeki etkisi en büyük; bununla burhân en açıktır. Çünkü o âlemdeki unsurların tabiatlarının cümlesinden hariçtir", demiştir.[557]

Elmalılı Hamdi Yazır bir iki müfessirin buradaki yarılmanın gelecekte sözkonusu olacağını iddia etseler de asıl itibarıyla yarılmanın gerçekleştiği konusunda bir ihtilafın olmadığını Fahreddin er-Râzî'den yaptığı alıntıyla açıklık getirmeye çalışmıştır.[558]

Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210): "Tefsircilerin hepsi bundan maksadın, "Ay ikiye yarıldı, ondan bölünme meydana geldi" demek olduğunu söylemişlerdir, nakledilen haberler de yarılmanın meydana geldiğine işaret etmektedir ve bu konudaki haberler de sahihtir", yorumunu yapmıştır.[559]

-Kirmânî Sa'd b. Mu'âz hakkında bir tartışma açar: Hz. Peygamber onu "Ensâr'ın seyidi" olarak isimlendirmiştir.

Kadı İyâz (ö.504/1110): "Bu müşkil bir durum. Bu kıssa Müreysî[560] gazvesinde cereyan etti ki bu Benî Mustalık[561] gazvesine tekabul eder. Sa'd b. Mu'âz Benî Mustalık gazvesinde h. 4. senesinde vefat etmiştir. Bu nedenle onun zikredilmesi vehimdir", denilmiştir.

İbn İshâk (ö.151/768): "Mütekellimin başta ve sonda bahsettiği Sa'd değil Üseyd'dir", demiştir.

Kadı İyâz cevap verir: "Mûsâ b. Ukbe Müreysî gazvesinin h. 4'de Hendek'ten önce olduğunu zikretti."

Vâkıdî (ö.208/823): "Müreysî gazvesi h. 5'te oldu ve Hendek savaşı ondan sonra oldu", demiştir.[562]

---

[557] Kirmânî, a.g.e., XIV, 192, 193.
[558] Yazır, a.g.e., VII, 336.
[559] Râzî, Fahreddin, *Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran-ty., XXIX, 29.
[560] Müreysî, Huzaa yurdunda bir kuyunun ismidir.
[561] Benî Mustalık, Huzaaoğullarından Cüzeyme İbn Sa'd'ın lâkabıdır. Mustalık gazvesinde Hz. Âişe'nin gerdanlığı kaybolmuştu.
[562] Kirmânî, a.g.e., XI, 186.

Şârih Aynî (ö.855/1451) Mûsâ b. Ukbe'ye ait 4. sene rivayetinin Buhârî nüshalarında yazanların (Nâsihin) bir hatası olduğunu, çünkü Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sinde çeşitli yollarla 5. senede öldüğüne dair rivayeti bulunduğunu haber vermiştir.[563]

-Kitâbu'l-meğâzî 12. babta "ve yine el-Leys b. Sa'd da Yahyâ İbn Saîd'den; o da Saîd b. Müseyyib'den söyledi ki, O: (Hz. Osman'ın öldürülmesini kastederek) "Birinci fitne vukua geldi de Bedir sahabilerinden kimseyi bırakmadı. Sonra ikinci fitne; yani Harre vakıası vukua geldi. Hudeybiye sahabilerinden kimseyi bırakmadı. Sonra üçüncü fitne meydana geldi, o da insanlarda akıl ve kuvvet bırakmadı", demiştir.

Kirmânî bu üçüncü fitnenin; Abdullah İbn Zübeyr ile Haccâc b. Yûsuf arasında h. 74'de meydana gelen ve Haccâc'ın Abdullah İbn Zübeyr'i öldürüp Kâbe'yi tahrip etmesi fitnesi olduğunu söylemiştir.[564]

5. Hadisleri İlmî Veriler, Tecrübeler ve Örf ve Âdet Bilgileriyle İzahı

Kirmânî, bazı hadislerin muhtevalarını izah ederken çeşitli müsbet ilim verilerinden istifade etmiştir. Mesela;

-Kirmânî, "Güneş tutulması sırasında namaz kılmak" babında Hattâbî'den nakline göre Câhiliye döneminde güneş tutulmasıyla âlemde bir takım değişikliklerin olacağı, bir takım ölüm ve zarara uğrama ve buna benzer olumsuz hadiselerin meydana geleceğine inanıldığını haber vermiştir. Oysa Hz. Peygamber güneş ve ay tutulmalarının Allah'ın ayetlerinden birer ayet olduğunu, kendisinden başka sultanın olmadığını, güç ve kudretin kendisinden olduğuna bir işaret olduğunu gösteren alâmetler olduğunu bildirmiştir.

Kirmânî buna Fussilet suresi 37. ayetini delil getirmiştir: "Gece ile gündüz, güneş ile ay o Hâlık'ın ayetlerindendir. Siz güneş ile aya secde etmeyiniz de, bu dört ayeti yaratan Allah'a secde ediniz."[565]

Yine Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefatı ile güneş tutulması hadisesini birbirine bağlayan, tutulmanın bu ölüm sebebiyle meydana geldiğini zanneden ve bu zannını konuşmalarıyla etrafa yayan kimseler bulunduğu Hz.

---

[563] Aynî, a.g.e., VIII, 266.
[564] Kirmânî, a.g.e., XV, 196.
[565] Kirmânî, a.g.e., VI, 128.

Peygamber tarafından haber alınınca, o bu anlayışın yanlış olduğunu, tutulmanın, hayatın ya da ölümün sebebi olmayacağı, bunun sadece Allah'ın kudretini gösterdiğini bildirmiştir.[566]

Begâvî (ö.516/1122) de bu konu hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Begâvî: "Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim vefat ettiği gün güneş tutuldu. Bazı insanlar güneş tutulmasını İbrahim'in ölümüne bağlâdilar. Hz. Peygamber de güneş ve ayın Allah'ın ayetlerinden birer ayet olduğunu, hiç kimsenin ölümünden dolayı güneşin ve ayın tutulmayacağını ifade ettiler", demiştir.

Begâvî, olayın daha net anlaşılması için tarihî bilgiler verme ihtiyacını duymaktadır. Araplar, cahiliye dönemlerinde güneş ve ayın tutulmasıyla dünyada ölüm, zarar ve bir takım noksanlık gibi şeylerin geleceğini iddia ediyorlardı. Hz. Peygamber, bu inanışın batıl olduğunu bildirmiştir. Bu ikisinin tutulmasının Allah'ın ayetlerinden birer ayet olduğunu, Allah'ın kendi kudretini ortaya koyması manasına geldiğini beyan etmiştir. Hz. Peygamber güneş ve ayın Allah tarafından yaratılmış varlıklar olduğunu, kendilerinin dışında hiçbir olayı etkileyecek güçte olmadıklarını, tamamen Allah'ın emrinde olduklarını ve kendilerinde olan bir şeyi def etmeye güçlerinin bulunmadığını bildirmektedir. Yine Hz. Peygamber, her ikisinin tutulması esnasında, bu ikisine tapan cahillerin sözlerini geçersiz kılmak için, Allah'ın zikredilmesini ve namaz kılınmasını tavsiye etmiştir.[567]

Kirmânî "mudğa" sözünü izah ederken tıbbî içerikli bir açıklama yapmıştır.

-Kirmânî mudğa sözünü, bedenin kalan kısmına nisbetle küçültmek iradesiyle "kalb" manasına kullanmıştır. Kirmânî: "Kalp bu küçüklüğüyle beraber bedenin salâhı ve fesadı ona tabidir. Kalp, bedenin sultanı olduğundan, o iyi olursa, onun raiyyesi gibi olan diğer organlar iyi olur. Tıbba göre kalp, nutfeden ilk oluşan noktadır. Ondan kuvvetler meydana çıkar, ondan ruhlar gönderilir, idrak ondan neş'et eder ve akletmek ondan başlar. İşte bu manalardan dolayı bilhassa kalbi zikretti", demiştir.[568]

-Kirmânî, "Allah, altmış sene yaşayan kimseye ömür hususunda mazeretini giderip reddetmiştir" babında doktorların insan ömrünü dört kısma ayırdıklarını,

---

[566] Kirmânî, a.g.e., VI, 130.
[567] Begâvî, Hüseyin b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, thk. Ali Muhammed Muavvız ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1412/1992, II, 631-632.
[568] Kirmânî, a.g.e., I, 205.

bunların; çocukluk, gençlik, olgunluk (orta yaşlılık) ve ihtiyarlık olduğunu, kişi altmış yaşına ulaşınca ömrünün sonuna geldiğini, artık gücünde zayıflama ve inhitatın (küçülme, çürüme) ortaya çıktığını, ölümün yaklaştığını ve artık Allah'a tövbe zamanının geldiğini haber verdiklerini nakletmiştir.[569]

-Kirmânî, "Rüzgâr sebebiyle sara hastalığına tutulan kimsenin fazlı" babında saranın ne olduğunu doktorlardan alıntı yaparak tanımlamıştır. Kirmânî: "Sara, organların hareketlerini tam manasıyla yapmasına engel olan bir illettir. Saranın sebebi beynin içinde gerçekleşen şiddetli taarruzdur", demiştir.[570]

-Kirmânî, "Kabın içine sinek düştüğü zaman hükmü ne olur?" babında Hattâbî'nin görüşüne yer vermiştir.

Hattâbî (ö.388/998): "Bu, Allah'ın mağfiret nuruyla kalbini açmadığı ve bal arısına hayret etmeyen kimsenin inkâr edeceği şeylerdendir. O bal arısı ki, Allah onda şifa ile zehri beraberce bir yere getirmiştir de, arı yukarısından bal yapar, aşağısından da iğnesiyle zehri yapar. Yılanın da zehri öldürücü, eti ise kendisiyle şifa istenen en büyük tiryaktan, yani devadandır. Onun zehrinden bir fırkası derttir, eti ise devadır.

Bize sâdık ve masdûk olan Rasulûllah'ın sözü yanında, nazariyelere ve tıb ehlinin sözlerine ihtiyaç yoktur. Tıb ehli ulaştıkları ilimlerine ancak tecrübe ile ulaşmışlardır. Tecrübe ise bir tehlikedir", demiştir.[571]

-Kirmânî: "Tıpçıların: Hapşırmak beynin tabiatının güçlülüğüne ve mizacın sıhhatine işarettir ve hapşırma bir nimettir, dediler", dediklerini nakletmiştir.[572]

-"Fetva talebine el ve baş işaretleriyle cevap veren kimse" babında "الغشى" (baygınlık) kelimesini Kirmânî: "Güneşte uzun süre kalma sonucunda meydana gelen, bilinen bir hastalıktır", diye tarif etmiş ve Ehl-i Tıbbın bayılmayı insanın hareket kabiliyetini kaybetmesi, kalbin çalışmasının yavaşlaması şeklinde ifade ettiklerini bildirmiştir.[573]

-"Şifa üç şeydedir" babında Tasavvufçuların: "Her şey Allah'ın kaza ve kaderi tayin etmesiyledir. Bu nedenle tedavi görmeye ihtiyaç yok", görüşüne

[569] Kirmânî, a.g.e., XXII, 196.
[570] Kirmânî, a.g.e., XX, 182.
[571] Kirmânî, a.g.e., XX, 51.
[572] Kirmânî, a.g.e., XXII, 70.
[573] Kirmânî, a.g.e., II, 67.

Kirmânî şu şekilde cevap vermiştir: "Tedavi de Allah'ın bir takdiridir. Bir iş için dua etmek gibidir. Ecelin değişmez olmasıyla birlikte insanın kendisini tehlikeye atmasından nehy söz konusudur", şeklindeki sözleriyle Tasavvuf ehlinin görüşünü reddetmiştir.[574]

-Kirmânî, "Dişi eşeklerin sütlerinin hükmü" babında şöyle demiştir: "Eğer sen, bu cevaptan deve sütleriyle tedavinin cevazı bilindi, diğer ikisinin cevabından anlaşılan nedir? dersen, ben, etinin haram olması yönünden dişi eşek sütlerinin haramlığını ve öd sularının da haramlığını söylerim. Çünkü süt, etten meydana gelicidir, derim. Çünkü hadislerin lafzı, hayvanın bütün cüzlerini âmm ve şâmildir. Belki de onun maksadı: Bunlar hakkında bize bir nass yoktur, hükümleri bilinmez", demektir.[575]

Kirmânî *Kevâkib*'de örf ve adet ile ilgili açıklamalara da yer vermiştir. Örf; akılların güzel görmesiyle kamu vicdanında kabul gören sosyal durum, âdet ise; insanların sürekli yapageldikleri bir durumdur.[576] Şimdi de konuyla ilgili birkaç örnek verelim:

-"Şehirler halkının buyu', icâre, ölçü, tartı gibi hususlardaki hukuki işlerini öteden beri tanıyageldikleri ve aralarında kendi niyetlerine göre meşhur olan örfleri, adetleri ve gidişleri üzere icra eden kimse" babında zikrettiği ikinci hadis şu şekilde cereyan etti:

Hz. Âişe şöyle dedi: "Muâviye'nin annesi Hind, Rasulûllah'a:

—Kocam Ebû Süfyân cimri, hırslı bir adamdır. Onun malından gizlice almamda bana bir günah var mıdır? diye sordu. Rasulûllah:

—"Örfe göre sen kendine ve oğullarına yetecek miktar al", buyurdu."[577]

Kirmânî bu konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Hz. Peygamber'in; hakkında şer'î bir sınırlandırma olmayan hususlarda Hind'i örfe havale edip döndürmesidir. Peygamber'in bu sözü bir fetvadır; hüküm değildir. Çünkü Ebû Süfyân Mekke'de idi; yani meclisten gaib idi", demiştir.[578]

---

[574] Kirmânî, a.g.e., XX, 206-207.
[575] Kirmânî, a.g.e., XXI, 49.
[576] Cürcânî, Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, yy.-ty., s. 171.
[577] Buhârî, *Buyu'*, 95; Müslim, *Akziye*, 7, (1714); Ebû Dâvûd, *Buyu',* 81, (3532); Nesâî, *Kudât,* 30, (8, 246).
[578] Kirmânî, a.g.e., X, 64.

Konuyla ilgili olarak İbrahim Canan şu görüşlere yer vermiştir: "Hadis, iki taraftan birini, öbürünün gıyabına dinlemenin caiz olduğunu gösterir. Hanefîler gaib üzerine hükmü kabul etmezken, Şâfiîler bu hadise dayanarak kabul ederler."

Canan Nevevî'nin (ö.676/1277): "Ebû Süfyân gaib değildi, gaib üzerine hüküm için, gaibin memlekette olmaması veya bulunamayacak şekilde görünmez olması şarttır. Bu, gaibe hüküm örneği olamaz, bu bir fetvadır", dediğini nakleder. Nevevî'nin görüşünü takdirle karşılayan İbn Hacer, bir rivayette Ebû Süfyân'ın o mecliste hazır olduğuna rastladığını kaydeder. Rivayete göre, Hind, biat ederken, "Çalmamak" maddesine gelince, "Ben Ebû Süfyân'ın malından almıştım" der. Ebû Süfyân da kalkıp: "Malımdan aldığın sana helâl olsun", der."

Canan, bu hadisten "Şeriatçe tahdit konulmayan hususlarda örf esas alınır" hükmünü çıkarmıştır. Ayrıca: "Kadın, çocuğuna ve terbiyesinde olanlara karşı vazifesini yerine getirmede söz sahibidir", demiştir.[579]

-Hz. Peygamber'in mühürlü bir yüzüğü takması ve sahabenin de bunun üzerine gümüş yüzük takmaları üzerine Hz. Peygamber'in yüzüğünü çıkarıp attığı konusunda gelen rivayetlerle[580] ilgili olarak Kirmânî, Nevevî'nin Kadı İyâz'dan naklettiği sözlerini zikretmiştir.

Kadı İyâz (ö.504/1110): "Bütün hadis ehli şöyle dedi: Bu, İbn Şihâb'ın vehmidir. İbn Şihâb altın yüzükten gümüş yüzüğe saptı. Çünkü İbn Şihâb'ınkinden başka olan diğer rivayetlerde ma'ruf olan Peygamber'in gümüş yüzük edinmesi ve onu elinden atmadığıdır. Yani Hz. Peygamber altın yüzüğün haram olduğunu göstermek istedi. Gümüş yüzük edindi. Bunun üzerine sahabe de kendilerine gümüş yüzük yaptırdılar. Bundan sonra da altın yüzükleri attılar. Gümüşle değiştirdiler", demiştir.

Kirmânî: "Yüzüğün atılma sebebi üzerindeki mühür değildi. Mutlak olarak yüzüğün altından olmasıdır ya da Hz. Peygamber'in yüzüğünün üzerinde nakş (resim) bulunmasıdır. Burada ravinin vehmi söz konusu değildir. Hz. Peygamber'in

---

[579] Canan, a.g.e., XIV, 505; krş., Nevevî, *Minhâc*, XII, 234.

[580] Buhârî, *Libâs,* 47; Müslim, *Libâs*, 53, 55, (2091); Muvatta, *Sıfâtu'n-Nebi*, 37, (2936); Ebû Dâvûd, *Hâtem*, 1-2, (4218, 4219, 4220); Tirmizî, *Libâs*, 16, (1741); Nesâî, *Zînet*, 43, 53, (8, 165, 178); İbn Mâce, *Libâs,* 40, (3642-3644).

yüzüğü atma sebebi, sahabeye kızmış olmasıdır. Çünkü onlar yüzükteki mührü resime benzettiler", demiştir.[581]

Canan: "Bazı rivayetlerde sarih olarak belirtildiği üzere Hz. Peygamber İran kralına mektup yazmak istediği zaman, beynelmilel protokol kaidelerini bilen bazılarınca, devletlerarası resmi yazışmalarda mektupların mühürlenmesinin bir âdet olduğu, mühürsüz mektuplara itibar edilmediği söyleniyor. Hz. Peygamber bu ikaz üzerine derhal bir mühür kazdırarak, üzerine "Muhammed Rasulûllah" yazdırıyor. Hz. Peygamber bu mührü parmağına taktığı bir yüzüğün kaşına kazdırmıştır. Bu mührü önce altından yaptırıyor. Herkes altından yüzük yaptırmaya kalkınca, altını atıp gümüşten yaptırıyor", diyerek konuyu açıklığa kavuşturmuştur.[582]

-Kirmânî, "Kadınların bazısı üzerine diğerlerinden çok düğün aşı ziyafeti veren kimse" babında Hz. Peygamber'in Zeyneb ile evliliğinde büyük bir düğün yemeği vermesini şöyle izah etmiştir: "Peygamber'in Zeyneb üzerine daha çok düğün aşı ziyafeti yapmasının sırrı belki de Allahu Teâlâ'nın nimetlerine bir şükür olmuştur. Çünkü Allah, Peygamber'i Zeyneb'le "…Şimdi mademki Zeyd o kadından ilgisini kesti, biz onu sana eş yaptık…"[583] ayetiyle evlendirdi."[584]

-"Tırnakları kesmenin sünnetliği" babında zikredilen son hadiste Hz. Peygamber "Sakalı bol bırakınız, bıyıkları derince kesiniz" buyurdu.[585] Rivayetin sonunda Buhârî, Nâfi'nin İbn Ömer hac ya da umre yaptığı zaman başını traş ettirirken sakalının üzerinden eliyle tutup elinden fazla olanı makasla aldığını nakletti.

Kirmânî, bu konu ile ilgili şunları söylemiştir: "Elinin kabzasından fazla olanı kısaltmak için keserdi. Belki İbn Ömer başını traş ettirmekle sakalını kısaltmak arasını böylece cem ederek Yüce Allah'ın şu kavline uyuyordu: "İnşallah emniyet içinde (kiminiz) başlarını traş ederek, (kiminiz) saçlarınızı kısaltarak korkusuzca muhakkak Mescid-i Haram'a gireceksiniz…"[586] demiştir.[587]

---

[581] Kirmânî, a.g.e., XXI, 99.
[582] Canan, a.g.e., VII, 468-469.
[583] El-Ahzâb, 33/37.
[584] Kirmânî, a.g.e., XIX, 122.
[585] Buhârî, *Libâs*, 64.
[586] El-Feth, 48/27.
[587] Kirmânî, a.g.e., XXI, 111.

-Kirmânî, "Saç ağarması hakkında zikrolunan şeyler" babında "göz değmesi" ile ilgili gelen hadis[588] hakkında şunları söylemiştir: "Ümmü Seleme'nin (Hz. Peygamber'in eşi) yanında deve çanına benzeyen küçük bir kap içinde Hz. Peygamber'in saçlarından bir miktar kırmızı saç vardı. İnsanlar hastalandıklarında bunlarla teberrük eder, onların bereketiyle şifa isterler ve O'nun saçından alıp bir su kabına koyarlar ve içinde saç bulunan suyu içerlerdi. Sonra Osman'ı bu kapla Ümmü Seleme'ye göndermişler, Ümmü Seleme de kabı almış ve onu cülcüle içine koymuş. (Cülcüle: Küçük bir kap) Osman'ın ailesi bazen de içinde Hz. Peygamber'in saçları bulunan o kabın içine otururlardı. İhtiyaç oldukça da Osman'ı Ümmü Seleme'ye gönderirlerdi."[589]

Ümmü Seleme Hz. Peygamber'in kırmızı saçlarını gösterdiğini haber veren bir sonraki rivayetle[590] ilgili olarak Kirmânî şunları ifade etmiştir: "Ümmü Seleme, Peygamber'e ikram olarak çok koku sürmesi sebebiyle Peygamber'in saçarlının siyahı kırmızıya değişmiş olabilir. Çünkü çok koku kullanmak saçların siyahlığını değiştirir."[591]

-Kirmânî, "Sûretli ve resimli şeyler üzerine oturmayı sevmeyen kimse" babında[592] Hattâbî'nin bu tür işlerle meşgul olmanın kerahetine kanaat getirdiğini nakletmiştir. Bunu da şu sözleriyle açıklamıştır: "Hayvan şekilleri tasvir eden musavvir ile ağaç ve benzeri nakışlar, resimler yapan nakkâş ve ressâmın, resim ve tasvir hakkında gelen tehdide dâhil olmayacağını ümit ediyorum. Her ne kadar bu işlerin hepsi mekruh ve kalbi mâleyânî ile meşguliyette dâhil ise de."[593] (Hz. Peygamber: "Melekler, içinde suret bulunan bir eve girmezler", buyurdu.)

Tecrîd-i Sarîh'te Hattâbî'nin görüşü nakledildikten sonra konu şu şekilde özetlenmiştir: "Buraya kadar resim hakkında varid olan hadis-i şeriflerden bazıların halef ve selef âlimlerinin bir çoğunu görüş ve ictihadlarıyla beraber mütalaa etmiş bulunuyoruz. Bu babta âlimlerin iki noktada ittifak ve bir noktada ihtilaf ettiklerini görüyoruz. İttifak ettikleri noktalardan birisi ağaç, taş, dağ gibi eşya ve manzara resimlerinin mutlak surette mübah olduğudur. Diğeri de vesikalık fotoğraflar gibi

[588] Buhârî, *Libâs,* 66.
[589] Kirmânî, a.g.e., XXI, 113.
[590] Buhârî, *Libâs*, 66.
[591] Kirmânî, a.g.e., XXI, 113.
[592] Buhârî, *Libâs*, 92.
[593] Kirmânî, a.g.e., XXI, 138.

vücudun bir kısmını ihtiva eden resimlerin hem imal edilmelerinin hem de istimal edilmelerinin cevazıdır. Vücudun tamamının resmedilmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir kısım âlim tazim vesilesi olmaksızın bunların istimalini de kerahetle birlikte caiz görmüşlerdir. Bazıları tecviz etmemiştir."[594]

3.2.3. Hadisler Arasında Görülen İhtilafları Tespiti ve Çözümü

Hadisler arasında görülen ihtilafların çözümü konusu tarih boyunca âlimlerin üzerinde sıkça durdukları bir mevzu olmuştur. Bununla zahiren birbiriyle uyumsuz sayılan bir takım hadisler ilmî usûller göz önünde bulundurularak bazı hal çareleri arama yoluna gitmişlerdir.

İhtilafları giderme işlemi temelde, ihtilafın ortaya çıkmasına sebep olan sebeplerin araştırılmasından ve ona göre bir te'vil ve gerekçe ile uzlaşma yönünün (cem, telfîk, tevfîk) veya uzlaşamayacaklarının (nesh) ortaya konulmasından ibarettir.

Kirmânî, Buhârî hadislerini şerh ederken, onların kendi aralarında ve onlarla Kütüb-ü hamse başta olmak üzere güvenilir hadis kitaplarında rivayet edilen hadisler arasında görülen ihtilafı tespit ve çözüme büyük bir ağırlık ve önem vermiştir. Kendisinden önce yapılan şerhlerde sadece belli Kitâb (ana başlıklar) şerh edilirken o, hemen hemen tüm başlıklarla ilgili açıklamalarda bulunmuş ve bu bölümlerdeki ihtilaflı meseleleri gidermeye çalışmıştır.

1. Hadisler Arasındaki İhtilafı "Nesh" Yoluyla Gidermesi

Cem ve te'lif edilmesi mümkün olmayan müteârız hadisler hakkında yapılacak çözüm işlemlerinin başında, nesh gelmektedir. Çünkü "Şâri'in eski bir hükmü, yenisiyle yürürlükten kaldırması"[595] demek olan nesh, cem'in mümkün olmaması halinde sözkonusudur.[596] Şimdi de *Kevâkib*'de yer alan nesh konusuna dair örnekleri inceleyelim.

-Kirmânî, "İlmin Yazılması" babında, yazma konusunda âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.

---

[594] Miras, a.g.e., VI, 421.
[595] İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrizûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Abdulhalîm Muhammed, Kahire-1975, Mukaddime, s. 250.
[596] İbnü'l-Kayyım, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, Beyrut-1973, II, 5.

İbn Battâl (ö.449/1057): "İlmin yazılmasının mübahlığı ve mekruhluğu yönünden iki yönü vardır. İlmin hafızadan kaybolması endişesiyle yazılmasının mübahlığı, Kur'ân'la karışma riski sebebiyle de kerihliğinden bahsedilebilir."

Şâfiî: "Bir şey işittiğin zaman onu bir duvara da olsa yaz."

Kirmânî: "Buradaki ihtilafın sebebi Kur'ân dışında kalanların yazılıp yazılamayacağı konusudur. Önce yazılamayacağı konusunda ittifak ettiler. Bunu Müslim'de geçen "Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayınız. Eğer yazmışsanız onları imha ediniz" hadisine dayandırılır.[597] Selef âlimleri arasında önceleri bir ihtilaf söz konusu idi. Müslümanlar tarafından yazılabileceğinin cevazı hususunda icma ettiler. Hatta yazılmasının müstehaplığına ve de gerekliliğine kanaat getirdiler. Baştaki ihtilafın sebebi Kur'ân'la karışma riskiydi. Kur'ân herkesçe meşhur olduktan sonra Kur'ân'ın dışındaki bilgilerin yazılmasına izin verildi. Ya da bir görüşe göre buradaki nehiy hadisin Kur'ân'la aynı kitapta yazılmasına idi; okuyan kişinin benzerliğinden dolayı karıştırmaması için. Bir görüşe göre bu kerâhet-i tenzîhiyye cinsindendir. Bir başka görüşe göre ise önce yasaktı sonra izin verildi. Dolayısıyla nehyedilmesi mensûhtur", demiştir.[598]

İbn Kuteybe (ö.276/889) de Kirmânî'nin izahına benzer bir açıklama yapmıştır. İbn Kuteybe: "Bu hadislerin iki manası vardır: Birisi, sünnetin sünnetle nesholunmuş olmasıdır. Sanki Rasulûllah önce sözlerinin yazılmasını nehyetmiş, sonra -sünnetin çoğaldığını ve ezberlenemeyecek bir hale geldiğini anlayınca- yazılmasına ve kaydedilmesine karar vermiştir. Diğer manasına ise, yazma işini sadece Abdullah b. Amr b. el-Âs'a has kılmış olmasıdır. Çünkü o eski kitapları okur, Süryanice ve Arapça yazardı. Onun dışındaki ashab ise okuma yazma bilmezlerdi. Onlardan ancak bir ikisi yazı yazabiliyorlardı. Yazdıkları zaman da kusurlu ve imlâsız yazarlardı.

Vaktaki Rasulûllah onların yazdıkları şeylerde hata yapmalarından korktu, o zaman onları nehyetti ve ne zaman ki Abdullah b. Amr b. el-Âs'a bu hususta güvendi, o zaman da ona hadisleri yazması için izin verdi."[599]

---

[597] Müslim, *Zühd*, 11.
[598] Kirmânî, a.g.e., II, 124; krş., İbn Battâl, I, 179.
[599] İbn Kuteybe, a.g.e., s. 377, 378.

Kirmânî bir hükmün nesh olabilmesi için herkesi içine alan bir hüküm olması gerektiğini söylemiştir. Aksi halde bu durumun nesh değil tahsis olacağını vurgulamıştır.

Yine Kirmânî, "Arkasında yırtmaçlı ipekten bir ferrûc[600] içinde namaz kılıp sonra onu çıkaran kimse" babında Kirmânî neshin şartının, şer'î, sahih bir hükmü tüm mükelleflerden kaldırması gerektiğini söylemiştir. Hadiste sadece bir kısmından hükmü kaldırdığı için bunun nesh değil tahsis olduğunu söylemiştir.[601]

Kirmânî bazen neshin varlığını kabul ettiğini sahabe uygulamalarına dayandırmıştır.

-Buhârî'nin, "Mescid içinde sırt üstü yatmak ve ayak uzatmak" babında geçen hadiste Abdullah İbn Zeyd'in Hz. Peygamber'i mescidin içinde sırt üstü yatıp, bir ayağını diğeri üzerine koymuş olarak gördüğünü nakletti. Yine İbn Şihâb'dan; o da Saîd İbn Müseyyib'den; O: "Ömer ile Osman bunu yaparlardı", demiştir.

Kirmânî konuyu Hattâbî (ö.388/998) ve İbn Battâl'dan (ö.449/1057) alıntı yaparak açıklamıştır.

Hattâbî: "Bu haber mescidde sırt üstü yatıp ayak ayak üzerine atmanın cevazına işaret ediyor. Bundan nehyeden haber ya mensûhtur ya da bundan nehyin illeti böyle yapan kişinin avret yerinin açılması olasılığıdır. Yoksa bu rivayette mescide yaslanmak, yan üzere yatmak gibi dinlenme şekillerinin cevazına işaret etti", demiştir.

İbn Battâl: "Câbir Hz. Peygamber'den rivayet etti: Hz. Peygamber ayağı diğer ayak üzerine koymayı ve sırt üstü yatmayı nehyetti. Buhârî bu hadisle birlikte Câbir hadisinin mensûh olduğu görüşünü benimsedi ve neshedildiğine delil olarak da Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın aynı şekilde yapmalarını gösterdi. Nitekim bu iki halife Hz. Peygamber'in sünnetinden neyin nâsih neyin mensûh olduğunu bilmemeleri mümkün değildir", demiştir.[602]

---

[600] Ferrûc, tennûr vezninde küçük çocuk gömleğine denir ve ensesinden yırtmacı olan kaftana denir ki, üste giyilir. Bu halen ferâce dediğimiz şeydir ki, İran'da ferecî derler. Önceleri yırtmacı ensesinden olurdu. Sonra şimdiki şeklini almıştır. *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, II, 318.

[601] Kirmânî, a.g.e., IV, 38. Hadis şöyle geçti: Ukbe b. Âmir şöyle dedi: Peygamber'e bir ipek ferrûc hediye edilmişti. Onu giyip onunla namaz kıldı. Namazdan çıktıktan sonra, onu istemeyen, kerih gören bir kimse gibi, bedeninden şiddetle çıkardı ve: "Bu, muttakîlere yaraşmaz" buyurdu. Buhârî, *Salât,* 16. Konuyla ilgili bir diğer açıklama için bkz. Kirmânî, a.g.e., VI, 70.

[602] Kirmânî, a.g.e., IV, 137; krş., İbn Battâl, a.g.e., II, 157.

"Mescit içinde sırt üstü yatmak ve ayak uzatmak" babı hakkında Sofuoğlu bu iki âlimin görüşünün kesin olmadığı kanaatini şu açıklamasıyla göstermiştir: "Buhârî'nin bunu takiben sevk ettiği rivayet ile şârih Aynî'nin (ö.855/1451) zikrettiği diğer rivayetlerden Ebû Bekir, Ömer, Osman, İbn Ömer, İbn Mes'ûd ve Enes'in de mescidde bu vaziyette görüldükleri sabit oluyor. Rivayet edilen bu Peygamber fiili, bunun caiz olduğuna delalet edici ise de Câbir b. Abdillah'tan rivayet edilen bir hadiste nehiy buyrulmuştur. Bazıları bu nehyin mensûhiyetine kâil olmak istemişlerse de delile mukaarin olmayan nesh davası makbul olmayacağından, nehiy avret yerinin açılması korkusu olduğu zamana kasredip, diğer hallerde bu fiilin mutlak cevazına hükmetmişlerdir. Büsbütün caiz olmadığına kâil olanlar da vardır", demiştir.[603]

Bu konuda bizce sahabenin uygulamasını kendisine delil alan günümüz Müslümanlarının halen Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi'de sergiledikleri nahoş durumu onaylamak mümkün gözükmemektedir. Bunun aksine Câbir hadisinin daha makul bir görüş olduğunu düşünmekteyiz.

-Kirmânî, ölüm hastalığından önce Hz. Peygamber'in kendisinin oturarak kılması, cemaatin de ona tâbi olarak oturarak kılmasını, mensûh olarak nitelendirmiştir. Çünkü bundan sonra imamın oturarak kıldığı zamanlarda cemaatin ayakta kıldığına dair rivayetler geldi.[604]

Kirmânî bazen de neshin olmadığı görüşüne tabi olmuştur.

-Kirmânî korku namazı ile ilgili farklı görüşlere yer vermiştir.

Hattâbî (ö.388/998): "Hz. Peygamber korku namazını farklı zamanlarda farklı şekillerde kıldırdı", demiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241): "Korku namazı ile ilgili rivayetlerin tamamı sahihtir. İsteyen, korku namazı çeşitlerinden herhangi birisine göre kılabilir."

İbn Battâl (ö.449/1057): "Ebû Yûsuf ve Müzenî'den anlattı. Bu ikisi şöyle dedi: Korku namazı mensûhtur. Hz. Peygamber'den sonra kılınması caiz olmaz. Bunun delili Hendek savaşında sabah namazının vaktinden sonraya tehir edilmesidir. Allahu Teâlâ nesebini muhatap aldı ve bu namaz (Korku namazı) Hz. Peygamber'e has bir namaz kıldı."

---

[603] Sofuoğlu, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul-1987, II, 565.
[604] Kirmânî, a.g.e., V, 103, 159; VII, 47.

Kirmânî: "Nesh olunduğunu söyleyenler sünneti bilmeyenlerdir. Çünkü Hendek savaşı h. 5 senesinde oldu. Korku namazı ile ilgili ayet h. 7'de nazil oldu. Nasıl olur da sonra gelen öncekiyle nesh olunur? Sahabe neyin nesh olunduğunu daha iyi bilir. Onlar korku namazını kılmışlardır", demiştir.[605]

Konuyla ilgili olarak Ahmed Naim *Tecrîd-i Sarîh*'te şu izahı yapmıştır: "Şâfiîyye'den Müzenî, korku namazının mensûh olduğuna kâil oldu. Bazı fakihler de و اذا كنتم فيهم kaydından korku namazının, Hz. Peygamber zamanına has bir namaz olup sonrası için meşru olmadığı manasını çıkarmışlarsa da bu sözleri sahabe fiilleriyle mecruhtur", demiştir.[606]

Kirmânî neshin çeşitlerine *Kevâkib*'in değişik yerlerinde değinmiştir. Öncelikle Serahsî neshi ittifâkî olan ve ihtilaflı olan nesh şeklinde bir ayırıma tabi tutmuştur. Birinci kısımda ilk bölümü doğrudan konumuzla ilgili olmamakla birlikte bizim de kısaca değineceğimiz "Kitabın kitabla neshedilmesi" ile "Sünnetin sünnetle neshedilmesi" konuları yer almaktadır.

İkinci kısımda ise bir tarafı ile tetkik sahamıza giren "Sünnetin kitabı neshetmesi" ile "Sünnetin kitabla neshedilmesi" konuları yer almaktadır.[607]

a) Ayetin ayetle neshi konusu

-Kitabu't-tefsîr 37. bab 53. hadiste Bakara Suresi 234. ayetin Bakara Suresi 240. ayetle neshedildiği halde İbnü'z-Zübeyr Osman b. Affân'a: "Hal böyle iken hükmü neshedilen bir ayeti Mushaf'a niçin yazıyorsun? yahut: Bu mensûh ayeti Mushaf'ta niçin bırakıyorsun?" dedi. Hz. Osman da: "Ey kardeşimin oğlu! Ben Mushaf'tan hiçbir şeyi bulunduğu yerinden değiştirmem", dedi. Kirmânî de neshedilen ayetin Bakara Suresi 234. ayet olduğunu söylemiştir.[608]

-Kirmânî, "Zekatı verilen mal kenz değildir" babında zikredilen "Altını ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar; işte onlara pek elemli bir azabı haber ver…" ayetinin[609] "kenz ayeti" olarak bilindiğini ve hükmünün mensûh olduğunu bildirmiştir.

---

[605] Kirmânî, a.g.e., VI, 49, 50; krş., İbn Battâl, a.g.e., II, 617.
[606] Ahmed Naim, a.g.e., III, 125.
[607] Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, Haydarâbâd-1372, II, 67.
[608] Kirmânî, a.g.e., XVII, 37.
[609] Et-Tevbe, 9/34.

İbn Battâl (ö.449/1057): "…Sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı (verin)" ayetinden[610] de anlaşılacağı üzere zekât ayeti inmezden önce zarurî ihtiyaçlardan fazlasının tamamen sadaka olarak verilmesi kişi üzerine farz idi. Zekât ayeti inince bu nesh oldu."[611]

b) Sünnetin Kitab'la ya da sünnetin sünnetle neshi konusu

-Kirmânî *Sahîh-i Buhârî*'nin en uzun hadisi diye nitelendirdiği[612] "Cihadda ve harb ehli ile yapılacak barış antlaşmalarında ileri sürülecek şartlar ve bu şartların yazılmasının beyanı" babında zikredilen ve Hudeybiye antlaşmasını anlatan rivayetle ilgili olarak şöyle söylemiştir: "Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayınız, ayetinde[613] geçen "عصم" "sığınmak" "عصمة" in çoğuludur ki o kadınlar sizin nikâhınıza sığınmışlardır. Yani sizinle onların arasında bir ismet ve eşlik alâkası kalmamıştır, anlamına gelir. Ayet size hicret eden mü'min kadınları müşriklere geri vermeyiniz, diyor. Ayet ile hadisi nasıl cem' ederiz? dersen; ben de derim ki: Hadiste geçen لا ياتيك منا رجل (Sana bizden bir erkek gelirse) o gelen kimse senin dininden olsa bile, onu bize geri vereceksin" sözünde bir sorun yoktur.[614] Burada bir adamın geri iade edilmiş olması sünnetin Kitap'la neshi kâbilindendir."[615]

Konuyla ilgili olarak Begâvî (ö.516/1122) şu açıklamayı yapmıştır: "Hadisin metninde Hudeybiye antlaşmasında "Bizden sana kim gelirse onu geri göndereceksin" ifadesi bulunmakta idi. Daha sonra kadınların geri gönderilmesi hükmü şu ayetle neshedilmiştir: "Onları kâfirlere geri göndermeyin"[616] Begâvî, bu görüşte olan birinin, sünnetin Kitâb'la neshedilmesini caiz gördüğünü ifade etmektedir. İkinci bir görüşe göre ise, antlaşma, sığınan kadınların geri gönderilmesi hükmünü kapsamıyordu."[617]

---

[610] El-Bakara, 2/219.
[611] Kirmânî, a.g.e., VII, 177; krş., İbn Battâl, a.g.e., VII, 425.
[612] Kirmânî, a.g.e., XII, 54.
[613] El-Mümtehine, 60/10.
[614] Bu söz, Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'le müşrik tarafından imzalayan Sehl b. Amr'ın sözüdür. Burada bir sorun yaşanıyor: Sehl b. Amr'ın oğu Ebû Cendel Müslüman oluyor ve Hz. Peygamber'e sığınıyor. Sehl oğlunu istiyor. Ebû Cendel gitmek istemiyor. Fakat Hz. Peygamber antlaşmanın maddesine uymak için Ebû Cendel'i iade ediyor. Buhârî, *Şurût*, 15.
[615] Kirmânî, a.g.e., XII, 50.
[616] El-Mümtehine, 60/10.
[617] Begâvî, a.g.e., V, 650-651. Neshle ilgili bir diğer örnek, Kirmânî, a.g.e., XII, 196.

-Buhârî, "Allah'ın azabıyla azaplandırılmaz" babında Ebû Hureyre'den şöyle bir hadis nakletmiştir: "Rasulûllah bizleri bir seriyye içinde gazaya gönderdi de, Kureyş'ten adlarını söylediği iki kimse hakkında:

—Falan ve Falan kişileri bulursanız, onların ikisini de yakınız, buyurdu.

Sonra bizler yola çıkmak istediğimiz zaman Rasulûllah:

—Ben size Falan ve Falan kişileri yakınız diye emretmiştim. Hâlbuki ateşle ancak Allah azap eder. Bu sebeple sizler o iki kişiyi bulursanız, onları öldürünüz, buyurdu."

Kirmânî burada Hz. Peygamber'in fikrinden vazgeçmesini sünnetin sünnetle neshine bir örnek olduğunu söylemiştir.[618]

-Buhârî, "Kurbanlıkların etlerinden (hiçbir kayıtlama olmaksızın) yenilmesi ve azık edinilmesi" babında biriktirmenin nehyi ve cevazı yönünde farklı rivayetler getirdi.

Kirmânî konu hakkında: "Burada nehiy tahrîm için değildir ve üç günden sonra o etten yenilmemesinin vacip oluşunun nehyi için değildir. Bu hadislerden kasıt insanlara o etlerden infakta bulunmaktır. Ümmet, kurban etlerinin bekletilmesi ve üç gün sonrasında da yenilebileceği konusunda hadislerden hangisinin delil alınacağı noktasında ihtilaf etti.

Cumhur: "Üç günden sonra yenilmesi ve saklanması mübahtır. Buradaki nehy mensûhtur, bu sünnetin sünnetle neshi babındandır."

Bazıları: "Bu konuda nesh söz konusu değildir. Hükmün oluşmasına sebep olabilecek durumlar meydana geldiğinde haramlık yine söz konusu olacaktır."

Bir kısım âlimler: "Buradaki nehy tahrîmen değil kerâhetendir. Bu kerâhetlik durumu her zaman geçerlidir", diyerek konuyu çok yönlü bir şekilde izah etmiştir.[619]

"Size üç günden sonra kurban etlerini saklamayı yasaklamıştım; artık yiyin, tasadduk edin ve biriktirin.[620]

Bünyamin Erul: "Bu rivayetten anlaşıldığı gibi Rasulûllah bu konularda çeşitli gerekçelerle bazı kısıtlama ve yasaklamalar getirmiş ancak daha sonra o

---

[618] Kirmânî, a.g.e., XIII, 25.
[619] Kirmânî, a.g.e., XX, 135.
[620] Müslim, *Cenâiz*, 106; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdulbâkî, İstanbul-1981, II, 485.

gerekçelerin kalkması üzerine bu hususlarda sahabeye ruhsat vermiş ve uygulama bu şekilde devam edegelmiştir. Dolayısıyla bu konularda ancak, daha sonra verilen bu ruhsatlara itibar edilecektir", demiştir.[621]

Kirmânî bir kısım fıkhî içerikli hadislerle ilgili açıklamalar yaparken yine neshten söz etmiştir.

-Buhârî, "Rasulûllah'ın mut'a suretiyle olan muvakkat nikâhı en son nehyetmesi" babında mut'a nikâhının helâlliğine ve haramlığına işaret eden haberler zikretti. Kirmânî bu babta zikredilen üç rivayeti bir arada değerlendirmiş ve Nevevî'den (ö.676/1277) yaptığı bir alıntıyla konuyu izah etmiştir.

Kirmânî Nevevî'nin: "Tahrîm ve ibâha iki defa gerçekleşti. Hayber'den önce helâldi. Hayber gününde haram kılındı. Sonra Evtas gününde helâl kılındı. Evtas gününden üç gün sonra kıyamete kadar ebediyyen haram kılındı", dediğini nakletmiştir.

Kirmânî: "Bu durumda nesh üç defa gerçekleşmiş oldu", demiştir.[622]

Ma'zerî (ö.536/1141) mut'a nikâhının yasaklanma vakti ile ilgili rivayetler arasındaki ihtilaf hakkında şunları söylemiştir: "İslam'ın bidayetinde mut'a nikâhı caizdi. Müslim'de kaydedilen sahih hadislerle neshedildiği görülmektedir. Ulema, haramlığı hususunda icma etmiştir. İcmaya, sapık mezheplerden bir grup dışında hiçbir muhalefet varid olmamıştır. Onlar, bu hususta gelen bazı hadislere yapıştılar. Hâlbuki o hadisler mensuhtur. Onlarda kendileri için, mut'anın cevazına delalet yoktur."[623]

Tahâvî'ye (ö.321/933) göre mut'aya fetva vermiş olanların dayandıkları rivayetlerin hepsi doğrudur, ancak bunlar neshedilmiştir. Zira mut'a nikâhı bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Efendimizin iznini ifade eden rivayetler, yasaktan önceye aittir. Nehiyden sonra, o haram olmuştur ve bunun en iyi delili de Sebre b. Ma'bed'in rivayetidir. Birçok farklı tarikten gelen bu hadis hem cevazı hem tahrîmi sarih bir şekilde göstermektedir.[624]

---

[621] Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV. Yay., Ankara-2000, s. 315.
[622] Kirmânî, a.g.e., XIX, 88.
[623] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1418/1997, IX, 183.
[624] Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Zührî en-Neccâr, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1987, III, 24-25.

-Kitâbu'l-meğâzî 12. bab 60. hadiste önce Râfi' b. Hadîc'ten nakille Hz. Peygamber'in tarlaları kiraya vermeyi nehyettiği haberi geldi. Sonra rivayetin devamında Zührî Sâlim'e: "Sen tarlaları kiraya veriyor musun?" diye sordum. O da: "Evet veriyorum. Şüphesiz Râfi' kendi aleyhine sözü çoğaltmıştır", dedi, şeklinde kiraya vermenin cevazına işaret eden haberi nakledildi.

Kirmânî: "Râfi', hadisi Hz. Peygamber'den merfu' olarak nakletmiştir. Sâlim niçin Râfi'nin "Kendi aleyhine sözü çoğalttı, dersen ben de derim ki: Râfi', araziden çıkan mahsulün bir kısmı mukabilinde kiraya vermekle, para ile kiraya vermek arasını ayırmadı. Bunlardan yalnız birincisi nehyedilmiştir, mutlak olarak nehyedilmiştir", der. "Ya da bu ikisi arasında nâsih-mensûh ilişkisi söz konusudur", diye de ilave eder.[625]

-"Zina eden evlinin taşlanması" babında Hz. Peygamber'in recm cezasını uyguladığını haber veren üç hadis geldi. Bunlar hakkında Kirmânî hadiste zikri geçen Nûr Suresi'nin recm cezasının uygulanmasından önce mi sonra mı olduğu, yani Nûr Suresi 2. ayette geçen "Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun" ifadesinin recmi neshedip etmediği konusu olduğunu bildirmiştir.[626]

İbn Hacer (ö.852/1448) bu konuda farklı düşünüyor: "Bu ayetin recmi neshedip etmediğini sormuş oluyor. Bu sualin faydası şudur: Eğer recm bu ayetten önce vaki olmuşsa, recmin nass ile neshini ileri sürmek ve zinanın cezası bu "sopa vurmaktır" demek mümkün olur. Eğer recm cezasının tatbiki bu ayetin inmesinden sonra vaki oldu ise, bu takdirde evli zâniler hakkında sopa cezasının mensûhluğunu istidlâl etmek mümkün görülebilir. Muhakkak olan şu ki burada nesh yoktur, ancak bu ayetin hükmünün sünnetle evli olmayan zânilere tahsisi vardır."[627]

-Kitâbu't-tıb 53. babta Kirmânî "Sırt üstü yatmak" babında "عمه" kelimesini açıklarken Usûlcülerin, vacip neshedildiğinde mendup hükmünü aldığını bildirdiklerini söylemiştir.[628]

Kısacası Kirmânî *Kevâkib*'de neshi, hadislerin anlaşılmasında ve ihtilafların giderilmesinde bir delil olarak kabul etmektedir. Kirmânî zaman zaman nesh

---

[625] Kirmânî, a.g.e., XV, 190, 191.
[626] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 202. Nesh konusuna dair diğer örnekler için bkz: I, 166; II, 191; III, 12, 20; V, 95, 103, 159; VII, 47, 55, 214; VIII, 29, 30, 121; IX, 77, 100, 191; X, 36, 122; XI, 29, 71; XII, 7, 62; XVII, 40, 47, 74, 148; XXII, 6, 115, 207, 208; XXV, 18, 65, 244.
[627] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 8-9.
[628] Kirmânî, a.g.e., XXII, 115.

konusunda kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine katıldığı gibi farklı görüşe sahip olduğu durumlarda da kendi fikrini ortaya koymaktadır. Şerhte sadece sünnetin sünnetle neshine değil bir ayetin başka bir ayeti neshi ve sünnetin Kitâb'la neshi konularına da yer verdiğine dair örneklere de rastlamak mümkün olmaktadır.

2. Hadisler Arasındaki İhtilafları "Cem, Telfîk veya Tevfîk" Yoluyla Gidermesi

a) Hadislerdeki ihtilafı "cem" yoluyla gidermesi

Cem, ilk bakışta aralarında çelişki varmış gibi gözüken hadislerin arasını, birini veya ikisini te'vil etmek suretiyle vb. şekillerde te'lif etmek, uzlaştırmaktır.[629]

Çelişkili gibi görünen hadis ve sünnetleri anlaşılır kılmak ve aradaki çelişkileri gidermek için, âlimler ya nesh teorisine başvurmuşlar ya da uzlaştırma cem ve te'lif yoluna gitmişlerdir. Birincisi, hadis ilimlerinden nâsih-mensûh ilmini, ikincisi de Muhtelifu'l-hadis ilmini meydana getirmiştir.[630]

Kirmânî bazen ayetle ayeti cem etmiştir.

1. Kirmânî, "Dinden Nûh'a tavsiye ettiğini sizin için de bir şeriat yaptı"[631] ve "Sizden her biriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik"[632] ayetlerinin nasıl cem edileceğini sorar. Cevaben: "Yani bütün ümmetler dinin asıllarında birleşmişler, fer'ilerinde teaddüd etmişlerdir", demiştir.[633]

Kirmânî bazen ayetle hadisi cem etmiştir.

1. Kirmânî, "İşte bu, sizin yapageldiğiniz iyi amelleriniz sayesinde mirasçı kılındığınız cennettir"[634] ayeti ile "Sizden hiçbiriniz cennete ameliniz sebebiyle girmeyeceksiniz" hadisinin[635] nasıl cem edileceğini sorgulamıştır.

Kirmânî: "Ayette geçen بما كنتم ifadesindeki "ب" harfi, sebebiyye için değil mülâbese (ilişki) içindir. Yani bunun anlamı, siz, cennete, o amellerinizle ilişkili olarak yani amellerinizin sevabı ve onlara mukabil, varis kılındınız. Bu şuna benzer: Koyunu dirhem karşılığında verdim demek gibidir. Ya da cennet buradaki cennet

---

[629] Aydınlı, a.g.e., 43; Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara-1992, s. 44.
[630] Görmez, a.g.e., s. 118.
[631] Eş-Şûrâ, 42/13.
[632] El-Mâide, 5/48.
[633] Kirmânî, a.g.e., I, 75.
[634] Ez-Zuhruf, 43/72.
[635] Alauddîn Ali b. Husâmuddîn el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl,* Müessesetü'r-Risâle, Medine-1401/1981, III, 37.

gerçek cennettir ki ameller sebebiyle o yüksek dereceye ulaşmadır. Fakat cennete girmenin önceliği amel değil Allah'ın rahmetidir. Ameller ancak kişinin cennetteki derecesine etkili olabilir", demiştir.[636]

Kirmânî bazen da hadisle hadisi cem etmiştir.

1. Kirmânî, "İkindi namazından sonra kılınagelen fâiteler ve benzeri namazlar (cenaze ve râtıbeleri gibi)" babında Hz. Peygamber'in ikindi namazından sonra 2 rekât namaz kıldığına dair rivayetleri getirdi ve bu hadislerle daha önce geçen Hz. Peygamber'in "İkindiden sonra nafile namaz kılmayı nehyettiğine" dair hadisin cem'i nasıl? sorusuna cevap vermiştir.

Kirmânî: "Nehiy hadisleri, sebepsiz olan nafileler hakkındadır. Bu son hadislerdeki namazın sebebi ise, bab başlığında da geçtiği gibi, öğle namazının kaçan faitesinin kaza edilmesidir", demiştir.[637]

2. İbn Abbas hadisi[638] Hz. Peygamber'in vitir namazını 13 rekât kıldığını Hz. Âişe hadisi[639] ise 11 rekât kıldığını haber veriyor.

Kirmânî bu ikisini cem nasıl olur? sorusuna şu cevabı vermiştir: "Bazı hocalarımız şöyle dedi: Vitir namazının en fazlası 13 rekâttır."

Cumhur: "Ekserisi 11 rekâttır. İbn Abbas hadisindeki 13 rekâtın 2 rekâtını yatsı namazının son sünnetine te'vil ettiler. Muhtemelen Hz. Peygamber vitir namazını genellikle 11 rekât kıldı, nadiren de 13, 15 veya 17 rekât kıldı. Bu durum vaktin darlığına-genişliğine, kıraatin uzunluğuna, uyku ya da bir başka özür durumuna göre değişiklik arzedebilmiştir", demiştir.[640]

3. Kirmânî, "Esirin tutularak öldürülmesi ve bağlayıp öldürme" babında geçen rivayette Mekke'nin fethi günü Hz. Peygamber sahabeye Abdullah b. Hatal'ın öldürülmesi emrini verdi. Çünkü o, Allah ve Rasul'ünden sapmış, İslam'a girdikten sonra dinden dönmüş, kendilerine hizmet eden bir müslümanı öldürmüş, Rasulûllah'ı devamlı hicveder olmuştu. Onun iki tane şarkıcı kadını vardı, bunlar, Müslümanları hicveden şiirleri okuyup teğanni ediyorlardı.

---

[636] Kirmânî, a.g.e., I, 125.
[637] Kirmânî, a.g.e., IV, 227.
[638] Buhârî, *Vitr*, 1.
[639] Buhârî, *Vitr*, 2.
[640] Kirmânî, a.g.e., VI, 92.

Bu noktada Kirmânî şu soruyu sorar: "Kesin bir bilgiye sahibiz ki Hz. Peygamber Kâbe'ye sığınanların güvende olduğunu ilan etmişti. Abdullah b. Hatal da Kâbe'nin örtüsüne sarılmış duruyordu. Bu iki hadisi cem nasıl mümkün olur?" Bu soruya Kirmânî yine kendisi cevap verir.

Kirmânî: "İşte bu Abdullah b. Hatal'ın büyük suçlarından dolayı umumî aftan istisna edilmiştir. Ya da Abdullah b. Hatal Hz. Peygamber'in şartlarına uymadı. Müslümanlarla savaştı ve sonucunda öldürüldü", demiştir.[641]

4. Kirmânî, "Ahirette Peygamber'e ait olacak havz" ve Yüce Allah'ın "Biz sana muhakkak Kevser'i verdik"[642] kavli hakkındaki babta Hz. Peygamber cennetteki havzının mesafesinden bahsederken farklı miktarlar zikretmiştir. Kirmânî: "Bu mesafeleri bir araya getirerek hadisleri nasıl cem ederiz? dersen: Rasulûllah ayrı ayrı vakıalar hususunda, başka başka şehirlerle olan mesafelerden bahsettiği için bu farklılıklar dile getirilmiştir, derim", demiştir.[643]

b) Hadisler arasındaki ihtilafı "telfîk" yoluyla gidermesi

Sözlükte, telfîk, uydurma, türetme, birleştirme, bir araya getirme manasına geliyor.

İlmu Telfîki'l-hadis adı da verilen Muhtelifu'l-hadis ilmi, sadece zâhiren çelişkili görünen iki hadisi uzlaştırmayı konu edinen bir ilimdir. Taşköprüzâde'nin İlmü Def'i Matâini'l-Hadis diye isimlendirdiği Müşkilü'l-hadis ise, sadece hadis ile hadis arasındaki çelişkileri değil, bizatihi hadisin metninden kaynaklanan çelişkileri ele alır. Kur'ân'a, İslam'ın genel esaslarına, akla, tecrübeye ve dil kaidelerine ters gibi görünen hadislerin yorumu ile ilgilenir. İ. Lütfi Çakan'ın da belirttiği gibi "işkâl" kavramı "ihtilaf" kavramından daha geneldir. Her ihtilaf bir işkâldir, ama her işkâl, mutlaka ve sadece ihtilaftan ileri gelmemektedir.[644]

Gerek Muhtelifu'l-Hadis, gerekse Müşkilü'l-Hadis, sünnetin iç bütünlüğünü, güvenliğini ve fonksiyonunu ilgilendiren ciddi bir mesele olduğu halde

---

[641] Kirmânî, a.g.e., XIII, 43.
[642] El-Kevser, 108/1.
[643] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 66. Konuyla ilgili diğer örneklere bakınız: Kirmânî, a.g.e., IV, 96, 198; XII, 50; XX, 83.
[644] Görmez, a.g.e., s. 119; krş. Çakan, a.g.e., s. 69.

ve hadisçilerin hemen hepsi tarafından ısrarla belirtilen ehemmiyetine rağmen, Hadis ilimleri içinde ilim dalı hüviyeti ile ele alınmamıştır.[645]

Bu ilmin çok erken dönemlerde ortaya çıkmış olması, ayrıca yine erken dönemde Muhtelifu'l-Hadis sahasından Müşkilü'l-Hadis sahasına geçmesi, başka bir ifadeyle sadece çelişki arzeden iki hadisin arasını uzlaştırmaya çalışan telfîki bir ilim olmaktan çıkıp, Kur'ân'a ve dinin genel esaslarına ters düşüyor görünen hadisleri ele alan bir ilme dönüşmesi, hadisleri anlamaya yönelik müstesna bir çabadır.[646]

Kirmânî iki hadis arasında telfîkin nasıl olduğunu sorgulamıştır.

1. Kirmânî Kitâbu'l-vudû' 57. babta (Abdestsiz iken abdest alma babı) geçen iki hadis için şu ifadeyi kullanmıştır: "Bu iki hadis arasında tevfîk nasıl? Ve bu iki hadisin hükmü açısından telfîki nasıl? yani, hadislerden ilkinde Hz. Peygamber her zaman için ayrı abdest alıyor, ikinci hadiste her biri için ayrı abdest almıyor, dersen ben de derim ki: Birinci hadisi Hz. Peygamber'in çoğunlukla yaptığı âdetine işaret ediyor. Hz. Peygamber'in bazı vakitlerde abdest almayı terk etmesi ise ümmetine, her vakit için yeni bir abdest almanın gerekmediğini göstermek istemesidir."[647]

2. Kirmânî, "İsra gecesinde namazların nasıl farz kılındığı" babında Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle karşılaşmalarından bahsederken hadiste geçen "ثم" lafzıyla bu peygamberler arasında bir tertipten bahsedilebileceği sonucu çıkarken, diğer taraftan "لم يثبت" (tespit etmedi) ifadesiyle Enes'in Ebû Zerr'in, "Onlardan her birilerinin menzillerinin nasıl olduğunu tespit etmedi" lafzı söz konusu.

Kirmânî: "Bu ikisini telfîk nasıldır? dersen ben de derim ki: Ya bu hadisi Ebû Zerr'den rivayet etmedi, ya da aralarındaki menzillerinin kapalılığının kalması için belirlemek gerekmezdi, denilebilir. Çünkü Hz. Âdem ile Hz. İbrahim arasında üç peygamber daha var. 4. semada ya da 5. semada bazı rivayetlere göre de 7. semada da Hz. İbrahim var. 4., 5. ve 7. semalar arasında tevfîk nasıl? dersen: Belki önce 6.

---

[645] Görmez, a.g.e., s. 120; krş. Çakan, a.g.e., s. 30.
[646] Görmez, a.g.e., s. 121.
[647] Kirmânî, a.g.e., III, 63-64.

semada idi. Sonra 7. semaya yükseldi. Zaten eğer İsrâ olayı iki defa gerçekleşmişse sorun kalmaz", demiştir.[648]

Bu iki örnekte Kirmânî teflîk ve tevfîk kavramlarını peş peşe zikretmek suretiyle bu ikisini farklı durumlar için kullandığını göstermiş oldu.

3. Kirmânî "İdrarından sakınmamak büyük günahlardandır" babında geçen hadisteki "Hem de azap olunmaları büyük bir şey için değildir" sözünün devamında: "Hz. Peygamber "بلى" ifadesiyle aslında bu iki fiilin büyük bir günah olduğunu bildirmek istemişti", dedikten sonra: "Bu ikisi arasında telfîk nasıldır? dersen" sorusuna İbn Battâl'dan (ö. 449/1057) alıntı yaparak cevap vermiştir.

İbn Battâl: "Hem de azap olunmaları büyük bir şey için değildir" sözü "size göre" manasınadır. Aslında bu ikisi büyük günahtır, anlamınadır. Yani "Allah katında". Bunun misali Nûr Suresi 15. ayette: "O zaman siz o iftirayı dillerinizle yetiştiriyordunuz, hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz ve bunu kolay sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah indinde büyüktür" ifadesinde anlamını bulmaktadır", demiştir.[649] Burada Buhârî'nin de bu şerhe katıldığını bab başlığında insanın bevlinden sakınmamasını büyük günahlardan saymasından anlayabiliyoruz.

Kirmânî bu alıntıyı İbn Battâl'dan yapmıştır. İbn Battâl ise kitabında bu sözü Mühelleb'den (ö. 435/1044) nakletmiştir.[650]

4. Kirmânî, "Öğle namazını ilk vaktinde kılmaya davranmanın fazileti" babında bu babta geçen hadisle "Sıcağın şiddetli vaktinde öğle namazını serinliğe bırakmak" babındaki[651] hadisle arasındaki telfîki şu şekilde açıklamıştır: "Asıl olan acele etmektir. Serinliğe bırakma zorluk anında tanınmış bir ruhsattır."[652]

5. Kirmânî, "Secde ayetini okuyup da secde etmeyen kimse" babında Hz. Peygamber'in Zeyd'in Necm suresini okumasını dinlemesinin ardından secde etmemesini bildiren rivayet hakkında ve iki bab öncesinde geçen "Ve'n-Necm suresi'ndeki secde" babında zikredilen Abdullah hadisinde "Necm suresini dinleyen herkesin tilavet secdesini yaptığını" bildiren rivayetle aralarında telfîkin nasıl olduğu sorusuna Hattâbî, İbn Battâl ve Tahâvî'den yaptığı alıntılarla cevap vermiştir.

---

[648] Kirmânî, a.g.e., IV, 5-6.
[649] Kirmânî, a.g.e., III, 65.
[650] İbn Battâl, a.g.e., I, 329.
[651] Kirmânî, a.g.e., IV, 186.
[652] Kirmânî, a.g.e., V, 41.

Hattâbî (ö.388/998): "Burada mübahlık söz konusudur, yoksa vaciplik değil. Bir görüşe göre dinleyen muhayyerdir, okuyan ise muhayyer değildir. Burada Hz. Peygamber dinleyen konumundadır", demiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Bu hadis "secde sünnettir" diyenler için hüccettir. Çünkü vacip olsaydı tilavet secdesini yapmayı terk etmezlerdi", demiştir.

Tahâvî (ö.321/933): "Belki secde edilmesine engel olan bir vakitte okumuştu. Ya da abdestsizdiler", demiştir.[653] Kirmânî burada âlimlerin görüşlerini vermiş; fakat kendi kanaatini belirtmemiştir.

İbn Hacer (ö.852/1448) bu konu hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Buhârî bu başlıkla, alt taraftaki hadisleri, Kur'ân'ın el-Mufassal bölümünde sucûd yoktur yahut hususiyle en-Necm suresi'nde secde yoktur yahut hüccet yapanlara karşı reddi işaret ediyor. Çünkü bu durumda o surede sücûdun terk edilmesi, mutlak olarak terk edildiğine delalet etmez. Zira bu terkteki sebep, o anda ya abdestsizlik bulunması yahut vaktin kerâhet vakti olması ihtimalleri olabilir. Bu sonuncu ihtimal, ihtimallerin en râcih olanıdır. Şâfiî de buna cezm etmiştir. Çünkü şayet vacip olmuş olsaydı, bundan sonra elbette ona secde etmesini emrederdi."[654] İbn Hacer ise bu görüşüyle Tahâvî'nin görüşüne katıldığını göstermiş oldu.

6. Kirmânî, "Sadaka ancak bir zenginlik üzerinden verilir" babında Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekr'in tüm malını sadaka yapmasından men etmeyip Ka'b'ı bu hareketinden men etmesi durumlarını nasıl telfîk etmek gerektiği" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Ebû Bekir'in sabrı şiddetli, tevekkülü kuvvetli, müstesna bir şahsiyet olmasından dolayıdır, Hz. Ebû Bekir'in bu büyük seviyesi hiçbir kimse için misal edinme örneği olamazdı."[655]

7. "Dinarın dinar ile müddete bağlanmış olarak satılışı" babında zikrettiği hadisi Ebû Saîd nakletti. Aynı rivayet içinde İbn Abbas, Üsâme b. Zeyd'in rivayet ettiği "Ribâ, ancak veresiyede geçerlidir" hadisi de yer aldı.[656]

Kirmânî bu iki rivayet arasında telfîk nasıl? sorusuna âlimlerin iki farklı görüş belirttiklerini söyleyerek açıklık getirmiştir: "İlk görüşe göre çeşitli cinslerin sarf ve tebdilindeki ziyade, ribâ mahiyetinde değildir. Burada Üsâme hadisi mücmel,

---

[653] Kirmânî, a.g.e., VI, 153-154.
[654] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 378.
[655] Kirmânî, a.g.e., VII, 196.
[656] Buhârî, *Buyu'*, 79.

Ebû Saîd hadisi mübîndir; mübînle amel etmek gerekir. Mücmel onun altındadır. İkinci görüşe göre ise Üsâme hadisi mensûhtur."[657]

Kirmânî nadiren de olsa ayetle hadis arasında telfîkin nasıl olduğunu sorgulamıştır.

1. Buhârî "Kadınları dövmenin mekruh olacak derecesi" ve Yüce Allah'ın "Kadınları "غير مبرح" (şiddetli eza vermeyen bir dövüşle) dövün"[658] kavli babında zikrettiği hadiste Hz. Peygamber "Herhangi biriniz, karısını, köle döver gibi dövmesin" buyurdu.

Bu durumu Kirmânî şöyle yorumlamıştır: "Buhârî kadınları dövmenin mekruh olacak derecesinin şiddetli eza verici, yaralayıcı dövme olduğunu bildirmek istemiştir. Başlıktaki ayeti ancak Kitâb ile Sünnet arasını uyuşturmak için zikretmiştir", demiştir.[659]

Buhârî'deki bab başlığı ve hadisleri anlama ve anlamlandırma çabalarının en güzel örneklerinin yer aldığı bu bölümde Kirmânî, hadisler arasındaki telfîkin nasıl olduğunu sorgulamaya çabalamıştır. Bunu İbn Battâl'ın izinden giderek ve hatta bir adım ileriye götürerek şerhi sadece "açıklama yapmak" olarak anlamadan aynı zamanda onun bir yorumlama gayreti içinde olduğuna şahit oluyoruz.

c) Hadisler arasındaki ihtilafı "Tevfîk" yoluyla gidermesi

Bolelli, mürââtü'n-nazîr'i, nesir veya nazımda, aralarında mana bakımından tezadın dışında, bir münasebet bulunan kelimeleri bir araya getirme sanatı olarak tarif ederken, bu edebî sanata, tenâsüb, tevâfük, i'tilâf, tevfîk ve telfîk isimlerinin de verildiğini nakletmiştir.[660]

Kirmânî genellikle iki hadis arasında tevfîkin nasıl olduğunu sorgulamıştır.

1. Kirmânî, "İlim nasıl kabz olunacak?" babında zikredilen "Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak suretiyle kabz edecektir" hadisiyle yine Kitâbu'l-ilm 14. babta geçen "Allah her kimin hayrını isterse ona din hususunda büyük bir anlayış

[657] Kirmânî, a.g.e., X, 47.
[658] En-Nisâ, 4/34.
[659] Kirmânî, a.g.e., XIX, 152. Telfîkle ilgili diğer örnekler için bkz: Kirmânî, a.g.e., XVIII, 175; XIX, 152; XXII, 19.
[660] Bolelli, a.g.e., s. 366. Ayrıca bkz. Es-Sekkâkî, a.g.e., s. 424.

verir" hadisi[661] arasında tevfîk nasıl? sorusuna İbn Battâl'dan yaptığı alıntı ile cevap vermiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Bunun manası şudur: Allah, ilmi kendilerine ihsan ettikten sonra kullarından çekip çıkarmaz. Onlara kendisini bilmeye ve şeriatını yaymaya götürücü olan ilim hususunda hibe ettiği şeyleri geri almaz. Lâkin Allah'ın ilmi çekip alması, âlimlerin öğretim yapmayarak kendi ilimlerini zayi' etmeleri suretiyle olur, nihayet geçen âlimlere halef olacak hiçbir âlim bulunmaz. İşte Peygamber böylece bütün hayırların kabz olunacağını haber vermiştir", demiştir.[662]

2. Kitâbu'l-hudûd 14. babta bir hırsızın elinin kesilebilmesi için iki ölçütten bahsedildi. İlki dörtte bir dinar, diğeri üç dirhem.

Kirmânî bu ikisi nasıl tevfîk olur? demiş ve cevap vermiştir: "Dinar o dönemde 12 dirheme eş değerde idi. Bu da zekâtın nisabıyla uyumludur. Nisab 20 miskal ve buna eş değerde olan 200 dirhemdi. Dörtte bir dinar bu durumda 2,5 dirhem eder. Küsurata itibar etmezse, takribi olarak üç dirheme tekabül eder", demiştir.[663]

Kirmânî ayetle hadis arasındaki tevfîkin nasıl olduğunu da araştırmıştır.

1. Kirmânî, "Üzerinde haksız alınmış bir şey bulunan kimse, bu şeyi hak sahibine helâl ettirmeye kalksa, (helâl ettirmenin sahih olması için) yaptığı zulmü beyan eder mi, etmez mi?" babında[664] zikredilen hadis şu şekilde geçti: Ebû Hureyre şöyle demiştir: Rasulûllah şöyle buyurmuştur: "Üzerinde (bir din) kardeşinin nefsine yahut malına tecavüzden doğmuş bir hak bulunan kimse, dinar ve dirhem bulunmayacak kıyamet gününden evvel, bugün dünyada mazlumdan o hakkı bağışlamasını istesin. (Helâlleşmediği takdirde) zalimin sahih ameli bulunursa, ondan zalimin zulmü miktarı alınır (da mazluma verilir.) Eğer zalimin haseneleri bulunmazsa, mazlumun seyyielerinden alınıp zalimin üzerine yükletilir."[665]

Kirmânî bu hadisle "Hiç kimse bir başkasının günah yükünü çekmez"[666] ayeti arasında tevfîk nasıl? diye sorar ve kendisi cevap verir: "İkisi arasında bir teâruz söz konusu değildir. Çünkü zalim kendi fiili ve zulmü sebebiyle böyle bir

[661] Kirmânî, a.g.e., II, 35.
[662] Kirmânî, a.g.e., II, 98; krş., İbn Battâl, a.g.e., I, 168.
[663] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 191.
[664] Buhârî, *Mezâlim,* 10.
[665] Buhârî, *Mezâlim*, 10.
[666] El-En'âm, 6/164.

cezaya maruz kaldı. Başkası sebebiyle böyle cezaya çarptırılmadı. Çünkü üzerindeki borçları ödemek için yöneldiğinde zalimin iyiliklerinden alındı, mazluma verildi. İyilikleri kalmayınca Allah'ın kullarına olan adalet sıfatının gereği olarak gereken miktarınca mazlumun seyyielerinden alındı ve zalime yüklendi", demiştir.[667]

3. Kirmânî'nin Hadisler Arasında "Teâruz" Olup Olmadığını Sorgulaması

Kirmânî hadisler arasında gördüğü teâruz ve farklılıkları tespit ederek çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Teâruz, hadislerin ihtiva ettikleri mana ve hükümlerin birbirine veya diğer delillere zıt olması demektir.[668]

1. Kitâbu'l-hac 47. babta geçen üçüncü hadiste iki farklı rivayet geldi. İkinci rivayet birincisinin mutâbi'si şeklinde geldi. Kirmânî ravisinin çokluğu sebebiyle birinci rivayetin tercihe şayan olduğunu söyler ve şu soruyu sorar: "Birinci ve ikinci rivayetler arasındaki teâruz neydi ki birinden birini tercih etmek gerekli oldu?" Kirmânî soruya yine kendisi cevap verir.

Kirmânî: "İlk rivayetten anlaşıldığına göre Kâbe kıyametin kopmasından sonra da haccedilebilecek. İkincisinde ise kıyametin kopmasıyla birlikte haccetme de sona erecek", demiştir. Kirmânî "İlk rivayet daha çoktur", sözüyle Kâbe'yi ziyaretin kıyamet gününe kadar süreceği anlamını benimsediğini ifade etmiş oldu.[669]

2. Kâbe'nin kapısının kapatılması ve içeriye giren kimsenin beytin nahiyelerinden hangisinde isterse namaz kılabileceği" babında beytin içinde her yöne doğru namaz kılınabileceği ifade edildi. Bu bab altında zikredilen hadiste ise Hz. Peygamber'in Rüknü Yemânî tarafındaki ilk iki direk arasında namaz kıldığı haber verildi.

Kirmânî bu ikisi arasında bir teâruzdan bahsedilebilir mi? diye sorar ve *Şârihu't-Terâcüm*'den naklen şunu haber verir: "Bilâl'in, Hz. Peygamber'in direk arasında namaz kıldığını haber vermesinden maksadı, sadece yerini tayin etmek değildi; fakat Kâbe'nin içinde her ne yöne yönelmişse hepsinin aynı olduğunu beyan

[667] Kirmânî, a.g.e., XI, 22.
[668] Aydınlı, a.g.e., 151, 152.
[669] Kirmânî, a.g.e., VIII, 114.

etmekti. Kâbe'nin dışında olan kişinin Kâbe'nin herhangi bir yönüne yönelebildiği gibi."[670]

3. "Tavafın abdestli yapılacağı" babında önce, tavaftan sonra ihramdan çıkmadıklarıyla ilgili, sonra ihramdan çıktıklarını bildiren haber geldi.[671]

Bununla ilgili olarak Kirmânî: "Eğer son kısım bundan önceki "Esma ile Âişe Beyt'i tavaf ettiler, sonra ihramdan çıkmadılar" fıkrasına aykırıdır; binaenaleyh bunun zikrinde ne fayda vardır? dersen ben de derim ki: İlki hac hakkında idi; ikincisi ise umre hakkındadır. Onun maksadı şudur: Onlar umre niyetiyle ihrama girdiklerinde tavaftan sonra ihramdan çıkıyorlar. Çünkü onlar tavaftan sonra ihramdan çıkmadıkları zaman umreciler olmadıklarını ve haclarını fesh edemeyeceklerini biliyorlardı. Bunun da sebebi şudur: Çünkü hacda yapılan ilk tavaf, geliş içindir; umredeki tavaf ise umrenin rüknüdür", demiştir.[672]

4. Âişe hadisinde "Hac seferine çıktığımızda biz yalnız hac edileceğini zannediyorduk" sözü geçti. Yine Hz. Âişe'den gelen sonraki rivayette "Kimimiz umre niyetiyle ihrama girip telbiye etmişti…" sözü yer aldı.[673]

Kirmânî: "Bu ikisi arasında zıtlık görülmemelidir. Hz. Âişe'nin oradaki bu zannı, Medine'den çıkarken ve Peygamber tarafından haccın üç çeşidi tebliğ edilmezden evvel vaki olan bir kanaat idi. Hz. Âişe'nin bu hadisinde ise ihram sırasında Peygamber tarafından bildirilerek bu üç çeşit (ifrad, temetü', kıran) niyetle ihrama girildiği haber verilmiştir. Bu gibi tercihlere dikkat edilmezse, Hz. Âişe'nin rivayetleri arasında zıtlık var gibi görülür", demiştir.[674]

5. Buhârî Hz. Peygamber'i, yılanları önce öldürmeyi, sonra da öldürmemeyi haber veren hadisleri Kitâbu bed'i'l-halk 15. bab 116. hadiste getirdi. Kirmânî şöyle demiştir: "Eğer bu hadis yakında (105. hadis) bunların iki ayrı sınıf olduklarına işaret ederek "vav" harfi ile "iki çizgiliyi ve kuyruksuz engerek yılanını öldürünüz" diye geçti; bu hadis ise "vavsız" olup bunun bir tek sınıf olduğuna delalet etti, dersen ben de derim ki: Vav, iki zât arasını değil, iki vasıf arasını cem içindir. Buna göre onun manası: "Ebterlik vasfı ile iki çizgili olma vasfı arasını toplayıcı olan

[670] Kirmânî, a.g.e., VIII, 117.
[671] Buhârî, *Hac,* 78.
[672] Kirmânî, a.g.e., VIII, 144.
[673] Buhârî, *Hac*, 34.
[674] Kirmânî, a.g.e., VIII, 91.

yılanı öldürün" demektir. "Ben kerim adama ve mübarek hanesine uğradım" sözlerinde olduğu gibi. Keza iki sıfattan biriyle sıfatlananın öldürülme emri ile bunların her ikisiyle beraberce sıfatlananın öldürülme emri arasında zıtlık yoktur. Çünkü bu iki sıfat onda bazen birleşir, bazen ayrılırlar."[675]

Buradan müteârız iki hadisin bildirdiği fiillerden birini bir zaman, ötekini de bir başka zaman yapmayı gerektiren gizli bir sebep olabilir. Bu, bir zaman birini yapmanın vacip, bir başka zaman ihtiyarî olduğunu gösterebilir sonucunu çıkarmak mümkündür.

4. Kirmânî'nin Hadisler Arasında "Fark" Olup Olmadığını Sorgulaması

Kirmânî ayet ile hadis arasındaki farkı araştırır.

1. Kirmânî "Harp içinde iken birbiriyle çekişmenin ve görüş ayrılığı yapmanın çirkinliği ve kumandanına karşı isyan edenlerin ukûbeti" babında zikrettiği son hadisin son cümlesinde Hz. Peygamber Ebû Süfyân'a Müslümanların "Allah bizim mevlamızdır, hâlbuki sizin mevlanız yoktur" sözünü söylemelerini istedi. Bununla ilgili olarak hadiste geçen لا مولى لكم ile ayette geçen ثم ردوا الى الله مولاهم الحق ifadesi[676] arasındaki farkı sorgular ve şu cevabı verir: "Ayetteki ibare "المالك" manasına, hadisteki ibare "الناصر" yani "yardımcı" manasına kullanılmıştır", demiştir.[677]

Kirmânî iki hadis arasındaki farkı araştırır.

1. Kirmânî Buhârî'nin "Evlenen kimseye yapılacak dua" babında iki hadis naklettiğini, bunlardan ilkinde بارك الله لك ikincisinde بارك الله عليك ibarelerinin geçtiğini, bu ikisi arasındaki farkın ne olduğunu sorgulamıştır.

Kirmânî: "İlkiyle Allah'ın ona bereketi has kılmasını istedi, ikincisiyle karısına sahip olmasını istedi", demiştir.[678]

3.2.4. Hadislerin Diğer Delillerle İhtilafını Tespiti ve Çözümü

Kirmânî, hadisleri şerh ederken, onların Kur'ân, akıl, tecrübe, tarihi bilgiler gibi delillerle ilgili ihtilafını tespit etmeye ve çözüme kavuşturmaya önem vermiştir.

---

[675] Kirmânî, a.g.e., XIII, 217.
[676] El-En'âm, 6/62.
[677] Kirmânî, a.g.e., XIII, 39.
[678] Kirmânî, a.g.e., XXII, 173.

Şüphesiz ki, o, bu açıklamalarıyla hem hadislerin mevzu' olmayıp sahih olduklarını isbat etmiş ve hem de hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğini göstermiştir.

Şârihimiz, bu ihtilafları genellikle hadiste işkâl bulunduğunu ifade ederek tespit etmiştir. Ayrıca, hata, ivhâm, galat kelimeleriyle de durumu izah etmiştir. O, bunu هذا اشكال, فيه اشكال vb. lafızlarla belirtmiş ve ihtilafları izale ettikten sonra فلا اشكال, فاندفع الاشكال vb. lafızlar kullanmıştır.

İşkâl, if'âl kalıbından mastar olup lugatte; bir şeyin karışık, başka bir şeye benzer olması[679], anlaşılması zor durum[680] manasına gelir. Müşkil kelimesi ise bu kalıptan ism-i fâil olup karışık şey[681] demektir. Bir hadis ıstılahı olarak müşkil, anlaşılması ve izahı güç durum, kapalı ifade, böyle bir durum ve ifade taşıyan hadistir.[682] İşkâl ise hadiste izahı gereken, anlaşılması güç, izah ve dikkat isteyen hususdur.[683] Buna göre Müşkilü'l-hadis, anlaşılması güçlük arz eden hadis demektir.[684] Taşköprüzâde'nin İlmü Def'i Matâini'l-Hadis diye isimlendirdiği Müşkilü'l-hadis ise, sadece hadis ile hadis arasındaki çelişkileri değil, bizatihi hadisin metninden kaynaklanan çelişkileri ele alır. Kur'ân'a, İslam'ın genel esaslarına, akla, tecrübeye ve dil kaidelerine ters gibi görünen hadislerin yorumu ile ilgilenir.[685] Şimdi Kirmânî'nin *Kevâkib*'de bu konuyu nasıl ele aldığını örneklerle inceleyeceğiz.

1. Buhârî "Şahıs alışveriş akdine helâl olmayan bir takım şartlar koyduğu zaman (satış nasıl olur?) Yani bu şartlar akdi bozar mı, bozmaz mı?" babında Berîre hadisini nakletti. Hadiste Berîre Hz. Âişe'ye gelerek sahiplerinden hürlüğü karşılığında sahiplerinin istediği bedeli vermesini ve hükmî hısımlığı da üzerine almasını istedi. Hz. Âişe bunu kabul etti ve Berîre'den sahipleriyle konuşmasını istedi. Sahipleri Hz. Âişe'nin Berîre'nin hürriyetini satın almasını kabul ettiler, fakat

---

[679] İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-1986, VII, 176; Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsu'l-Muhît*, İstanbul-1986, III, 1382; eş-Şertûnî, Saîd, *Akrebü'l-Mevârid fî Fushi'l-Arabiyye ve'ş-Şevârid*, Beyrut-1992, I, 606.

[680] İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan, ez-Zeyyâd ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı Yay., İstanbul-1990, s. 491.

[681] İbn Manzûr, a.g.e., VII, 177.

[682] Aydınlı, a.g.e., s. 117.

[683] Aydınlı, a.g.e., s. 79, Uğur, a.g.e., s. 169.

[684] Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açıdan Hadis*, Işık Yay., İzmir-1993, s. 94.

[685] Görmez, a.g.e., s. 119.

hükmî hısımlığın kendilerinde kalmasını şart koştular. Bu durumu Hz. Peygamber'e arz ettiler. Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye:

—Berîre'yi onlardan al, istedikleri hükmî hısımlığı da onlar lehine şart kıl. Hükmî hısımlık ancak hürriyete kavuşturana aittir, buyurdu.[686]

Hadisin bu son cümlesinden Berîre'nin sahiplerinin aslında geçersiz bir şart koştukları da haber verilmiş oldu.

Nevevî (ö.676/1277) bu hadisin alışverişi batıl eden bir şart içermesi, satın alan kişiyi bir aldatmanın söz konusu olması ve sahih olmayan bir istekte bulunulması yönleriyle müşkil bulur ve şu soruyu sorar: "Nasıl oldu da Hz. Peygamber böyle bir alışverişte Hz. Âişe'ye izin verdi? Bu işkâlden dolayı bazıları hadisin tamamını inkâr etti", demiştir.[687]

Serahsî (ö.381/991-92), Berîre hadisinin Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Asl* adlı eserinde Hişâm b. Urve'den nakledildiğini söylemiştir. Burada Hz. Peygamber'in "İnsanlara ne oluyor ki" şeklinde başlayan sözlerinin Muhammed eş-Şeybânî'nin Hişâm b. Urve'nin yanlış anlaması olduğunu bildirmiştir. Sözlerini: "Rasulûllah ne geçersiz olan bir şeyi, ne de birini aldatmayı emreder", diyerek sürdürmüştür ve: "Bu hadis neredeyse sahih olamayacak kadar şâz bir hadistir. Bu rivayetin sahih olduğu kısım, İbrahim en-Nehaî'nin bahsettiği şu bölümdür: Bu olay Peygamber'e aktarıldığı zaman Rasulûllah Âişe'ye şöyle buyurmuştur: "Velâ özgür kılanın hakkıdır." Bu da Rasulûllah'ın gönderiliş nedeni olan, bir hükmü beyan etmek için yaptığı bir açıklamadır. Hişâm'ın yaptığı eklemeler ise onun vehmidir", demiştir.

Çünkü Peygamber geçersiz bir sözleşmeyi emretmezdi. Böyle bir koşulla satın almak ise geçersizdir.

Yine Serahsî sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Koşullu satım konusu âlimler arasında ihtilaflı bir konudur. Yukarıdaki hadisten çıkan sonuç şudur: Mükâtebe sözleşmesi yapmış olan bir cariyenin kendi rızasıyla satılması caizdir. Velâ hakkı, kendi mülkiyetinde iken, bir köle ya da cariyeyi özgür kılan kişiye ait olur. Yoksa söz konusu köle ya da cariyede bir mülkiyet hakkı bulunmadığı halde

---

[686] Buhârî, *Mekâkib*, 2, 3, 4, 5; Müslim, *Itk*, 5, (1504); Muvatta, *Itk,* 17, (2, 780); Ebû Dâvûd*, Itk*, 2, (3929-3930); Nesâî, 85, 86, (7, 300); Tirmizî, *Buyu'*, 33, (1256); İbn Mâce, *Itk,* 3, (2521).

[687] Kirmânî, a.g.e., X, 41.

velâ hakkının kendisinde olacağını koşul koyan kimseye değil. Çünkü Rasulûllah şöyle buyurmuştur: "Velâ hakkı özgür kılana aittir."[688] Bu nedenle az önce sözünü ettiğimiz hadisi bu bölümde aktarmıştır."[689]

Tahâvî (ö.321/933) de Ehl-i İlmin böyle bir mükâkeb kölenin satışının caiz olmadığı konusunda icmâ etmesiyle Hz. Peygamber'in böyle bir satışa izin vermesi arasında müşkil bir durumun olduğunu ifade etmiştir. Mükâtebe hakkının mevlâ ile mükâtebe arasındaki bir sözleşme olduğunu ve bu sözleşmeye dışarıdan birisinin müdahalesinin söz konusu olamayacağını da ayrıca dile getirmiştir.[690]

Bilmen de bu durumu şu şekilde izah etmiştir: "Mevlâ, kitâbet bedelini alıncaya kadar mükâteb ile mükâtebin rakâbelerine maliktir. Bunlardan kitâbet bedelini istemeye hakkı vardır. Fakat mevlâ, bunları i'tak edebilirse de başka bir şekilde, mesela bey', hibe, vakıf yoluyla mülkünden çıkaramaz. Çünkü böyle bir muamele, bunların hürriyet haklarını iptal eder. Meğer ki bunlar razı olsunlar. Rıza takdirinde kitâbet akdi, feshedilmiş olur."[691]

2. Yüce Allah'ın "… İnsanın cedeli ise her şeyden fazladır"[692] babında Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'yı ziyarete geldiğinde Hz. Ali'yi teheccüd namazını kılmasına teşvik için:

—Sizler namaz kılmaz mısınız? buyurdu. Hz. Ali cevaben:

—Yâ Rasulâllah! Nefislerimiz ancak Allah'ın elindedir. Bizi uyandırmak istediği zaman uyandırır, dedi.

Hz. Peygamber geri döndü ve Hz. Ali'ye hiçbir cevap vermedi. Sonra Rasulâllah dönüp giderken Hz. Ali O'ndan, dizini vurarak: "Bazen insanlar ne kadar da cidalci oluyor…"[693] ayetini söylemekte olduğunu işitmiştir, şeklinde rivayet sona erdi.[694]

Kirmânî bu rivayet hakkında şunları söylemiştir: "Hadiste birden fazla müşkil durum söz konusu. Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'yı namaz kılmaya

---

[688] Ahmed b. Hanbel, VI, 172; Buhârî, *Mükâteb*, 3; Müslim, *Itk*, 8; Nesâî, *Talâk,* 29, İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 90, Zeylaî, *Nasbu'r-Ra'ye*, III, 198.
[689] Serahsî, Şemsü'l-Eimme, Ebû Sehl Bekir b. Muhammed b. Ahmed, *Mebsût,* çev. Cevat Akşit, Gümüş ev Yay., İstanbul-2008, VIII, 161-162.
[690] Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, XI, 173.
[691] Bilmen, a.g.e., IV, 49.
[692] El-Kehf, 18/54.
[693] El-Kehf, 18/54.
[694] Buhârî, *İ'tisâm*, 18; Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, s. 190; Müslim, *Salâti'l-müsâfirîn*, 206.

teşvik etmek istemişti. Hz. Ali kaza ve kadere vurgu yaparak karşılık verdi. Dediler ki: Hadisten taaccüb sırasında dize vurulmasına bir cevaz vardır. Hz. Ali'nin hazır cevaplılığına bir işaret vardır. Hz. Peygamber'e bir itiraz ya da onun sözüne teslimiyet durumuna örnek vardır."

Mühelleb (ö.435/1044): "Hz. Ali'nin bu sözüyle Hz. Peygamber'in onları namaza çağırmasına bir karşı koyma durumu söz konusu olmadı. Ayrıca Hz. Ali'nin bu davranışını emir sahibine itaat etmemeye bir hüccet alınması da doğru olmayacaktır", demiştir.[695]

Tahâvî (ö.321/933), Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin sözüne karşılık, Kehf suresi 54. ayeti okumasının sebebinin Hz. Ali'nin sözünden hoşlanmamış olması mıdır? yoksa başka bir nedeni mi vardır? şeklinde soru sorarak konuyu izaha çalışıyor. Tahâvî bu durumu Hz. Peygamber ile Hz. Bilâl arasında geçen şu örneğe benzetmiştir: Hz. Bilâl Hz. Peygamber'e sabah namazına onu kaldıracağını söylemişti. Fakat hem Hz. Peygamber hem de Hz. Bilâl uyuyakalmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Yâ Bilâl! Hani beni sabah namazına kaldıracaktın?" dedi. Bilâl de: "Seni uyutan beni de uyuttu" diye cevap verdi.[696] Hz. Peygamber de Bilâl'in bu sözünü hoş karşıladı.

Bu alıntıyla Hz. Peygamber'i Kehf suresi 54. ayeti okumasında Hz. Ali'nin sözünü hoş karşılamadığı anlamının çıkmaması gerektiği düşüncesini ifade etmeyi amaçlamıştır.

Hz. Ali'nin bu sözü Hz. Peygamber'in kendilerini uyandırmasından hoşlanmadığı anlamına gelmez. Bu nasıl inkâr edilebilir? Bu söz bir hakikatin dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Aksine Hz. Peygamber'in bu ayeti okuma sebebi Hz. Ali'nin sözünden hoşlanmış olmasıdır. Hz. Peygamber onların da gece namazından bir pay almalarını, uyku ya da başka bir şeyle meşgul olmamalarını istemiştir. Hz. Ali bu sözüyle belki de şöyle demek istemiştir: Bizi teşvik ettiğin, davet ettiğin şeyi terk etmedik. Uyku bize başka bir çare bırakmadı. Bu bize Allah'tan gelen bir şeydir. Biz bunu kendimizden defetmeye güç yetiremedik.

---

[695] Kirmânî, a.g.e., XXV, 74.
[696] Mâlik, *Muvatta*, I, 26.

Aslında Hz. Ali'nin verdiği cevap Hz. Peygamber'in: "Namaz kılmaz mısınız?" sözüne verilebilecek en güzel cevaptır. Yine Hz. Peygamber'in okuduğu ayet Hz. Ali'nin sözüne verilebilecek en güzel yanıttır.[697]

Hz. Peygamber damadı ve kızını gece vaktinde çok nazik ve kibar bir ifade ile namaz kılmaya davet etmiş ve: "Namaz kılmaz mısınız?" buyurmuştur. Uyku hali, bir nevi ölüm halidir. İnsan uykuda iken, irade ve ihtiyarına sahip değildir ve mükellef olma durumundan da çıkmıştır. Uykudan uyanır uyanmaz Hz. Ali'nin: "Bizim nefsimiz Allah'ın elindedir; bizi uyandırmak istediği zaman uyandırır", diye cevap vermesi, uyku halinin kısa bir ifadesi olmaktadır. Bu hazır cevaba taaccub eden Hz. Peygamber de elini oyluk kısmına vurarak şu ayet-i kerimeyi okumuştur: "İnsan söz mücadelesi etmekte her şeyden ileridedir".[698] İnsanların yaratılışında bu vardır. Her hâdise için bir sebep arar ve haklı taraf bulmaya çalışır. Hz. Ali de böyle yapmış ve kendini özürlü göstermiş, Peygamber de ona karşılık vermemiştir. Beşeriyet icabı Hz. Ali'den çıkan böyle bir cevabı yaratılıştaki mayaya hamletmiş ve okuduğu ayetle bunu beyan buyurmuştur.[699]

3. Kirmânî Kadı İyâz'ın (ö.504/1110): "Sa'd b. Muâz'ın zikredilmesinde bir müşkil durum söz konusu. Çünkü İfk hadisesi Müreysî gazvesinde gerçekleşti. Müreysî gazvesi h. 6'da oldu. Sa'd ise Hendek gazvesinde kendisine isabet eden bir ok neticesinde h. 4'de vefat etti", dediğini nakletmiştir.

Kirmânî ise: "Buhârî Mûsâ b. Ukbe'den yaptığı rivayette Hendek savaşı h. 4'de gerçekleşti. Müreysî gazvesi de aynı şekilde h. 4'de oldu. Böylece işkâl giderilmiş oldu", demiştir.[700] (الاشكال مندفع)

4. Kirmânî, "Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin yaşayışları nasıldı ve onların kendilerini dünya nimetleri ve lezzetlerinden uzaklaştırmaları" babında hadisin bir kısmının isnadsız gelişinin müşkil bir durum olup olmadığını sorgulamıştır.

Kirmânî: "Hadisin yarısından bir miktarını, sözüyle Buhârî, Taamlar kitabında Yûsuf b. Ali yolundan zikrettiği hadise dayanmıştır. O, bu hadisin yarısına yakındır. Böylece hadisin hepsi müsned olur", demiştir.[701]

---

[697] Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, XII, 221-224.
[698] El-Kehf, 18/54.
[699] Yavuz, A. Fikri, *Ahlâk Hadisleri*, Alperen Yay., İstanbul-2002, II, 289.
[700] Kirmânî, a.g.e., XIV, 56.

5. Kirmânî Hz. Peygamber'in "Biz (peygamberler) mirasçı olunmayız. Biz ne bırakmışsak sadakadır" kavli babında Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın Allah'ın fey' olarak Rasulûllah'a tahsis buyurduğu Benu'u-Nadr hurmalıklarından dolayı niza ve ihtilaf etmeleri üzerine Hz. Ömer'e gelmeleri sonucunda ortaya çıkan durumu haber veren rivayetle ilgili Hattâbî'den alıntı yapmıştır.

Hattâbî (ö.388/998): "Bu kıssada müşkil bir durum var. Çünkü eğer Hz. Ali ile Hz. Abbas ikilisi bu malı anılan şartla (Kazancını kendi ihtiyaçları için kullanacaklar, artanı bütün müslümanların yararına olan işlerde kullanacaklardı) (Bu ifadeler rivayette geçiyor) almışlarken, bundan sonra Hz. Ömer'den nasıl istiyorlardı? dersen ben de şöyle cevap veririm: Hz. Ali ile Hz. Abbas, "Biz miras olunmayız…" sözünün umumu, geri bıraktığı malların bazısına mahsustur, şeklinde itikat etmişlerdir. Onların çekişmeleri, mirasta değildi; fakat her biri kendilerine isabet eden payda müstakilce tasarruf etmek için, o hissenin taksim edilmesini istiyorlardı. Hz. Ömer de onları men etti. Çünkü taksim ancak milklerde vaki olur. Belki zaman uzayınca her biri kendi milki olduğunu zanneder", demiştir.[702]

6. Kitâbu't-tevhîd 57. babta zikredilen ikinci hadiste Hz. Peygamber Abdu'l-kays heyetine "Ben sizlere 4 şeyi işlemeyi emrediyor ve dört şeyi de işlemeyi nehyediyorum, buyurdu.

Kirmânî bunu: "İman kalbin bir fiilidir. Bu dört şey kalbin bir fiili değildir. Bu nasıl tefsir edilecek? dersen ben de derim ki: İman ile İslam'ı -Buhârî'nin mezhebinin görüşü gibi- aynı kabul ettiğin zaman herhangi bir işkâl söz konusu olmaz", diyerek açıklamıştır.[703]

3.2.5. Hadis Metinlerinde Hata Bulunup Bulunmadığını Tespiti

Bu konu, hadisler arasındaki ihtilafları tespit ve çözümleme ile bir yönden ilgili olsa da, bir hadisin rivayetleri arasındaki lafız ihtilafları gibi bazı ihtilafların, Kirmânî'ye göre onun, bunların çoğunu hadisler arasında görülen ihtilafları çözümünde olduğu gibi işlememesi; bir hadisin sahih metni yanında hatalı metnini ve

---

[701] Kirmânî, a.g.e., XXII, 216.
[702] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 158.
[703] Kirmânî, a.g.e., XXV, 243.

ondaki hatanın ne olduğunu belirtmeyi gaye edinmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı ayrı bir konu olarak işlemeyi uygun gördük.

Kirmânî, hadisleri şerh ederken onların metinlerde hata bulunup bulunmadığını tespit etmeye de büyük önem vermiştir. O, bu tespitleriyle, hadislerin sahih ve zayıf olma durumları hakkında bilgi vermiş, bir çok tarikten farklı metinlerle rivayet olunan hadisin mevsûk metnini tespit etmiştir. Hadisleri, bu tespiti doğrultusunda açıklamakla onların, hangi senedle rivayet edilen şekline göre anlaşılması gerektiğine işaret etmiş olmaktadır. Onun bu faaliyeti hataları tespitte en çok kullanılan muâraza sistemidir ki, o şöyle tanımlanmaktadır: Sahihlik ve zayıflık yönünden durumlarını tespit vb. gayeler için aynı veya yakın konulardaki hadislerin karşılaştırılmasıdır. Böylece, ravilerin zabt sıfatlarının durumu yanında sahih, hasen, zayıf, şâz, münker, muallel, müdrec vb. hadisler belli olur.[704]

Kirmânî nisyân, sehv ve hata arasındaki farkı açıklamıştır.

"İlmi hıfzedip bellemek" babında Ebû Hureyre Hz. Peygamber'e pek çok hadis ezberlediğini fakat unuttuğunu söyledi. Hz. Peygamber de "Ridanı yay" buyurdu; Ebû Hureyre de yaydı. Hz. Peygamber eliyle bir şey avuçlayıp attı. Sonra "Topla" dedi. Bundan sonra Ebû Hureyre ezberlediğini unutmadı.[705]

Bu rivayette geçen "انساه" "Unutuyorum" ifadesi hakkında Kirmânî şunları söylemiştir: "Nisyân ilimden sonra cehalettir. Nisyân ile sehv arasındaki fark, nisyânda hem hafızanın hem de idrâkın gitmesi söz konusudur. Sehvde ise, sadece hafızanın zevalinden bahsedilebilir. Sehv ile hata arasındaki fark ise, sehivde sehveden kişiye en alt seviyede bir tenbih vardır. Hatada ise böyle bir tenbihten söz edilemez."[706] Şimdi de Kirmânî'nin rivayetlerde tespit ettiği hataları madde madde sıralamaya çalışacağız:

1. Bir hadisin rivayetlerinden birinin hatalı olduğunu tespiti

Kirmânî, bir çok hadisin maklûb, şâz, muallel, muzdarib gibi isimlerle adlandırılacak şekilde zayıf olmasına sebep olan hatalar ile onların zayıf olmasına sebep olmayan tashîf ve tahrîf gibi hataları ve idrac gibi tasarrufları da tespit etmiştir.

Kirmânî'nin tespit ettiği hataları örneklendirmeye çalışalım.

---

[704] El-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn*, Riyad-1982, s. 49, 66; Aydınlı, a.g.e., s. 103.
[705] Buhârî, *İlm*, 43.
[706] Kirmânî, a.g.e., II, 136.

1. غلط من الراوى, اخطا الراوى, وهم من الراوى gibi lafızları kullanmak suretiyle sika ravilerin hata ettiğini tespit etmesi.

a) Kirmânî, bazen sadece ravinin hata ettiğini ifade eder.

-Kirmânî, Muhammed b. Beşşâr hakkında Gassânî'nin (ö.495/1105): "Bazı nüshalarda onun yerine Muhammed b. Sinân geçti. Bu bir hatadır", dediğini nakletmiştir.[707]

-Kirmânî Osman ismi hakkında: "O İbn Abdillah b. Muhîb et-Talhî'dir. Bazı nüshalarda Osman ismi Gassân şeklinde geçmektedir ki, kesinlikle bir hatadır", demiştir.[708]

-Kirmânî: "Süheyl b. Amr bazı nüshalarda Süheyl b. Ebî Amr şeklinde geçmiştir. Bu bir sehivdir", demiştir. [709]

-Kirmânî Enes b. Nadr hakkında: "O Enes b. Mâlik'in amcasıdır. Bazı nüshalarda en-Nadr b. Enes şeklinde geçmiştir. Bu bir sehivdir", demiştir.[710]

-Kirmânî: "İbn Ebî Race'yi bazıları İbn Race şeklinde zikretti ki bu bir sehivdir", demiştir.[711]

-Senedde Yahyâ; o da Osman b. Gıyâs'tan şeklinde geçti.

Kirmânî: "Osman, İbn Gıyâs el-Basrî'dir. Bazı nüshalarda Yahyâ b. Osman şeklinde geçmiş olması fahiş bir hatadır", demiştir.[712]

-Kirmânî Kitâbu'l-vudu' 35. babta zikredilen son hadiste ismi geçen İbn Ebi's-Sefer hakkında, bazı nüshalarda "ابن" kelimesinin bulunmadığını ve bunun bir hata olduğunu söylemiştir.[713]

b) Kirmânî, bazen ravinin hata ettiğini ve yaptığı hatayı belirtir.

-Kitâbu'l-hac 30. babta (İhramlının, vadinin içine indiğinde telbiye etmesi babı) zikredilen hadiste geçen Mûsâ (a.s) hakkında Mühelleb'in bunun ravinin bir vehmi olduğunu ve o peygamberin Hz. Mûsâ değil Hz. Îsâ olduğu görüşünü benimsediğini haber vermiştir.[714]

---

[707] Kirmânî, a.g.e., XIX, 145.
[708] Kirmânî, a.g.e., IX, 36.
[709] Kirmânî, a.g.e., XVI, 5.
[710] Kirmânî, a.g.e., XVI, 12.
[711] Kirmânî, a.g.e., XXI, 25.
[712] Kirmânî, a.g.e., XXII, 63.
[713] Kirmânî, a.g.e., III, 12.
[714] Kirmânî, a.g.e., VIII, 81.

-Ca'fer hakkında Kirmânî: "O İbn Rabîa'dır. Bazı nüshalarda Ca'fer b. Hayyân el-Atâridî şeklinde geçti", demiştir.

Gassânî (ö.495/1105): "Ca'fer b. Hayyân olması bir hatadır. O Ca'fer b. Rabîa'dır. Buhârî Kitâbu'z-zekat'ta; Leys bana Ca'fer'den tahdis etti. O da İbn Hürmüz'den tahdis etti ki İbn Hürmüz Abdurrahman b. A'rec'dir", demiştir. (Bu kısmı zikretmesinin sebebi, rivayetin son kısmında Ca'fer, A'rec'den şeklinde geçmiş olmasıdır", demiştir.[715]

c) Kirmânî, bazen ravinin hata ettiğini belirtir ve delilini zikreder.

-Kirmânî, Ebû Hâşim hakkında şunları söylemiştir: "İsmi Seleme b. Dînâr'dır. Bazı nüshalarda Abdulaziz b. Ebî Hâzim, o Sehl'den şeklinde geldi. Bu bir sehivdir. Çünkü bu durumda Ebû Hâzim ile Sehl arasında babası ya da başka biri olmalıdır."[716]

-Kitâbu't-tevhîd 29. babta Yüce Allah'ın "Biz bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz ancak "ol" dememizden ibarettir; o da derhal oluverir"[717] kavli babıyla ilgili olarak Mühelleb: "Buhârî bu babı "Allah'ın kelâmı mahlûktur" diyen Mu'tezîle'ye reddiye oldun diye açtı", demiştir.[718]

Kirmânî: "Buhârî bu babta sehvetti. Çünkü babta geçen hadislerin çoğu babla ilgili değil", demiştir.[719]

-Kitâbu'l-Gusl "Yıkanma sırasında hılâb yahut güzel koku ile başlayan kimse" babında konuyla ilgili şârihler farklı görüşler ortaya koydular.

Hattâbî (ö.388/998): "Hılâb, devenin bir sağımlık sütünü alacak hacimde bir kaptır. Buhârî bu kelimeyi gusülde koku sürme anlamında kullanmıştır. Sanırım o bunu yanlış anlamıştır.(احسب البخارى توهم) Bu kelimeyle koku değil elleri yıkamada kullanılan "mihleb" kastedilmiştir", demiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Buhârî muhtemelen hılâbı güzel kokunun bir çeşidi olarak anladı. Böyle anladıysa bu yanlıştır.(فان كان ظن ذلك فقد وهم) Zira hılâb, Hz. Peygamber'in yıkanırken kullandığı güzel kokunun kabıdır. Hadiste gusulde güzel koku kullanmaya teşvik vardır", demiştir.

---

[715] Kirmânî, a.g.e., XXI, 61.
[716] Kirmânî, a.g.e., XIX, 125.
[717] En-Nahl, 16/40.
[718] Mu'tezîle, Allah'ın kelamının muhdes ve bir mahalde yaratılmış, emsali Mushaflarda ilâhî kelamı ifade eder şekilde yazılmış harf ve sesten ibaret olduğunda ittifak etmişlerdir. Öz, a.g.e., s. 57.
[719] Kirmânî, a.g.e., XXV, 167.

Kirmânî: "Buhârî hılâbı yanlış anlamadı(لم يتوهم البخارى ذلك) ve hılâbtan kastedilen muhtemelen içinde güzel koku bulunan kaptır. Buna göre başlığın bazen güzel koku kabını istemekle, bazen de güzel kokunun kendisini istemekle gusle başlamıştır, şeklinde anlaşılabilir", demiştir.[720]

İbn Hacer (852/1448): "Hılâb veya güzel koku, sözündeki "او" "veya" bağlacı güzel kokunun hılâbın dışında bir şey olduğuna delalet etmektedir. Bunu da ikisinin aynı cinsten olmadığına hamletmek mümkündür. Fakat Buhârî'ye itiraz edenlerin hepsi hılâb ve güzel kokuyu aynı cinsten saydılar ve bundan ötürü de bu başlığı anlamakta güçlük çektiler", demiştir.[721]

Burada ravi değil Buhârî'nin bir hata yapıp yapmadığı tartışma konusu yapılmıştır.

-Kitâbu'l-menâkıbi'l-ensâr 42. bab 2. hadis:

Amr b. Dînâr şöyle buyurdu: Ben Câbir b. Abdillah'tan işittim. Akâbede iki dayım hazır bulundu, diyordu. Ebû Abdillah el-Buhârî dedi ki: İbn Uyeyne: "Câbir'in iki dayısından biri el-Bera İbnu Ma'rûr'dur", demiştir.

Kirmânî: "O, el-Bera İbn Ma'rûr el-Kâ'bî es-Selmî el-Hazrecî'dir. II. Akâbe biatında ilk biat eden kişidir. Ensâr'ın seyyididir. Hz. Peygamber Medine'ye gelmezden bir ay önce vefat etmiştir", demiştir.

Bazıları: "Bu Süfyân b. Uyeyne'nin vehmidir, dediler. Çünkü Bera Câbir'in dayısı değildir. Çünkü annesi Nesibe binti Ukbe'dir", demişlerdir.

Kirmânî buna cevap vermiştir: "Bu Ukbe'nin Semlî, Hazrecî oluşu itibarıyla "dayı" şeklinde ıtlak olunmuştur. Ya da süt hısımlığından dolayı dayısıdır. Ya da sadece anne tarafından bir akrabalığı söz konusudur", demiştir.[722]

-Kirmânî İbn Rufâa hakkında şunları söylemiştir: "O İbn Râfî' b. Hadîc'tir. Bundan sonraki rivayette ve daha önce geçen rivayetlerin hiç birinde Abâye, o babasından, o dedesinden şeklinde "Abâye ile dedesinden" ifadesi arasında "babasından" ifadesi yer almadı. Sadece Ebu'l-Ahvas'ın yer aldığı senedde geçti", demiştir.

---

[720] Kirmânî, a.g.e., III, 121.
[721] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 314.
[722] Kirmânî, a.g.e., XV, 105.

Gassânî (ö.495/1105): "Ebu'l-Ahvas dışında gelen rivayetler Saîd b. Mesrûk, o Abâye'den, o dedesinden şeklinde geldi", demiştir.

Bazıları: "Ebu'l-Ahvas "عن ابيه" ilavesiyle hata etmiştir", demişlerdir.[723]

-Kirmânî Dârekutnî'nin (ö.385/995) Mûsâ b. Enes hakkında *Kitâbu'l-İlel*'den: "Mûsâ b. Enes Buhârî'nin vehmidir. Ya da Mûsâ Buhârî'nin hocasıdır. Doğrusu Nadr b. Enes'tir. Müslim'in *Sahîh*'inde rivayet ettiği gibidir", dediğini nakletmiştir.[724]

-Kirmânî Yahyâ b. Âdem hakkında Gassânî'nin: "Yahyâ bazı nüshalarda düştü. Bu bir hatadır. Yahyâ düşerse isnad muttasıl olmaz", dediğini nakletmiştir.[725]

d) Kirmânî, ravilerden birine hata nisbetinin doğru olduğuna, bazen tarihi bilgileri delil olarak getirir.

-Kirmânî Yezîd b. Sâbit'ten bahsederken şunları söylemiştir: "Yezîd, Zeyd b. Sâbit'in kardeşidir. Yemâme gününde şehid oldu. O aynı zamanda Bedrî'dir. (Bedir savaşına katılmıştır) denildi." Bazıları: "Bu bir vehimdir. Çünkü Hârice h. 170'te vefat etti", demişlerdir.

İbn Abdilberr (ö.463/1071): "Hârice b. Zeyd'in amcası Zeyd b. Sâbit'ten rivayette bulundu. Ondan işittiğini sanmıyorum", demiştir.

Kirmânî: "عن عمه lafzı sima'yı gerektirmez. Belki de ondan mürsel olarak rivayette bulunmuştur", demiştir.[726]

e) Kirmânî, bazen de dinin genel prensiplerini delil olarak zikreder.

-Hadiste "Allah cehennem için (Boşluklarını doldurmak üzere) yeniden dileyeceği kimseler yaratır da bunlar oraya atılırlar" sözü hakkında Bazıları: "Âsi olmadığı halde azap görecekler" ifadesini "ravinin bir vehmidir", diyerek izah ettiler.

Kirmânî: "Allah'ın günahsız olanlara azap etmesinde bir mahzur yoktur. Allah dilediğini yapar. Bunu bir vehme yormaya ihtiyaç yoktur", demiştir.[727]

-Kirmânî, "Kadir gecesini taatle geçirmek imandandır" babı ile "Mü'minin farkında olmaksızın amelinin batıl olup boşa gitmesinden korkması" babında Hz. Peygamber'in iki kişinin tartışmaları sebebiyle Kadir gecesinin Ramazanın hangi

[723] Kirmânî, a.g.e., XX, 116.
[724] Kirmânî, a.g.e., XXV, 53. Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *el-İlel*, Dâru İbnu'l-Cevzî, Riyad-1427, XII, 108.
[725] Kirmânî, a.g.e., III, 115.
[726] Kirmânî, a.g.e., VII, 137.
[727] Kirmânî, a.g.e., XXV, 160.

güne denk düştüğü bilgisinin kaldırıldığı haberini vermiştir. Kirmânî her iki yerde Nevevî'den (ö.676/1277) alıntı yapmıştır.

Nevevî: " رفعت "O bilgi ref' olundu"nun manası kadir gecesinin beyanı ve ilmi kaldırıldı, demektir. Yoksa Kadir gecesi kıyamete kadar bâkidir. Bir kavim şöyle diyerek şâz duruma düştüler: Bunun anlamı Kadir gecesi kaldırılmıştır. Bu bir hatadır. Çünkü hadisin sonu bu sözün aleyhine gelmiştir. Hadisin sonunda التمسوها "Onu arayınız" şeklinde geldi. Tamamen kaldırılmış olsaydı "arayınız" şeklinde emredilmezdi", demiştir.[728]

-Hz. Abbas ile Hz. Ali arasında –Allah fey olarak Rasulûllah'a tahsis ettiği Nâdiroğulları hurmalıklarından dolayı- niza ve ihtilaf vardı. Abbas Hz. Ömer'e:

—Ey Mü'minlerin Emiri! Benimle (Ali'yi işaret ederek) şu zalim arasında hükmet, dedi.

Kirmânî; Hz. Abbas'ın Hz. Ali için bu şekilde söylemesinin caiz olduğunu ikisi arasında baba-oğul ilişkisi olduğunu, fakat diğer insanların bu şekilde birbirine hitap etmesinin caiz olmadığını söylemiştir.

Kirmânî Mâzerî'nin (ö.536/1141): "Hz. Abbas Hz. Ali hakkında böyle bir söz söylemiş olamaz. Bu ravilerin bir sehvidir. Böyle bir söz söylemişse de gerçek anlamıyla değil olsa olsa bir zecr kastı söz konusudur", dediğini nakletmiştir.[729]

f) Bazen de, dilbilgisi açıklamalarıyla delillendirir.

-"Arafat'tan ayrıldığı zaman Müzdelife'ye doğru yürüyüş" babında bir rivayet geçmiştir. Bu rivayet şöyledir: Urve şöyle demiştir: Ben beraberinde Üsâme'ye: Veda haccında Arafat'tan Müzdelife'ye doğru ayrıldığı zaman Rasulûllah nasıl (hareketle) yürüyordu? diye soruldu. Üsâme b. Zeyd: "Rasulûllah hızlı ile yavaş yürüyüş arasında orta bir yürüyüşle yürüyordu. Fakat geniş bir meydan bulduğu zaman hızlı hareket ederdi", dedi. Hişâm b. Urve: "Nass", "Anak" tan daha hızlı bir yürüyüştür, dedi. Ebû Abdillah el-Buhârî: "Fevce, geniş, hâli' yerdir. Bunun cem'i "fecevât" ve "ficâ" gelir. "Rakve (küçük kayık su kabı)nın da böyle "Rakavât" ve "rikâ" şeklinde iki çoğul şekli vardır. "Ve lâte hîne menâs (Hâlbuki o vakit kaçma zamanı değildir)[730] ayetindeki "menâs", bu hadisteki "nassa" fiilinden değildir.

---

[728] Kirmânî, a.g.e., I, 153, 191; krş., Nevevî, *Minhâc*, VIII, 298.
[729] Kirmânî, a.g.e., XXV, 50.
[730] Es-Sâd, 38/3.

Kirmânî bu son kısmın babla ilgisi nedir? diye sormuştur. Cevaben: "Buhârî Nass ile Menâs'ın aynı kökten gelmiş olabileceği vehmini gidermek istedi", demiştir.[731]

-Kirmânî "لم نرده" lafzı hakkında Kadı İyâz'ın (ö.504/1110): "Muhaddislerin rivayetine göre "dal" harfi fethalı olmalıdır", Muhakkıkûn'un: "Dal harfinin fethalı olması hatadır. Doğrusu "dammeli" olmasıdır", dediklerini nakletmiştir.[732]

g) Kirmânî, bazen de ravinin hata ettiğini söyler ve rivayetin hata ettiğini, diğer rivayetin ise doğru olduğunu söyler.

-Kirmânî ملكتها lafzının anlamı hakkında Dârekutnî ve Nevevî'den alıntı yapmıştır.

"ملكتها" lafzı hakkında Dârekutnî: " ملكتها lafzı bir vehimdir. Doğrusu زوجتها şeklinde rivayet edilendir", demiştir.

Nevevî (ö.676/1277): "Evlendirme (tezvîc) muhtemelen önce geçti. Sonra Hz. Peygamber ona: "Git, seni evlilikle ona mâlik kıldım", demiştir. Burada bir vehim söz konusu değildir", demiştir.[733]

-Kirmânî Katâde hakkında: "O, Katâde b. Nu'mân'dır. Bazı nüshalarda Ebâ Katâde şeklinde geçmiştir. Bu bir sehivdir. Doğrusunun Buhârî Bedir savaşına katılanları sayarken zikretmiştir", demiştir.

Gassânî (ö.495/1105): "Bazı nüshalarda Ebâ Katâde şeklinde geçse de doğrusu Katâde'dir", demiştir.[734]

-Kirmânî, Kitâbu'z-zekât'ın ilk babı olan "Zekatın vacip olması" babında geçen ikinci hadiste Buhârî'nin: "Muhammed isminin hıfz edilmemiş olmasından endişe ederim" sözü hakkında şu görüşleri zikretmiştir: "İbn Osman'dan kasıt Amr b. Osman olmalıdır."

Kelâbâzî (ö.398/1007): "Şu'be, Amr b. Osman'dan rivayet etti. Fakat Şu'be İbn Osman'ın ismi konusunda vehmetti. Zekât kitabının başında Muhammed b. Osman olduğunu söyledi", demiştir.

---

[731] Kirmânî, a.g.e., VIII, 163.
[732] Kirmânî, a.g.e., IX, 38.
[733] Kirmânî, a.g.e., XIX, 35; krş., Nevevî, *Minhâc,* IX, 217.
[734] Kirmânî, a.g.e., XX, 134. *Kevâkib*'in üst kısmındaki Buhârî ibaresinde Ebâ Katâde şeklinde geçmiştir.

Gassânî: "Şu'be'nin Amr yerine Muhammed ismini zikretmesi vehim olarak kabul edildi. Buhârî bu hadisi Kitâbu'l-edeb'de de zikretti. Ravileri şu şekilde nakletti: Bana Abdurrahman tahdis etti. Bize Behz tahdis etti. Bize İbn Osman b. Abdillah tahdis etti. -isim zikredilmeksizin- Doğruya en yakın olduğu için Müslim; Amr b. Osman'dan, o da Mûsâ b. Talha'dan, o da Eyyûb'dan şeklinde kitabında tahric etti", demiştir.[735]

-Kirmânî, Kitâbu'l-vudu' 74. babta zikredilen hadiste geçen Velîd b. Utbe hakkında Müslim'de Utbe değil de Ukbe şeklinde geçtiğini, âlimlerin bunun bir hata olduğunda ittifak ettiklerini bildirmiştir. Yani doğrusunun Buhârî'de geçtiği şekliyle olduğunu ifade etmiş oldu.[736]

-Senedde geçen Abdullah hakkında Kirmânî: "O İbn Saîd b. Ebî Hind el-Fizârî'dir. Çoğu nüshada Abdurabbih b. Saîd b. Abdullah şeklinde geçmiştir", demiştir. Kirmânî Gassânî'nin: "Bu bir vehimdir. Doğrusu Abdullah olmalıdır. Müslim ve Nesaî Abdullah'tan hadis almıştır", dediğini de nakletmiştir.[737]

-Kirmânî Kitâbu mevâkîti's-salât'ta 2. babta zikredilen hadisle Kitâbu'l-îmân 40. babta zikredilen hadisin aynı olmasına rağmen Kitâbu mevâkîti's-salât'ta orucun zikredilmemesini İbnü's-Salâh'tan (ö.643/1245) yaptığı bir alıntı ile açıklamıştır.

İbnü's-Salâh: "Burada orucun zikredilmemiş olması ravinin bir gafletidir. Yoksa Hz. Peygamber'den sâdır olmuş bir ihtilaf söz konusu değildir; fakat ravilerin hıfz ve zabt yönünden derecelerindeki farklılıktan kaynaklanmıştır", demiştir.[738]

2. Hadisin manen rivayet edildiğini belirterek sika ravilerin hata ettiğini tespit etmesi

Görmez, ilim ehlinin ekseriyetinin, mana ile rivayeti caiz gördüğünü söyler. Fakat delalet ettiği manaların aynı olduğunu zannederek bir ravinin, bir kelimeyi farklı manadaki başka bir kelime ile ifade edebileceğinden korkarak, mana ile rivayette bulunan ravinin Arap dilini iyi bilmesini ve kelimelerin manalarına vâkıf

[735] Kirmânî, a.g.e., VII, 169.
[736] Kirmânî, a.g.e., III, 97.
[737] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 29.
[738] Kirmânî, a.g.e., IV, 177.

olmasını şart koşmuşlardır.[739] İmam Ebû Hanîfe bununla da yetinmemiş, amel edeceği hadisin sıhhat şartı olarak, ravinin fakih olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ravinin, lafızları üzerinde yapacağı değişikliğin, hüküm bakımından doğuracağı neticeyi bilebilmesi için bu, dilbilgisi şartından daha önemli ve daha hayatî bir ehemmiyet arzetmektedir.[740]

Burada şu hususa da işaret edilmelidir ki, manen hadis rivayeti, hadisin tedvin ve tasnifinden sonra sona ermiştir. Hadis külliyatının altın çağı kabul edilen III/IX. asırdan sonra, artık hadislerin manen rivayeti sözkonusu değildir. Lafzı hakkında tereddüde düşülen hadisi, hadis külliyatından bularak, orada kaydedildiği şekilde nakletmek imkânı her zaman için mevcuttur.[741]

-Kirmânî; Buhârî'nin başlıktaki hadisi muallak olarak getirdiğini; bunun, ya daha sonra isnadıyla zikrettiği hadisi mana ile nakletmek babından olduğunu, ya da yanında başka bir tarikten sabit olmuş bir hadis olduğunu ifade etmiştir.[742]

-Kitâbu'l-gusl 17. babta geçen hadisin sonunda; Abdu'l-A'lâ bu hadisi Ma'mer'den; o da Zührî'den rivayet etmekle Osman b. Ömer'e mutâbaât etmiştir. Bu hadisi Abdurrahman el-Evzâî de Zührî'den rivayet etmiştir, şeklinde geldi.

Kirmânî; Buhârî'nin ikincisinde mutâbaât etti, dememesini, hadisin lafzını aynıyla nakletmeyip, sadece manasıyla nakletmiş olmasına bağlamıştır.[743]

3. Ravilerden birinin ifadesinin doğru olmadığını söyleyerek ravi hatalarını tespit etmesi

-Kirmânî, Kitâbu'l-muzâraa 13. babta geçen hadisin sonunda Buhârî'nin: Ve İsmail b. Ukbe, Nâfi''den yaptığı rivayette hadisteki "Bağaytü (Aradım) kelimesi yerine "Saaytü" (Çalıştım) lafzını söylemiştir", alıntısını yapar ve Gassânî'den Ebî Zerr nüshasında, İsmail, İbn Ukbe'den, o da Nâfi''den şeklinde rivayet zincirinin vehim olduğunu nakletmiştir. "Doğrusu İsmail b. Ukbe, o da Nâfi''den şeklindedir", der.[744]

---

[739] Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut-1986, s. 167-168.
[740] Kevserî, Zâhid, *Fıkhu Ehl-i Irâk ve Hadîsuhum*, çeviren: Abdulkadir Şener-Cemal Sofuoğlu, Ankara-1982, s. 35; Görmez, a.g.e., s. 194.
[741] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, MÜİF. Yay., İstanbul-1996, s. 127.
[742] Kirmânî, a.g.e., II, 27.
[743] Kirmânî, a.g.e., III, 137.
[744] Kirmânî, a.g.e., X, 158.

-Kitâbu'ş-şehâdât 11. babta geçen ilk hadiste "Abbâd" ismi geçti. Kirmânî bu isimle ilgili açıklama yapmıştır: "Burada iki Abbâd'dan söz edildi. İlki, Abbâd b. Abdillah b. Zübeyr'dir, tâbiîndendir. İkincisi Abbâd b. Bişr'dir ki, o da sahâbîdir. Hadiste geçen iki Abbâd'ın aynı kişi olduğu düşüncesi bir vehimdir. Ayrıca bazı nüshalarda سمع صوت عباد lafzındaki Abbâd'ın Abbâd b. Temîm olduğu sözü de bir sehivdir", demiştir.[745]

4. Hadisin rivayetlerinden birini tercih ederek, ravilerin hata yaptığını belirtmesi

-Ubeydullah İbn Adiyy İbni'l-Hıyâr'a Hz. Osman "Ey Kardeşim oğlu" diye hitap etti. Kirmânî bunu: "Çünkü onun dayısı idi", diyerek açıklamıştır. Bazı nüshalarda "Erkek kardeşimin oğlu" şeklinde geçtiğini bunun bir sehiv (yanılgı) olduğunu söyler. Fakat Arabın âdeti üzere يا ابن عمى ve يا ابن اخى şeklindeki sözlerinin olduğunu da hatırlatmıştır.[746]

-İnşirâh suresinde geçen انقض kelimesi için اثقل (senin sırtına ağır basmıştı) manasını verdiler. Kirmânî bazı nüshalarda انقض kelimesi için اتقن (dayanıklı yaptı) manası verildiğini söylemiştir. Firebrî'den nakledildi ki: "Doğrusu اثقل dir, اتقن anlamı ise hatadır."[747]

-Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer 14. babta geçen hadiste Katâde şöyle dedi: Enes b. Mâlik bize şöyle tahdis etti: "el-Bera kızı Ümmü'r-Rübeyy' ki bu kadın, Hârise b. Sürakâ'nın da anasıdır, ifadesinin bir vehim olduğunu iddia ettiler. Çünkü er-Rübeyy', el-Bera'nın kızı değil, en-Nadr'ın kızıdır. Sahih olan görüşe göre Rübeyy' binti Nadr, Ümmü Hârise'nin kendisidir."

İbnü'l-Esîr (ö.606/1209) *Câmiu'l-Usûl*'de: "Neseb kitaplarında ve sahabe isimlerinde Ümmü Hârise Rübeyy' b. Nadr'ın kendisidir. O da Enes b. Mâlik'in halasıdır", diyor.[748]

Bu yanılmanın çıkış yeri şudur: Buhârî'nin son ravisi Firebrî'nin (ö.320/932) rivayet ettiği nüshasında, bazı raviler tarafından "Ümmü'r-Rübeyy'

---

[745] Kirmânî, a.g.e., XI, 177.
[746] Kirmânî, a.g.e., XV, 92.
[747] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 197.
[748] İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl,* thk. Beşir Uyûn, Dâru'l-Fikr, yy.-ty., XII, 395.

bintü'l-Bera" suretinde yanlış hâşiye edilmiş; sonradan, sahih olmayan bu hâşiye Buhârî metnine karışmıştır.[749]

5. Hadiste idrac, kalb ve tashîfin olduğunu belirterek ravi hatalarını tespit etmesi

Gerek Hz. Peygamber'in sözleri, gerekse fiillerinin sözlü ifadeleri bunca badireyi atlatarak yazı ile tespit edildikten sonra geriye sadece orijinal lafızlara yönelik, bir tehlike kalmış oluyor; o da müstensihlerin tashîf, tahrîf, idrâc ve ziyâdeye başvurmalarıdır. Tashîf, müstensihlerin, yazılı hadis metnindeki bir kelimeyi değiştirmesidir. Bu değişiklik, şifahî rivayette yanlış işitmekten, yazılı rivayette ise yanlış okumaktan veya doğru okuyamamaktan kaynaklanır. Eğer hadis mana ile rivayet ediliyorsa, bu, yanlış anlamaktan ileri gelir. İbn Hacer'e göre, değişiklik harflerde ise buna tahrîf denir. Hadisin başına, ortasına veya sonuna, çeşitli sebeplerle hadisten olmayan bir şeyi sokmak manasına gelen idrâc da, usûlcülerin dikkat çektiği ve lafızların orjinalitesini bozacak ârizî bir durumdur.[750]

Kirmânî de hadiste yer alan idrâca işaret etmiştir. O, genellikle idrâcın olduğu yeri göstermiş ve idrâcın ne şekilde meydana geldiğini açıklamıştır. Örneğin;

1. Kitâbu'l-Vudu' 2. babta geçen hadis şöyledir: Bize Ma'mer, Hemmâm b. Münebbih'ten haber verdi ki, Ebû Hureyre'den şöyle derken işitmiştir: Rasulûllah: "Kendisine hades meydana gelen kimsenin namazı, o kimse abdest almadıkça kabul olunmaz", buyurdu. Hadramevt ahalisinden bir kimse: Yâ Ebâ Hureyre, hades nedir? diye sordu. Ebû Hureyre: "Sessiz veya sesli yel" cevabını verdi.

Kirmânî, Ebû Hureyre ile bahsi geçen kişi arasındaki konuşmanın Hemmâm'ın idrâcı olduğunu söylemiştir.[751]

2. Kitâbu'l-İlm 51. babtaki hadis şöyle gelmiştir: Bize Hişâm, babası Urve b. Zübeyr'den; o da Ümmü Seleme'den tahdis etti. Şöyle demiştir: Yâ Rasulâllah "Allah haktan haya etmez"[752] Bir kadın ihtilâm olursa yıkanması icap eder mi? diye sordu. Peygamber: "Suyu gördüğünde (evet)" cevabını verdi. Ümmü Seleme utancından yüzünü örterek: "Yâ Rasulâllah: Kadın da ihtilâm olur mu?" dedi.

[749] Kirmânî, a.g.e., XII, 112.
[750] Görmez, a.g.e., s. 188.
[751] Kirmânî, a.g.e., II, 171.
[752] El-Ahzâb, 33/53.

Rasulâllah: "Evet! Sağ elin toprağa gelsin. Bu olmazsa çocuğu kendisine nasıl benzeyebilir?" buyurdu.

Burada Kirmânî "Utancından yüzünü örterek" sözünün zâhirde Urve'nin bir idrâcı olarak gözüktüğünü; ancak bunun başka bir raviden olma ihtimalinin bulunduğunu ve bunun idrâc içinde idrâca bir örnek olduğunu ifade etmiştir.[753]

3. Kitâbu'n-nafakât 1. babta geçen hadis şöyledir: Ebû Sâlih tahdis edip şöyle dedi: Bana Ebû Hureyre tahdis edip şöyle dedi: Peygamber şöyle buyurdu: "Sadakanın en faziletlisi, sadakanın sahibini zengin bırakan sadakadır. Çünkü yüksek el, alçak elden hayırlıdır. Sen nafaka vermeye, nafakası üzerine vacip olan aile fertlerinle başla. (Aile fertlerinin nafakalarını vermezsen) kadın: Ya beni doyur, ya da beni boşa! der. Hizmetçi de: Beni besle, beni çalıştır!, der. Çocuk da: Beni doyur, beni kime bırakırsın!" der.

Hadisin sonunda bu hadisi rivayet ederken Ebû Hureyre'nin yanında bulunanlar:

—Yâ Ebâ Hureyre! Sen bu hadisi bu şekilde Rasulâllah'tan işittin mi? dediler.

Ebû Hureyre de:

—Hayır, bu hadis Ebû Hureyre'nin kesesindendir! diye karşılamıştır.

Kirmânî, Ebû Hureyre'nin bu sözünün aslında soru soranları inkâr için kullanıldığının; yani bu sözlerin Hz. Peygamber'in sözü olduğunu, burada nefiy yoluyla isbatın söz konusu olduğunu söylemiştir. Bir de "kadının sözünden" itibaren Ebû Hureyre'nin idrâcı olabilme ihtimalinden bahsetmiştir. Kirmânî Teymî'nin de kendisini onaylayan bir ifadeyle: "Buhârî bununla hadisin bir kısmının Ebû Hureyre'nin sözü olduğuna, yani burada hadiste idrâcın olduğuna işaret etmek istemiştir", dediğini nakletmiştir.[754]

3.2.6. Hadis Metinlerindeki Nüsha Farklılıklarını Tespit Etmesi

el-Firebrî (ö.320/932) ve en-Nesefî (ö.294) diğer rivayetleri oldukça erken bir devirde unutturmuşlardır. Özellikle el-Firebrî, Buhârî'nin metninin müteakip

[753] Kirmânî, a.g.e., II, 160. İdrâca dair diğer örnekler için bkz. Kirmânî, a.ge., II, 155, 176; VIII, 69, 108; XVII, 82; XXII, 178; XXIV, 95, 98, 152, 157.
[754] Kirmânî, a.g.e., XX, 4,5.

nesillere intikalinin yegâne rivayeti olmak imtiyazını kazanmıştır.[755] Buhârî'den sonra çok geç olmayan dönemlerde birçok hadis otoritesi en-Nesefî rivayetini kullanmıştır.[756] Kirmânî de Nesefî rivayetinin Firebrî rivayeti mertebesinde olduğunu ifade etmiştir.[757] Daha sonraki dönemlerde özellikle el-Yûnûnî'den sonra en-Nesefî rivayeti, gördüğü rağbeti kaybetmiştir. Bunun en önemli sebebi Fuad Sezgin'in de belirttiği gibi, el-Firebrî rivayetinin tümünün semâ' yoluyla gelmesine karşılık en-Nesefî rivayetinin son kısımlarının icâzet yoluyla rivayet edilmiş olmasıdır.[758] Şimdi *Kevâkib*'de nüsha farklılıklarına ne şekilde değinildiğini örnekleriyle göstermeye çalışacağız.

1. Kirmânî bazen sadece nüsha farklılıklarına dikkat çekiyor.

-لا يخرج الا ايمان بى او تصديق برسلى şeklindeki ibare bazı nüshalarda ايمان بى و تصدق برسلى şeklinde "vavlı" gelmiştir. Bazı rivayetlerde ايمانا و تصديقا şeklinde mansûb gelmiştir. Müslim nüshalarının tamamında ise ايمانا بى و تصديقا برسلى şeklinde gelmiştir.[759]

-"Şehre ulaştığı zaman bineğini süratlendiren kimse" babında Kirmânî hadiste geçen "دوحات المدينة" ibaresinde geçen دوحات kelimesinin الدوحة nın çoğulu olduğunu ve "yüksek ağaç" anlamına geldiğini söylemiştir. Bazı nüshalarda دوحات yerine درجات şeklinde geldi. Böyle olunca "Medine'nin yüksek yolları" manasına gelmektedir.[760]

Tecrîd-i Sarîh'de yukarıdaki açıklamanın tersi geçmiştir: "*Sâhib-i Metâli'* درجات المدينة yi "Medine'nin yüksek yerleri" diye tefsir etmiştir. Müstemlî rivayetinde "Deracât" yerine "Devahât" şeklinde gelmiştir ki devhanın çoğuludur. "Ulu ağaç" demektir."[761]

-Câbir b. Abdillah: "Hz. Peygamber bayram günü olunca (namaz yerine gitmek için) başka yol, (oradan dönmek için de başka yol) tercih ederdi", demiştir. Devamında bu hadisi, Yûnus İbn Muhammed de, Fulayh'tan; o da Saîd'den; o da

[755] Sezgin, a.g.e., s. 186.
[756] Sezgin, a.g.e., s. 190.
[757] Kirmânî, a.g.e., III, 11.
[758] Sezgin, a.g.e., s. 190-191.
[759] Kirmânî, a.g.e., I, 155.
[760] Kirmânî, a.g.e., IX, 19.
[761] Miras, a.g.e., VI, 189.

Ebû Hureyre'den rivayet etmekle Ebû Tumeylete'ye mutâbaât eylemiştir ve Câbir hadisi daha sahihtir, demiştir. (Ebû Tumeylete Câbir hadisini nakleden kişidir)

Kirmânî burada nüsha farklılıklarına dikkat çekmiş oluyor. Firebrî nüshası ile Nesefî nüshası arasındaki farkın; rivayetin sonundaki "Câbir hadisi daha sahihtir" sözünün olduğunu, Nesefî rivayetinde bu ibarenin yer almadığını söylüyor. Tirmizî'nin ise bu iki rivayetten ayrı olarak İbnü's-Salt'ın Ebû Hureyre yoluyla naklettiği hadise yer verdiğini bildiriyor. Ebû Hureyre rivayeti şöyledir: "Rasulûllah bayram günü bir yoldan namazgâha çıktığında, ondan başka bir yoldan dönerdi."[762] Gassânî bu rivayet hakkında: "Garip bir hadistir", demiştir.[763]

-Kirmânî Sâbit hakkında: "O İbn Muhammed Ebû İsmail el-Âid eş-Şeybânî el-Kûfî'dir", demiştir.

Gassânî: "Asîlî nüshasında: Haddesenâ Muhammed haddesenâ Sâbit şeklinde geldi. Buhârî Sâbit'ten çoğunlukla vasıtasız olarak hadis nakletmiştir", demiştir.[764]

-Kitâbu't-tevhîd 1. babın son hadisindeki senedin başında Muhammed ismi geçti. Kirmânî bu sözün Firebrî'nin (ö.320/932) sözü olduğunu ve bununla Buhârî'yi kast etmiş olabileceğini söylemiştir. Gassânî (ö.495/1105): "Bazı nüshalarda Muhammed ismi yok", demiştir.[765]

2. Kirmânî nüsha farklılıklarında tercih yapıyor.

-Kitâbu mevâkîti's-salât 42. babta geçen hadiste Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in evinde akşam yemeği yedi.(تعشى) Sonra yatsı namazı kılınıncaya kadar orada kaldı. Sonra evine dönüp (misafirlerin ağırlanmasını ailesine emrederek) Peygamber akşam yemeğini yiyinceye kadar kaldı.

Kirmânî: "Bu ifadede geçen ikinci تعشى (Akşam yemeğini yedi) ifadesi bazı Müslim nüshalarında geçen rivayetinde "naase" (uyudu) şeklinde geçmiştir. Bu durumda anlam "Peygamber'in uykusu gelinceye kadar yanında kaldı" demek olur. Bu şekilde olunca anlam daha kolay anlaşılıyor. Tekrardan doğan kapalılık gidiyor", demiştir.[766]

---

[762] Tirmizî, *Ebvâbu'l-Îdeyn*, 541.
[763] Kirmânî, a.g.e., VI, 87.
[764] Kirmânî, a.g.e., XI, 135.
[765] Kirmânî, a.g.e., XXV, 98.
[766] Kirmânî, a.g.e., IV, 238.

-Gassânî: "Asîlî nüshasında Saîd b. Ebî Arûbe yerine Şu'be İbn Haccâc geldi ki bu doğru değildir", demiştir.[767]

3. Kirmânî bazen her iki nüshanın da doğru olduğuna kanaat getirir.

-Kirmânî İbn Dükeyn hakkında Gassânî'nin: "Firebrî nüshasında Fadl b. Züheyr şeklinde geçti. Nesefî nüshasında ise Fadl b. Dükeyn şeklinde geçti. Her ikisi de doğrudur. Çünkü o, el-Fadl b. Dükeyn b. Hammâd b. Züheyr'dir", dediğini nakletmiştir.[768]

-Kirmânî Ebû Seleme'den bahsetmiştir: "Bazı nüshalarda Ebû Seleme yok. Ebû Seleme'nin olduğu nüsha da olmadığı nüsha da sahih. Çünkü A'rac ki o Abdurrahman b. Hürmüz'dür. Ebû Hureyre'den rivayette bulunurken bazen Ebû Seleme vasıtasıyla bazen de doğrudan Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir."[769]

4. Kirmânî bazen nüsha farklılıklarının sebepleri üzerinde duruyor.

-Kirmânî Ebû İshâk el-Müstemlî'nin (ö.376/986-87): "Buhârî'nin kitabını Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'nin yanında bulunan aslından istinsâh ettim; nihâî şeklini almamış olduğunu, bazı yerlerinin boş bırakılmış olduğunu, bazı bablarda bir şey bulunmadığını, bazı hadislerin kendilerine has bablarına nakledilmemiş olduğunu gördüm; bunların bazılarını bazılarına ilave ettik", dediğini nakletmiştir."[770]

-Kitâbu't-tevhîd 23. babta zikri geçen ikinci ve üçüncü hadislerle ilgili olarak Kirmânî: "Bu ikisi geçen babla ilgili. Muhtemelen nâsih bu iki hadisi geçen babın tamamlayıcısı" olarak nakletti", demiştir.[771] (Önceki bab Allah'ın arşa istiva etmesi ile ilgili) (Bu hadisler de konuyla ilgili)

-Kirmânî İbn Ebî Râfi' hakkında Gassânî'nin (ö.495/1105): "O, Ubeydullah İbn Ebî Râfi''dir. Bazı nüshalarda Abdullah b. Ebî Râfi' şeklinde geçmiştir ki bu bir vehimdir. Zührî ilkinde Ebû Hureyre'den vasıtasız nakletti. İkincisinde iki vasıtayla nakletti. İlkinde bir düşme söz konusu mu? dersen ben de şöyle derim: Ebû Hureyre'nin vefatı sırasında 6, 7 yaşlarında idi. Ondan ta'lik yoluyla rivayette bulunmuştur", dediğini nakletmiştir.[772]

---

[767] Kirmânî, a.g.e., III, 148.
[768] Kirmânî, a.g.e., XXI, 130.
[769] Kirmânî, a.g.e., XIV, 102.
[770] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 108.
[771] Kirmânî, a.g.e., XXV, 137.
[772] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 68.

-“Babalarınızın ismiyle yemin etmeyiniz” babındaki son hadis hakkında Kirmânî: “Bu hadis önceki babın hâşiyesi konumundadır. Hâşiye, açıklama anlamındadır. Nâsih bu hadisi bu babta nakletmiştir. Ya da Buhârî: Bu kıssada Hz. Peygamber iki defa yemin etmiştir. İlkinde sinirli iken, ikincisinde hoşnutluk (rıza) halinde iken. “Yemin ancak Allah için olur” sözü yeminin hem rıza hem de gazap hali için geçerli olduğuna işarettir”, demiştir.[773]

-Benî Mustalık gazvesiyle ilgili babta Necd gazvesinde geçen bir hadiseyi anlatan haber nakledildi. Kirmânî bu rivayetin niçin bu babta zikredildiğini sorgulamıştır.

Kirmânî: “Bazı nüshalarda bu rivayet bundan önceki babta geçmiştir. Bir de Benî Mustalık gazvesi ile Necd gazveleri birbirine yakın tarihlerde cereyan etmiştir. (Mustalık gazvesi Hz. Âişe’nin gerdanlığını kaybettiği gazvedir.) Ravi de bu ikisini aynı gazve hükmünde nakletti. Sanki bu rivayet hâşiye niteliğindedir. Nâsih bu ikisini benzetti ve aynı babta zikretti”, demiştir.[774]

5. Kirmânî bazen de Buhârî nüshalarındaki hatalara işaret ediyor.

-Kirmânî Gassânî’nin (ö.495/1105): Buhârî rivayeti عن مجاهد عن ابن عمر şeklinde getirmekle hata etti. Doğrusu عن مجاهد عن ابن عباس şeklinde olmalıydı”, dediğini nakletmiştir.

Teymî: “Bu konuda, acaba Buhârî, hadisi böyle mi rivayet etti, yoksa Firebrî’nin bir hatası mı olduğu konusunda emin değilim”, demiştir.[775]

-Kirmânî: “Mûsâ b. İsmail’in nisbesi bazı nüshalarda التبوذکی şeklinde, bazı nüshalarda ise التنوخی şeklinde gelmiştir. Doğrusu ilkidir. İkincisinde nâsihin sehvi söz konusudur”, demiştir.[776]

-el-Enbiyâ suresinin tefsirini verirken Hâc suresi 27. ayetindeki “Her uzak yoldan” ifadesi hakkında Kirmânî: “Bu ayet Hâc suresindedir. Muhtemelen nâsih bu ayeti olması gereken yerden başka bir yerde nakletmiştir”, demiştir.[777]

---

[773] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 106.
[774] Kirmânî, a.g.e., XVI, 49.
[775] Kirmânî, a.g.e., XIV, 82.
[776] Kirmânî, a.g.e., XIV, 204.
[777] Kirmânî, a.g.e., XVII, 212.

-17. cildin son sayfasında Mü'minûn suresinin tefsiriyle ilgili Kirmânî Ebû Zerr nüshasını esas aldığı için son bir ayetin zikredildiğini, bu ayetin Hâc suresinde geçtiğini, bu hatanın nâsihten kaynaklandığını söylemiştir.[778]

3.2.7. Hadislerdeki Müphem Şahısların Hikmet ve Sırlarını Tespiti

Bazı hadis metinlerinde şahısların ismi açıkça belirtilmemiş رجل,امراة vb. müphem lafızlarla zikredilmişlerdir. Senedlerdeki müphem şahısları tespit amacıyla birçok eser yazıldığı gibi, metinlerde kim oldukları belirsiz olarak zikredilen şahısları tespit amacıyla da birçok eser kaleme alınmıştır.[779]

Şüphesiz ki hadis metinlerindeki müphem şahısları tespit, hadiste iyi veya kötü olmakla nitelenen kişilerin bilinmesini sağlar. Ayrıca vürud sebebi olan müphem şahsın bulunduğu hadisin, başka hadisle ihtilaf edince nâsih veya mensûh olduğunu bilmeye yardımcı olur. Şöyle ki, bu şahsın biyografisi hakkında bilgi toplamak suretiyle kendisinde yer aldığı hadisin, ihtilaf ettiği hadisten önce mi, yoksa sonra mı söylenmiş olduğunu tespite yardımcı olur.

Buhârî'deki bazı hadislerin metinlerinde de bir kısım şahıslar müphem olarak zikredilmiştir. İşte Kirmânî, Buhârî'deki bu hadisleri şerh ederken, metinlerinde müphem olarak zikredilen şahısların isimlerini, bazı faydaları temin etmek için tespit eder ve bazen de onların kısa biyografisini belirtir. Kirmânî'nin bu tespit ve açıklamalarını örneklerle sıralayalım:

1. رجل /*Bir adam* lafzıyla zikredilen erkek şahısların ismini tespiti

-Buhârî Kitâbu'l-cihâd 13. babta geçen hadiste Uhud harbinde Hz. Peygamber'e demir zırh ile yüzü örtülü bir kişinin geldiği haber verildi. Kirmânî bu kişinin Amr b. Sâbit el-Eşhelî olduğunu ve bu kişinin durumuna şaşırmak gerektiğini; çünkü hiç alnı secdeye gelmeden cennete girdiğini haber vermiştir.[780]

İbn Hacer (ö.852/1448) Kirmânî'ye itiraz etmiştir: "Cihad ederek şehit düşen bu kahramanın adını bilmiyorum. Şu kadar ki, Müslim, bunun Ensar'dan ve Nebîtoğullarından olduğunu rivayet etmiştir. Eğer Müslim'in bu rivayeti olmasaydı bu mücahit Eşheloğulları'ndan Amr b. Sâbit'tir demek de mümkün olurdu.

---

[778] Kirmânî, a.g.e., XVII, 217.
[779] Bu eserler için bakınız: Kettânî, Muhammed Abdu'l-hayy, *Risâletü'l-Müstatrafe*, Kahraman Yay., İstanbul-1986, s. 123.
[780] Kirmânî, a.g.e., XII, 111.

Eşheloğulları Ensar'dan ve Evs kabilesinden bir soy olduğu için Nebîtoğulları'ndan başkadır", demiştir.[781]

-Rivayette "قال رجل" şeklinde geçti. Rivayet Uhud gününde Hz. Peygamber'le ismi bildirilmeyen bir sahabi arasında geçiyor. Kirmânî bu kişinin Meğâzî kitaplarında Umeyr b. Hümâm olarak zikredildiğini, fakat onun Bedir'de şehid olduğunu bildirdiklerini söylemiştir.[782]

2. امراة /*Bir kadın* lafzıyla zikredilen şahısların ismini tespiti

-"Rüzgâr sebebiyle saraya tutulan kimsenin fazileti" babındaki ilk hadiste sara hastalığına tutulan bir kadından bahsediliyor. İlk hadiste امراة من اهل الجنة /*Cennetliklerden bir kadın* ifadesi geçti. İkinci hadiste Atâ b. Ebî Rabâh bu kadının Ümmü Züfer şeklinde künyelendiğini haber verdi. Kirmânî de Ümmü Züfer'in "Bu saralı kadının" künyesi olduğunu bildirmiştir.[783]

3. شيخ, فلان , غلام /*Bir yaşlı, falan, bir çocuk* vb. lafızlarla zikredilen müphem şahısların ismini tespiti

-Kirmânî "İnsan içmekte daha büyük kişiye vermek için sağ yanında bulunan kimseden izin ister mi?" babında zikredilen hadiste geçen غلام den kastın İbn Abbas, اشياخ dan kastın ise Hâlid b. Velîd ve diğerleri olduğunu haber vermiştir.[784]

4. Lâkabıyla zikredilen şahısların ismini tespiti

Kirmânî, bazı hadislerde lâkabıyla zikredilen birtakım kişilerin isimlerini belirtir ve nesebi hakkında bilgi verir.

-Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'in öğle veya ikindi namazını dört rekât yerine iki rekât kıldırması üzerine Zülyedeyn lâkabıyla anılan bir kişinin O'na: "Yâ Rasulâllah! Unuttun mu? yoksa namaz mı kısaldı?" diye sorduğu haber verilmektedir.[785]

Bu zatla ilgili olarak Kirmânî; Eli uzun olduğu için "Zülyedeyn" diye lâkaplandırıldığı ve isminin "Hırbak" olduğunu bildirmiştir.[786]

Tecrîd-i Sarîh'te bu konu çok detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

---

[781] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 25.
[782] Kirmânî, a.g.e., XV, 221.
[783] Kirmânî, a.g.e., XX, 183.
[784] Kirmânî, a.g.e., XX, 163.
[785] Buhârî, *Salât,* 89; Ebû Dâvûd, *Salâ*t, 195, (1008).
[786] Kirmânî, a.g.e., IV, 143.

Bazı riveyetlerde "Rasulûllah'ın Zülyedeyn şeklinde isimlendirdiği bir zat" şeklinde gelmiştir. Zülyedeyn'in ismi *İsâbe*'ye nazaran bir kavle göre Abd Amr b. Nadle el-Huzâî'dir. Bir de Züşşimâleyn vardır ki, İbn Hacer *İsâbe*'sinde onun ismi konusunda da pek çok ihtilafa işaret eder. Tercemenin başında Züşşimâleyn b. Abd Amr b. Nadle el-Huzâî dedikten sonra ismi bir kavle göre Abd-i Amr, diğerine göre Amr, başka bir kavle göre Umeyr olduğunu söylüyor. Sol elini sağ eli gibi kullandığı için Züşşimâleyn şeklinde lâkaplanmıştır. İşte bu Zülyedeyn ile Züşşimâleyn bir çok ravice aynı kişidir. Bazıları ise bunları ayrı ayrı iki şahıs bilip vehmin kaynağının Zührî olduğunu söylerler. Çünkü Benû Zühre'nin halîfi olan Züşşimâleyn siyer âlimlerine göre Bedir'de şehit olmuştur. Ebû Hureyre'nin bahsettiği Zülyedeyn o olamaz. Zira Ebû Hureyre Bedir savaşından dört beş sene sonra Müslüman olmuştur. Bu hadiste ise Ebû Hureyre kendisinin bu namazda hazır olduğunu söylüyor. Bazı rivayetlerde de Hırbak-ı Sülemî sehvi haber verdiği zikrediliyor. Bundan Zülyedeyn'in ismi Hırbak olduğunu söyleyenler olmuş ve Zülyedeyn'in nesebi zikredilirken Sülemî denilmiş. Fakat İbn Hibbân (ö.354/965): "Hırbak başka Zülyedeyn başkadır", diyor. *Sünen* sahibi Nesâî (ö.303) ise: "Zülyedeyn de Züşşimâleyn de Hırbak'ın lâkabıdır", diyor. Şârih Aynî (ö.855/1451), Nesâî'nin bu tezini teyit etmeye çalışarak birçok delil sıralıyor. Ve bahsi geçen namaz olayının Bedir'den önce olduğuna hükmettikten sonra Ebû Hureyre'nin: "Bize namaz kıldırdı", demesini "Biz Müslümanlara kıldırdı" şeklinde tevile çalışarak bu türlü tabirin cevazına birçok lugavî delil sıralıyor.[787]

Değerlendirme

Kirmânî, hadisin senedinde geçen ravileri teker teker ele almış, kim olduklarını tespit etmiştir. bu çok kolay bir iş olmasa gerektir ki Kelâbâzî (ö.398/1007) ve Ğassânî (ö.495/1105) gibi âlimler aynı kişi hakkında birden fazla şahıstan bahsedebilmişlerdir. Böyle durumlarda Kirmânî kendisi için hangi açıklama daha tatmin edici ise o görüşü benimsemiştir. Kirmânî'nin bu konudaki kanaatleri, gayretlerine rağmen, sonraki âlimlerce yeterli görülmemiştir. İbn Hacer (ö.852/1448) Kirmânî'nin nakillerinde evhâmının bulunduğundan bahsetmiştir. Biz de aslında bu

[787] Miras, a.g.e., II, 428-429.

görüşü destekleyebilecek taspitlerde bulunduk. Örneğin; seneddeki "Muhammed" ismi Buhârî'nin *Sahîh*'inde birkaç defa geçti. Kirmânî bu şahsın Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî mi, Muhammed b. Selâm mı, Muhammed b. Müslim er-Râzî mi yoksa Muhammed b. Râfi' en-Neysabûrî mi olduğu konusunda net bir karar verememiştir. Fakat Aynî'nin (ö.855/1451) eserine baktığımızda bu şahsın aslında Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî olduğu; bu şahısla Buhârî arasında geçen bir hadise neticesinde Buhârî'nin bu şahsı sadece Muhammed şeklinde naklettiğini görmek mümkün olmaktadır.

Kirmânî, hadisin metin kısmıyla ilgilenirken kelime izahlarına çok önem vermiştir. Bununla hadisin daha doğru anlaşılmasını amaçladığı açıktır. Ancak bazen bir hadisteki anlaşılması güç görünen bir kelimeyi izah edip hemen sonraki hadise geçmesi ve önceki hadis hakkında hiçbir şey söylememesi şerhin bir kusuru olarak durmaktadır. İbn Hacer (ö.852/1448) ve Aynî bu konuda çok daha faydalı izahlarda bulunmuşlardır.

Kirmânî, hadisin diğer hadislerle olan ilişkisine de önem vermiştir. Bir ihtilaf varsa bunu neshle izah etmiş; nesh çözüm olmuyorsa uzlaştıma diyebileceğimiz cem, telfîk ve tevfîk yöntemlerine müracaat etmiştir. Bu izahlarında aşırı zorlamalara gitmemiş, mümkün olduğunca mantikî izahlar yapmaya çalışmıştır. Hadiste bir problem olduğunu düşündüğü yerlerde işkâli gidermenin yollarını aramıştır. Problemi giderince "الاشكال مندفع" diyerek sorunun giderildiğini belirtmiştir.

Hadiste bir hatadan söz edildiğinde bu hatayı tespit edip, hatanın ne olduğunu, nereden kaynaklandığını ve doğrusunun ne olması gerektiğini söylemiştir.

Hadisle ilgili bu saydığımız çabaları ken döneminde önemli sayılabilecek gayretler olarak düşünebilir ve bu açıklamalarının kabul gördüğünü sonraki âlimlerce kaynak gösterilmesinden anlamak mümkün gözükmektedir.

IV. BÖLÜM

EL-KEVÂKİBU'D-DERÂRÎ'NİN İSLAMÎ İLİMLER YÖNÜNDEN TAHLİLİ VE BUHÂRÎ ŞERHLERİ ARASINDAKİ YERİ

4.1. el-Kevâkibu'd-Derârî'nin İslamî İlimler Yönünden Tahlili

Şüphesiz ki, Kur'ân ve hadis, tefsir ve hadis ilminin konusu, fıkıh, akâid, ahlâk vb. ilimlerin de kaynağı olmuşlardır. Kirmânî, şerhini hazırlarken *Sahîh*'te geçen farklı ilimleri ilgilendiren hadisleri o ilimlerin ışığında şerh etmiştir.

Buhârî'nin meşhur şerhlerinde de çeşitli ilimlerden söz edilmiştir. Ancak biz, *Kevâkibu'd-Derârî*'nin onlardan farklı olan yönlerinin ortaya çıkması için onun hangi ilimleri ihtiva ettiğini, onlara ne derece yer verdiğini, ilimlerin hangi meselelerini açıkladığını ve meseleleri izahta nasıl hareket ettiğini belirteceğiz.

4.1.1. Hadis ve Hadis Usûlü İlmiyle İlgili Açıklamalar

1. Hadis İlmiyle İlgili Açıklamaları

Kirmânî Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen hadisleri hadis ilminin gereklerine uygun bir şekilde açıklamaya gayret etmiştir. Biz tezimizin her bölümünde Kirmânî'nin hadisleri şerh metodu hakkında izahlarda bulunduk. Bu bölümde özellikle *Kevâkib*'deki hadis usûlü ilmine dair izahlar üzerinde durmayı daha uygun görüyoruz.

Şimdi hadis ilmine işaret eden birkaç örnek vermek istiyoruz. Kirmânî bazen bir hadisi Kur'ân'da geçen bir ayetle izah eder.

-"Şâhit dikilmeden ve yazıya da geçirmeden insanlarla sadece söz ile yapılan şartlar" babında zikredilen hadiste Hz. Mûsâ ile Hızır arasında geçen konuşmalara yer verildi.[788]

Kirmânî: "Burada bu hadisten kastedilen birincisi "unutma" ki "Unuttuğum şeyden dolayı beni muâheze etme" sözü[789], ikincisi "şart" ki "Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam benimle arkadaşlık etme" sözü[790], üçüncüsü "kasten" ki "Dileseydin elbette buna karşı bir ücret alırdın" sözüdür"[791], demiştir.[792]

---

[788] Buhârî, *Şurût,* 12.
[789] El-Kehf, 18/73.
[790] El-Kehf, 18/76.
[791] El-Kehf, 18/77.
[792] Kirmânî, a.g.e., XII, 36.

Kirmânî bazen başka bir âlimin hadis hakkındaki açıklamalarına yer verir.

-"İlim nasıl kabz olunacak?" babında "Allah, ilmi kullarından çekip çıkarmak suretiyle değil, âlimleri kabz etmek suretiyle kabz edecektir" hadisi[793] hakkında İbn Battâl (ö.449/1057) şunları söylemiştir: "Bunun manası şudur: Allah, ilmi kendilerine ihsan ettikten sonra kullarından çekip çıkarmaz. Onlara kendisini bilmeye ve şeriatını yaymaya götürücü olan ilim hususunda hibe ettiği şeyleri geriye almaz. Fakat Allah'ın ilmi çekip alması, âlimlerin öğretim yapamayarak kendi ilimlerini zayi etmeleri suretiyle olur, nihayet geçen âlimlere halef olacak hiçbir âlim bulunmaz. İşte Hz. Peygamber böylece bütün hayırların kabz olunacağını haber vermiştir."[794]

İbn Ebî Cemre (ö.663/1268) bu hadisin farklı yönlerini dile getirmiştir. Bunlardan biri de şudur: "İnsanların, hikmetin gereği olarak, yöneticilere ihtiyacı vardır. Çünkü Hz. Peygamber, âlim vasfını taşıyan kişilerin kalmadığı bir durumda bu insanların âlim sıfatını taşımayan, kendilerini helâke götürecek, başka kişileri kendilerine yönetici tayin edeceklerini haber verdi."[795]

İbrahim Canan da konuyu detaylandırmış ve şöyle demiştir: "Hadisin Ahmed b. Hanbel'den gelen bir vechinde Hz. Peygamber'in bu meseleyi Veda Haccı sırasında beyan buyurduğu görülmektedir. Ebû Umâme'nin rivayet ettiği hadis şöyle geçti: Veda Haccı'nda Rasulûllah şöyle buyurmuşlardı: "İlim kabzedilmezden –veya ref edilmezden- önce onu alın". Bir bedevî: İlim nasıl kaldırıldı? diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bilesiniz, ilmin gitmesi onun hamelesi olan ulemanın gitmesi demektir" dedi ve bunu üç defa tekrar etti."[796] Bununla Canan hadisin başka bir tarikini zikretmek suretiyle rivayetin sağlamlığını göstermiştir.[797]

-Kitâbu bed'i'l-halk 11. bab 89. hadiste Hz. Peygamber birbiriyle sövüşen iki kişiye istiâzeyi tavsiye etti. Bu ikisinden biri bunun üzerine: "Bende delilik mi var?" diye itiraz etti.

---

[793] Buhârî, *İlm*, 35.
[794] Kirmânî, a.g.e., II, 98; krş. İbn Battâl, a.g.e., I, 168; Müslim, *İlm,* 13, (2573); Tirmizî, 5, (2654)
[795] İbn Ebî Cemre, Ebû Muhammed Abdullah el-Ezdî el-Endülisî, *Behcetü'n-Nüfûs*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut-1972, I, 143.
[796] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 266.
[797] Canan, a.g.e., XI, 523.

Kirmânî Nevevî'nin (ö.676/1277): "Bu, Allah'ın dinini anlamayan ve temiz şeriatın nurları ile temizlenip aydınlanmayan kimsenin sözüdür. Belki bu münafıklardan ya da cahil bedevîlerdendir", dediğini nakletmiştir.[798]

-Kirmânî Hattâbî'nin (ö.388/998) "Sûretli ve resimli şeyler üzerine oturmayı sevmeyen kimse" babında zikredilen hadis hakkında: "Hayvan şekilleri tasvir eden musavvir ile ağaç ve benzeri nakışlar, resimler yapan nakkâş ve ressamın, resim ve tasvir hakkında gelen tehdide dâhil olmayacağını ümit ediyorum. Her ne kadar bu işlerin hepsi mekruh ve kalbi mâleyânî ile meşguliyete dâhil ise de", dediğini nakletmiştir.[799]

-Kirmânî "Oruçlunun unutarak yediği ve içtiği zamandaki hükmü" babında geçen hadis hakkında Hattâbî'nin: "Unutmak bir zarurettir. Zarurî fiiller, hüküm hususunda failine muzaf olmaz ve faili zarurî fiillerinden dolayı muaheze edilmez", dediğini bildirmiştir.[800]

-Kirmânî Kitâbu'l-İcâre 14. babta zikredilen hadiste geçen "Şehirli, bedevî hesabına simsar olmaz" ibaresinin anlamını İbn Battâl'dan alıntı yaparak izah etmiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Yani bu, insanlara girecek olan mazarrattan dolayıdır, ücretten dolayı değil", demiştir.[801]

Kirmânî bazen de Hadis ile Kur'ân arasında zıtlık varmış gibi görünen konuları uzlaştırmaya çalışır.

-"Kadınları dövmenin mekruh olacak derecesi" ve Yüce Allah'ın "Kadınları dövün"[802] kavli babıyla ilgili Kirmânî: "Bu kadınları dövmenin mekruh olacak derecesinin şiddetli eza verici, yaralayıcı dövme olduğunu bildirmiştir. Bunun için de غير مبرح (Şiddetli eza verici ve yaralayıcı olmayan bir dövüşle) kaydını söylemiştir. Başlıktaki ayeti ancak Kitâb ile sünneti uyuşturmak için zikretmiştir. Ayrıca burada kölenin terbiye için dövülmesine cevaz vardır", demiştir.[803] Hadiste "Sizden biriniz karısını, kölesini döver gibi dövmesin" şeklinde geçmişti.[804]

---

[798] Kirmânî, a.g.e., XIII, 203.
[799] Kirmânî, a.g.e., XXI, 138.
[800] Kirmânî, a.g.e., IX, 106; krş. Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, II, 120.
[801] Kirmânî, a.g.e., X, 108.
[802] En-Nisâ, 4/34.
[803] Kirmânî, a.g.e., XIX, 152.
[804] Buhârî, *Nikâh*, 94.

Kirmânî bazen de iki hadis arasındaki zıtlık varmış gibi görünen durumları gidermeye çalışır.

-"Selam vermenin ve izin istemenin üç kere oluşu" babında geçen ilk hadiste Hz. Peygamber'in önce, selam verdiği zaman üç kere verdiği, sonra da bir söz söylediği zaman anlaşılması için üç defa tekrar ettiği haber verildi.[805]

Kirmânî, hadisin öncelikle umuma işaret ettiğini, fakat burada husus kastedildiğini söylemiştir. Yani "Bu hallerin çoğunda böyle yapardı", diye izah etmiştir.[806]

2. Hadis Usûlü İlmine Dair Açıklamalar

Kevâkib'de yer alan ilimlerden biri, Hadis usûlü ilmidir. *Kevâkib*'in bu ilimle ilgili muhtevası oldukça zengindir. Şöyle ki o, hadisleri şerh ederken, hadis usûlü ilmi açısından onları tahlil ettiği gibi, yer yer bu ilmin meseleleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

a) Kirmânî'nin Hadis Alma Usûllerine Dair Açıklamalar Yapması

Hadislerin şeyhten alınması ve talebeye aktarılması bir takım âdâb ve tarzlara tâbidir. Bunlara tahammül ve edâ tabirleri kullanılır. Birincisi hadisin şeyhten alınmasını, ikincisi de aktarılmasını ifade eder. Kirmânî'nin konuyla ilgili yaptığı izahları incelediğimizde kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine tabi olduğunu görüyoruz. Şimdi bunlara birkaç örnek vermek istiyoruz.

1. Semâ': Semâ' hadis talebesinin, bizzat, hadisi rivayet eden şeyhin ağzından ya da kitabından nakleder; fakat onun, hıfzından veya kitabından nakletmesi önemli değildir. Önemli olan husus nakledilen hadislerin, talebe tarafından bizzat dinlenmiş olmasıdır. Bu şekilde hadis alma keyfiyeti, bundan sonra göreceğimiz diğer metotların en üstünü telakki edilmiştir.[807]

Konuyla ilgili olarak İbrahim Canan âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.

Kadı İyâz (ö.504/1110): "Semâ' yoluyla tahammül edilen hadisi edâ ederken, ravinin حدثنا Haddesenâ, اخبرنا Ahberanâ, انبانا Enbeenâ, سمعت Semi'tü, قال لنا Kâle lenâ, ذكر لنا Zekera lenâ sigalarından birini kullanabilir", der.

---

[805] Buhârî, *İsti'zân*, 13.
[806] Kirmânî, a.g.e., XXII, 85.
[807] Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1993, s. 61.

Ulema, çoğunluk itibarıyla, bu tabirlerden her birinin semâ'ya yani hadisi dinleyerek aldığına delalet ettiğini belirtmiştir. Ancak İbnü's-Salâh (ö.643/1245): "Buna olduğu gibi iştirak edemeyiz. Doğru olanı, bu lafızlardan, şeyhten semâ' olmaksızın tahammül edilenler için kullanılması şayi olanları semâ' için kullanılanlardan tefrik etmesidir. Aksi takdirde, hepsinin mutlak olarak semâ' için kullanılması iltibasa ve vehme sebep olur", demiştir. Zeynüddin el-Irâkî (ö.806/1404) İbnü's-Salâh'ı teyiden: "Enbeenâ tabirinin icâzet yoluyla tahammülde kullanılması şayi olduktan sonra, bu siganın mutlak şekilde semâ'da kullanılması, bunun icâzetle alınmış olacağını zannetmemize sebep olur. Hatta icâzet yoluyla tahammül edilen hadisle ihticâcı caiz görmeyenler bu rivayeti atabilirler", demiştir.[808]

Kirmânî de semâ'da kullanılan tabirlerle ilgili olarak âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.

-Kirmânî: "Haddesenâ, Ahberanâ, Enbeenâ lafızları arasında fark olup olmadığı konusunda farklı görüşler var. Müslim, حدثنا lafzında muhakkak kişinin şeyhinden duymuş olması gerekir. اخبرنا lafzında ise kişi şeyhine okumuştur. Bu Şâfiî mezhebinin ve Ehl-i Maşrık âlimlerinin de görüşüdür. Ashâb-ı hadîsin çoğunluğuna göre حدثنا lafzı اخبرنا lafzından derece itibarıyla daha yüksektir. Müteahhirîn'den bir kısım âlim: انبانا icâzet için kullanılır ve اخبرنا'dan daha alt seviyededir. سمعت tabirinde kişi şeyhinden dinlemiştir ve سمعت tabiri حدثنا tabirinden daha alt mertebededir", demişlerdir."

Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071): "En üst mertebede سمعت , sonra حدثنى , sonra اخبرنى , daha sonra da انبانى gelir", demiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057); Bir kısım taifenin Haddesenâ'nın ancak müşâfehe; Ahberanâ'nın müşâfehe, kitâbet ve tebliğ yoluyla olduğunu söylediğini nakletmiştir.

Tahâvî (ö.321/933): "Tahdîs ve ihbâr arasında Kitab ve sünnette bir fark görmedim. Zilzâl suresi 4. ayette Yüce Allah: "İşte o gün Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır" buyurmuştur", der.

---

[808] Canan, a.g.e., II, 52.

Nevevî (ö.676/1277) de şeyhine okuyan kişinin حدثنا ya da اخبرنا demesinde bir fark olmadığını, bunun İbn Uyeyne, Mâlik, Buhârî, çoğu Hicazlı ve Kûfeliler'in görüşü olduğunu söylemiştir.[809]

-Humeydî Kitâbu'l-ilm'de Haddesenâ, Ahberanâ ve Semi'tü lafızlarının eşit olmadığını, İbn Uyeyne'nin bu üçünü eşit kabul ettiğini, Cumhurun ise üçü arasında farkın olduğunu, sıralamada önce semi'tü, sonra haddesenâ, sonra ise ahberanânın geldiğini bildirmiştir.[810] Yine Kirmânî, قال لنا lafzının حدثنا lafzından daha düşük olduğunu haber vermiştir.[811]

-"Sadaka tahavvül ettiği (yani sadaka olmaktan çıktığı) zaman" babında zikri geçen انبانا lafzı hakkında Kirmânî onun اخبرنا ile aynı anlamda olduğunu söylemiş ve Hatîb el-Bağdâdî'den alıntı yapmıştır.

Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071): "Enbeenâ'nın derecesi Ahberanâ'dan daha düşük seviyededir ve Enbeenâ lafzı az kullanılır. Buhârî'nin bu ta'liki burada zikretmesinin faydası Katâde'nin bu hadisi Enes'ten işitmesini sarahatle bildirmiş olmasıdır. Katâde müdellis olduğu için, bundan önce geçen isnadda anane ile verilen hadiste tedlis etmesi ihtimali giderilmiştir."[812]

Kirmânî bu sözüyle *Sahîh*'te sika olmayan ravilerin varlığını ifade etmiş ve bunun da rivayet ediliş tarzından anlaşılabileceğini vurgulamıştır.

-Kitâbu'l-menâkıb 25. bab 117. hadiste geçen senedde Haddesenâ, Enbeenî ve Ahberahû lafızları zikredildi. Kirmânî bunun büyük bir zapt olduğunu söylemiştir.[813]

-Kirmânî: "Ravi kendi üstadına: Size Falan tahdis veya ihbâr etti mi? deyip de, o da: Evet, dese yahut (burada olduğu gibi) cevap karinesi olmakla beraber sükût ettiği zaman ondan rivayet etmek caiz olur", demiştir.[814]

-Kirmânî, Ehl-i hadisin *Sahîh*'te haddesenâ yerine ثنا, ahberanâ yerine انا şeklinde kısaltma kullandığını bildirmiştir.[815]

---

[809] Kirmânî, a.g.e., II, 9.
[810] Kirmânî, a.g.e., I, 17.
[811] Kirmânî, a.g.e., IV, 157.
[812] Kirmânî, a.g.e., VIII, 39.
[813] Kirmânî, a.g.e., XIV, 175.
[814] Kirmânî, a.g.e., XIII, 25.
[815] Kirmânî, a.g.e., I, 45.

-Kirmânî: "Önce اخبرنى dedi; sonra حدثنى dedi. Sebebi nedir? dersen ben de derim ki: Fâtıma önce Hz. Peygamber'den dinledi. Sonra da başka bir yerden okudu ya da amacı tekrardan kaçınmak olabilir", şeklinde izah etmiştir.[816]

-Kirmânî, "Muhaddislerin Haddesenâ yahut Ahberanâ ve Enbeenâ sözleri" babında geçen قال لنا الحميدى lafzını şöyle izah etmiştir: "Humeydî Buhârî'nin şeyhidir. Fakat قال lafzı ondan işittiğini belli edecek şekilde kesinlik (cezm) ifade etmiyor. Bazı nüshalarda وقال لنا الحميدى şeklinde geçti. Bu حدثنا lafzından daha düşük bir mertebededir. قال lafzı bazen لنا ziyadesiyle bazen de ziyade olmaksızın zikredilebiliyor. Bu ikisi aynı şeydir. Çünkü قال لنا ifadesi müzakere, حدثنا lafzı nakil ve tahammül yoluyla rivayet edildiğine işaret ediyor."[817]

-"Vekiline sadaka yapan, sonra da vekili o sadakayı müvekkiline geri veren kimsenin hükmünü beyan" babında zikredilen hadisin senedinde لا اعلمه الا عن انس ifadesi geçti. Buhârî: "Ben bunu ancak Enes yolundan biliyorum" dedi. Kirmânî: "Bu ifade حدثنا ve اخبرنا demekten daha geneldir. Bu ifade hadise bir yaralama yapmaz ve hadis muttasıldır", demiştir.[818]

Görüldüğü üzere Kirmânî yukarıda zikri geçen tabirlerin hepsinin tahdis için kullanılabileceğini ifade etmiştir; fakat ibareler arasında bir derece farkından da söz edilebileceğini belirtmiştir.

Yaşar Kandemir çevirisini yaptığı Subhi es-Salih'in eserinde şu açıklamayı yapmıştır: "Lisan âlimlerine göre bütün bu lafızlar tahdis karşılığıdır; aslında bunlar "Semi'tü fulân" demek gibidir. Bunun hadis münekkidleri arasındaki ihtilafa yol açan tarafı, örf ve âdet bakımından farklı kullanılmasıdır."[819]

2. Kıraat: Kıraat kelimenin ifade ettiği manadan da anlaşılacağı üzere talebenin, şeyhe hadislerini okumasıdır. Bu okuma işi ya hıfzdan olur yahut da kitaptan; fakat hangi halde olursa olsun, şeyhin, okunan hadislere tam manasıyla vâkıf olması, gerekirse kendi kitabından dinlemesi veya kitabının güvendiği talebelerinden birisinin elinde bulunması şart koşulmuştur.

Talebenin hadislerini okumak suretiyle arz etmesinden dolayı bu metoda, aynı zamanda arz da denilmiştir. Arzın, kitaptan yapılması, yani talebenin şeyhe arz

---

[816] Kirmânî, a.g.e., XIII, 5.
[817] Kirmânî, a.g.e., II, 9.
[818] Kirmânî, a.g.e., XII, 74.
[819] Kandemir, Yaşar, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, MÜİF. Vakfı Yay., İstanbul-1996, s. 71.

etmiş olduğu hadisleri elinde bulunan kitaptan okuması, daha itimada şayan addedilmiştir.[820]

-Süfyân'ın "Bu bizim kıraatimizdir" sözü hakkında Kirmânî: "Kati bir semâ' olmaksızın kıraat nasıl caiz olur? dersen ben de derim ki: Belki onun mezhebi mana sahih olduğunda simâ' olmaksızın kıraati caiz görmüştür", demiştir.[821]

Kıratın tarifinde kıraat için simâ'ın olması gerektiğinden bahsedilmişti. Fakat Kirmânî burada kıraat için simâ'ın olmayabileceğini ifade etmiş oldu.

Kirmânî *Kevâkib*'de kıraat yerine arz kelimesini kullanmayı uygun görmüştür.

-Kirmânî: "Arz iki kısımdır: Arz-ı kıraât ve arz-ı münâvele. Arz-ı münâvele: Öğrenci kitabıyla hocasına gelir. Hocasına onu arz eder. Hocası öğrencisinin getirdiği kitap üzerinde düşünür. Sonra öğrencisine döner ve ona: Getirdiğin şey üzerinde düşündüm. Bu benim falandan aldığım hadislerdir. Sana bunu benden rivayet etmene izin verdim" demiştir.[822] Burada sadece arz-ı münâvelenin tanımını yapmıştır.

3. İcâzet: Talebenin, şeyhten hadis dinlemesi veya elinde bulunan hadisleri ona arz etmesi mümkün olmadığı zamanlarda, şeyhin, muayyen veya gayri muayyen mesmû'âtını, rivayet etmesi için, muayyen veya gayri muayyen kimselere izin vermesidir.[823]

-Hadiste geçen انبانا lafzı için Kirmânî şunları söylemiştir: "Enbeenâ yani Ahberanâ. Bazıları şöyle dedi: İcâzette Enbeenâ lafzı caizdir. Ahberanâ ise caiz değildir. Ancak اخبرنا اجازة şeklinde kayıtlanırsa caiz olur."[824]

-Kirmânî'nin: "Enbeenâ, yani Ahberanâ manasınadır. Bazıları: İcâzet durumunda Enbeenâ kullanılabilir. Çünkü Enbeenâ örfen icâzette kullanılır. İnbâ ihbârdan daha geneldir, demişlerdir"[825] demek suretiyle Enbeenâ lafzını icâzet için kullanıldığını ve aynı zamanda Ahberanâ ile eş anlamlı olduğu görüşünü benimsediğini görüyoruz.

---

[820] Koçyiğit, a.g.e., s. 64.
[821] Kirmânî, a.g.e., XXV, 181.
[822] Kirmânî, a.g.e., II, 13.
[823] Koçyiğit, a.g.e., s. 65.
[824] Kirmânî, a.g.e., V, 115.
[825] Kirmânî, a.g.e., XV, 134, 135; Benzer örnek için bkz. Kirmânî, a.g.e., XII, 57.

4. Münâvele: Hadis ıstılahında münâvele, şeyhin kitabını yahut hadis yazılı birkaç sahifeyi talebeye vermesidir. Münâvele, icâzetin bir çeşidi olmakla beraber, kelimenin ifade ettiği manadan da anlaşılacağı üzere burada aslolan husus, yazılı hadislerin talebeye elden verilmesidir; fakat bu verme işinde icâzet bazen yer alır, bazen de almaz. Bu bakımdan metot iki şıkta mütalaa edilir. Birincisi, icâzeti de ihtiva eden münâvele (*el-münâveletü'l-makrûnatü bi'l-icâzeti*), ikincisi ise, icâzetten âri olan münâvele (*el-münâveletü'l-mücerradetü ani'l-icâzeti*) dir.

Konuyla ilgili Kirmânî'nin açıklaması da şöyledir: "Münâvele hadisin tahammül yollarına göre kısımlara ayrılır. İki çeşittir.

1. İcâzeti ihtiva eden münavele: Şeyhin öğrencisine asıl dinlediğinden izin vermesidir. Mesela şeyhi öğrencisine: "Bu benim dinlediğim şeylerdir. Bunu benden rivayet etmene izin verdim" demesi şeklindedir.

2. İcâzetten âri münâvele: Şeyhin öğrencisine: "Bu benim semâ'ımdır" der; fakat "Bunu benden rivayet etmene izin verdim" demeksizin kitabını kendi eliyle vermesi şeklindeki münâveledir. Sahih görüşe göre bu türden bir rivayet caiz değildir. Buhârî'nin bu babtan muradı birinci kısım münaveledir."[826]

5. Mükâtebe: Kelimenin ifade ettiği manadan da anlaşılacağı üzere, şeyhin, uzakta olsun yakında olsun talebeye hadislerden bazısını yazıp göndermesi veya vermesidir. Bu da, yazılı olan hadislerin, icâzeti ihtiva eden ibarelerde hitam bulup bulmaması bakımından iki nevide mütalaa edilir. Birincisi, *icâzeti ihtiva eden mükâtebe*, ikincisi de *icâzetten âri mükâtebe*'dir.[827]

Kirmânî mükâkete hakkında *Kevâkib*'in birkaç yerinde görüşlerini ifade etmiştir.

-"İkamet edilmesi sırasında imamı gördüklerinde insanlar ne zaman ayağa kalkarlar?" babında geçen hadisin senedinde: "Bana Yahyâ, Abdullah İbn Katâde'den yazdı" ibaresi geçti.

"كتب الى" (Bana yazdı) ibaresi hakkında Kirmânî şunları söylemiştir: "Kitâbet, tahammülü'l-hadis yollarından birisidir. Kitâbet, şeyhin, hâzır olsun gâib olsun, kendini dinleyen talebesine hadisleri yazıp göndermesi ya da vermesidir. Bu

[826] Kirmânî, a.g.e., II, 20.
[827] Koçyiğit, a.g.e., s. 69.

yazılı olan hadisler, *icâzeti ihtiva eden mukâtebe* ve *icâzetten ârî mukâtebe* şeklinde iki kısma ayrılır."[828]

-Kitâbu'l-eymân ve'n-nuzûr 15. babta (İnsan yeminlerde unutarak yemini bozsa kefâret vacip olur mu, olmaz mı? babı) geçen 49. hadiste Buhârî şöyle dedi: Bana Muhammed b. Beşşâr yazdı. Bize Muâz b. Muâz tahdîs etti.

Kirmânî Muhaddisler'in: Mukâtebe'yi şeyhinden talebenin hadis yazması şeklinde tanımlâdılar. Denildi ki: Kitâbet, icâzetle birlikte münâvele gibidir. Çoğunluğa göre semâ' gibidir. Bazıları kitâbette mutlak olarak حدثنا ve اخبرنا lafızlarının söylenmesine cevaz verdiler. En iyisi kitâbet olduğunu da kayıtlayarak söylemektir", dediklerini nakletmiştir.[829]

6. Vicâde: Semâ', icâzet ve münâvele olmaksızın bir kimsenin, mülâkî olsun veya olmasın başka bir kimseye ait hadis, sahife veya kitabını bulması yahut elde etmesidir.[830]

Kirmânî vicâdeyi diğer tahammül yollarına göre daha düşük görmektedir.

-Kitâbu't-tıb 26. babta geçen ikinci hadisin senedinde "Eyyûb'un huzurunda Ebû Kılâbe'nin kitaplarından okundu. Eyyûb o okunan kısımdan bir kısmını Ebû Kılâbe'den olmak üzere tahdîs etti, bazısını da "Onun huzurunda okundu" tabiriyle rivayet etti, şeklinde geçti.

Kirmânî: "Kitaptan rivayet nasıl olur? dersen ben de derim ki: Eyyûb kitabı şeyhinden dinledi. Bununla beraber bu yöntem hıfz yoluyla yapılan nakile göre mertebesi daha düşüktür. Muhakkıklara göre, buna vicâde denir. İşitme olmasa dahi bu şekilde asıl kitaptan rivayet caizdir", demiştir.[831]

Özetle Kirmânî, zaman zaman hadis tahammül yolları hakkında izahlarda bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Bu konulardaki farklı görüşleri zikrettikten sonra kendi kanaatini de belirtmeyi ihmal etmemiştir.

b) Hadislerin Taksimi Konusunda Açıklamalar Yapması

Kirmânî hadisin her bir çeşidi ile ilgili açıklama yapmamıştır. Ancak yeri geldikçe hadis çeşitleriyle ilgili bazen tanımlarını vermek suretiyle bazen de sadece

---

[828] Kirmânî, a.g.e., V, 32.
[829] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 119.
[830] Koçyiğit, a.g.e., s. 70.
[831] Kirmânî, a.g.e., XXI, 10.

hadisin çeşidini zikretmek suretiyle izahlarını yapmıştır. Bunu yaparken önceki hadis ıstılahlarının tariflerine bağlı kalmıştır.

Mütevatir-Müstefîz-Âhad Haber

Mütevâtir haber, yalan söylemek için ittifak etmeleri aklen kabul edilemeyecek bir topluluğun yine aynı durumda olan bir topluluktan naklettiği akla değil duyulara dayanan ve dinleyen için ilim ifade eden haberlerdir.[832]

Kirmânî Haber'in iki çeşit olduğunu söylemiştir. Bunlar, mütevâtir ve âhad haberdir.

Mütevâtir, yalan üzerinde ittifak etmeleri mümkün olmayan kalabalık bir cemaatin rivayet ettikleri hadislerdir. Âhad haber'de ise böyle değildir. Bir kısım insan da haberi üç kısma ayırdı: Mütevâtir, müstefîz ve âhad haber. Müstefîz, en az üç tariki bulunan ve fakat mütevâtir derecesine ulaşmayan hadislere denir. Bu durumda mütevâtir olmayanlar iki kısma ayrılmış oluyor.[833]

Rivayet Tariklerinin Fazla Oluşu ve Müstefîz Hadis

Kirmânî yukarıda zikredilen haber çeşitlerinden müstefîze daha detaylı bir şekilde değinmiştir. Bunu Nevevî'den (ö.676/1277) yaptığı alıntının devamında ifade etmiştir.

-Nevevî, Buhârî'nin rivayeti hakkında şunları söylemiştir: "Bu hadisi Zührî'den Yûnus, Sâlih b. Keysân, Ma'mer b. Râşid ve Zührî'nin erkek kardeşinin oğlu Muhammed b. Abdillah da rivayet etti, sözünde üç fayda vardır: Birincisi, rivayet tarikinin çokluğu hadisin kuvvetini ve sıhhatini arttırır. İkincisi, mutâbaât veya istişhâdı tanıtmak için tarikleri toplamaya rağbet eden kimsenin hadisin ravilerini bilmesidir ki, onların rivayetlerini ve müsnedlerini araştırması için bu bilgi kendisine lazımdır. Üçüncüsü, bu zikredilen ravilerin de bu hadisi rivayet ettiklerini tanıması. Bazen bilgisiz kimse isnadda zikredilen başka kimselerin bu hadisi rivayet etmediğini vehmeder. Diğer bir kitapta bu hadisi başkasından rivayet edilmiş görür ve yanılarak vehmeder ve "Hadis ancak falan tarikindendir" diye iddiaya kalkışır. "Bu babta falandan ve falandan da gelmiştir" denildiği zaman zikredilen vehim giderilmiş olur."

---

[832] Hatîb, a.g.e., s. 16; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, çev. Talat Koçyiğit, AÜİF. Yay., Ankara-1971, s. 23.

[833] Kirmânî, a.g.e., XXV, 14.

Kirmânî bu üçüne ilaveten dördüncü fayda olarak: "Buhârî'nin sarih olarak kendi şartına vefasıdır", diyerek ilavede bulunmuştur. Çünkü denildiğine göre, onun şartı her bir hadis için iki ve daha fazla ravi olmaktır. Beşinci fayda olarak da: "Hadisin müstefîz, yani yaygın olmasıdır ki, böylece Kur'ân'ı tahsis etmekte, hadisin meşhur olmasını şart koşan müctehitler indinde hüccet olur. Müstefîz yani meşhur, nakilleri üçten çok olan hadistir", demiştir.[834]

Buradan anlıyoruz ki, Kirmânî müstefîz hadisle meşhur hadisi aynı anlamda kullanmaktadır.

Haber-i Vâhid

-"Ticaret için çıkmak" babında zikredilen hadisle ilgili Kirmânî şunları söylemiştir: "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eşarî'den delil istemesi (şahit istemesi) haber-i vâhid'i delil olarak kabul etmediğine işaret ediyor, dersen ben de derim ki: Bilâkis Hz. Ömer haber-i vâhid'i delil olarak kabul ediyor. Hz. Ömer'in "şahit getirmesi" talebi gelen haberin mütevâtir olmayışından dolayıdır."

Ayrıca Kirmânî Nevevî'nin (ö.676/1277): "Ensâr Hz. Ömer'in söylediğini inkâr ederek dediler ki: Bu bizim aramızda meşhur, herkesçe bilinen bir hadistir; öyle ki en küçüğümüz bile bunu Hz. Peygamber'den duyduğu şekliyle ezberlemiştir. Burada Hz. Ömer haber-i vâhid'i reddetmek istemiyor. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in sözü konusunda insanların aceleci davranmalarından korkuyor. Bir olay gerçekleştiğinde Hz. Peygamber bir hadis söylüyordu. Hz. Ömer bu şekilde davranmakla insanların kendilerine göre sözler söylemelerini engellemek istedi. Yoksa Ebû Mûsâ'nın Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü söylemeyeceği konusunda Hz. Ömer'in bir şüphesi yoktu. Bununla diğer insanları ikaz etmek istedi. Bu olay Hz. Ömer'e Ebû Mûsâ değil de bir başkasından gelseydi yine aynı tepkiyi gösterirdi ve ondan imtina ederdi", dediğini nakletmiştir.[835]

Kirmânî'ye göre Mütevâtir haber yakîn ifade eder, haber-i vâhid karinelerle gizlenmiştir; fakat o da yakîn ifade eder.[836]

Kirmânî başka bir yerde, haber-i vâhid'i kabul edilir ve onunla amel edilir olduğuna delalet ettiğini ve bunda Peygamber'den haber vermekte tevâtürü şart kılan

---

[834] Kirmânî, a.g.e., I, 132.
[835] Kirmânî, a.g.e., IX, 192, 193; krş., Nevevî, *Minhâc,* XIV, 357.
[836] Kirmânî, a.g.e., XXII, 148.

Râfizîler'in aleyhine bir delil olduğunu söylemiştir. Ayrıca Buhârî'nin bunda Râfizîler'i reddetmek istediğini ifade etmiştir.[837]

Hasen Sahîh

Kirmânî, hasen sahîh tabirini açıklamalarında kullanmıştır. Fakat bu tabiri asıl itibarıyla Tirmizî'nin (ö.279/892) kullandığını da belirtme ihtiyacı hissetmiştir.

Tirmizî, kitabında bir hadisi zikrettikten sonra "hasenun sahîhun" ya da "hasenun garîbun" yahut da "hasenun sahîhun garîbun" gibi bazı tabirler kullanmıştır. Tirmizî'nin hasen ile neyi kastettiği "Biz, bu kitapta hasen olarak kaydettiğimiz hadislerle, kanaatimizce isnadı hasen olan hadislere işaret etmek istedik. İsnadında yalancılıkla itham olunan şahıslar bulunmayan, şâz olmayan ve başka yönlerden de rivayet edilen her hadis, bizim nazarımızda hasendir" sözlerinden açık bir şekilde anlaşılır.[838]

Câmiu's-Sahîh'te Buhârî, bab başlığını "İnsanlar içinde belası en şiddetli olanlar peygamberlerdir. Sonra sırasıyla fazilette ilk olan, sonra ilk olandır" şeklinde zikretmiştir.[839] Buhârî, bu başlığı Tirmizî'de geçen hadisin manasını nakletmek suretiyle oluşturmuştur. Kirmânî'ye göre Buhârî için bu hadis sabit olmakla birlikte şartına uygun değildir.

Kirmânî Tirmizî'nin bu hadisi; Kuteybe bize tahdis etti, bize Hammâd b. Âsım tahdis etti, o Mus'âb b. Sa'd'dan, o da babasından nakletti, şeklindeki senedle rivayet ettiğini[840] ve bu hadisin "hasen sahîh" bir hadis olduğunu bildirmiştir.[841]

Merfu' Hadis

Meşhur olan tarife göre, söz, fiil ve takrir olarak hasseten Hz. Peygamber'e izafe olunan ve isnadı muttasıl veya munkatı' olan hadislere merfu' hadis denilmiştir. Bu tariften anlaşıldığına göre merfu' hadisin isnadı daima muttasıl değildir. Bazen isnaddan sahabî düşer ve hadis mürsel olur; bazen sahabîden önce başka bir ravi düşer veya müphem bir ravi zikredilir, bu durumda hadis munkatı' olur; bazen de

---

[837] Kirmânî, a.g.e., XXV, 79. Haber-i vâhidin kabulüne dair bir diğer örnek için bkz: Kirmânî, a.g.e., XXII, 86.
[838] Koçyiğit, a.g.e., s. 96.
[839] Buhârî, *Merdâ*, 3.
[840] Tirmizî, *Zühd,* 56 (2398).
[841] Kirmânî, a.g.e., XX, 180.

isnaddan iki ravi düşer ve hadise mu'dal denir, fakat her üç halde de isnad munkatı'dır ve hadis merfu'dur.[842]

Kirmânî de bu tarife uygun açıklamalarda bulunmuştur.

-"İkinci rekâttan sonra ayağa kalktığı zaman elleri yukarıya kaldırmak" babında zikri geçen hadisin sonunda: "Ve bu fiilleri İbn Ömer Peygamber'e ref' ederek rivayet etti" şeklinde bir ifade geçti.

Kirmânî bu rivayetin İbn Ömer'den gelen rivayetin mevkûf bir rivayet olmadığını söylemiştir ve merfu'yu, Hz. Peygamber'e izafe edilen ve isnadı ister muttasıl olsun ister munkatı' olsun, söz ve fiillere denir, dediklerini haber vermiştir.[843]

Hükmen Merfu' Hadis

Kirmânî hükmen merfu' konusuna kitabının çeşitli yerlerinde değinmiştir.

-"Erkek, bakire üzerine dul bir kadınla evlendiği zaman" babında "Mine's-sünneti" ve "Lev şi'tü" sözü ve Hz. Peygamber'e ref' etme meselesi geçti. Kirmânî konuyu Nevevî'den (ö.676/1277) yaptığı alıntıyla izah etmiştir.

Nevevî: "Ebû Kılâbe'nin "İsteseydim "Kâle'n-Nebi" diye rivayet edebilirdim" sözü, bu hadisin isnadının Rasulûllah'a yükseldiğini ifade eder. Çünkü rivayet ilmi bakımından sahabi olan ravinin: "Sünnet olan şudur, şu iş sünnet cümlesindendir" tabiri, hüküm cihetiyle "Kâle'n-Nebi" "Peygamber dedi" kuvvetindedir", demiştir.[844]

Mehmet Görmez, usûlcüler arasında من السنة "Şunu yapmak sünnettendir" ifadesiyle gelen haberlerden hareketle bir fiilin Hz. Peygamber'e isnad edilip edilemeyeceği konusunda farklı görüşlerin olduğunu haber veriyor. Çoğunluğun bu ifade ile gelen sahih haberleri merfu' hükmünde kabul ettiklerini, ifadedeki "sünnet" kelimesini de mutlak anlamda Hz. Peygamber'in sünnetine hamlettiklerini bildiriyor. Aynı usûlcüler, bu şekilde gelen bir sünnetin sözlü ifadeye dönüştürülerek Hz. Peygamber'e isnad edilmesine de karşı çıkmışlardır. Mesela Ebû Hureyre'nin,

---

[842] Koçyiğit, a.g.e., s. 118.
[843] Kirmânî, a.g.e., V, 109; Merfu'un tarifi için bkz. İbn Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrazûrî, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nurettin Itr, Haleb-1966, s. 50; Suyûtî, Cemaleddin Abdurrahman, *Tedrîbü'r-râvî*, Mektebetü Dâru't-Türâs, Kahire-1972, s. 109.
[844] Kirmânî, a.g.e., XIX, 155; krş., Nevevî, *Minhâc,* X, 287.

(namazda) selamı gizli vermek sünnettendir, ifadesi merfu' olarak kabul edilir. Ancak "Peygamber böyle dedi" denilemez.[845]

Görmez, Hanefî, Şâfiî ve Zâhirî âlimlerden bir kısmının ise من السنة "Sünnettendir" ifadesiyle gelen haberleri merfu' hadis sıfatıyla kabul etmediklerini, buna dayanak olarak sünnet kelimesinin, sadece Hz. Peygamber'in sünneti için değil, Hulefâ-yı Râşidîn'in uygulamalarının ve hatta başkalarının hal ve hareketlerinin, örf ve âdet anlamında kullanılmasını gösterdiklerini söylemiştir.[846]

-"Fitneler ve zulümler ehlinin fertlerini çoğaltan kimseler" babında geçen hadis İbn Abbas'ın dilinden anlatılmış ve İbn Abbas rivayetin sonunda Nisâ suresi 97. ayeti nakletmiştir. Kirmânî *Şârihu'l-Mısrî* müellifi Moğultay b. Kılıç'tan yaptığı nakilde: "Bu hadis merfu' hadistir; çünkü sahabenin tefsiri ayetin nüzûluna dayanırsa istılâhen merfu' hükmünü alır", demiştir.[847]

Mevkûf Hadis

Mevkûf hadis, sahabeye ait söz, fiil ve takrirlere denir. Kirmânî hadis eğer mevkuf ise bunu belirtmiş; fakat mevkuf olup olmadığı noktasında bir tereddüt varsa bunu da izaha gayret etmiştir.

-"Her hal üzerine ve cinsî münasebet sırasında bismillah demek" babında zikredilen hadisin senedinde عن ابن عباس يبلغ به النبى (İbn Abbas bunu Hz. Peygamber'e ulaştırıyor) ibaresi geçti.

Bununla ilgili olarak Kirmânî: "Yani İbn Abbas bu hadisi Hz. Peygamber'e kadar götürüyor. Bu Küreyb'in sözüdür. Bundan maksadı hadisin mevkuf değil müsned olduğunu göstermektir. Fakat İbn Abbas Hz. Peygamber'den dinlemiş olan bir başka sahabi vasıtasıyla almış olabilir", demiştir.[848]

Mürsel Hadis

Bir çok hadisçinin ittifak ettikleri tarife göre mürsel, tâbiînin sahabeyi atlayarak "Rasulûllah şöyle dedi" veya "Rasulûllah şöyle yaptı" gibi sözlerle doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den hadis nakletmesidir.[849]

---

[845] Görmez, a.g.e., s. 178.
[846] Görmez, a.g.e., s. 179.
[847] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 163.
[848] Kirmânî, a.g.e., II, 183.
[849] Koçyiğit, a.g.e., s. 99.

Kirmânî mürsel ile ilgili olarak genelde durum tespiti yapıyor. Bazen de hadisin mürsel olma sebepleri hakkında bilgi veriyor.

- Buhârî, "Tek kadının haberi (yani bununla amel edilir mi edilmez mi?)" babında Tevbe İbn Keysân el-Anberî şöyle demiştir: eş-Şa'bî bana:

—Sen Hasan Basrî'nin Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettiğini gördün mü? Ben İbn Ömer'in meclisinde ona yakın olarak iki sene yahut iki buçuk sene kadar oturdum da, ben İbn Ömer şu hadisten başka Hz. Peygamber'den hadis tahdis ederken işitmedim, dediğini aktardı.[850]

Kirmânî *Kevâkib*'de şunları söylemiştir: "Maksadı, Hasan-ı Basrî tâbiî olmakla beraber, Hz. Peygamber'den çok hadis rivayet ediyordu, yani çok hadis rivayet etmeye cüretli idi. İbn Ömer ise sahabî olmakla birlikte az hadis rivayet edici idi. O, hadis rivayeti hususunda ihtiyatlıydı, mümkün olduğu kadar sakınırdı"[851], demiştir.

Fethu'l-Bârî'de İbn Hacer (ö.852/1448) şöyle demiştir: "Gördün mü?, kavlindeki soru inkâr içindir. Eş-Şa'bî, Hz. Peygamber'den mürsel hadis rivayet etmeyi reddediyordu. Bununla mürsel hadis rivayet etmeye sevk eden sebep, Hz. Peygamber'den hadisi çoğaltmak isteği olduğuna işaret ediyordu. Yoksa insan muhakkak mevsûl olarak işittikleriyle yetinirdi."[852]

-Kitâbu'd-Diyât 21. bab Kasâme yemini hakkında geldi. Burada Kirmânî Kâbisî'den alıntı yapmıştır.

el-Kâbisî, Ömer b. Abdülaziz'e taaccub etmiştir. O, Rasulûllah'ın hükmüyle ve Râşid Halifelerin ameliyle sabit olan kasâme hükmünü, Ebû Kılâbe'nin kavliyle nasıl iptal etmiş, hâlbuki Ebû Kılâbe tâbiînin dalgınlarından idi. Ömer b. Abdulaziz ondan müsned olmayan mürsel bir söz işitmiştir. Ebû Kılâbe'de Ensâr kıssası ile Hayber kıssası alt üst olmuş, o hıfzının azlığından bunların birini diğerine bindirmiştir. Ve keza kasâme ile ilgili olmayan mürsel bir hikâye işitmiştir. Çünkü Hal'in kasâme ile ilgisi yoktur. Abdulmelik'in isim silsilesinde de hüccet yoktur, demiştir.[853]

---

[850] Buhârî, *Temenni*, 6.
[851] Kirmânî, a.g.e., XXV, 27.
[852] İbn Hacer, a.g.e., X, 284.
[853] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 30.

-Kirmânî Dârekutnî'nin (ö.385/995) *Kitâbu'l-İstidrâkât'*da: "Buhârî hadisi mürsel olarak zikretti. Zeyneb'i Urve ile Ümmü Seleme arasında bir tarikte zikretmedi", dediğini nakletmiştir.

Kirmânî: "Urve Ümmü Seleme'den işitti. Belki de iki farklı zamanda biri vasıtalı diğeri vasıtasız olmak üzere iki farklı rivayette bulundu", demiştir.[854]

Bununla Dârekutnî'nin fikrine katılmadığını ifade etmek istemiştir.

-Yine Kirmânî Dârekutnî'nin; Hadiste geçen senedin mürsel olduğunu söylediğini nakletmiştir. Ayrıca "Abdurrahman İbn Ka'b İbn Mâlik" ifadesinde geçen Abdurrahman'ın dedesinden bir şey işitmediğini ifade etmiştir.

Kirmânî konuyu: "Abdurrahman'dan sonra "ابن" kelimesi yerine "عن" lafzı geldiği takdirde senedin muttasıl olacağını; çünkü Abdurrahman'ın babası Abdullah'tan o da babası Ka'b'dan hadis dinledi", şeklinde izah etmiştir.[855]

Yine burada da Kirmânî, Dârekutnî'nin tezini kabul etmezken yapılacak bir değişiklikle hadisin muttasıl olacağını söylemiştir.

-Kirmânî Kitâbu'l-ıtk 13. babta zikredilen ilk hadisin senedinde Mervân ve Misver hakkında âlimlerin görüşüne yer vermiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Bu hadis mürseldir. Misver Hz. Peygamber'den bir şey dinlemedi. Mervân da hiçbir şekilde rivayette bulunmadı", demiştir.

Kirmânî: "İbn Mahreme Hz. Peygamber'den hadis dinledi. Mervân'a gelince Vâkidî (ö.208/823): Mervân Hz. Peygamber'i gördü; fakat ondan hadis ezberlemedi", demiştir.[856]

*Tecrîd'*de hem Misver'in hem de babası Mahreme'nin her ikisinin de sahabe olduğu bildiriliyor. Misver'in annesinin adının Şifâ olduğu, Şifâ'nın ise Abdurrahman b. Avf'ın kızkardeşi olduğu da haber veriliyor. Ayrıca Misver'den 22 hadis rivayet edilmiştir. Rivayetlerden ikisinde Buhârî ve Müslim ittifak etmişlerdir. Dördünü Buhârî, bir hadisini de Müslim tek olarak rivayet etmiştir. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de muhasara edildiği sırada Misver Hicr-i İsmail'de namaz kılarken

[854] Kirmânî, a.g.e., VIII, 134.
[855] Kirmânî, a.g.e., XII, 193, 194.
[856] Kirmânî, a.g.e., XI, 90.

mancınık ile atılan taşlardan birisi isabet etmiş ve bundan etkilendiği için beş gün sonra vefat etmiştir.[857]

-Kirmânî Nevevî'nin (ö.676/1277): "Bu hadis merâsîl-i sahâbedir. Çünkü Hz. Âişe bu kıssanın gerçekleştiği zamanı idrak etmedi. Sahabe mürseli isnadı infirad etmediği sürece âlimlerin tamamına göre hüccettir", dediğini nakletmiştir.[858]

Mürsel-Munkatı'-Mu'dal Hadis

Kirmânî yeri geldikçe hadis usûlünü ilgilendiren terimleri izah etmiştir. Örneğin;

-"Kişinin Müslümanlığının güzelliği" babında Buhârî hadise doğrudan قال مالك diyerek başladı.

Kirmânî Buhârî'nin Mâlik'in dönemine yetişmediğini, bu rivayetin cezim sigasıyla talik olduğunu, bunun da sahih olduğunu ve rivayete bir zarar vermeyeceğini (kadh) söylemiştir.

İbn Hazm ez-Zâhirî (ö.456/1063): "Bir yaralama söz konusudur. Çünkü rivayet munkatı'dır", demiştir.

Kirmânî: "Munkatı' isnadı muttasıl şekilde ulaşmayan hadistir. Hükmü sahihin hükmüyle aynıdır", diyerek İbn Hazm'a cevap vermiştir.

Kirmânî bu rivayetin mu'dal olup olmadığını sorgulamıştır. İsnaddan iki ve daha fazla kişinin düşmesine mu'dal denildiğini, bu hadiste Buhârî ile Mâlik arasında bir düşmenin olabileceğini ve bu hadisin mu'dal olma ihtimalinin olduğunu belirtmiştir. Kirmânî: "Bu hadis mürsel mi? dersen ben de derim ki: Mürsel de hadisçilerin ıstılahında munkatı'yla benzer manaya gelir. Çoğu usulcüye göre mürsel; tâbiînin sahabeyi atlayarak doğrudan "Hz. Peygamber şöyle dedi" şeklindeki rivayetleri için kullanılır", demiştir.[859]

Mürsel-Munkatı' Hadis

Kirmânî mürsel ile munkatı' arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır.

-Kirmânî: "Mürsel ile munkatı' arasındaki fark nedir? dersen ben de derim ki: Bu konuda ihtilaf vardır. Meşhur olan ise mürsel, sahabenin dışında "Hz. Peygamber şöyle söyledi" sözüdür. Munkatı' ise isnaddan bir ravisi düşen veya

[857] Miras, a.g.e., VII, 15.
[858] Kirmânî, a.g.e., I, 31.
[859] Kirmânî, a.g.e., I, 167.

müphem bir ravi zikredilen hadislerdir. Munkatı' da mürsel gibidir, diyenler oldu. İsnadı muttasıl olmayan her hadis mürsel sayılmakla birlikte çoğunlukla mürsel tâbiînin Hz. Peygamber'den naklettiği hadisler için kullanılmıştır", demiştir.[860] (Sahabe zikredilmeksizin)

Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) da: "Munkatı', tâbiînden yapılan rivayetlerdir", demiştir.[861]

Muallâk Hadis

Ta'lik, bir şeyi yüksek bir şeye bağlamak, asmak, bağlı olmak anlamlarına gelen علق kökünden türemiştir. Bir şeyi asmak, muallâkta bırakmak anlamındadır.[862]

Bir ıstılah olarak ise ta'lik, isnadın başından bir veya daha fazla ravinin hazf edilmesi anlamına gelir. Bu şekilde rivayet edilen hadise de muallâk hadis denir. Hadis Usûlünde de muallak hadis "İsnadının başından bir veya daha fazla ravinin peş peşe hazf edildiği ve hazf edilenin üstündeki raviye isnad edilerek rivayet edilen hadistir" şeklinde tanımlanmıştır.[863]

Ta'likte bazen senedin tamamı hazf edilerek "kâle Rasulûllah" şeklinde hadis rivayet edilir. Bazen hadisin sadece sahabe ravisi veya sahabiyle birlikte tâbiî ravisi de zikredilir. Bazen de muhaddis kendi şeyhini hazf eder ve hadisi onun üstündeki raviye isnad ederek rivayet eder. Son şekilde kendisine hadis isnad edilen kişi, müsannifin de şeyhi ise bunun ta'lik sayılıp sayılamayacağında ihtilaf edilmiştir. Bunu yapanın müdellis olduğu bilinirse yaptığına tedlis denir. Eğer tedlis yapmak gibi bir özelliği yoksa ona da ta'lik denir.[864]

Muallâk hadisler, bazen قال, روى gibi kesinlik bildiren cezm sigalarıyla rivayet edilirler ki bu şekilde rivayet edilenlerin kendisinden ta'lik yapılana nisbetinin sahih olduğu rivayet edilmiştir. Bazen de يروى gibi kesinlik bildirmeyen temrîz sigasıyla rivayet edilir. Bu şekilde rivayet edilenlerin ise kendisinden ta'lik yapılana nisbetinin sıhhatine hükmedilmeyeceği belirtilmiştir.[865] Kirmânî de ta'lik konusuna sıkça değinmiştir.

---

[860] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 171
[861] Hatîb, a.g.e., s. 21.
[862] İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Cîl, Beyrut-ty., IV, 125; İbn Manzûr, a.g.e., IV, 409.
[863] İbn Salâh, a.g.e., s. 24; Kirmânî, a.g.e., I, 41.
[864] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbetü'l-Fiker*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-t.y., s. 65-66.
[865] Ahmed Naim, a.g.e., I, 157-158.

-*Câmiu's-Sahîh*'te geçen "Ölü bir araziyi diriltip imar eden kimse" babında zikredilen ilk hadiste: Ve Ömer ile Amr b. Avf'tan bu "Her kim ölü toprağı diriltirse ona mâlik olur" (İbn Ebî Şeybe senediyle zikretti) sözü Peygamber'den olmak üzere rivayet olunuyor" (يروى) ifadesi hakkında Kirmânî: "Aynısıyla rivayet edilmedi. Çünkü Buhârî'nin şartına uymuyordu. Ona göre hadis sahih değildi. Bu nedenle يروى lafzıyla zikredildi", demiştir.[866] Bu görüşüyle Kirmânî يروى lafzının, kesinlik içermeyen durumlarda kullanıldığını ifade etmek istemiştir.

Ta'lik şeyhten semâ' yoluyla alındığını göstermeyecek kat'î veya yarı kat'î bir ifade ile isnaddan bir veya daha fazla şahıs hazfetmektir. Eğer kat'î bir ifade kullanırsa kendinden alınanın sıhhatine delalet eder. Yalnız (onun hazfolunan senedinin) ravileri üzerinde düşünmek icab eder: Eğer bunlar sikâttan iseler ta'liklerindeki sebep bu hadisin kitapta bir yerde daha veya manasının o babta diğer bir vasıta ile bile bulunmuş olmasıdır ki, ihtisaren ona bir nevi işaret edilmiştir. Ya da bu ta'lik, muhaddisin şeyhinden semâ' yoluyla aldığını, fakat bu şeyhin tedlisle tanındığını (yani mülâkî olmadığı bir muasırından mülâkî olmuş gibi rivayet eden kimselerden olduğunu) gösterir.[867]

Kirmânî: "Ta'liki muhaddisin isnadın evvelinden bir veya daha fazla raviyi zikretmemesine denir", şeklinde tarif etmiştir.[868] *Kevâkib*'de rivayetlerden hangilerinin ta'lik olduğuna işaret ettikten sonra ta'lik olma sebeplerini izah etmiştir.

-Kitâbu't-tefsîr Hicr Suresi'nde 17-18. ayetlerle ilgili gelen hadiste Ebû Hureyre يبلغ به tabirini kullandı. Bunun hakkında Kirmânî: "Ebû Hureyre'nin doğrudan Hz. Peygamber'den işitmesini tasrih etmeyip de böyle bir ifadeye meyletmesinin sebebi, ravi ile Hz. Peygamber arasında başka bir ravinin bulunması ihtimalinden dolayıdır. Ya da Ebû Hureyre ulaşmanın keyfiyetini unutmuştur", demiştir.[869]

---

[866] Kirmânî, a.g.e., X, 160.
[867] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tağlîku't-Ta'lîk alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Saîd Ahmed Mûsâ el-Kazâkî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut-1985, 2a. (II, 6.)
[868] Kirmânî, I, 41.
[869] Kirmânî, a.g.e., XVII, 171.

-Ayrıca Kirmânî Nevevî'nin (ö.676/1277): "Âlimler hadis zayıf ise cezm sigasıyla قال demez, temriz sigasıyla حكى ya da قيل şeklinde söylerler", dediğini nakletmiştir.[870]

Kirmânî bir de Ehl-i hadisin, hadisin sıhhati konusunda ihtilaf ettiği için Buhârî temrîz sigasıyla ta'lik şeklinde naklettini söylemiştir.[871]

Muanan Hadis

Hadisin hangi yollarla alındığını tasrih etmeksizin ravinin, "fulân an fulân" diyerek rivayet ettiği hadislerdir. Her ne kadar ravi halkaları arasında yer alan "an" harfleri, ravilerin birbirlerine mülâkî olduklarına ve bu isnadla rivayet edilen hadisi birbirlerinden işittiklerine kat'î surette delalet etmezse de bazı şartların tahakkuku ile isnadın ittisaline hükmedilebilir. Mesela ravilerin adaleti, her birinin kendisinden hadis rivayet ettiği kimseye mülâkî olması ve tedlisten salim bulunmaları bu şartlardandır.[872]

Kirmânî de sıklıkla anane şeklinde gelen hadislerdeki tedlis şüphesini bertaraf etme gayreti içinde olmuştur. Kirmânî Buhârî'nin anane tarzında getirdiği hadislerin işitmeye hamledildiğini ifade etmiştir. Şimdi *Kevâkib*'in bu sözümüze delil teşkil eden konuyla alâkalı yerlerine işaret edeceğiz.

-Kirmânî: "İsnadın başında "Haddesenâ Abdullah", ikincisinde "Ahberanâ Mâlik" geldi. Kalanları "An" şeklinde geldi. Buna "anane" ismi verildi. Anane konusunda âlimler ihtilaf etti. Bazı âlimler anane için mürsel derken, cumhurun aleyhinde olduğu bir kısım, eğer ravinin rivayet ettiği kişi ile görüşmüş olma ihtimali varsa buna muttasıl denilebileceğini söylediler. Ananede görüşme sabitse bu ittisale hamledilir. Burada simâ' söz konusu olduğu için tedlisten söz edilemez. Bu Buhârî'nin *Sahîh*'inin Müslim'in *Sahîh*'ine tercih sebeplerinden birisidir", demiştir.[873]

-Kirmânî: "Buhârî ananeyi ancak işitmenin olması durumunda zikreder. Müslim gibi mücerret olarak işitme imkânının söz konusu olduğu durumlarla iktifa etmez. Anane tedlis durumunun olmadığı durumlarda قال den daha üst derecededir.

---

[870] Kirmânî, a.g.e., I, 41.
[871] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 173.
[872] Koçyiğit, a.g.e., s. 120.
[873] Kirmânî, a.g.e., I, 26.

Çünkü قال lafzı muhâvere şeklindedir. Yoksa nakil ve tahmil şeklinde değildir", demiştir.[874]

-el-Mennu (Kudret helvası) "Göz için bir şifadır" babında zikredilen hadisin sonunda: Yine Şu'be: "el-Hakem bana bu hadisi tahdîs edince, ben Abdülmelik'in hadisinden ötürü onu inkâr etmedim", demiştir. Bununla ilgili olarak Kirmânî: "Yani Hakem'i ما حدثنى به ifadesi cihetinden inkâr etmedim, demektir. Çünkü Hakem anane ile rivayet etti. Abdülmelik سمعت lafzıyla rivayeti nakletti. Ya da Hakem müdellistir. Abdülmelik rivayetiyle takviye edilince inkâra mahal kalmadı ya da meçhul olmadı", demiştir.[875]

-Kirmânî Cumhur'un; "عن" ravinin müdellis olmaması şartıyla simâ'ya hamledilir, görüşmenin sübutu şartıyla, dediğini nakletmiştir.[876]

-Kirmânî: "Müdellis, ancak kendisinin anane yaptığı kimseden işitmesi sabit olursa ihticâc edilebilir", demiştir.[877]

-سمعت lafzı için Kirmânî: "Bu isnaddaki hikmet, birinci isnadı takviye etmektir. Bir de A'meş müdellistir. Müdellisin ananesi ondan işittiği bilinirse ona itibar edilir. İlk isnad anane olduğu için işitmeyle tasrih etmek istedi", demiştir.[878]

-Buhârî, "Kabir azabından Allah'a sığınmak" babında zikredilen ilk hadisin ardından rivayetin ikinci bir tarikini getirdi. Şöyle ki: en-Nadr İbn Şumeyl şöyle dedi: Bize Şu'be haber verip şöyle dedi: Bize Avn tahdis edip şöyle dedi: Ben el-Bera'dan işittim; o da Ebû Eyyûb'dan; o da Hz. Peygamber'den şeklinde geldi. Kirmânî bu iki tarik hakkında şunları söylemiştir: "Buhârî bu ikinci tariki, bunun işitme suretiyle muttasıl olduğunu tembih için sevk etmiştir. Hâlbuki birinci tarik anane ile gelmiştir."[879]

-Buhârî'nin "Safa ile Merve arasında sa'yın keyfiyeti hakkında gelen hadisler" babında zikrettiği son hadisi bir başka tarikten daha zikretti. Şöyle ki: el-Humeydî şunu ziyade edip şöyle dedi: Bize Süfyân b. Uyeyne tahdis edip şöyle dedi: Bize Amr tahdis edip şöyle dedi: Ben Ata'dan işittim, İbn Abbas'tan yukarıdaki hadisin benzerini rivayet etti.

---

[874] Kirmânî, a.g.e., II, 40.
[875] Kirmânî, a.g.e., XXI, 4.
[876] Kirmânî, a.g.e., IV, 84.
[877] Kirmânî, a.g.e., I, 176.
[878] Kirmânî, a.g.e., III, 69.
[879] Kirmânî, a.g.e., VII, 149.

Kirmânî: "Neyi ziyade etti? dersen ben de derim ki: حدثنا ve سمعت lafızlarını ananeye bedel olarak. Bunun faydası hadisi kabul konusundaki ihtilaftan kurtulmak olacaktır. Çünkü Süfyân müdellislerdendir", demiştir.[880]

-"Ten'îm mevkiinden umre yapmak" babında zikredilen ilk hadisin ardından ikinci bir tarik daha geldi. Burada Süfyân bir defasında: Ben Amr b. Dînâr'dan işittim; ben bunu Amr b. Dînâr'dan birkaç defa işittim, demiştir. Kirmânî'ye göre, Buhârî Süfyân İbn Uyeyne'nin son sözünü, içinde sarih olarak işitme sabit bulunduğu için getirmiştir. Bundan evvelki senedde anane şeklinde olup, işitme açıkça görülmemiştir. Maamafih Buhârî'nin bütün ananeleri, anane tarzındaki bütün senedleri işitmeye hamledilmiştir.[881]

-Kitâbu'l-buyu' 55. babta geçen ilk hadiste حفظناه lafzı hakkında Kirmânî: "Süfyân'a müdellis olmak nisbet edildiği için, içinde sarih olarak hıfz ve işitmenin sabit olduğunu göstermek istemiştir", demiştir.[882]

-Kirmânî: "Hüşeym için: O müdellistir. Bu nedenle Buhârî onun hadislerini *Câmiu's-Sahîh*'te anane tarzında zikretmedi. Daima tahdîs ya da ihbâr şeklinde zikretti", demiştir.[883]

-Kirmânî: "سمعت عمرا tabirinin zikredilmesinin faydası, işitmenin sabit olduğunu açıkça göstermek istemiştir. Çünkü bundan önce geçen Buhârî'nin bütün ananeleri anane tarzındaki bütün senedleri işitmeye hamledilmiştir", demiştir.[884]

-Kirmânî: "Buhârî isnadda ilk olarak حدثنا demiştir, bazı nüshalarda اخبرنا demiştir; ikincisinde اخبرنا demiştir. İlkinde şeyhi okumuş, ikincisinde, o şeyhine okumuştur. حدثنا ile اخبرنا arasında fark var mıdır? dersek aslında ikisi de aynıdır. Üç ve dördüncüsünde "anane" şeklinde gelmiştir. Bu şeyhine okumasından daha genel bir ifade şeklidir. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki ananelerin simâ' şeklinde olduğunda şüphe yoktur"[885],demiştir.

---

[880] Kirmânî, a.g.e., VIII, 149.
[881] Kirmânî, a.g.e., IX, 8.
[882] Kirmânî, a.g.e., X, 23.
[883] Kirmânî, a.g.e., XVII, 188.
[884] Kirmânî, a.g.e., IX, 8.
[885] Kirmânî, a.g.e., I, 78.

Şâhid-Mutâbi' ve Mutâbaât

Mutâbi' hadis, ferd olarak bilinen bir hadisin ravisine, güvenilir olan ve rivayeti kabul olunan bir başka ravinin mutabaât ederek diğerinin şeyhinden rivayet ettiği aynı hadise bu isim verilmiştir.[886]

Kirmânî *Sahîh*'te yer alan bazı hadisler arasında şâhid-mutâbi' ilişkisinin olduğundan bahseder.

-Kirmânî mutâbaayı iki kısma ayırmıştır: "İki ravi isnadın başından sonuna müşterek rivayette bulunursa buna mutâbaa tâmme denir. Eğer mutâbaa başından itibaren değilse buna da mutâbaa nâkısa denir."[887]

-"Zina edicilerin günahı" ve Yüce Allah'ın el-Furkân suresi 68. ve el-İsrâ suresi 12. ayetleri babında zikredilen hadisin mutâbaasında Amr b. Ali şöyle dedi: Ben bu hadisi Abdurrahman İbn Mehdî'ye zikrettim. Hâlbuki o da bu hadisi bize Süfyân es-Sevrî'den; o da A'meş'ten, Mansûr'dan, Vâsıl'dan; bu üçü de Ebû Vâil'den; o da Ebû Meysere'den diye tahdis ediyordu. Abdurrahman İbn Mehdî iki kere: Bu isnadı terk et, bu isnadı terk et, dedi.[888]

---

[886] Koçyiğit, a.g.e., s. 130.

[887] Kirmânî, a.g.e., I, 43. Burada mutâbaa hakkında detaylı bir açıklama yapma gereği duyuyoruz. Öncelikle hadisin mütevatir, meşhur, müstefîz, aziz nevileri makbul olup garib nevinin kimi makbul, kimi merduttur. Garib hadis diğer deyişle ferd hadis, hangi tabakada olursa olsun bir tek şahıs tarafından rivayet edilen hadistir. Böyle bir hadis, diğer bir yoldan veya yollardan rivayet edilmiş olmakla ferdlikten ve sıhhatine delalet eden diğer bazı karinelerin eklenmesiyle zayıflıktan kurtulur.

Ferd zannedilen bir hadisin diğer tarik veya tariklerden acaba ravisi var mıdır? Diğer hadisçilerce bu hadis tanınmış mıdır? diye halini araştırmaya, ıstılahta "itibar" denir. Camiler, müsnedler, cüzler gibi hadis kitaplarından araştırmak neticesinde ferd olan hadisin başkası tarafından da rivayet edildiği tebeyyün ederse, bu hadis artık ferdlikten kurtulmuş ve "mutâba" yahut "mutâba aleyh" olmuş olur. Mutâba hadisin ravisine de "mutâbun aleyh" derler. İkinci yani sonradan bulunan raviye de "mutâbi'" ve hadisine "tabi'" denir. Mutâbi' hadisi kimden rivayet etmişse, o şahsa da "mutâba aleyh" adı verilir. Hâsılı mutâbaât, aynen bir raviye isnadının tamamında yahut bir kısmında diğer bir ravinin muvafık veya müşârik olmasıdır. Bu ikisi mutâbaa tâmme ve mutâbaa nâkısa tarifleridir.

İtibar kaidesi şudur: Muhaddis, ravilerden birinin rivayet ettiği ferd hadisi ele alıp, arayıp taramak suretiyle diğer hadis ravilerinin rivayetleriyle mukayese (itibar) edip, acaba bu hadisi o lafız ile rivayet eden başkası da var mıdır, diye bakar. Ve o ravinin akranından işe başlar. O hadisi o lafız ile başkası da o ravinin şeyhinden rivayet etmiş midir? Böyle bir kimse yok ise, şeyhinin şeyhinden –ravinin şeyhi gibi- başkası rivayet etmiş midir? diye isnadın sonuna kadar birer birer araştırır. Rivayette ortak bulunursa, mutâbaa meydana gelmiş ve mutâbi'nin keşfedilmesiyle ferd sanılan o hadisin ravisi mutâba olmuş olur. Hadisin mutâbi'sini bulamazsa, o manada rivayet edilmiş diğer hadis var mıdır? diye arar. Bulursa, keşfedilen ravi, münferit sanılan ravinin, şâhidi olmuş olur. Bunu da bulamazsa hadis, onun nazarında artık ferdlikten kurtulamaz. (*Tecrîd Tercemesi*, I, 111, 112) Konuyla ilgili bkz.*Tedrîbü'r-Râvî*, s. 95.

[888] Buhârî, *Muhâribîn*, 5.

Kirmânî: "دعه "onu terk et" ifadesinden kasıt "İçinde Ebû Vâil ile Abdullah İbn Mes'ûd arasında Ebû Meysere'nin zikri bulunmayan bu isnadı terk et" demek istedi. Hâsılı, bu durumda Ebû Vâil Abdullah İbn Mes'ûd'dan çoğu kez rivayet ettiğinde bu hadisi ondan rivayet etmemiş, demektir. Bu durumda Ebû Vâil'in Abdullah İbn Mes'ûd'dan pek çok rivayette bulunduğu sabit olunca onun ta'n edilmesi nasıl caiz olur? dersen ben de derim ki: O ta'n edilemez. Çünkü bununla çoğunluğun, başkası vasıtasıyla gelen tariki tercih etmek istediği ifade edilmek istenmiştir", demiştir.[889]

İbn Hacer (ö.852/1448) *Fethu'l-Bârî*'de bu durumu şöyle izah etmiştir: "Bunun hâsılı şudur: es-Sevrî bu hadisi üç kişiden tahdis etti. O üç kişi de bunu Ebû Vâil'den tahdis etmişlerdir. Fakat el-A'meş ile Mansûr'a gelince onlar Ebû Vâil ile İbn Mes'ûd arasına Ebû Meysere'yi girdirdiler. Vâsıl ise onu hazfetmiştir. Bunu Yahyâ el-Kattân, Süfyân'dan böylece mufassal olarak zaptetti. Abdurrahman'a gelince, o bu hadisi evvela tafsilsiz olarak tahdis etti de Vâsıl'ın rivayetini Mansûr ve el-A'meş'in rivayeti üzerine hamletti. Ve üçüncü bir yere topladı ve Ebû Meysere'yi de senede soktu. Amr b. Ali ona, Yahyâ'nın tafsil ettiğini zikredince, onda tereddüt eder gibi, hadisi Süfyân'dan; o da Mansûr'dan ve A'meş'ten senediyle kısaltarak tahdis etti. İşte "Onu terk et, onu terk et" sözünün manası, "İçinde Ebû Meysere bulunmayan senedi terk et" demek oluyor."[890]

Kudsî Hadis

Kudsî hadis, Hz. Peygamber'den Allah'a nisbet edilerek rivayet edilen hadislere denir. Bu tür hadisler nebevî hadis denilen ve hadis denilince ilk akla gelen hadislerden farklıdırlar. Onların manası ve sözleri her ikisi de Hz. Peygamber'e aittir. Oysa kudsî hadislerin manası Allah'tandır. Yüce Allah, peygamberlerinin kalbine bir fikir ilham etmiştir.[891]

Kirmânî de kudsî hadis hakkında benzer açıklamalar yapmıştır.

-"Oruç tutmanın fazileti" babında zikrettiği hadiste Yüce Allah'ın dilinden "Oruçlu kimse benim için yemesini, içmesini, cinsî arzusunu terk eder. Oruç

[889] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 201.
[890] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 8.
[891] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV. Yay., Ankara-1996, s. 163.

doğrudan doğruya bana edilen bir ibadettir. Onun ecrini de doğrudan doğruya ben veririm. Hâlbuki diğer güzel amellerin hepsi on misli ile ödenir", buyurdu.[892]

Kirmanî: "Bu Allah'ın sözü ve kelâmıdır. Bununla Kur'ân-ı Kerîm arasındaki fark nedir? dersen ben de derim ki: Kur'ân'ın lafzı mûcizevîdir, Cebrâîl vasıtasıyla indirilmiştir. Bu hadiste geçen ibare ise mûciz değildir ve vasıtasız gelmiştir. Bu türden hadislere "kudsî hadis" ismi verilir. Hadislerin hepsi böyledir. Nasıl ki Hz. Peygamber kendi heva ve hevesinden konuşmaz, dersen ben de derim ki: Kudsî hadiste; hadis Allah'a izafe edilir ve O'ndan rivayet edilir. Diğer hadislerde böyle bir şey söz konusu değildir", demiştir.

Ayrıca Kirmânî Tîbî'nin (ö.743/1342): "Kur'ân, Cebrâîl vasıtasıyla Hz. Peygamber'e indirilen mûcizevî lafızdır. Kudsî hadis, Allah'ın, manasını ilham yoluyla ya da rüyasında Hz. Peygamber'e verdiği haberlerdir. Allahu Teâlâ'nın Peygamber'e ümmeti nezdinde nefsine itibar kazandırdığı hadislerdir. Diğer hadislerde ise doğrudan Allah'a izafe söz konusu olamaz", dediğini nakletmiştir.[893]

4.1.2. Tefsir ve Tefsir Usûlü İlmiyle İlgili Açıklamalar

1. Tefsir İlmiyle İlgili Açıklamalar

Tefsir ilmiyle ilgili açıklamalar *Kevâkib*'in önemli bir hacmini oluşturmaktadır. Çünkü *Sahîh*'te pek çok ayet bulunmaktadır. Şöyle ki Buhârî, pek çok bab başlığının ardından ayetleri görüşlerine delil olarak getirdiği gibi, birçok bab başlığını, özellikle de Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân'daki babların hemen hemen hepsini ayetlerle oluşturmuştur. Bunların yanında bazı hadisler içerisinde de ayetler mevcuttur. Buhârî'nin *Sahîh*'ini şerh etmeyi gaye edinen Kirmânî, sadece bu ayetlerden bazılarının değil, şerh ettiği hadisle ilgisinden dolayı bazı ayetleri de naklederek tefsir etmiştir.

Şimdi, Kirmânî'nin ayetleri nasıl tefsir ettiğini örneklerle belirtip, bu ilimler açısından *Kevâkib*'in muhtevası hakkında fikir vermesi için bazılarının yerlerine işaret edeceğiz.

---

[892] Buhârî, *Savm*, 2.
[893] Kirmânî, a.g.e., IX, 79, 80.

1. Ayetleri Rivayetlerle Tefsiri

Ayetleri yine bizzat Kur'ân'daki başka ayetlerle, Hz. Peygamber'in sözleriyle açıklanışı şekline rivayet tefsiri denir.[894]

Geniş bir Kur'ân bilgisine sahip olan Kirmânî, bazı ayetleri başka ayetlerle tefsir etmiştir. Genellikle manası kapalı olan ayetleri, başka ayetleri delil getirmek suretiyle tefsir etmiş ve böylece manalarını belirlemiştir. Bazen de Buhârî'nin bazı rivayetleri niçin orada zikrettiğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Çalışmalarımızda diğer kitaplara (ana bölüm) göre Kitâbu't-tefsîrin daha az şerh edildiğine şahit oluyoruz. Şimdi de Kirmânî'nin ayetleri tefsirine örnekler verelim.

-Yüce Allah'ın "Allah, sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi" ayetini[895] izah eden Kirmânî ayetlerin bazısının bazısını tefsir ettiğini ya da mûcizevî yönü sebebiyle Hz. Peygamber'in risaletini tasdik ettiğini söylemiştir.[896]

-Yine Kitâbu't-tefsîr 112. babta İbn Abbas'ın "Seni vefat ettireceğim" ayetinin "Seni öldüreceğim" anlamına geleceğini nakletmesini Kirmânî şöyle izah etmiştir: "İbn Abbas'ın mana verip tefsir ettiği "Seni vefat ettireceğim" kelamı Âl-i İmrân suresi 55. ayette olmakla beraber, bundan sonraki bab başlığında gelecek olan el-Mâide suresi 117. ayeti ile Âl-i İmrân suresi 55. ayeti, bunların ikisi de Hz. Îsâ'nın kıssası olduğu için burada zikredilmiş olmalıdır", demiştir.[897]

Kirmânî bazı ayetleri ise hadislerle tefsir etmiştir. Çünkü hadisler, Kur'ân'ı teyit ettiği ve onda olmayan hükümler koyduğu gibi mücmelini beyan eder, müşkilini açıklar, umumî hükümlerini tahsis eder, mutlak hükümlerini takyid eder.[898]

Mesela, Kitâbu't-tefsîr 245. babta zikri geçen son hadiste Hz. Peygamber Sevde'ye: "Siz kadınlara kendi ihtiyaçlarınız için (örtünmüş olarak) evlerinizden dışarı çıkmanıza izin verilmiştir", buyurdu.

Kirmânî: "Bu rivayetin başında bu hadisin "Hicâb ayetinden" sonra vuku bulduğu anlaşılıyor. Buhârî'nin Kitâbu'l-vudu' 13. babtaki (Haceti yerine getirmek için kadınların sahraya çıkmaları babı) hadisinde ise bu vakıa "Hicab ayeti"

---

[894] Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara-1979, s. 228.
[895] Ez-Zümer, 39/23.
[896] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 68.
[897] Kirmânî, a.g.e., XVII, 104.
[898] Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, y.y., 1976, I, 55-56.

inmezden önce vuku bulmuştur, dersen ben de derim ki: Sevde vakıası ile Hz. Ömer'in itirazı iki defa gerçekleşmiştir. Biri hicab ayeti inmezden önce, diğeri inmesinden sonra", demiştir.[899]

-Kirmânî Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ı güzel okumakta maharetli olan el-Kirâmu'l-Berere[900] ile beraberdir" ve "Kur'ân'ı seslerinizle zinetlendiriniz" kavilleri babıyla, Hz. Peygamber'in Ebû Saîd el-Hudrî'ye "Namaz için ezan okuyacak olduğun vakit yüksek sesle nida et. Çünkü müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar ins, cin, hatta hiçbir şey yoktur ki, ezanı duymuş olsun da kıyamet gününde müezzin için güzel şehadette bulunmasın" şeklinde geçen hadisin uyumu hakkında şöyle demiştir: "Hadisin baba delaleti Kur'ân'la sesleri yükseltmek şehadet edilmeye daha haklı ve evladır."[901]

2. Ayetleri Dirayetiyle Tefsiri

Dirayet tefsiri; rivayetlerle yetinmeyip, dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirdir.[902] Kirmânî, pek çok ayeti dirayetiyle tefsir etmiştir. Şöyle ki o, dirayet tefsiri materyalini kullanarak ayetlerin manalarını, maksatlarını, ihtiva ettiği fıkhî meseleleri ve hükümleri tefsir etmiştir.

Kirmânî bazı ayetleri sahip olduğu sarf bilgileriyle tahlil ederek doğru manalarını tespit eder.

-Hadiste geçen تثنونى (şiddetle bükülüp durmak) fiili için Kirmânî: "Mazisi اثنونى dir. İf'avale veznindedir. Mübalağa sigasıdır", demiştir.[903]

-Kirmânî ayette geçen هلم (Getirin)[904] tabirinin Ehl-i Necd indinde emir fiil olduğunu söylemiş ve şöyle çekildiğini nakletmiştir: "Helümme, Helümmâ, Helümmû, Helümmî ve Helümne."[905]

Aynî (ö.855/1451) de Kirmânî'nin naklettiği bilgiye Ehl-i Hicaz'ın lügatinde fiil ismi olduğunu ve çekiminin bulunmadığı bilgisini ilave etmiştir.[906]

---

[899] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 54.
[900] El-Abese, 80/15.
[901] Kirmânî, a.g.e., XXV, 235.
[902] Cerrahoğlu, a.g.e., s. 230.
[903] Kirmânî, a.g.e., XVII, 152.
[904] El-En'âm, 6/150.
[905] Kirmânî, a.g.e., XVII, 112.
[906] Aynî, a.g.e., VIII, 615.

Kirmânî bazı ayetleri belagat yönünden tahlil ederek onlardaki sanatları gösterir. Bazı ayetlerde görülen işkâlleri de aynı tahlillerle giderir. O, kendi tahlillerini sunduğu gibi bazen de âlimlerin tahlillerini zikretmekle yetinir.

-Kirmânî, Kitâbu't-tefsîr 273. babta (Muhammed suresi 22. ayet) Kirmânî Allah'ın Rahmân ve Rahîm sıfatlarının dile gelip konuşmasını Tîbî'nin (ö.743/1342) istiâre-yı temsîliyye olarak isimlendirdiğini haber vermiştir.[907]

Kirmânî bazen doğrudan ayetin tefsirini yapar.

-"Sûra üfürülmesi" babında Kirmânî üfürülmenin sayısı konusunda anlaşmazlığın olduğunu söylemiştir. Sahih olan görüş olarak söylediği ilk görüşe göre iki defa üfleme olacaktır. Bunu "Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde kim varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir defa daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar" ayetine[908] dayandırdılar. Bu ayetin delaletine göre, üfleme ikidir. Birincisi ölüm üfürmesi, ikincisi diriltme üflemesidir. İkinci bir görüşe göre ise, üfürme üç defadır. Birincisi Feza' yani korku üfürmesidir. Yer ve gök ehli üfürmeden öyle korkarlar ki, her hamile yavrusunu korkudan düşürür.[909]

İbrahim Canan da benzer bir açıklama yapmıştır. Canan: "Âlimler, ayetlerin tahlilinden, İsrâfil'in sûra üç defa üfleyeceğini istidlal etmişlerdir:

Birincisi, nefha-i fezâdır: Bunda göklerde ve yerde kim varsa, Allah Teâla'nın dilediği kişilerden başkası, hep dehşetinden sarsılacaktır. Neml suresinin 87. ayeti bu nefhayı haber verir.

İkincisi, nefha-i sa'kdır. Bunda Allah'ın dilediklerinden başka hepsi yıkılıp ölecektir. Zümer suresinin 68. ayeti bu nefhayı haber verir.

Üçüncüsü, nefha-i kıyâmdır. Bu sûrun üflenmesiyle bütün insanlar dirilip kabirden kalkacak ve mahşer yerine hesap vermek üzere koşuşacaklardır. Yâsin suresi 51. ayeti bunu haber verir."[910]

---

[907] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 92. İstiâre-yı temsîliyye, aralarındaki benzerlikten dolayı, esas manası dışında bir manaya kullanılan terkiptir. Esas manayı kastetmeye engel olan bir karine de bulunur. Bu istiâreye mürekkeb istiâre denir. Bolelli, a.g.e., s. 117.

[908] Ez-Zümer, 39/68.

[909] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 30, 31.

[910] Canan, a.g.e., XIV, 348.

-Vâkıa suresi 75. ayette: "Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim" ifadesi geçti. Kirmânî ayetteki "Mevâkıın Nücûm" tabirini Zemahşerî'den (ö.538/1144) yaptığı alıntıyla izah etmiştir.

Zemahşerî: "Kur'ân'ın necmlerinden kastedilen tenzilde indirilen kısımları manasıdır", demiştir.[911]

Hamdi Yazır da Zemahşerî'nin yaptığı tefsire yakın bir açıklama yapmıştır. Yazır: "Nücûm, yıldızlar manasına geldiğine göre onların mevkileri battıkları veya doğdukları yerler, yani batı ve doğuları yahut göktekiler veya kıyamet günü döküldükleri zaman düşecekleri yerler olmak üzere dört beş değişik yorumun her birine yahut da hepsine ihtimali vardır. Ancak bu ayette nücûmu Kur'ân'ın yıldızları yani her indirilmede gelen ayetler, indirilen kısımlar şeklinde yorumlamak manaya daha uygun düşmektedir", demiştir.

Yazır devamla: "Bu anlam tevriye suretiyle de olsa her halde kastedilmiş olacağından, nücûmu yıldızlar diye terceme etmemek gerekir. Bu manaya göre o yıldızların yerleri ise, melekler, peygamberler ve hafızların kalpleri yahut Kur'ân ayetlerinin yazıldığı sahifeler veya manaları yahut onların inişine sebep olan olaylar ve hükümlerdir. Şu halde yıldızların yerleri diye nitelendirilen hususların hepsini içine alan en uygun mana budur", demek suretiyle ayete çok geniş bir anlam vermiştir.[912]

-Kirmânî, Buhârî, bed'i'l-vahy kitabının ilk babında geçen hadisle bab başlığı arasındaki ilişkinin açık olduğunu ifade ettikten sonra Zemahşerî'den alıntı yapmıştır.

Kirmânî: "Zemahşerî (ö.538/1144) *Keşşâf* adlı eserinde şöyle demiştir: "Dilini hareket ettirme"(لا تحرك لسانك) nin anlamı "Kur'ân okurken" demektir. Hz. Peygamber vahiy geldiği zaman Hz. Peygamber unutacağı korkusuyla hemen tekrar etmeye başladı. Allah bu ayetle kalbine ilga edilme sürecinde susmasını ve ayeti alıncaya kadar dinlemesini emretti. لا تحرك لسانك in anlamı "Cebrail ayeti okurken acele etme" dir", demiştir.[913]

---

[911] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 128; Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed *El-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl,* yy.-ty., II, 432.
[912] Yazır, a.g.e., VII, 411.
[913] Kirmânî, a.g.e., I, 48.

-Kirmânî, Vâkıa suresi 90. ve 91. ayetlerdeki: "Eğer o sağdakilerden ise, Ey sağdaki! Sana selam olsun" ifadeleri hakkında Zemahşerî'den alıntı yapmıştır.

Zemahşerî: "Selamın manası, Ey Ashab-ı Yemîn sana Ashâb-ı Yemîn olan diğer kardeşlerinden selam var. Yani senin sağcılardan olduğunu teslim ediyorlar, demek istemiştir", demiştir.[914] Beyzâvî (ö.691/1291) de selamı aynı şekilde tefsir etmiştir.[915]

-Kirmânî, Zümer suresi 68. ayetin tefsiriyle alâkalı gelen ikinci hadiste Ebû Hureyre'nin sorulan sorulara cevap vermek istemeyişini Beyzâvî'den yaptığı alıntıyla açıklamaya çalışmıştır.

Beyzâvî: "Ebû Hureyre "Cevap vermek istemedim" (ابيت) sözüyle 40'ın ay ya da başka bir şey olduğu konusunda bilgim olmadığı için bu konuda bir şey söylemekten çekindim, demek istemiştir" şeklinde izah etmiştir.[916]

Kıraat farklılıkları bazı ayetlerin manalarında ve ihtiva ettikleri fıkhî hükümlerde farklılığa yol açar. Bu sebeple Kirmânî, bazı ayetlerin kıraat vecihlerini zikreder ve buna göre ayetteki mana farklılıklarını gösterir.

-Alâk suresi'nde Kuteybe'den gelen rivayette Hasan-ı Basrî: "İmam'ın evvelinde" yani Kur'ân'ın evveli olan Fâtiha suresinin başında bulunan "Bismillâhirrahmânirrahîm'i yaz, bundan sonraki her iki sure arasına bir çizgi çek", demiştir. Kirmânî, bunun Kıraât-ı Seb'a'dan Hamza kıraatinin görüşü olduğunu bildirmiştir.

Kirmânî: "Buhârî'nin bu sözü bu sureye tahsis etmesinin sebebi nedir? dersen ve bu konuyla alâkası nedir? dersen ben de derim ki: Allahu Teâlâ bu surede "Rabbi'nin adıyla oku" dedi. Bununla her surenin başında besmele çekmeye işaret etmiş oldu. Buhârî bununla Hasan-ı Basrî'nin Kur'ân'ın başında besmelenin zikredilmesiyle bu ayetin muktezasının yerine getirilmiş olduğu görüşünü beyan etmek istemiştir", demiştir.[917]

---

[914] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 128. Zemahşerî, a.g.e., II, 433.
[915] Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, Müessesetü'l-A'lami li'l-Matbûât, Beyrut-1410/1990, IV, 240.
[916] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 71.
[917] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 198.

-Kirmânî, Yûsuf suresi 110. ayette geçen كذبوا kelimesindeki "ذ" harfini Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir kıraatlarının şeddeli, Âsım, Hamza ve Kisâî kıraatlarının ise şeddesiz okuduklarını haber vermiştir.[918]

Kur'ân'ı tefsir eden kişinin gayelerinden biri de ayetlerin ihtiva ettiği ahkâmı ortaya koymaktır. Bu sebeple Kirmânî de ahkâm ayetlerini tefsir ederken, bazen onların ihtiva ettikleri hükümleri dirayetiyle ortaya koyar, bazen de ilgili fıkhî meselede genellikle mezheplerin görüşlerini detaylıca zikredip çoğu kez Şâfiî mezhebini tercih eder. Şimdi de bu konuyla ilgili örnekleri verelim.

-Buhârî "Kadın zina etmeye zorlandığı zaman kendisine hadd, yani zina cezası yoktur" babında Nûr suresi 33. ayeti zikretti. Ayette: "Kim onları zinaya mecbur ederse, şüphesiz ki Allah onlara kendilerinin ikrahlarından sonra da çok mağfiret edici, çok merhamet eyleyicidir" buyruldu. Buhârî bu babla ilgili zikrettiği hadiste[919] Hz. İbrahim'in karısı Sâre'ye bir zorba hükümdarın zorla sahip olma isteğini anlatan haber geldi.

Kirmânî bu hadisle ilgili şu yorumu yapmıştır: "Bu hadisin buraya girme sebebi şudur: Sâre her bir kötülükten masume olmakla birlikte ona, zorlanmış olarak o zalim hükümdarla yalnız kalmasında hiçbir kınamanın olmamasıdır. İşte zina üzerine zorlanan kadın da bunun gibidir, onun üzerine de zina etme cezası yoktur", demiştir.[920]

-"İşte şiddetten ve derinlemeye girmekten; ilimde ihtilaf halinde nizalaşmadan; dinde aşırılıktan ve bidatlerden (yani kitap ve sünnette olmayan sonraki uydurmalardan) mekruh olacak şeyler" babında Nisâ suresi 171. ayet zikredildi. Ayette "Ey Ehl-i Kitâb, dininiz hususunda haddi aşmayın. Allah'a karşı hak olandan başkasını söylemeyin" buyruldu. Bu babta geçen ikinci hadiste Hz. Ali'nin: "Vallahi bizim yanımızda okunan hiçbir yazı yoktur, ancak Allah'ın Kitâb'ı ve bir de şu sahifelerdeki şeyler vardır", dediği nakledildi.[921]

Kirmânî, bu Hz. Ali hadisinin bab başlığı ve ayetle uyumu hakkında şunları söylemiştir: "Kendisinin ve Ehl-i Beyt'in Kitâb ve sünnette bulunmayan bir takım

---

[918] Kirmânî, a.g.e., XVII, 34.
[919] Buhârî, *İkrâh*, 6.
[920] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 69.
[921] Buhârî, *İ'tisâm*, 5.

gizli şeyler ve İslam dininden bir takım kaideler bildikleri ve bunlara başkalarının vâkıf olamayacakları şeklindeki dedikoduları susturup reddettiğini ifade etmiştir."[922]

Aynî (ö.855/1451) de Kirmânî'nin söylediği söz, başlığın lafızlarına münasip olan sözdür, diyerek onu desteklemiştir.[923]

Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin bir kısmı, itikâdî konuları içermeleri sebebiyle kelam ilminin konusunu oluşturmaktadır. Kirmânî, bu ilmin mevzusu olan bazı ayetleri de tefsir etmiştir. Örneğin;

-Yüce Allah'ın: "Buyurdu: Ey İblis! İki elimle (yani bizzat) yarattığıma secde etmenden seni hangi şey men etti? Yoksa yücelerden mi oldun?"[924] kavli babında Hz. Peygamber'den şefaat istemenin anlatıldığı hadis zikredildi.[925]

Kirmânî bu konu hakkında şunları söylemiştir: "Bu hadiste büyük günah sahiplerine şefaati reddetmeleri hakkında Mu'tezîle'ye red, Hz. Muhammed'in bütün peygamberler üzerine üstünlüğünü beyan vardır. Peygamberlere nisbet edilen hatalara gelince, bunlar tevazu babındandır. Yoksa bunların hepsi mutlak olarak masumdurlar."[926]

-Hz. Peygamber'in "Allah'tan daha kıskanç hiçbir şahıs yoktur" kavli babında zikredilen hadiste geçen عذر kelimesini Kirmânî şöyle izah etmiştir: "Burada "Uzr"den kasıt hüccettir. Çünkü Allah'ın: "Biz Peygamberler'i müjdeciler ve azab habercileri olarak gönderdik. Ta ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı hüccetleri olmasın…"[927] kavli buna delildir", demiştir.[928]

-Yüce Allah'ın: "Siz ne kulaklarınız, ne gözleriniz, ne de derileriniz kendi aleyhinize şahitlik eder diye düşünüp sakınmadınız. Bilakis Allah yapmakta olduklarınızın birçoğunu bilmez sandınız"[929] kavli babında geçen hadiste iki kişinin Allah'ın açıktan konuşulanları işittiği, gizli konuşulanları işitmediği şeklinde bir tartışmaya girdikleri haber verildi.

---

[922] Kirmânî, a.g.e., XXV, 46.
[923] Aynî, a.g.e., XI, 472.
[924] Es-Sâd, 38/75.
[925] Buhârî, *Tevhîd*, 19.
[926] Kirmânî, a.g.e., XXV, 124.
[927] En-Nisâ, 4/165.
[928] Kirmânî, a.g.e., XXV, 127.
[929] Fussilet, 41/23.

Kirmânî قيل şeklinde naklettiği alıntıda bu konu hakkında şunları söylemiştir: "Buhârî'nin bu babta hedefi, Allah'ın işitmesini ve sahih kıyası isbat etmek, sahih olmayan fasid kıyası da iptal eylemektir. Çünkü açıktan söylediğimizde işitir de gizli söylersek işitmez diyenin bu kıyası, fasid bir kıyastır. Zira o, Allah'ın işitmesini, açıktan söylediğinde işiten, gizlediğinde işitmeyen kullarının işitmesine benzetmiştir."[930]

Kirmânî, itikatla ilgili olan bu ayetleri tefsir ederken ihtiva ettikleri meseleler hakkında bilgi verdiği gibi, bazen de bu ayetlerde görülen işkâlleri tespit edip giderir. Mesela;

-Yüce Allah'ın "Daha doğrusu o Kitâb, çok şerefli bir Kur'ân'dır ki, Mahfûz bir levhadadır"[931]; "And olsun Tûr'a, neşredilmiş kâğıtlar içinde yazılı Kitâb'a"[932] kavilleri babında; önce Hz. Peygamber'in "Allah mahlûkları hükmedip tamamladığı zaman" ifadesi geçti.[933] Sonraki hadiste ise "Yüce Allah mahlûkları yaratmadan önce" sözü geçti.[934]

Kirmânî bu durumu: "Geçen hadiste "Allah mahlûkları yarattığı zaman" ifadesi vardı. Buna göre, yazma, yaratmadan sonradır. Burada ise "Mahlûkları yaratmadan önce" buyurdu. Birinciden kasıt, halka (yaratmaya) taallûktur. Bu, hâdistir. Bundan dolayı yaratmadan sonra olması caiz olmuştur. İkinciye gelince, bundan kasıt ise, hükmün kendisidir. Bu ise ezelîdir; zarurî olarak halktan (yaratmadan) önce olacaktır", demek suretiyle açıklamıştır.[935]

2. Tefsir Usûlü İlmiyle İlgili Açıklamalar

Kevâkib'in muhtevasını oluşturan ilimlerden biri de tefsir usûlü bilgileridir. Kirmânî, ayetleri tefsir ederken, bir ilgiden dolayı bazen usûl meselesi hakkında bilgi vermektedir. Usûl bilgileri verirken çok az nakilde bulunur ve genellikle kendi görüşlerini zikreder. O, bu bilgilerin bir kısmını, Kur'ân'ı doğru anlamayı sağlamak amacıyla verir.

1. Kur'ân'da Neshin Varlığı

---

[930] Kirmânî, a.g.e., XXV, 215.
[931] El-Burûc, 85/21-22.
[932] Et-Tûr, 52/1-3.
[933] Buhârî, *Tevhîd,* 56.
[934] Buhârî, *Tevhîd*, 56.
[935] Kirmânî, a.g.e., XXV, 239.

Kirmânî el-Bakara suresi 106. ayetiyle ilgili olarak: "Buradan Kur'ân'daki bazı ayetlerin neshedilmiş olduğunun sübûtuna işaret ediyor", diyerek neshin varlığını kabul etmiştir.[936]

-Kitâbu'z-zekât 4. babta (Zekâtı verilen mal kenz değildir) bir bedevî gelip İbn Ömer'e: "… Altını ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar; işte onlara pek elemli bir azabı müjdele"[937] kavlindeki "Kenz"in mahiyetinden bana haber ver! dedi. İbn Ömer şöyle dedi: "Her kim bu malları biriktirip de zekâtlarını vermezse, onun için helâk ve azap vardır. Ancak zekât ayetinin indirilmesinden önce ihtiyaçtan fazla olup da Allah yolunda harcanmayan mallar kenz sayılırdı. Zekât ayeti indirilince, Allah zekâtı, mallar için bir temizlik sebebi kılmıştır", dedi.

Kirmânî, bundan sonra Kenz ayetinin hükmünün mensûh olduğunu söyler ve İbn Battâl'ın: "Bu durum, "… Sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı verin"[938] ayetinden önceki bir duruma işaret ediyor. Zekât ayeti ininceye kadar bu ayette haber verildiği üzere, zarurî ihtiyaçlardan fazlası tamamen sadaka olarak verilirdi. Zekât ayeti indikten sonra önceki hüküm nesh olmuş oldu", sözünü nakleder.[939]

2. Kur'ân'da Allah'ın hitabı

Kirmânî Kur'ân'da Allah'ın hitabının üç şekilde olduğunu söylemiştir. Bunlar: İlki genel hitaptır. Örneğin اذا قمتم الى الصلاة ayetinde[940] olduğu gibi. İkincisi sadece Hz. Peygamber'e hitaptır. Örneğin فتهجد به نافلة لك ayetinde[941] olduğu gibi. Üçüncüsü hitabın Hz. Peygamber'e olmasıyla birlikte tüm ümmeti kapsaması şeklindedir. Örneğin اقم الصلاة ayetinde[942] olduğu gibi.[943]

3. Kur'ân'ın muhafazası

Kirmânî: "Hz. Peygamber'in Abdullah İbn Mes'ûd ile birlikte Kur'ân öğretilmesi için dört sahabiyi hususi olarak zikretmesi, bunların Kur'ân'ın lâfız ve nazmını herkesten iyi olarak zapt etmekle beraber, eda ve kıraat hususunda herkesten

---

[936] Kirmânî, a.g.e., XVII, 10.
[937] Et-Tevbe, 9/34.
[938] El-Bakara, 2/219.
[939] Kirmânî, a.g.e., VII, 177.
[940] El-Mâide, 5/6.
[941] El-İsrâ, 17/79.
[942] El-İsrâ, 17/78.
[943] Kirmânî, a.g.e., VII, 172.

ziyade meleke sahibi olmalarındandır. Sonra bu dört zât, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in ağzından doğrudan doğruya almaya ehemmiyet vermişlerdir", demiştir.[944]

4. Sebeb-i Nüzûl

Âl-i İmrân suresi 77. ayetin tefsirinde zikredilen ilk iki hadis hakkında Kirmânî şu yorumu yapmıştır: "İlk hadisin sebeb-i nüzûlü kuyu hakkında iken ikinci hadis mal hakkındadır. Bu ikisi arasında zıtlık var mı? dersen ben de derim ki: Belki ayet Abdullah İbn Ebî Evfâ'ya ancak bu malın satışı sırasında ulaşmış da, o da ayet bu sebeple indi sanmıştır, ya da ayet beraberce bu iki sebeple inmiştir. Ayetin lafzı âmmdır, yani umumîdir; bu iki sebebe de uzanır ya da başka bir sebep olabilir", demiştir.[945]

5. Kur'ân'ın kısımları

Kirmânî: "Kur'ân üç kısımdır. Bunlar; ahkâm, kıssalar ve Allah'ın sıfatlarıdır", demiştir.[946]

4.1.3. Kelâm İlmiyle İlgili Açıklamalar

Kevâkib'de yer alan ilimlerden biri de kelâm/akâid ilmidir. Kirmânî'nin bu ilimle ilgili açıklamaları azımsanmayacak miktardadır.

Kelâm ilmi, Allah'ın zatından ve sıfatlarından, nübüvvet ve risalete dair meselelerden, mebde' ve meâd itibarıyla yaratılmışların hallerinden İslam kanunu üzere bahseden ilimdir.[947]

Kelâmcılar, bu meseleleri aklî ve naklî delillerle izah ve isbat etmişlerdir. Kirmânî, bu konularla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan ayetleri tefsir, hadis ve bab başlıklarını şerh ederken onlar hakkında açıklamalar yapmıştır.

Buhârî kelâmî meselelerle ilgili hadisleri genellikle Kitâbu'l-îmân ve Kitâbu't-tevhîd'de tahric ettiği ve kelâmî/itikâdî görüşlerini bu kitaplardaki bab başlıklarında belirttiğinden dolayı Kirmânî'nin kelâmî meseleler hakkındaki açıklamaları, genellikle bu iki bölümdeki hadis ve bab başlıklarını şerh ederken yaptığını görmekteyiz. O, bazen bu konular hakkındaki görüşleri nakletmekle yetinmiştir. Fakat genellikle onları değerlendirerek birini diğerine tercih etmiş,

[944] Kirmânî, a.g.e., XV, 25.
[945] Kirmânî, a.g.e., XVII, 52.
[946] Kirmânî, a.g.e., XXV, 98.
[947] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam,* İstanbul-1972, s. 5.

bazılarını tenkit etmiş, bazen de gerçekte farklı olmadığı halde farklı görünen görüşleri uzlaştırmıştır. Zaman zaman da bazı meseleler hakkında nakilde bulunmaksızın kendi dirayetiyle açıklamalarda bulunmuştur. Şimdi bu faaliyetlerini örneklerle belirtelim.

1. Kirmânî'nin Kelâmî Meseleler Hakkındaki Görüşleri Nakletmesi

Kirmânî, bazı kelâmî meselelerde fıkıh mezhepleri imamlarının, fakihlerin, muhaddislerin, itikâdî mezhep imamlarının görüşlerini vermekle yetinir.

-"Peygamber'i ve onun (Cebrâîl'in aracılığı olmaksızın) Rabbinden rivayet etmesini zikretme" babında Kirmânî: "Bu hadisin babla ilgisi, Rabbinden olan rivayetin Kur'ân olmak ya da vasıta ile veya vasıtasız olmaktan daha umumi olması yönündendir", demiştir ve Mühelleb'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu babın manası, Peygamber Kur'ân'ı Rabbinden rivayet ettiği gibi, sünneti de Rabbinden rivayet ettiğidir. Bu İbn Mugaffel hadisinin bu baba girmesinde, Kur'ân'ın da yine Rabbinden rivayet olduğuna tenbih vardır. Ve yine Hz. Peygamber'in "Allah buyurdu" sözü ve "Rabbinden rivayet etti" denilmesi müsavidir, denilmiştir."[948]

-"İman'a ait işler" babında el-Bakara suresi 177. ve el-Mü'minûn suresi 1-9. ayetler de zikredildi. Kirmânî: "Bu ayetlerden de bilindi ki, kendisiyle felah ve necat hâsıl olacak olan iman, içinde bu söylenen ameller mevcut bulunan imandır", demiştir.

Ayrıca İbn Battâl'ın (ö.449/1057): "Tasdik, iman mertebelerinin birincisidir. İmanı tam ve kâmil kılmak ise ancak zikrolunan bu işlerle olur. Buhârî, imanı kemale ulaştırmayı irade etmiştir", dediğini nakletmiştir.[949]

2. Kirmânî'nin Kelâmî Görüşlerden Birini Tercih Etmesi

Kirmânî şerh ettiği hadislerle ilgili birçok kelâmî mesele hakkındaki görüşleri nakledip bunlardan birini tercih eder.

-"Hastanın ölümü temenni etmesinin nehyi" babında Buhârî'nin getirdiği üçüncü hadiste[950] Hz. Peygamber "Hiçbir kişiyi onun güzel ameli cennete girdirmez"

---

[948] Kirmânî, a.g.e., XXV, 231.
[949] Kirmânî, a.g.e., I, 81.
[950] Buhârî, *Merdâ*, 19.

buyurdu. Bununla ilgili olarak Kirmânî Ehl-i Sünnet'in "Bir kişinin yaptığı bir fiiliyle sevabın ya da günahın sabit olmadığı; bunun ancak şeriatle sabit olacağını ifade ettiklerini" haber vermiştir. Öyle ki Allah'ın mü'minlere azap etmesi onun adaleti sebebiyledir; cennete girdirmesi ise fazlı sebebiyledir. Kâfirleri cennete girdirmesi de yine O'nun fazlı sebebiyledir. Fakat Allah hiçbir ameli olmayan mü'mine mağfiret, kâfire de azap edeceğini kendisi haber verdi. Mu'tezîle ise kişinin işlediği fiiller sebebiyle sevabın ve ikâbın sabit olacağı görüşündedir.

Kirmânî yukarıda zikredilen hadisin Mu'tezîle'nin aleyhine delil teşkil ettiğini söyleyerek Ehl-i Sünnet'in görüşünü tercih etmiş olduğunu göstermiş oldu.[951]

-"el-Kayyım" ve "el-Kayyûm" kelimeleri hakkında Kirmânî; bu ikisinin de övgü sıfatı olduğunu Kurtubî'nin (ö.671/1273) *Kitâbu'l-Esnâ fi'l-esmâi'l-hüsnâ* adlı eserinde kulun el-Kayyım ile sıfatlanabileceğini; fakat el-Kayyûm sıfatının caiz olmadığını bildirdi. Gazzâlî (ö.505/1111) *Maksadu'l-Esnâ* adlı eserinde ise el-Kayyûm sıfatının Allah'ın zatıyla her şey üzerine kâim olduğunu bildirdiğini, el-Mukîm sıfatıyla da "diğer varlıkları görüp gözetmekten gafil olmayan" anlamına geleceğini ve bu iki vasfın sadece Allah'a mahsus olduğunu ifade etmiştir.

Kirmânî: "Gazzâlî'nin bu tefsirine göre bu sıfat hem zâtî hem de fiilî sıfatından oluşmaktadır", demiştir.[952]

Kâmil Miras da konuyu Aynî'den (ö.855/1451) yaptığı bir alıntıyla izah etmiştir: "السموات والارض انت قيم cümlesindeki "kayyım" ile kıyâm ve kayyûm aynı manadadır. Bizatihi kâim, mukaddes bir varlık demektir. Halka ve her şeye yaşamak kudretini veren ve vermeye devam eden O'dur. Bu mana Katâde'den nakledilmiştir. Katâde: "Kayyım, mahlûkâtın hayatını, maişetini ve her çeşit çaba ve hareketini ikame ve idame eden zat demektir", demiştir. Zemahşerî (ö.538/1144) الحي القيوم kavli şerifinin tefsirinde القيام والقيم şeklinde okunduğunu da bildirmiştir. Bazı âlimler bunu, Hz. Ömer'in kıraatı olduğunu haber vermiştir. Bazıları da bu kıraatı Alkame'ye nisbet etmişlerdir. İbn Abbas القيوم ü: هو الذى لا يزول "Kendisine fanilik erişmeyen zat" diye tefsir etmiştir."[953]

---

[951] Kirmânî, a.g.e., XX, 199.
[952] Kirmânî, a.g.e., XXV, 154.
[953] Aynî, XI, 565.

Miras bu izahı yaptıktan sonra Kirmânî'nin de Gazzâlî'den naklettiği alıntıyı haber vermiştir.[954]

Kirmânî bab başlıklarının ihtiva ettiği kelâmî meseleler hakkında da görüşleri zikredip tercihte bulunur.

-"Namaz imandandır" babı ve Yüce Allah'ın "Allah imanınızı zayi edecek değildir"[955] kavliyle, "Beytü'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazlarınızı zayi edecek değildir, manasını kasteder" hadisi ile ilgili olarak Kirmânî İbn Battâl'dan bab başlığıyla ilgili bir alıntı yapmıştır.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Bu ayet Cehmiyye ve Mürcie fırkaları aleyhine kesin bir hüccettir. Çünkü onlar: "Amellere ve farzlara iman ismi verilmez", demişlerdir. Onların bu görüşleri nassın hilafınadır. Çünkü Yüce Allah, sahabenin Beytü'l-Makdis'e doğru kıldıkları namazlarına iman ismini verdi. Müfessirler arasında da bu ayetin, onların Beytü'l-Makdis'e doğru kıldıkları namazları hakkında indiği hususunda bir ihtilaf yoktur", demiştir.[956]

3. Kirmânî'nin Bazı Kelâmî Görüşleri Tenkit Etmesi

Kirmânî, birçok kelâmî meselede Ehl-i Bid'at'in görüşlerini tenkit etmiştir. Örneğin;

-Kirmânî, Yüce Allah'ın "Biz bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz ancak "Ol" dememizden ibarettir, o da oluverir"[957] kavli babında Mühelleb'den alıntı yapmıştır. O: "Buhârî'nin bu babtan maksadı Mu'tezîle'yi reddir. Mu'tezîle söz ve emrin (işin) mahlûk olduğunu (yaratıldığını) iddia etmiştir. Oysa mahlûk değildir", demiştir.[958]

-Yine Kitâbu'l-îmân 11. babta zikri geçen hadisle ilgili olarak Ehl-i Sünnet: Büyük günah işleyen tevbe etmeden ölürse Allah'ın izniyle affedilir ve cennete girer. Allah dilerse önce cehennemde cezasını verir sonra cennete sokar", görüşünü savunurken,

---

[954] Miras, a.g.e., IV, 19.
[955] El-Bakara, 2/143.
[956] Kirmânî, a.g.e., I, 166; krş., İbn Battâl, a.g.e., I, 90.
[957] En-Nahl, 16/40.
[958] Kirmânî, a.g.e., XXV, 167.

Mu'tezîle: "Büyük günah işleyen kimse tevbe etmeden ölürse affedilmez ve cehenneme girer", demiştir.

Kirmânî: "Hadis Mu'tezîle'nin aleyhine delil teşkil ediyor. Çünkü tevbe etmeksizin işlenen büyük günahlar için önce ceza vardır. Sonra affetme", diyerek Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimsediğini, Mu'tezîle'nin fikrine katılmadığını göstermiştir.[959]

-Kirmânî havf ve race hakkında şunları söyler: "Kişi havf ile race arasında olmalıdır. Ne Mürcie'nin race konusundaki aşırılığı ne de Vaîdiyye'nin[960] havf konusundaki aşırılığı gibi olmalıdır."[961]

-"Peygamber'in hükümleri insanlar için gizli değil, meydanda olurdu. Sahabîlerin bazısı ise Peygamber'in hazır bulunduğu yerlerde hazır bulunamaz ve İslam işlerinin kararlaştırıldığı yerlerden başka yerlerde bulunurlardı, diyen kimse üzerine hüccet" babında Kirmânî, Buhârî'nin bu babı haber-i vâhid'i delil kabul etmeyen Râfıza'ya reddiye olsun diye açtığını beyan etmiştir.[962]

4. Kirmânî'nin Bazı Mezhepler Hakkında Bilgi Vermesi

Kirmânî *Kevâkib*'de zaman zaman mezhepler hakkında genel bilgiler vermiştir. Örneğin, Kirmânî kitabın değişik yerlerinde Hârîcîler hakkında bilgi vermiştir.

-Kirmânî Şehristânî'nin (ö.548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'de, Hâricîler'i: "Üzerine cemaatin ittifak ettikleri hak imam üzerine hurûc eden kişiye denir", diye tarif ettiğini haber vermiştir.[963]

-Buhârî, Yüce Allah'ın "De ki: Yaptıkları işler bakımından en çok ziyana uğrayanları size haber vereyim mi?"[964] kavli babında geçen hadiste en çok ziyana uğrayanların Harûrîler olmadığı onları Sa'd'ın "fâsıklar" diye isimlendirdiği bildirildi.[965]

---

[959] Kirmânî, a.g.e., I, 108.
[960] Vaîdiyye, Hâricîler'e dâhil olup büyük günah işleyen kimsenin kâfir olduğunu, cehennemde ebedî kalacağını ileri sürenlerdir. Öz, a.g.e., s. 119.
[961] Kirmânî, a.g.e., XXII, 227.
[962] Kirmânî, a.g.e., XXV, 79.
[963] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 50; Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim, *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal,* Matbaatu'l-Ezher, I, 195; Öz, a.g.e., s. 119.
[964] El-Kehf, 18/103.
[965] Buhârî, *Tefsîr*, 199.

Kirmânî de Harûrîler'in aslen Hâricîler olduğunu, bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebini, ilk defa Kûfe yakınlarındaki Harûra adında bir yerde toplanmış olmalarından dolayı olduğunu söylemiştir.[966]

Kirmânî, Harûrîler'in "fâsıklar" şeklinde vasıflanmalarını iki ayetle delillendirdi. Bunlar el-Bakara suresi 27. ayet ve er-Ra'd suresi 25. ayettir. İkinci ayette fâsıkların Hâsirûn şeklinde, kâfirlerin ise Ahserûn şeklinde vasıflandıklarını haber vermiştir.[967]

-Kirmânî "Hayızlı olan kadın namazı kaza etmez" babında Hz. Âişe'nin hayızlı iken namazlarını kaza etmediklerini ifade ederken muhatabı olan kadına, انت ا حرورية şeklinde "Sen Harûriyye misin?" diye sorması hakkında şunları söylemiştir: "Harûrîler Kûfe yakınlarındaki Harûrâ köyüne mensup Hâricîler fırkasıdır. Bu taifenin ilk toplantısı orada olduğu için o adı almışlardır. Harûrîler, hayızlının hayız zamanında geçen namazları kaza etmesinin vacip olduğuna kâil oldular ki bu, ümmetin icmaına muhaliftir", dediğini nakletmiştir.[968]

-Kirmânî, kitabın başka bir yerinde: "Harûriyye Kûfe yakınlarında bir köy olan Harûra'dan gelir. Reisleri Necdet adında bir kimse idi", demiştir.[969]

Yine Kirmânî Şia hakkında da bilgi vermiştir.

-"İlim ve fazilet sahibi olan kimseler imamlığa (başkalarından) daha haklıdırlar" babında zikredilen dördüncü hadiste Hz. Peygamber açıkça imamlığa Hz. Ebû Bekir'i geçirmiştir.[970]

Kirmânî bununla ilgili Şia'ya bir itiraz getirir. Şöyle ki: "Bu hadis, Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in vefatına kadar Rasulûllah'ın halifesi olduğunu gösterir. Şia'nın iddia ettiği gibi imamlıktan azl de etmemiş olduğunu isbat eder. Çünkü Şia daha sonra Hz. Peygamber'in tekrar imamlığa bir süre daha geçmesiyle halifeliğinin de bittiğini savundular."[971]

Kirmânî bir başka yerde Eş'arîler'den bahsetmiştir.

-"Kefâretin yeminin bozulmasından önce ve sonra olmasının beyanı" babında Cerm kabilesinden Zehdem adında bir kişi Ebû Mûsâ vali olarak Kûfe'ye

[966] Herevî, a.g.e., II, 422.
[967] Kirmânî, a.g.e., XVII, 202.
[968] Kirmânî, a.g.e., III, 193.
[969] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 51.
[970] Buhârî, *Ezân,* 46.
[971] Kirmânî, a.g.e., V, 63.

geldiğinde Zehdem: "Bizimle Cerm kabilesinden olan şu oba halkı arasında bir sadakât ve ihsan vardı" sözüyle ilgili olarak Kirmânî: "Zehdem Curmîli'dir. Müslim'deki bir diğer rivayette: "Cerm'den olan şu oba ile Eşarîler arasında bir sevgi ve kardeşlik vardı", şeklindedir. Zehdem bu sözüyle kendisini Eşarîler'den biri gibi –Ebû Mûsâ'ya tabi olanlardan biri gibi- gördü. Gerçekte "Ebû Mûsâ ve ona tabi olanlar aramızdadır", demek istedi", demiştir.[972]

Kirmânî Râfizîler hakkında el-İsferâyinî'den (ö.471/1078) alıntı yapmıştır.

-Kirmânî Ebû Muzaffer el-İsferâyinî'nin *Kitâbu't-Tebsîr*'de: "Zındıklar Râfızîler'in bir koludur. Onlar Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia ettiler. Reisleri de Abdullah İbn Sebe' idi. Onun aslı Yahûdi'dir", dediğini nakletmiştir.[973]

5. Kirmânî'nin Müstakil Açıklamalar Yapması

Kirmânî, hadislerin muhtevasıyla ilgisinden dolayı bazı kelâmî meseleleri ele alır ve onlar hakkında bazen nakilde bulunarak bazen de herhangi bir nakilde bulunmaksızın kendi dirayetiyle açıklamalarda bulunur. Örneğin;

-Yüce Allah'ın "O'nun Arş'ı su üstünde idi"[974] ve "O, büyük Arş'ın sahibidir"[975] kavli babında zikri geçen 5. hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Yüce Allah bütün mahlûkları yaratmayı hükmettiği zaman, Arş'ın üstünde, yanında bulunan bir kitapta tespit edip şunu yazdı: Şüphesiz benim rahmetim gazabımı geçti."[976]

Bununla ilgili olarak Kirmânî şunları söylemiştir: "Eğer Allah'ın sıfatları kadîmdir, kıdem ise başkası tarafından geçilememiş olmaktır, öyle ise bu öne geçmenin vechi nedir? dersen ben de şöyle derim: Rahmet ve Gazap fiil sıfatlarındandır. Öne geçmek taallûk itibarıyladır. Buradaki sır, gazap kuldan ma'siyetin çıkmasından sonra olmasıdır. Rahmetin kula ilgisi böyle değildir. Çünkü rahmet devamlı olarak her şey üzerine fezeyân etmektedir."[977]

-"Fâcir ve münafık kişilerin Kur'ân okumaları (halini beyan)" babında zikredilen ikinci hadisle ilgili olarak Kirmânî kâhini münafığa benzetmiştir. Şöyle ki:

---

[972] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 149.
[973] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 45.
[974] Hûd, 11/7.
[975] Et-Tevbe, 9/129; el-Mü'minûn, 23/86; en-Neml, 27/26.
[976] Buhârî, *Tevhîd*, 22; Müslim, *Tevbe,* 14, (2751); Tirmizî, *Daavât*, 109, (3537).
[977] Kirmânî, a.g.e., XXV, 131, 132.

"Hadisin bab başlığına uygunluğu, kâhinin münafığa benzemesi yönündedir. Çünkü yalanın galebesi ve halinin bozukluğu sebebiyle, doğru olan kelime kâhine fayda vermediği gibi, akidesinin bozukluğu ve habisliğinin eklenmesinden dolayı münafık da kıraatıyla faydalanamaz."[978]

-Allahu Teâlâ'nın "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim…"[979] ayeti hakkında Kirmânî: "Bu ayetten maksat, artma manasının lâzımı olan eksilmeyi beyandır. Buna istidlâl şöyledir: İmana artma gireceği gibi, eksilme de girecektir. Çünkü bir şey iki zıddan birini kabul ettiğinde, diğer zıddı da kabul etmesi zarurîdir. Buhârî bunu: "Kemâlden bir şeyi terk ettiği zaman, o eksik olur", sözü ile ifade etmiştir.[980]

-Kirmânî Kitâbu'l-îmân'ın ilk babı olan "îmân" babı ve Hz. Peygamber'in "İslam beş şey üzerine bina edilmiştir" kavli babında Mücâhid'in Şûrâ suresi 13. ayetini ki o: "Dinden Nûh'a tavsiye ettiğini sizin için de bir şeriat yaptı" ayetini: "Sana da Nûh'a da bir tek din tavsiye ettik, demektir", diye tefsir ettiğini, İbn Abbas'ın da Mâide suresi 48. ayeti, ki o: "Sizden her biriniz için bir şeriat, bir yol tayin ettik" ayetidir, "İlkinde her peygamber için tek bir dinden bahsedilirken ikincisinde her peygamber için ayrı ayrı şeriatlerden bahsedilmiştir", diyerek açıkladığını haber vermiştir.

Kirmânî bu iki ayeti nasıl cem' etmemiz mümkündür? sorusuna şu cevabı vermiştir: "Yani bütün ümmetler dinin asıllarında birleşmişler, fer'ilerinde teaddüt etmişlerdir."[981]

2. Kirmânî'nin İtikâdî Meseleleri İhtiva Eden Hadisler Hakkında Açıklamalar Yapması

Kirmânî zaman zaman hadislerde geçen itikâdî konulara açıklık getirmiştir. Örneğin;

-"Zulmün bazısı daha hafiftir" babında zikredilen hadiste En'âm suresi 82. ayet inince "İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte emin olmak ancak onların hakkıdır. Doğru yola giden de onlardır" Sahabe: Hangimiz nefsine

[978] Kirmânî, a.g.e., XXV, 247.
[979] El-Mâide, 5/3.
[980] Kirmânî, a.g.e., 174.
[981] Kirmânî, a.g.e., I, 75.

zulmetmemiştir? dediler. Bunun üzerine Lokmân suresi 13. ayeti (Allah'a ortak edinmek şüphesiz büyük bir zulümdür) nazil oldu.[982]

Kirmânî bab-hadis uyumunu sorgularken şu izahı yapmıştır: "Zulmün birçok nev'ileri olduğunu ve bazı zulüm nev'ilerinin küfür olduğu, bazılarının küfür olmadığı bilinince, bunların zarurî olarak, zulmün bazısının daha hafif olduğu bilinmiş oluyor."[983]

-"Cihad imandandır" babında cihadı teşvik eden bir hadis geldi.[984]

Kirmânî bu hadisle ilgili şu yorumu yapmıştır: "Bu hadisten Allah yolunda cihadı ve şehitliğin fazileti, şehâdet temennisinin cevazı, şehitlik ecrinin büyüklüğü, insanın güç yetirebileceği şeylerin üstünde ve gücü yetse bile kendisine mümkün olmayacak hayırları temenni ve niyet etmesinin cevazı, cihadın farz-ı kifaye olup farz-ı ayn olmadığı; hadisin zâhiri kâfirlerle savaş hakkında ise de, mekruh işleri ve Müslümanlardan meşakkatleri gidermek uğrunda çalışmanın, bâğîlerle savaşa gitmenin, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker hususunda cihada çıkan kimsenin de "fî sebîlillâh=Allah yolunda" kavline gireceği hükümleri alınmıştır."[985]

-"İlmin fazileti" babında Kirmânî: "*Câmiu's-Sahîh*'teki kitapların hepsinde medarı (dönüp dolaşması) ilim üzerine olduğu içindir ki, Buhârî bu ilmin kitabını, bundan sonraki kitapların önüne geçirmiştir. Bunu, niçin iman kitabının önüne geçirmedi? dersen, iman mükellef üzerine ilk vacip olan şey olduğu için, yahut mutlak olarak işlerin en faziletlisi olduğu için derim. Nasıl böyle olmaz ki, iman, ilimce de amelce de her hayrın başlangıcı, küçük büyük her kemâlin menşeidir. Vahiy kitabının en öne geçirilmesine gelince, imanı din ile ilgili her şeyi tanıma, ancak vahye dayandığı için yahut semâ'dan bu ümmete inen ilk hayır, vahiy olduğu içindir", demiştir.[986]

-Kirmânî şefaatın kısımlarını Kadı İyâz'dan yaptığı alıntıyla açıklamıştır.

Kadı İyâz (ö.504/1110): "Şefaat beş kısımdır: İlki Hz. Peygamber'e hastır. Kıyametin sıkıntılarından rahat olması içindir. İkincisi müminlerin hesapsız, azapsız cennete girmesi için Hz. Peygamber'in şefaati, üçüncüsü cezaya hak kazanan bazı

[982] Buhârî, *Îmân*, 23.
[983] Kirmânî, a.g.e., I, 146.
[984] Buhârî, *Îmân,* 26.
[985] Kirmânî, a.g.e., I, 157.
[986] Kirmânî, a.g.e., II, 2.

müminlerin cehennemden kurtarılması için Hz. Peygamber'in şefaati, dördüncüsü, bazı kâfirlerin azaplarının hafifletilmesi için Hz. Peygamber'in şefaati, bunlar için Hz. Peygamber'in şefaatiyle cehennemden çıkarılmalarının söz konusu olacağına dair hadisler geldi. Beşincisi, cennete giren müminlerin derecelerinin yükselmesi için Hz. Peygamber'in şefaati."[987]

Canan konuyu: "Günahkârların cehennemde ebedî kalacağı itikadında olan Haricîlerle bir kısım Mu'tezîle mensupları şefaati reddederler. Delilleri şu ayettir: Şefaat edeceklerin şefaati onlara fayda vermez."[988]

Bunların şefaatle ilgili hadisleri "ahirette derecelerin artmasına müteallikti" şeklindeki tevillerine gelince, bu tevil batıldır. Hadislerin elfazı onların görüşlerinin batıl olduğu ve ateş vacip olanların cehennemden çıkarılacakları hususunda sarihtir", diyerek izah etmiştir. Canan sonra şefaatin beş kısma ayrıldığını ifade eder ve Kirmânî'nin de zikrettiği beş sınıfı sıralar.[989]

-Yine Kirmânî Deccâl fitnesini açıklarken Kadı İyâz'ın (ö.504/1110) görüşüne yer vermiştir.

Kadı İyâz: "Bunun manası şudur: O, Allah'a göre, onun elinde halk ettiği (yarattığı) şeyleri müminleri dalâlete düşürücü ve kalplerini şüpheye sokucu kılmaktan hakirdir. Fakat Allah'ın ona o şeyleri yaptırması, ancak inananların imanlarını arttırır", demiştir.[990]

-Kitâbu't-tefsîr 306. babta geçen hadiste Rasulûllah: "Andolsun ki, Azîz ve Celîl olan Allah, bu gece Falan erkek ve Falan kadının işlerinden hayret etti, yahut güldü, yani acayip hoşnut oldu", buyurmuştur.

Kirmânî: "Hadisteki taaccub ve hayret, garip işleri idrak ile meydana gelen rûhî bir durum olduğu, gülmek fiili de bunun üzerine ortaya çıktığı için, Allahu Teâlâ'ya gülmek fiilinin ve taaccub durumunun dayandırılması hakîkî olmayıp mecâzî bir dayandırmadır ve bunların gereği olan ilâhî rıza kastedilmiştir", diye açıklamıştır.[991]

---

[987] Kirmânî, a.g.e., II, 95.
[988] El-Müddessir, 74/48.
[989] Canan, a.g.e., XIV, 402.
[990] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 185, 186.
[991] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 135.

4.1.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İle İlgili Açıklamalar

1. Fıkıh İlmiyle İlgili Açıklamalar

Câmi' diye isimlendirilen hadis kitapları, dinî konuların hemen hemen tamamı demek olan imân, ahkâm, rikâk, âdâb, tefsîr, tarih, siyer-cihâd, menâkıb, fiten ve melâhim gibi sekiz ana konuyu ihtiva ederler.[992]

Bu türde bir kitap olan *Sahîh-i Buhârî*'de, ahkâm hadisleri yani temizlik, ibadet, muâmelât, ceza hukuku ve benzeri konular hakkındaki hadisler, hemen hemen Buhârî'nin yarısını ihtiva ederler. Bu hadisler, fıkhın Kur'ân'dan sonra ikinci önemli delilleridir. Kirmânî de bu sayıca fazla olan ahkâm hadislerini ve Buhârî'nin fıkıh görüşlerinin yer aldığı bab başlıklarını şerh etmeye diğerlerinden daha çok önem vermiştir.

Kevâkib'deki herhangi bir fıkhî mesele hakkında yapılan açıklamalar genellikle uzuncadır, bazen de kısa oldukları görülmektedir. Kirmânî, ahkâm hadislerini şerh ederken, bazen mezheplerin, hadisin ihtiva ettiği mesele ve hadisin manası hakkındaki görüşlerini zikreder. Bazen de görüşleri naklettikten sonra onları hadisler açısından değerlendirir ve kendine ait görüşlerini verir. Şimdi onun ahkâm hadislerini şerh hususundaki bu metotlarını örneklerle açıklayalım.

1. Mezheplerin Görüşlerini Zikretmesi

Kirmânî ahkâm hadislerinin ihtiva ettikleri fıkhî hükümleri, fıkhî meseleleri önce mezheplerin görüşlerini zikretmek suretiyle nakleder, ardından kendi görüşünü belirtir, tercih ve tenkit gibi faaliyetlerde bulunur.

Kirmânî genellikle Şâfiî ve Hanefî, bazen dört mezhebin ve bazen de sadece Şâfiî mezhebinin görüşlerini zikreder. Mezheplerin görüşlerini, hemen hemen her ahkâm hadisini şerh ederken ve fıkhî meseleyi ele alırken zikreder. Bunlara şimdi örnekler verelim.

Mesela, Kirmânî, "Kadın kocaya ve himayesinde bulunan yetimlere zekât vermesi" babında nezheplerin görüşlerine yer vermiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "İmamlar kadının zekâtından fakir kocaya verip vermeyeceği konusunda ihtilaf ettiler. Şâfiî babta zikredilen ilk hadisi[993] delil

---

[992] Çakan, a.g.e., s. 46.

göstererek, fakir sınıfına dâhil olduğu için caiz görürken, Ebû Hanîfe ve Mâlik bunun tetavvu' hükmünde olacağı ve zekât kabul edilemeyeceği görüşünü benimsediler", demiştir. İbn Battâl kadının çocuğu için yaptığı harcamaların da yine zekât kabilinden olmadığı görüşünü ilave etmiştir.

Babta zikredilen ikinci hadis ölen kocasının çocuklarına infakın caiz olduğuyla ilgilidir. Kirmânî hadisin bab başlığına delilliğini şöyle izah etmiştir: "Bu hadisten, zekât vericinin çocukları olan yetimlere sadaka vermek muteber ve geçerli olduğu bilinince, buna kıyasla, onların başka kocaya ait yetimlerine zekât vermek, kâfi gelir. Yahut da hadis, sırf infak hakkında olan birinci hadise münasebetinden dolayı, bu babta zikredilmiştir", demiştir. Buna göre ikinci kısımdaki ilk görüşüyle Şâfiî'nin görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.[994]

-Kirmânî İbn Battâl'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Ebû Hanîfe, şigar nikâhı bir akittir, mehr-i misl ile sahih olur, dedi. Fesadı mehrinden dolayı olan her nikâh, Ebû Hanîfe'ye göre fesh edilmez, mehr-i misille sahih olur."[995]

Canan, şigar nikâhını şu şekilde izah etmiştir: "Şigar nikâhı, cahiliye devrinde cereyan eden bir nikâhtır. Kız velilerinin, kızları birbirlerine mehirsiz olarak nikâhlamalarıdır. Dinimiz şigarı yasaklamıştır. Çünkü mehir kadının hakkıdır ve erkeğin ödemesi gereken bir vecibedir. Kaffâl, şigarın batıl oluşundaki illetin zikredilen "şart" olduğunu belirtir. Veli sanki: Kızımın nikâhı kesinleşmez. Ta ki kızının nikâhı da bana kesinleşmedikçe, demiş gibidir, der. Gazâlî (ö.505/1111), bu nikâh tarzının şu şekilde olduğunu belirtir: Kişi der ki: Kızımı sana şu şartla nikâhladım: Sen de kızını bana nikâhlayacaksın, bunlardan her birinin bud'u diğerinin mehri olacak, kızımın nikâhı ne zaman mün'akid olursa, senin kızının nikâhı da o zaman mün'akid olacak. Veliler birbirine mehir ödememek üzere, birbirlerinden kız alıp verecek olursa, mağduriyet kızlara gelecektir. Her iki taraf da kadınların mehirlerini ödedikleri takdirde, velilerin karşılıklı olarak kız alıp vermeleri haram değildir. Hanefîler, şigar nikâh akdinin sahih olacağını, ancak mehrin düşmeyeceğini söylemiştir."[996]

---

[993] Buhârî, *Zekât*, 49.
[994] Kirmânî, a.g.e., VIII, 12.
[995] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 78.
[996] Canan, a.g.e., XV, 537-538.

-"Namaz içinde nehyedilen kelam" babında mezheplerin namaz içinde kelamın namazı bozup bozmadığı konusunda görüşleri farklıdır. Kirmânî, bazı Mâlikîler'in namazı ıslah için namaz içinde kelamın namazı iptal etmeyeceğini, Ebû Hanîfe'nin ister unutarak olsun ister başka bir sebeple olsun her hâlükârda namazın bozulacağını, كذا عندنا (Bize göre de böyledir) diyerek naklettiği sehven ya da hatayla kelam etmenin namazı bozmayacağı görüşünde olan Şâfiî'nin görüşünü nakletmiştir.[997]

-Kirmânî, "Kâfirin Müslüman olduğu zaman yıkanması" babında İbn Battâl'dan alıntı yaparak mezheplere göre kâfirin gusledip etmeyeceğini izah etmiştir.

İbn Battal (ö.449/1057): "Ahmed b. Hanbel'e göre gusletmesi vaciptir. Şâfiî'ye göre gusletmesi daha iyidir, fakat cünüp değilse abdest alması yeterlidir. Mâlik'e göre, Hrıstiyan Müslüman olmuşsa onun gusletmesi gerekir. Çünkü onlar temiz değildir", diye mezheplerin görüşlerini nakletmiştir.[998]

-"Rükûdan evvel ve sonra kunutun meşruluğu" babında Kirmânî İbn Battâl'dan alıntı yapmıştır.

İbn Battâl: "Mezhep imamları kunut hakkında ihtilaf ettiler. Mâlik "sabah namazında rükudan önce", Şâfiî "rükudan sonra" yapılır", demiştir. Ahmed b. Hanbel "hem önce hem sonra yapılır", demiştir. Bunu da Enes hadisinde her ikisine de işaret eden haber geldiği için böyle söylemiştir.[999] Kûfeliler (Hanefîler) "farz namazların hiç birinde kunut yoktur. Kunut vitir namazındadır", demişlerdir.[1000]

-Buhârî "Karışık iki sürüden oluşan ortaklı bir sürünün zekâtı konusunda, bu karışık sürünün iki sahibi kendi aralarında adalet gereğince birbirlerine müracaat ederler" babında Süfyân es-Sevrî'nin: "İki ortaktan birisinin kırk, diğerinin de kırk koyunu tamam olmadıkça, vacip olmaz", sözünü nakletmiştir.[1001] Kirmânî konuyla ilgili olarak Teymî'den alıntı yapmıştır.

---

[997] Kirmânî, a.g.e., VII, 20.
[998] Kirmânî, a.g.e., IV, 123.
[999] Buhârî, *Vitr*, 7.
[1000] Kirmânî, a.g.e., VI, 97; krş., İbn Battâl, a.g.e., II, 665.
[1001] Buhârî, *Zekât*, 36.

Teymî: "Süfyân es-Sevrî Ebû Hanîfe gibi zekâtta haltı, yani şerîketi müessir bulmuyor", demiştir.[1002]

-"Kaç kişinin tezkiye etmesi caiz olur" babında Kirmânî İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin cerhte ve ta'dilde iki kişiden aşağısının kabul olunmayacağı görüşünde olduklarını Ebû Hanîfe'nin ise bir kişinin tezkiyesinin kabul olunacağını bildirmiştir.[1003]

-Kirmânî, Cemaat namazının vacipliği konusunda Şâfiî'nin farz-ı kifaye, Ahmed b. Hanbel'in farz-ı ayn, Mâlik ve Ebû Hanîfe'nin sünnet olduğu görüşünde olduklarını nakletmiştir.[1004]

- "Kendilerine namazı uzattığı zaman imamından şikâyet eden kimse" babı hakkında Kirmânî: "Şâfiîler bir özürden dolayı olsun olmasın, imama uyan kişinin namazdan çıkmasının caiz olduğunu söylerken Ebû Hanîfe caiz olmadığı görüşündedir", demiştir.[1005]

Kirmânî'nin fıkhî meseleler hakkındaki görüşleri, mezheplerden birinin, genellikle Şâfiî'nin görüşüyle uyuşmakta, bazen de herhangi bir mezhebin görüşüyle uyuşmamaktadır. Bu mezhep de çoğunlukla Hanefî mezhebi olmaktadır.

Buhârî'nin çok nadir olarak Ebu Hânîfe'nin görüşünü paylaştığını görüyoruz.

-"Davalı, kendisine yemin etmesi vacip olmuş bulunduğu her bir yerde yemin eder ve bir yerden diğer bir yere döndürülmez" babında Buhârî davalının kendisine yemin etmek vacip olan her yerde yemin etmesi görüşüne gidince, görüşüne; Hz. Peygamber Eş'as b. Kays'a: "Senin üzerine iki şahidin yahut hasmın üzerine ise onun yemini düşer" buyurdu da, "Bir mekânı bırakıp diğer bir mekânı tahsis ve tayin etmedir" sözünü[1006] naklederek bu hadisle hüccet getirdi. Kirmânî Buhârî'nin bu görüşüyle Hanefîler'le aynı görüşü paylaştığını ifade etmiş olduğunu söylemiştir.[1007]

[1002] Kirmânî, a.g.e., VII, 213.
[1003] Kirmânî, a.g.e., XI, 164.
[1004] Kirmânî, a.g.e., V, 36.
[1005] Kirmânî, a.g.e., V, 85.
[1006] Buhârî, *Şehâdât*, 22.
[1007] Kirmânî, a.g.e., XI, 201.

Kirmânî, bazı ahkâm hadislerinin mezheplere göre yorumunu verdikten sonra, kendi yorumunu da zikreder. Bu yorumlar genellikle Şâfiî mezhebiyle muvafakat eder.

-Kitâbu'l-vudu' 35. bab 39. hadiste Hz. Peygamber'in köpekle av hakkında: Başkasının köpeğinin getirdiği avdan yenilmemesi gerektiğine dair rivayet geldi. Burada köpeği av üzerine gönderirken üzerine besmele çekip çekilmeyeceği konusundaki hüküm noktasında mezhepler farklı görüş belirttiler. Şâfiî besmele çekmenin hükmünün sünnet olduğunu ve kasten ya da sehven terk edildiğinde avın yenmesinin helâl olduğunu söyledi. Zâhiriyye mezhebi hükmünün vacip olduğunu kasten ya da sehven besmele çekilmemesi durumunda avın yenmesinin helâl olmadığını ifade etti. Ebû Hanîfe ise unutma (sehv) durumunda avın yenmesinin helâl olabileceğini, bunun dışında ise helâl olmadığını belirtti. Kirmânî ise Şâfiî'nin görüşünü ayet ve hadislerle isbat için uzun uzadıya açıklamalarda bulunmuştur.[1008]

-"Sabah namazının vakti" babında Kirmânî Ebû Hanîfe dışında diğer imamların sabah namazını kılmak için tağlîs yani ortalık iyice aydınlanmadan önceki vakti seçerken, Hanefîler ise isfârı yani aydınlığı daha faziletli görmüşlerdir. Kirmânî Hanefîler'in delillerini diğer üç imamın delil aldığı hadislere göre daha az güçlü görmüştür. Hanefîler'in delili Râfi' hadisidir ki, o hadis şöyledir: "Sabah namazı isfârı tercih ediniz, çünkü ecri daha büyüktür."[1009]

-"Seferde akşam ile yatsı namazları arasını cem etmek" babında Kirmânî İbn Battâl'dan (ö.449/1057) alıntı yapmıştır.

İbn Battâl: "Cumhûr'a göre yolcu için öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı mutlak olarak cem etmek caizdir. Ebû Hanîfe'ye göre ise Arafat dışında öğle ile ikindi; Müzdelife dışında akşam ile yatsı namazları cem edilemez. Bunun delili de namazların vakitlerinin belli oluşudur. Haber-i vâhid ile bu vakitler terk edilemez, görüşüdür. Denildi ki: Haber âhad değil müstefîzdir. Sonra Arafat'ta ve Müzdelife'de cem hadisiyle, yürüyüş halinde ve seferde namazların birleştirilmesini haber veren hadisler arasında bir fark yoktur. Ayrıca Hz. Peygamber'den sadece bu

[1008] Kirmânî, a.g.e., III, 12, 13.
[1009] Kirmânî, a.g.e., IV, 219.

iki yerde namazların cem edileceğine dair bir haber gelmemiş olması yolculuk halinde de namazların cem edilmesine delil teşkil eder."[1010]

Hanefîler'in namazların birleştirilmesi konusunda İbn Mes'ûd'un delil aldıkları rivayet şöyledir: Abdullah İbn Mes'ûd: "Ben Peygamber'in Müzdelife'de birleştirdiği iki namaz müstesna, hiçbir namazı mutat vaktinin dışında kıldığını görmedim. Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını birleştirdi. Bir de sabah namazını mutat vaktinden önce kıldı."[1011]

Hayri Kırbaşoğlu namazların birleştirilmesi konusunda sahih hadis kitaplarında geçen tüm rivayetleri bir araya toplamak suretiyle detaylı bir çalışma yapmış ve bir sonuca varmaya çalışmıştır. Kırbaşoğlu burada şârihlerin görüşlerine yer vermek suretiyle konuyu detaylandırmıştır. Öncelikle Kirmânî'den alıntı yapmıştır.

Kirmânî: "İbn Battâl (ö.449/1057) şöyle demiştir: Ne zaman cem edileceğinde ihtilaf vardır. Cumhur dilerse öğle dilerse ikindi vaktinde namaz (öğle ve ikindi) cem edilebilir, demiştir. Ebû Hanîfe ve ashabı "Öğleyi vaktin sonunda kılar, sonra ilk vaktinde ikindiyi kılar. Bu iki vaktin birisinde iki namazı cem etmek ancak Arafat ve Müzdelife'de caizdir" demiştir. Bu hadislere aykırı bir görüştür. Eğer cem onların dedikleri gibi olsaydı, bu her namazı kendi vaktinde kılmaktan daha meşakkatli olurdu. Çünkü bu vakitlerden sadece birini gözetmek, iki vaktin başlangıç ve sonunu gözetmekten daha kolaydır. Yine onların dediği gibi olsaydı, ikindi ile akşam ve yatsı ile sabah namazlarının da cem edilmesinin caiz olması gerekirdi. Bu ise icmaya muhaliftir. İki namazı, iki vakitten birinde cem etmeye dair en sağlam hadis Muâz hadisidir[1012] ki onu Ebû Dâvûd zikretmiştir."[1013]

El-Kastallânî (ö.923/1517): "Bu hadiste, ikindi zikredilmemiştir. Cem-i takdime cevaz vermeyenler bu hadise dayanmışlardır. Ebû Dâvûd: Cem-i takdim konusunda sahih bir hadis yoktur", demiştir.

İshâk b. Râhuye bu hadisi Şebâbe b. Sevvâr'dan rivayet etmiş ve: "Yola çıkacağı zaman güneş batıya meyletmişse öğle ve ikindiyi cem ederek kıldırır sonra yola çıkardı" demiştir. Bunu el-İsmâilî tahric etmiştir. İshâk b. Râhuye'nin

[1010] Kirmânî, a.g.e., VI, 174.
[1011] Buhârî, *Hac*, 100.
[1012] Kirmânî, a.g.e., VI, 176.
[1013] Ebû Dâvûd, *Salâtu's-sefer*, *İki namazı cem babı*, hadis no: 1206.

Şebâbe'den, Ca'fer el-Firyâbî'nin de İshâk b. Râhuye'den rivayette tereddüt etmeleri hadise zarar vermez. Çünkü bunların ikisi de meşhur lafızlardır. Cem-i takdime delalet eden Ebû Dâvûd da Tirmizî'nin (el-Leys- Yezid b. Ebî Habîb-Ebu't-Tufeyl-Enes) tarikiyle rivayet ettikleri (45. hadis) vardır.

Müslim Rasulûllah'ın Arafat'ta öğleyin, öğle ile ikindiyi cem ettiğini rivayet etmiştir. Rasulûllah'ın sadece bu fiili bile rivayet edilmiş olsaydı, yine de yolculukta cem-i takdime dair kuvvetli bir delil olurdu.

Cem-i takdimin üç şartı vardır:

1. Önce öğle sonra ikindi kılınmalıdır. Çünkü vakit öğleye aittir. İkindi ona tabidir. Tâbi metbûdan önce olamaz.

2. Öğle vaktinde ceme niyet etmelidir.

3. Namazların ikisi de birbirini takip etmelidir. Çünkü cem sebebiyle onlar tek bir namaz olurlar. Rasulûllah da (Arafat'ta) Nemîre'de namazları cem ettiğinde birbiri ardından kılmış ve oradaki sünnetleri (nafileleri) terk etmiştir. (Fakat) az bir fâsıla (ceme) zarar vermez.

Cem-i tehir için sadece, öğle vakti çıkmadan önce bir rekâtlik vakit kalasıya kadar öğleyi cem-i tehirle kılmaya niyet etmelidir. Eğer öğle namazının vakti çıktığı halde ceme niyet etmemiş olur da, yine iki namazı cem ederse de günahkâr olur ve öğle namazını kaza olarak kılmış olur.[1014]

Aynî (ö.855/1451): "Bu (101.) ve bundan önceki (100.) hadisin bab başlıklarından anlaşıldığına göre, Buhârî cem-i tehirin öğle vakti girmeden önce yola çıkan kimseye mahsus olduğu görüşündedir. Bu ve bundan önceki (100 ve 101.) hadiste "ikindi" namazı zikredilmemiştir. Meşhur hadis kitaplarında ravi Ukayl'dan bu şekilde "ikindi" zikredilmeksizin nakledilmiştir. Bazıları: Bu Rasulûllah'ın iki namazı ikindi vaktinde cem etmiş olmasını gerektirir. Nitekim cem-i tehire cevaz vermeyenler de bunu delil göstermişlerdir, demişlerdir. Ben (Aynî) derim ki: Hadisin onların dedikleri şeyi gerektirdiğini kabul etmiyoruz, aksine hadisin muhtevasından anlaşılan şudur ki: Rasulûllah güneş batıya meylettikten sonra yola çıkarsa cem etmez ve öğle namazını vaktinde kıldırır; sonra hayvanına binerdi; öğlenin akabinde ikindiyi kıldırmazdı. İkindiyi daha sonra kendi vaktinde kıldırırdı. Çünkü usuller

[1014] Kastallânî, a.g.e., II, 289-290.

bunu gerektir. Ebû Dâvûd'un bundan dolayı "Cem-i takdime dair sahih hadis yoktur" dediği nakledilmiştir.

Eğer sen: Bu hadisi İshâk b. Râhuye-Şebâbe b. Sevvâr-el-Leys-Ukayl-ez-Zührî-Enes tarikiyle "Rasulûllah yola çıkmadan önce güneş batıya meylederse öğle ve ikindiyi cem ederek kıldırır, sonra yola çıkardı" şeklinde rivayet etmiştir. en-Nevevî bu hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir, dersen ben (Aynî) derim ki: Ebû Dâvûd, bu hadisi rivayetinden dolayı İshâk b. Râhuye'yi tenkit etmiştir. (enkerahu alâ İshâk) Bu hadisi el-İsmâilî de tahric etmiş ve İshâk Şebâbe'den rivayetle teferrüd ettiği (tek kaldığı) için hadisin illetli olduğunu söylemiştir. Her ne kadar Şebâbe Ehl-i Sünnet'ten ise de, Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî onun Mürcie'nin propagandasını yaptığını söylemiştir. İbn Sa'd da onun Mürcie'den olduğunu söylemiştir. Bazıları İshâk'ın Şebâbe'den rivayette teferrüd etmesi hadise zarar vermez. Çünkü İshâk İmâm ve Hâfız'dır. Üstelik buna benzer bir rivayet el-Hâkim'in (ö.405/1014) *el-Erbaûn*'unda mevcuttur. (Bu rivayet şudur): Ebu'l-Abbas-Muhammed b. Ya'kûb-Muhammed b. İshâk es-Sağânî-Hasan b. Abdillah- el-Mufaddal b. Fedâle-Ukayl-İbn Şihâb-Enes'ten: Rasulûllah, güneşin zevali vaktinden önce yola çıkarsa öğleyi ikindiye tehir eder ve ikisini cem ederdi. Eğer yola çıkmadan önce güneş zeval vaktine erişirse öğle ve ikindi namazlarını kıldırır; sonra yola çıkardı" demişlerdir. Ben (Aynî) derim ki: Buradaki "ikindiyi…" ziyadesinin sübutu şüphelidir. Hadislerin sahih olup olmadığına hükmetme hususundaki meşhur gevşekliğine rağmen el-Hâkim onu *Müstedrek*'ine bile almamıştır. Buhârî Hanefîler aleyhindeki hususları aramadaki gayretine rağmen bu ziyadeyi zikretmemiştir. Eğer, "Bu hadisin başka tarikleri de vardır, et-Taberânî (ö.360/970) *el-Evsat*'ında (Muhammed b. İbrahim b. Nasr b. Sender el-İsfehânî-Hârûn b. Abdillah el-Hammâl-Ya'kûb b. Muhammed ez-Zührî-Muhammed es-Sa'dân-İbn Aclân-Abdullah b. Fadl-Enes b. Mâlik'ten "Rasulûllah yola çıkmadan önce güneş batıya meylederse öğle ve ikindiyi cem ederek kıldırırdı. Eğer güneş meyletmezden önce yola çıkarsa, ikindinin ilk vaktinde iki namazı cem ederdi. Akşam ve yatsı namazlarını da aynı şekilde kıldırırdı" hadisini rivayet etmiş ve Ya'kûb b. Muhammed'in teferrüd ettiğini

söylemiştir"[1015] dersen ben (Aynî) derim ki: Ya'kûb b. Muhammed hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a, Salih b. Muhammed (Cezera), Yahya b. Maîn "Hadisi zayıftır, değeri yoktur, hadisleri el-Vâkidî'nin (ö.208/823) hadislerine benzer" demişlerdir. Eğer sen "Bu konuda İbn Abbas'tan rivayet edilen ve Ahmed b. Hanbel'in tahric ettiği: Rasulûllah konakladığı sırada güneş batıya meylederse yola çıkmadan önce öğle ile ikindiyi cem ederdi" lafzıyla bir hadis varid olmuştur. Bunun eş-Şâfiî (97. hadis) ve el-Beyhakî (ö.458/1065) de rivayet etmişlerdir" dersen ben (Aynî) de derim ki: Hadisin senedinde Huseyn b. Abdillah vardır. Çok zayıf bir ravidir. Bazıları cem-i takdim konusunda meşhur olan rivayet Ebû Dâvûd (ö.277/890), Tirmizî (ö.279/892), Ahmed b. Hanbel (ö.241) ve İbn Hibbân'ın (ö.354/965) (el-Leys-Yezid b. Habîb-Ebu't-Tufeyl-Muâz) tarikiyle rivayet ettikleri hadistir, (bkz. 45, 46 ve 48. hadisler) derler. Ben (Aynî) derim ki: Ebû Dâvûd bu hadisi kabul etmemiştir. Hişâm b. Sa'd'a gelince İbn Maîn zayıf olduğunu, Ebû Hâtim de hadisiyle ihticac edemeyeceğini, Ahmed b. Hanbel ise "hâfız" olmadığını söylemiştir.

Eğer Ebû Dâvûd bu hadisi Kuteybe tarikiyle rivayet etmiştir, (45. hadis) dersen ben de derim ki:

Ebû Dâvûd Kuteybe'nin rivayetinde teferrüd ettiğini söylemiştir. Bu sebeple Tirmizî bu hadise "Hasen garib bir hadistir, Kuteybe bunu rivayette teferrüd etmiştir. Bunu el-Leys'ten zikreden bir başka ravi bilinmemektedir", demiştir. Hâfız Ebû Saîd b. Yûnus "Bunu Kuteybe'den başkası rivayet etmemiştir", demiştir. Kuteybe hataya düşmüştür. Yezid b. Ebî Habîb yerine Ebu'z-Zübeyr olması gerekirdi, denilmiştir.

El-Hâkim (ö.405/1014) "Hadis mevzu'dur. Kuteybe b. Saîd sika, itimada şâyân bir ravidir. Buhârî Kuteybe'ye: "Yezid b. Ebî Habîb'in Ebu't-Tufeyl'den gelen hadisini el-Leys b. Sa'd'dan kiminle beraber yazdın?" demiş Kuteybe de Hâlid b. el-Medâinî ile beraber yazdığını söylemiştir. Buhârî, "Hâlid el-Medâinî şeyhlerin hadislerine ilaveler yapardı", demiştir, demektedir.

[1015] Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Dâru'l-Meârif, Riyad-1986, VII, 299.

Hâlid el-Medâinî'nin adı Ebu'l-Heysen Hâlid b. Kâsım el-Medâinî'dir. Metrukü'l-hadis'tir. İbn Adiyy de: "O el-Leys'ten birçok münker hadis rivayet etmiştir. Leys onun bu rivayetlerinden berîdir", demiştir.[1016]

İbn Hacer'e (ö.852/1448) gelince, onun bu hadisle ilgili olarak söyledikleri, Aynî'nin söylediklerinin hemen hemen aynısıdır. Farklı olarak sadece İshâk b. Râhuye'nin cem-i takdime delalet eden rivayetiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: el-Hâfız Selâhuddin el-Alâî (el-Hâkim'in) *el-Erbaîn*'inin pek çok nüshasında "ve ikindiyi …" ilavesi olduğunu ve bu ziyadenin senedinin ceyyid (sağlam) olduğunu söylemiştir.[1017]

Kırbaşoğlu: "İki namazın cem edilmesiyle ilgili konunun hadis ve fıkıh tarihiyle ilgili mühim birkaç husus ortaya çıkmıştır.

Hadis tarihiyle ilgili olanı şudur: Hadislerin ravi adedi bakımından değerlendirilmesinde, geçmişte verilen hükümlerden daha değişik neticelere varılabilmektedir. Çünkü cem konusuyla ilgili hadisler Hanefîler ve diğerleri tarafından âhad olarak kabul edilegelmiş, daha sonraları bu konudaki hadislerin âhad değil müstefîz olduğu ortaya konmuş ve son olarak, hadislerin senedlerindeki ravilerin sayımıyla elde edildiğine göre, bu konudaki hadislerin meşhur derecesine varmış olduğu ortaya çıkmıştır.

Fıkıhla ilgili olarak şunlar söylenebilir: Bu konuyu işlerken Hanefîler'in âhad haberlerin mütevatir haberleri tahsis edemeyeceği görüşünü müdafaa ederek, ceme karşı çıktıkları ortaya çıktı. Hanefî ulemasının delil olarak kullanageldikleri bu kaide, tafsil edildiğinde, işin böyle olmadığı bir mütevatirin diğer bir mütevatirle tahsisinden sonra, onun ikinci olarak âhad haberlerle de tahsisinin mümkün olduğu ortaya çıktı", demiştir.[1018]

Kirmânî bazen hiç bir mezhebin görüşünü benimsememiştir. Örneğin;

-"Devesini mescid önündeki taş döşemelik üzerine yahut mescidin kapısına bağlayan kimse" babında Ebu'l-Mütevekkil en-Nâcî tahdis edip şöyle dedi: Ben Câbir b. Abdillah'a geldim, o şöyle dedi: Peygamber mescide girdi. Ben de deveyi taş döşemeliğin kenarına bağladım da O'nun yanına girdim ve: Deven işte, dedim.

[1016] Aynî, a.g.e., III, 573-574.
[1017] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 393-394.
[1018] Kırbaşoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, Araştırma Yay., Ankara-1997, s. 207-208.

Peygamber dışarı çıktı ve deveyi döndürmeye, ona yaklaşmaya başladı. "Para da, deve de senindir" buyurdu.[1019] Kirmânî konuyla ilgili olarak İbn Battâl'dan alıntı yapmıştır.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Devenin mescide girmesi ve onun pisliğinin temiz olduğunu kabul eden Mâlikîler ve Hanefîler için bu hadis hüccettir. Devenin necis olduğunu ise Şâfiî kabul etmiştir."

Kirmânî: "Bu hadis ne devenin mescide girişine ve ne de pisliğinin tahâretine delildir. Kaldı ki bevlinin ve pisliğinin bulunduğuna dair bir işaret yoktur. Çünkü öyle olsaydı mescid yıkanır ve temizlenirdi."

Bu durumda hadis Mâlikîler ve Hanefîler için delil teşkil etmediği gibi Şâfiî'yi de reddetmemektedir.[1020]

Kirmânî bazen Hanefî mezhebinin görüşlerini çeşitli şekillerde tenkit etmiştir.

-"Nikâhtan önce talâk yoktur" babında Ahzâb suresi 49. ayeti zikredildi. Ayette: Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp da sonra kendilerine dokunmadan, onları boşadığınız zaman sizin için üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur. O surette onları faydalandırıp, kendilerini güzel bir şekilde salıverin" buyruldu.

Kirmânî Buhârî'nin bu babtan maksadının nikâhtan önce talâkın olmayacağını beyan olduğunu ve böyle bir talâkın sahih olduğunu savunan Hanefî mezhebini reddetmek olduğunu söylemiştir. Bab başlığının devamında nikâhtan önce talâkın olmadığı görüşünde olan yirmi üç büyük şahsiyetin ismi sayılıyor. Bu konuda da Kirmânî: "En yüksek fakihlerden bu yirmi üç kişilik cemaatin isimlerini saymaktan Buhârî'nin kastı, kadının nikâhtan önce boşanmayacağı üzerinde icma olmasının yakin bulunmasını bildirmektir", demiştir.[1021]

Konuyla ilgili olarak Aynî (ö.855/1451): "İbn Abbas'ın bu sözünü, İbn Ebî Şeybe, Abdullah İbn Nümeyr'den; o da İbn Cüreyc'den; o da Ata'dan; o İbn Abbas'tan "Talâk ancak nikâhtan sonra, hürriyet vermek de ancak mâlik olmadan sonra vardır" lafzıyla rivayet etmiştir. Bu, hakkında ihtilaf bulunmayan bir husustur.

[1019] Buhârî, *Mezâlim,* 26.
[1020] Kirmânî, a.g.e., XI, 40; krş. İbn Battâl, a.g.e., VI, 491.
[1021] Kirmânî, a.g.e., XIX, 192.

Şüphesiz Allah da talâkı nikâhtan sonra kılmıştır", demiştir. Burada Aynî, Kirmânî'nin bu sözün Hanefîler'in sözü olduğu görüşüne katılmadığını söylüyor: "Nikâhtan önce talâkın olduğu" sözünü Hanefîler söylemedi. Kirmânî böyle bir şeyi nereden çıkarıyor. Şaşılacak şey, diyerek de Kirmânî'ye tepkisini dile getiriyor.[1022]

İbn Hacer (ö.852/1448): "Bu, meşhur hilâfiyât meselelerindendir. Âlimlerin bu meselede mutlak olarak talâkın vaki olması, mutlak olarak vaki olmaması, umumî olanla hususî olan arasında ayırım yapma gibi çeşitli mezhepleri vardır. Cumhur, talâkın vaki olmayacağı üzerindedir. Buhârî de bunu göstermiştir", demiştir.[1023]

-"Bir adam diğerine insanların örf yapageldikleri tabir üzere "Şu cariyeyi sana hizmetçi olarak verdim" dediğinde, bu caiz olmuştur" (Yani bu itham, hibe ve âriyet verme demektir) babında Buhârî insanların bazısı: Bu söylenen sıfat âriyedir. İnsan: Sana şu elbiseyi giydirdim, dediği zaman ise, bu hibedir" sözünü aktardı.[1024]

Kirmânî şöyle demiştir: "Buhârî bu "Bazı Âdemoğulları" sözüyle Ebû Hanîfe'yi kastetti, denildi. Ebû Hanîfe ve onun görüşünde olanlar: Bir kimse "Ben bu köleyi sana hizmetçi verdim" dediğinde, bu âriyettir, dediler. Hacer kıssası ise bunun hibe olduğuna delalet ediyor."[1025]

Aynî (ö.855/1451): "Ben derim ki: Hacer kıssasında hibeye delalet eden söz, ancak "Sâre'ye Hacer'i verdiler" sözüdür. Sâre'ye Hacer'i hizmetçi verdi" sözü hibeye delalet etmez."[1026] Böylelikle Aynî Kirmânî'den alıntı yapmıştır. Sonra da onun görüşüne muhalefet etmiştir.

-Buhârî "Bir kimse zorlansa da bir köleyi hibe etse yahut satsa, bu caiz olmaz" (Hibe de, satış da sahih olmaz, köle onun mülkünde bâkidir) babında insanların bazısı da: "Eğer müşteri, zorlanmadan dolayı satın aldığı şey hakkında onu satmayı nezretse, zorlanmakla beraber bu satış caizdir", dedi. Onun yanında hibe de böyledir. Satın aldığı köleyi, zorlanmakla "Vefatımdan sonra sen hürsün" dese de, yine böyledir" şeklinde bir alıntı yaptı.

Kirmânî de bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Buhârî'nin maksadı, Hanefîler'in tenâkuz ettikleridir. Çünkü ikrahla satış, eğer bir mülkü müşteriye

---

[1022] Aynî, a.g.e., IX, 551.
[1023] İbn Hacer, a.g.e., IX, 311.
[1024] Buhârî, *Hibe,* 34.
[1025] Kirmânî, a.g.e., XI, 154.
[1026] Aynî, a.g.e., VI, 320.

nakledici ise, bundan bütün tasarruflar sahih olur; bu, nezre ve müdebber köleye has olmaz. Eğer satış nakledici değildir, derlerse, bu takdirde nezr de, tedbir de sahih olmaz. Bunun özeti şudur: Onlar müdebberliği ve nezri, mülk olmaksızın sahih gördüler, hâlbuki bunda tahakküm ve tahdis edici yokken tahsis vardır.

Ayrıca hadisin burada getirilme sebebi şudur: Başka hiçbir malı yokken, tek kölesini vefatından sonra hür yapan kimsenin, bu fiili bir sefihliktir. Peygamber onun bu fiilini, köleyi satmak suretiyle reddetmiştir", demiştir.[1027]

-"Namaza hilenin girmesi" babında Hz. Peygamber: "Herhangi birinizde abdestsizlik vaki olduğu zaman, o kimse abdest alıncaya kadar Allah sizden ve o kimsenin namazını kabul etmez", buyurdu.[1028]

Kirmânî: "Hadisin bu Kitâb'la ilgisi nedir? dersen şöyle derim: Buhârî'nin maksadı, Hanefîler'i reddetmektir, dediler. Çünkü onlar son oturuşta abdestini bozan kimsenin namazını sahih saydılar ve yine onlar, namazdan çıkış, namaza zıt olan her bir şeyle hâsıl olur, demişlerdir. Bunun için Hanefîler, abdestsizliğin varlığı ile beraber, namazın sahihliğinde hile yapanlardır. Reddin vechi, namazda abdestini bozan kimsenin namazının sahih olmamasıdır. Çünkü namazdan selamla çıkmak bir rükündür", demiştir.[1029]

-"İçlerinde her çeşit meyveler, hurma ve nar vardır" ayetinde[1030] Buhârî: "Bazıları da "Hurma ve nar meyve değildir" demişlerdir. Arap kavmine gelince, onlar hurmayı ve narı meyveden sayarlar. Allah bu ikisinin isimlerini, meyveler üzerindeki faziletlerinden dolayı tekrar etmiştir. Bu âmmdan sonra faziletini belirtmek için hâssı zikretmek nevindendir", demiştir.[1031]

Kirmânî de Buhârî'nin "bazı insanlardan" kastının Ebû Hanîfe olduğunu ve onun mezhebinin "Hurma ve nar meyve olarak yenmez" dediklerini nakletmiştir.[1032]

-"Hâkimlerin ifadeleri tercüme ettirmeleri (yani sözleri kendi dilinden başka bir dille tefsir ettirmeleri) ve bir tek tercüman caiz olur mu?" babında Moğultay el-Mısrî: "Buhârî'nin Ba'zu'n-nâs'tan kastı Şâfiî'dir ve Buhârî'nin "Kâle ba'zu'n-nâs"tan kasıt Hanefîler'dir" sözünü reddetmek istemiştir", demiştir.

[1027] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 66.
[1028] Buhârî, *Hiyel*, 2.
[1029] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 74.
[1030] Er-Rahmân, 55/68.
[1031] Buhârî, *Tefsîr*, Rahmân suresi.
[1032] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 124.

Kirmânî: "Buhârî bu sözüyle her zaman Hanefîler'i kastetmiştir. Çünkü o iki tercümanı zarurî görmüştür. Şâfiî de böyle söylemiştir. Fakat Buhârî bizatihi "Ba'zu'n-nâs" diyerek Şâfiî'yi kastetmemiştir", demiştir.[1033]

Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye karşı taassubunun ulema nezdinde maruf olduğunu belirten Ebû Gudde, Zeylaî'den şu nakle yer verir: Buhârî şiddetli taassubu ve Ebû Hanîfe mezhebine aşırı hücumu yüzünden *Sahîh*'inde onun tek bir hadisine bile yer vermemiştir. Hâlbuki o, Ebû Hanîfe'nin görüşüne muhalif olan sünnetleri araştırmada çok dakiktir. Herhangi bir konuda, hadisi zikrederek, "Allah'ın Rasulü böyle buyurdu, bazı insanlar şöyle dedi" diyerek Ebû Hanîfe'ye ve onun hadise muhalefetine işarette bulunur.[1034]

Nitekim Buhârî'nin *Sahîh*'inde zaman zaman "bazı insanlar dediler ki" diye başlayarak üstü kapalı bir biçimde Ebû Hanîfe'yi ve onun görüşlerini tenkit ettiği bilinmektedir. Bu konu, bir doktora çalışması olarak incelenmiştir.[1035]

Ünal, Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye bu şekilde yüklenmesine Kâmil Miras'ın yaptığı itirazı ondan yaptığı bir alıntıyla ifade etmiştir.

Kâmil Miras: "Nasıl ki, İmam Buhârî'nin, İmam Mâlik'le Şâfiî'nin ictihatlarını, istidlâllerini hürmetle takdir ettik. Evet, İmam Buhârî'nin bu iki sâhib-i mezheb büyük imamın ictihatlarına iştirakini hürmetle karşılarız. Yalnız hürmet değil, nefret hissettiğimiz bir cihet varsa o da eimme-i mezâhibin a'lem ve akdemi olan bir imamın ilmî şahsiyetini hiçe sayarak, "bazı benî âdem demiştir ki" diye ism-i cins ile anılması, sonra muhalifin hatır ve hayalinden geçmeyen bir vech-i istidlâl ortaya koyup sonra dönüp çürütmesi, en sonu bir de tenakuz dolapları çevirmesidir. İmam Buhârî'nin iki sâhib-i mezhebin ictihatlarına iştirak ve muzahereti ne kadar şâyân-ı ihtiram ise, bu da o nisbette çirkindir. Erkân-ı dîn'in bir rükn-ü mühîmi olan Ebû Hanîfe hazretlerini "eyyüha'n-nâs" sırasına tenzil etmek çok büyük bir cürettir", demiştir.[1036]

[1033] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 234.

[1034] Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, *Er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut-1987, s. 398-399 (Ebû Gudde'nin notu); krş. Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Ra'ye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, Dâru'l-Me'mûn, Kahire-1357/1938, I, 355-356.

[1035] Merttürkmen, M. Hilmi, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilafları*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.

[1036] Ünal, İ. Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB. Yay., Ankara-2001, s. 242; Miras, a.g.e., V, 315.

Kirmânî Ebû Hanîfe ile ilgili başka bilgiler de vermiştir. Örneğin;

-"Mescitte sesi yükseltmenin hükmü" babında Kirmânî İmam Mâlik'in mescitte sesi yükseltmeyi mutlak olarak kerih gördüğünü, ister ilim hususunda olsun, ister başka bir konuda olsun aynıdır. Ebû Hanîfe ise bunu caiz gördüğünü söylemiştir. Bunu İbn Uyeyne'den yaptığı bir alıntıyla izah etmiştir.

İbn Uyeyne: "Bir gün Ebû Hanîfe'ye uğradım. O öğrencileriyle birlikte camide yüksek sesle konuşuyordu. Ben: Yâ Ebâ Hanife mescitte sesinizi yükseltmemeniz gerekmez mi? dedim. Ebû Hanîfe: Onları bırak. Onlar ancak bu şekilde anlayabiliyorlar", demiştir.[1037]

-Mü'min cinlere sevap ve ikâbın olup olmadığı konusunda Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik arasında Mescîd-i Harâm'da bir münazara cereyan etti. Buna göre Ebû Hanîfe, mü'min cinler için sadece cehennemden selâmet vardır, sevap yoktur, demiştir. Buna delil olarak يغفر لكم من ذنوبكم و يجركم من عذاب اليم (Allah'a iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun) ayetini[1038] getirmiştir. İmam Mâlik ise onlara da sevap ve ikâbın terettüp edeceğini söylemiş ve er-Rahmân suresi 46. ve 74. ayetleri delil getirmiştir.[1039] Buhârî de İmam Mâlik'in aleyhine olmak üzere ez-Zümer suresi 71. ayetini[1040] zikretmiştir.[1041]

-Kirmânî İsra suresi 47. ayette اذ هم نجوى (onlar gizli konuşurken) ifadesini açıklarken Necvâ'nın mastar olduğunu, fakat sıfat manası içerdiğini söylemiştir. Bunu Ebû Hanîfe'yi örnek vererek izah etmiştir.

Kirmânî: "Ebû Hanîfe fıkıhla o kadar çok iç içe idi ki, bu kadar fıkıhla çok ilgilenmesi sebebiyle فقه النفس (fıkhın kendisi) oldu", demiştir.[1042]

Kirmânî, bazen de Zâhiriyye mezhebinin görüşlerini reddiye tarzında açıklamalarda bulunmuştur.

[1037] Kirmânî, a.g.e., IV, 134.
[1038] El-Ahkâf, 46/31.
[1039] Er-Rahmân 55/46. ayet: Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır. Er-Rahmân 55/74. ayet: Bunlara onlardan önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur.
[1040] Ez-Zümer 39/71. ayet: Cehennemin bekçileri onlara: Size, içinizden Rabbinizin ayetlerini okuyan ve bu güne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi? derler.
[1041] Kirmânî, a.g.e., XIII, 210.
[1042] Kirmânî, a.g.e., XVII, 178.

-"Hazarda rehin hakkında" bab başlığında Yüce Allah'ın "Eğer bir sefer üzerinde iseniz, bir yazıcı da bulamadıysanız o zaman (teminat dayanağı) alınmış rehinlerdir"[1043] ayetiyle ilgili olarak İbn Battâl'ın görüşüne müracaat etmiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Zâhiriyye'nin aleyhine olarak hazarda da rehin caizdir. Ayetin delil getirilme sebebi, seferde iken genelde kâtibin bulunamayacağı gerçeğidir. Seferde iken kâtip bulunursa rehin yine caizdir. Hazarda da caizdir. Çünkü rehin bir güvencedir. Hazarda da güvenceye ihtiyaç vardır, kefil gibi. Hz. Peygamber Medine'de zırhını rehin bırakmıştır", demiştir.[1044]

Olay şöyle gelişmiştir: Hz. Peygamber bir Yahûdî'den bir müddete kadar vadeli buğday satın aldı ve zırhını ona rehin yaptı.[1045]

Hamdi Yazır konu hakkında: "Hazar zamanında kâtip ve yazı mümkün iken de rehin almak sahih ve caizdir. Fakat kâtip bulunmadığı, senet ve yazı ile belgelendirmeye imkân olmadığı zaman rehin konusu kendini açıkça belli eder. Bundan dolayı bu şartlar rehinin sıhhatına ve cevazına değil, belgelendirmek için belirginliğin şartıdır. Yani bu şart, seferde değilseniz ve kâtip bulursanız rehin alamazsınız anlamında değildir. Bunun böylece mefhûm-u muhalifi muteber değildir. Hazar zamanında rehinin caiz oluşu Peygamber efendimizin uygulaması ile de sabittir. Çünkü Rasulûllah hazarda iken zırhını rehin vermiştir", demek suretiyle bir anlamda Kirmânî'nin izahını destekler mahiyette açıklamalarda bulunmuştur.[1046]

-Kitâbu't-talâk 22. babta "zıhar ayeti" olarak bilinen el-Mücâdele suresi 1-4. ayetler zikredildi. Fakat herhangi bir hadis zikredilmedi. Kirmânî, Buhârî'nin: Arap kelamında "Limâ kâlû" kavli benzerindeki "Lâm", "Fî" manasına kullanılır. Yani "Limâ kâlû" demek "Fî mâ kâlû" veya "Fî nakzı mâ kâlû" demektir, sözü hakkında şunları söylemiştir: "Bununla Buhârî Dâvûd ez-Zâhirî'nin "Sözden dönmenin zıhar lafzını tekrar etmek suretiyle vaki olacağı" görüşünü reddetmek istemiştir. Böyle Dâvûd ez-Zâhirî'nin zannettiği gibi bir şey olsa, o takdirde Allah

---

[1043] El-Bakara, 2/283.
[1044] Kirmânî, a.g.e., XI, 69; krş., İbn Battâl, a.g.e., VII, 21. Hadis için bkz., Müslim, *Musâkât*, 124, (1603); Nesâî, *Buyû'*, 58, 87, (288, 303).
[1045] Buhârî, *Rehin,* 2.
[1046] Yazır, a.g.e., II, 265.

münker olan bir şeye delalet etmiş olur ki Allahu Teâlâ böyle bir şeyden münezzehtir", demiştir.[1047]

Özetle şunları söyleyebiliriz: Her sahada olduğu gibi fıkıh sahasında da oldukça bilgili bir âlim olarak gördüğümüz Kirmânî, ahkâm hadislerinin direkt olarak ihtiva ettiği veya dolaylı ilgisi bulunan fıkhî meseleleri ele alıp bilgi vermeye, onların içerdiği ahkâmı açıklamaya önem göstermiştir. Ancak o, bu hadisleri anlamaya ve hükümlerini belirlemeye, mezheplerin görüşlerine iltifat etmeksizin girişmemiş, aksine bunu mutlaka gerekli görmüştür. Bununla beraber mezheplerin görüşlerini zikretmekle yetinmemiş, aksine daha çok bu görüşleri ve hadislerin yorumlarını, diğer hadisler açısından değerlendirmiş ve daha doğru olanı ortaya koymaya çalışmıştır. Daha çok Şâfiîler'in görüş ve yorumlarını tercih etmesine rağmen objektif olmaya da gayret göstermiştir. Yine de neticede özellikle Hanefiler'e sert eleştirilerde bulunmaktan geri durmamıştır. Bunda Ebû Hanîfe'ye yönelttiği eleştirilerin etkisi söz konusudur. Ayrıca Kirmânî kitabının hiçbir yerinde Şâfiî aleyhine bir söz söylememiştir.

Şârihin, mensubu bulunduğu mezhebin imamına veya önde gelen isimlerine yaptığı itirazların sayısı/sıklığı buna muhalif olarak sergilediği (mutlak veya buna yakın) kabul tarzı, mensubiyetin etkisini ortaya koyacak ölçülerden kabul edilebilir. Bu açıdan bakıldığında Kirmânî'nin olaylara Şâfiî mezhebi açısından baktığı için diğer mezhepleri tenkit etmesini anlamakta zorlanılmaması gerekmektedir.

2. Bir Mezhebin Görüşüne Delil Olan Ayet Ve Hadisleri Tahric Etmesi

Kirmânî mezheplerin bazı görüşlerini, onlara delil olacak ayet veya başka hadislerin de varlığını ortaya koyarak açıklamalarını yapar.

-"Musalli namazın sonunu vitir yapması" babında Hz. Peygamber: Gece namazının sonunu vitir yapınız" buyurmuştur.[1048]

İbn Battâl (ö.449/1057): "Vitrin vücûbiyeti konusunda mezhepler ihtilaf etti. Ebû Hanîfe: Hz. Peygamber'in "Vitir haktır. Kim vitir namazını kılmazsa bizden değildir" hadisine dayanarak vaciptir", demiştir.

Kirmânî Ebû Hanîfe'ye cevap verir: "Vitir haktır, sözünün manası "Sünnette haktır" demektir. فليس منا (Bizden değildir) sözünün manası "Sünnetimize

[1047] Kirmânî, a.g.e., XIX, 210.
[1048] Buhârî, *Vitir*, 4.

uygun değildir" demektir. Bunu da "Kur'ân'dan istifade etmeyen bizden değildir" hadisine dayandırıyor. (ليس منا من لم يتغن بالقران) Burada İslam'dan çıkma anlamı yoktur." Kirmânî: "Bu açıklamalara göre vitrin vacip olmadığı sonucu çıkar", demiştir.[1049]

İbn Abdilber (ö.463/1071) bu hadisi zikrettikten sonra bu hadisin vitrin vacip olduğuna işaret etmeyeceğini birçok delil sıralayarak izah etmeye çalışmıştır.[1050]

Tecrîd-i Sarîh Tercemesi'nde şu açıklamaya yer veriliyor: "İşte Hâkim'in (ö.405/1014) *Müstedrek*'inde sıhhatine hükmettiği bu hadis-i şerifteki[1051] الوتر حق cümlesinde şârih Aynî (ö.855/1451): "Vitir, sabit bir vaciptir" manasını veriyor. Bu hükme "Kim ki vitir kılmaz, artık o bizden değildir" vaîd-i şedîdini delil sayıyor. Hakikaten bu çeşit şiddetli vaîdler, farzın ya da vacibin terkine terettüp eder. Hususiyle taraf-ı Risaletten bu hükmün ve bu şiddetli vaîdin üç defa tekrar edilmiş olması ... فلن لم يؤتر cümlesini zâhiren sarfetmeye ve "Sünnetimizle amel etmeyen bizden değildir" gibi maksûd-ı Şâri'den uzak tevillere hiç müsait değildir."[1052]

-"Binek hayvanı üzerinde vitir namazı" babında Hz. Peygamber'in vitir namazını binek üzerinde kıldığına dair haber geldi.[1053]

İbn Battâl (ö.449/1057): "Bu hadis Ebû Hanîfe'nin aleyhine bir hüccettir. Ebû Hanîfe vitrin hükmü vaciptir, demişti. Aleyhine delil oluşunun sebebi, vacip bir namazın bir özür bulunmadığı sürece binek üzerinde kılınamayacağı hükmüdür", demiştir.[1054]

Vitir namazının hükmü konusunda Begâvî (ö.516/1122), âlimlerin bu namazın farz olmadığı konusunda icma ettiklerini söyler. Ebû Hanîfe ise, "Vitir bir haktır, kim onu kılmazsa bizden değildir" hadisini[1055] delil alarak vacip olduğu görüşündedir.

[1049] Kirmânî, a.g.e., VI, 94; krş., İbn Battâl, II, 662.
[1050] İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî, *el-İstizkâr*, Kahire-1413/1993, V, 264.
[1051] Hâkim, Ebû Adullah en-Neysabûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut-ty., Dâru'l-Ma'rife, I, 448.
[1052] Miras, a.g.e., III, 225.
[1053] Buhârî, *Vitir,* 5.
[1054] Kirmânî, a.g.e., VI, 95; krş., İbn Battâl, a.g.e., II, 662.
[1055] Ebû Dâvûd, *Salât*, 337.

Begâvî hadisin yorumu hakkında şunları söylemiştir: "Âlimlerin çoğu bu hadisteki mananın vitir namazına teşvik olduğu görüşündedir. Hadiste geçen "Bizden değildir" ifadesinin manası, sünnet-i seniyyeden yüz çevirerek vitir namazı kılmayan bizden değildir, demektir. Bu yorumu yapanlardan birisi de Hattâbî'dir.[1056] Yoksa Hz. Peygamber vitir namazının vacip olduğunu kastetmemiştir. Vacip olmadığına dair delil de Talha b. Ubeydullah'ın şu rivayetidir: Hz. Peygamber bir A'rabî'ye şöyle demiştir: Günde beş vakit (namaz) vardır. A'rabî beş vakit dışında başka bir namaz var mı? diye sorunca, Hz. Peygamber: Hayır, ancak, nafile (namazlar) vardır, buyurmuştur."[1057] Begâvî Ebû Hanîfe'nin delil olarak aldığı hadisin tevili üzerinde durmakta ve bu hadisten vacip hükmünün çıkmayacağını savunarak kendi görüşünü başka delillerle desteklemektedir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşünü tenkit etmekte ve bu görüşün doğru olmadığını savunmaktadır.[1058]

-Kirmânî İbn Battâl'ın (ö.449/1057): "Hazarda ve seferde vitrin hükmü müekked sünnettir. Bu Dahhâk'ın sözüne bir reddiyedir. Çünkü Dahhâk: "Misafir vitir namazı kılamaz", demişti. Hz. Peygamber'in sefer esnasında bineği üzerinde vitir namazı kıldığına dair gelen hadiste, Hz. Peygamber deve yönünü hangi tarafa çevirirse çevirsin namaza devam ettiği haberi geliyor.[1059] Bu hadis Yüce Allah'ın: (Ey Müslümanlar) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü Mescîd-i Harâm tarafına çeviriniz" ayetine[1060] dayanmaktadır", dediğini nakletmiştir.[1061]

-"Mescide müşrikin girmesi" babında Kirmânî bu konuda mezheplerin ihtilaf ettiğini söylemiş ve ihtilaf sebebini ayetlere dayandırarak açıklamıştır.

Kirmânî Şâfiî'nin müşrikin Mescîd-i Harâm'a giremeyeceğini, Tevbe suresi 28. ayette: "Müşrikler için bu yıldan sonra Mescîd-i Harâm'a yaklaşmasınlar" buyrulduğunu belirtiyor. Fakat ona göre hadisten yola çıkarak diğer mescidlere girebilirler. Mâlikîler'in ise müşriklerin mutlak olarak hiçbir mescide giremeyeceği görüşünü benimsediler. Onlar da Yüce Allah'ın "Her kim Allah'ın hükümlerine

---

[1056] Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut-1401/1981, I, 286.
[1057] Begâvî, a.g.e., II, 501-502.
[1058] Sancaklı, Saffet, *Begâvî'nin Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu,* Basılmamış Doktora Tezi, Bursa-1996, s. 232.
[1059] Buhârî, *Vitir*, 6.
[1060] El-Bakara, 2/144.
[1061] Kirmânî, a.g.e., VI, 96.

saygı gösterirse, şüphesiz bu kalplerin takvasındandır" ayetini[1062] delil aldılar. Ebû Hanîfe'nin ise hadisi delil alarak müşriklerin tüm mescidlere girişini caiz görmüştür."[1063]

-"İmamın kadınlara va'z etmesi onlara ilim öğretmesi" babında Kirmânî *Şerhu's-Sünne*'de: "Bu hadisin kadının kocasından izin almaksızın sadaka vermesine cevaz verdiğine", işaret etmiştir. Ardından Hz. Peygamber'in "Kadının kocasının izni olmaksızın sadaka vermesi caiz değildir" hadisini getirmiştir. Kirmânî bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Hadisten kastedilen, kadının kendisinin sahip olduğu değil kocasının malından izinsiz sadaka veremeyeceğine işaret etmektedir", demiştir.[1064]

-Buhârî Kitâbu'l-icâre 6. babta (Bir ücretli tutan, hizmet müddetini beyan edip de yapacağı işi beyan etmeyen kimsenin bu hizmet akdi sahih olur mu, olmaz mı? babı) sadece el-Kasas suresi 26. ve 27. ayetleri zikretmekle yetindi.

Kirmânî: "Niçin bu babta hadis zikredilmedi? dersen ben de derim ki: Buhârî'nin bab başlıklarından maksadı fıkhî meseleleri beyan etmektir. Burada babta zikri geçen bu türden bir icârenin cevazını beyan etmek istemiştir. Burada da ayet zikretmekle yetinmiştir", demiştir.[1065]

3. Fıkhî Meselelerde Sahabe ve Tâbiînin Görüşlerine de Yer Vermesi

Kirmânî fıkhî meselelerde delillerin en kuvvetlilerinden gördüğü teamüle yani sahabe ve tâbiîn ameline itibar edilmesi gerektiği düşüncesindedir.

-"Gusülde başın sağ yanını yıkamakla başlayan kimse" babında Hz. Âişe şöyle demiştir: "Biz kadınlardan birimize cünüplük isabet ettiği zaman, iki eliyle üç defa su alıp onu başı üzerine dökerdi. Sonra eliyle su alır, sağ tarafı üzerine ve diğer eliyle su alır, sol tarafı üzerine suyu döküp yıkanırdı."[1066]

Kirmânî: "Sahabenin كنا نفعل ve كانوا يفعلون sözü hakkında Usûlcüler'in çoğu amelî oluşu nedeniyle hüccet saymışlardır. Yine burada Hz. Peygamber'in takrîri de söz konusudur", demiştir.[1067]

[1062] El-Hac, 22/32.
[1063] Kirmânî, a.g.e., IV, 132.
[1064] Kirmânî, a.g.e., II, 93.
[1065] Kirmânî, a.g.e., X, 100.
[1066] Buhârî, *Gusül,* 19.
[1067] Kirmânî, a.g.e., III, 139.

Görmez كنا نفعل "Biz Hz. Peygamber zamanında şöyle yapardık" diye başlayan ifadelerin usûlcülerin ekseriyeti tarafından merfu' olarak değerlendirildiğini haber vermiştir. Bu kabulün mantığı da şu şekilde izah edilir: Hz. Peygamber zamanında yapılan bu işte, bir yanlışlık olsaydı, muhakkak, kendisi tarafından düzeltilirdi. Onun yanlış bir işi görüp de susması mümkün değildir.[1068]

-"Yolcu sefer kastıyla yerinden çıktığı zaman dört rekâtlı namazları kısaltır" babında zikredilen ikinci hadiste[1069] Hz. Âişe şöyle demiştir: "Namaz ilk farz kılındığı zaman iki rekât olarak farz kılındı. Hicretten sonra sefer namazı olduğu gibi bırakıldı da hazar namazı dört rekâta tamamlandı."

Kirmânî: "Bu hadis Hanefîler'in namazların kısaltılmasını vacip görmelerinin delili değil midir? dersen ben de şöyle derim: Hayır. Bu onlara delil sayılmaz. Çünkü hadisin zâhirî manası esas alınsaydı, Hz. Âişe'nin dörde tamamlaması gerekirdi. Sonra bu hadis haber-i vâhid'dir ve haber-i vâhid Kur'ân'la teâruz edemez. Ayette ان تقصروا من الصلاة buyrulmaktadır.[1070] Bir de burada Hz. Âişe kendisi, rivayet ettiği hadise muhalif davranmıştır. Ravi kendi rivayetine muhalif davranırsa bu rivayetle amel doğru olmaz", demiştir.[1071]

Hadisin mutâbaasında İbn Şihâb ez-Zührî dedi ki: Ben Urve'ye: "Öyle olunca Âişe neden seferde dört rekât kılardı? dedim." Urve: "Âişe Osman'ın te'vil etmesi gibi te'vil etmişti", dedi.[1072]

Hz. Âişe rivayet ettiği hadiste seferde iki rekât kılınacağını haber verirken, bu rivayetten de anlaşılıyor ki o seferde dört rekâtlı namazları yine dört rekât olarak kılardı. Kirmânî'nin bahsettiği "Ravinin rivayetine muhalif davranması" sözünün sebebi de budur.

Rivayette Hz. Âişe'nin seferde dört rekât kılması Hz. Osman'a dayandırılmıştır. Sebebi de Ebvâbu Taksîri's-salât 2. bab 3. hadiste gelen rivayettir. Rivayette Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Mina'da Peygamber ile birlikte hep ikişer rekât kıldım. Sonra Osman namazı dörde tamamladı", denilmiştir.

[1068] Görmez, a.g.e., s. 179.
[1069] Buhârî, *Taksîri's-salât*, 5.
[1070] En-Nisâ, 4/101.
[1071] Kirmânî, a.g.e., VI, 165.
[1072] Buhârî, *Taksîri's-salât*, 5.

Kirmânî bu hadisi izahında şöyle söylemiştir: " صدرا sözünden kasıt halifeliğin evvelinde oluşudur. Bu da namazı 6 veya 8 yıl kısaltarak kıldırdığı anlamına geliyor. Bundan sonra ise dört rekât olarak kılmıştır. Çünkü kısaltmak da tam kılmak da caizdir. Hz. Osman tamamlama tercihini uygun gördü. Çünkü onda daha fazla zorluk (azimet) vardı."[1073]

Bünyamin Erul Hz. Osman'ın seferde dört rekâtlı namazları kısaltmaksızın yine dört rekât kılması ile ilgili tartışmaları detaylı bir şekilde ele almıştır.

İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre, Rasulûllah Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve hilafetinin başlarında Hz. Osman Mina'da namazları ikişer rekât kılmışlar, ancak Hz. Osman sonraları dört rekât kılmaya başlamıştır.[1074]

İmrân b. Husayn, onun, hilafetinin ilk yedi yılında iki, daha sonra ise dört rekât kıldığını haber verir.[1075] Hz. Osman'ın dört rekât kılmaya başlamasının gerekçesi olarak çeşitli sebepler ileri sürülmüştür. Bunlar;

1. Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre, Hz. Osman Mina'da dört rekât kılınca, insanlar bunu yadırgamış, bunun üzerine o: "Ey insanlar! Ben Mekke'ye geldikten sonra evlendim ve Rasulûllah'ın şöyle buyurduğunu işittim: Kim bir beldeden evlenirse orada mukîm namazı kılsın" açıklamasını yapmak durumunda kalmıştır.[1076]

2. Bedevilerin namazı iki rekât sanmamaları, onlara dört rekât olduğunu öğretme arzusu.[1077]

3. Bazıları, Hz. Osman'ın, hacdan sonra ikamete niyet ettiği için dört rekât kıldığını söylediler.[1078]

4. Mü'minlerin emiri olması hasebiyle, her yer onun evidir, düşüncesidir.

5. Urve b. Zübeyr'e göre ise, Hz. Osman'ın bu uygulaması, onun kendi teviline dayanmaktadır. Nitekim o, Hz. Âişe'nin de, Hz. Osman gibi bu hususta tevil cihetine gittiğini söylemiştir.[1079]

[1073] Kirmânî, a.g.e., VI, 160.
[1074] Abdurrezzak b. Hemmâm, es-San'ânî *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlm, Beyrut-t.y., II, 516, hadis no: 4268; İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut-1989, III, 256, hadis no: 13978.
[1075] İbn Ebî Şeybe, a.g.e., III, 25, hadis no: 13977.
[1076] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul-1992, I, 62.
[1077] Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Kitâbu's-Sünen el-Kebîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-t.y., III, 144.
[1078] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 664.

İbn Battâl (ö.449/1057) da bu görüşü benimser ve "Doğru olan; Hz. Osman ve Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in namazı kısaltmayı, ümmetine kolaylık olsun diye yaptığı kanaatindeydiler ve ikisi de kendilerine ağır olanı seçmişlerdir", der.[1080]

Beyhakî'nin (ö.458/1065) dediği gibi, Hz. Osman, tıpkı Hz. Âişe gibi, seferde namazı iki rekât kılmayı ruhsat, tamamlamayı ise caiz görmüş olsa gerektir.[1081] İleri sürülen bu sebeplerden her biri, Hz. Osman'ın tam kılmasının muhtemel bir sebebi olabilirse de, kanaatimizce, bedevilerin yanlış anlamalarını önleme ve tam kılmakta bir mahzur görmeme anlayışı daha makul görülmektedir.[1082]

-"Âşûrâ günü orucunun hükmü" babında Humeyd b. Abdurrahman, Ebû Süfyân'ın oğlu Muâviye'den işitti ki, Muâviye haccettiği yıl âşûrâ günü Hz. Peygamber'in minberi üzerinde yaptığı hutbede şöyle diyordu: "Ey Medine ahalisi! Âlimleriniz nerede? Biliniz ki ben Rasulûllah'tan şöyle derken işittim: Bugün âşûrâ günündür. Âşûrâ günü oruç tutmak sizlere farz kılınmamıştır. Hâlbuki ben oruçluyum. Dileyen oruç tutsun, dileyen iftar etsin."[1083]

Kirmânî Muâviye'nin bu tutumu hakkında Nevevî'den alıntı yapmıştır. Nevevî (ö.676/1277): "Muâviye'nin bu hutbeyi bu şekilde Medine âlimlerine meydan okurcasına irad etmesine kendisini sevk eden sebep, görünüşe göre âşûrâ orucu hakkında vacip, haram, mekruh olmak üzere ihtilaf edildiğini işitmiş ve ne vacip ne haram ne de mekruh olduğunu duyurmak istemiştir", demiştir.[1084]

-"Bir şahit bir şeye şahitlik ettiği yahut birçok şahit bir şeye şahitlik ettikleri ve diğer bir cemaat de "Biz bunu bilmiyoruz" dedikleri zaman şahitlik yapanların gözüyle hükmolunur" babında zikredilen ikinci hadis; Ukbe'nin evlendiği kadınla önceden sütkardeş olduğunu haber veren kadının bunun üzerine Hz. Peygamber'e konuyu sorması ve Hz. Peygamber'in: "Nasıl olur? Bir kere bu söz söylenmiş bulundu", buyurmasıyla ilgilidir.[1085]

[1079] Buhârî, *Taksîri's-Salât*, 5.
[1080] İbn Hacer, a.g.e., II, 665.
[1081] Beyhakî, a.g.e., III, 144.
[1082] Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 438-439.
[1083] Buhârî, *Savm*, 68.
[1084] Kirmânî, a.g.e., IX, 150.
[1085] Buhârî, *Şehâdât*, 4.

Kirmânî: "Peygamber: "Bu söz söylenmişken nasıl olur?" sözüyle ayrılmayı emretti. Bu da hüküm gibi oldu. Emziren kadının vermesi de şehadet gibi oldu", demiştir.[1086]

-"Efendilerine ait olmadığını iddia eden kimsenin günahı" babında İbn Ömer: "Peygamber vela hakkının satılmasından ve hibe edilmesinden nehyetti", demiştir.

Kirmânî: "Çünkü vela hakkı, azat edenin azat edilenden sabit olan miras hakkıdır, bunun başkasına teslimi mümkün değildir", demiştir.[1087]

4. Kirmânî'nin Fıkhî Meselelerde Sıklıkla Âlimlerin Açıklamalarına Başvurması

Kirmânî fıkhî konularla ilgili olarak Hattâbî'den alıntılar yapmıştır.

-Kirmânî "Mükrehin, yani zorlanan kimsenin satış yapması; benzeri olan muztarr kimsenin mâli hak hususundaki tasarrufu ve maldan başka hususstaki tasarrufunun beyanı hakkındaki" babta hadisin daha iyi anlaşılabilmesi için Hattâbî'nin görüşüne müracaat etmiştir.

Hattâbî (388/998): "Buhârî bununla mükrehin satışının cevazına delil getirdi, hâlbuki bu muztarrın satışına daha çok benzemektedir. Satışa zorlanan ise, istesin istemesin, satışa sevk edilen kimsedir. Yahudiler arazilerini satmışlardı, buna zorlanmayacaklardı. Ancak Yahudiler mallarına çok düşkün olduklarından, onları satmayı tercih ettiler ve böylece mallarını satmaya muztarr olanlara benzediler", demiştir.[1088]

-"Vakfın işlerine bakıp yürütecek kimsenin nafakası" babında geçen hadiste Hz. Peygamber: "Benim mirasçılarım bir tek dinarı dahi paylaşmasınlar. Bıraktığım şeyin kadınlarımın nafakasından ve işçimin ücretinden geri kalan sadakadır", buyurdu.[1089]

Kirmânî konuyla ilgili olarak Hattâbî'nin: "İbn Uyeyne'nin şöyle dediği bana ulaştı: Rasulûllah'ın hanımları Müslümanların anneleri olduğu için ümmet tarafından nikâh edilmeleri ebediyen caiz olmadığından, iddet bekleyen kadınlar hükmündedirler. Bunun için kendilerine hayatta oldukları müddetçe nafaka tahsis

[1086] Kirmânî, a.g.e., XI, 163.
[1087] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 172.
[1088] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 65.
[1089] Buhârî, *Vesâyâ*, 33.

olunmuş, odaları da kendilerine süknâ yani oturma hakkı olarak bırakılmıştır", dediğini nakletmiştir.[1090]

-Kitâbu'l-ezân 80. bab 119. hadiste Hz. Peygamber'in teheccüd namazını ümmete de vacip kılınır endişesiyle evde kılmaya başlamasından bahsedildi. Kirmânî bu konuyu Hattâbî'den alıntı yapmak suretiyle açıklamıştır.

Hattâbî (ö.388/998): "Gece namazı Peygamber'e vacip idi. Peygamber'in devam ettiği şer'î fiillerde kendisine uymak Kur'ân nassları gereğince ümmete vaciptir. Mescide çıkıp gece namazı kılmayı itiyad etmeleri –beş vakit namazın dışında yeni bir farz inşası değil- kendisine teessî ve iktidanın vacip olması yüzünden ümmete belki vacip olur diye sakınırdı. Bu, aynıyla bir kimsenin kendi üzerine adak olan bir namazı vacip kılması gibidir ki, o namaz nezreden hakkında farz olmakla birlikte asıl dinde farz edilmiş bir namaz değildir", demiştir.[1091]

Fıkhî konularda müracaat ettiği bir diğer âlim İbn Battâl'dır.

-"Oruçlunun yaş ve kuru misvakla dişlerini fırçalaması" babında Hurmân Hz. Osman'ın abdest alışını nakletti ve Hz. Osman'ın: "Rasulûllah'ı şu benim abdest alışım gibi abdest alırken gördüm", dediğini nakletti.

Kirmânî: "Bu hadisin babla ilgisi nedir? dersen ben de derim ki: "Abdest aldı" sözündedir. Çünkü bunun manası bütün sünnetlerini câmi', kâmil bir abdest aldı, demektir. Misvak kullanmak da kâmil abdestin sünnetleri cümlesindendir", demiştir.

Kirmânî İbn Battâl'ın (ö.449/1057): "Bu Osman hadisi yaş olsun, kuru olsun, her cins misvakı kullanmanın mübahlığı hususunda açık bir hüccettir. Bu İbn Sîrîn'nin çıkardığı hükümdür", dediğini de nakletmiştir.[1092]

-"Buluntu şeyin sahibi gelip de onun alâmetini haber verdiği zaman buluntuyu yerden kaldırıp almış olan kimse, o buluntuyu sahibine verir" babında zikredilen hadiste Süveyd b. Gafele'nin Ubeyd b. Ka'b'ın içinde yüz dinar bulunan bir keseye isabet ettiğini ve Hz. Peygamber'in ona üç sene beklemesini istediği haber verildi.[1093] Kirmânî İbn Battâl'dan konuyla ilgili şu alıntıyı yapmıştır.

[1090] Kirmânî, a.g.e., XII, 86.
[1091] Kirmânî, a.g.e., V, 100.
[1092] Kirmânî, a.g.e., IX, 107; krş., İbn Battâl, a.g.e., IV, 55.
[1093] Buhârî, *Lukata*, 1.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Fetva imamlarından hiç birisi hadisin zâhirine bakarak buluntunun ilan müddetini üç sene olarak hükmetmemişlerdir.[1094] Bunun sebebi şudur: Rivayetin mutâbaasında hadisin ravisi Şu'be dedi ki: Ben bir zaman sonra Seleme İbn Kuheyl'le Mekke'de konuştum. Seleme bana: Süveyd b. Gafele, Ubeyy'in bulduğu bu paranın üç yıl mı yahut bir yıl mı ilan edildiğini söylediğini iyi bilmiyorum", dediğini nakletmiştir.[1095]

Hattâbî (ö.388/998) ve İbn Battâl'dan başka Tîbî (ö.743/1342), Mühelleb (ö.435/1044) ve Tahâvî (ö.321/933) gibi âlimlerden de fıkıh konularını ilgilendiren konularda alıntılar yapmıştır.

-"Ezanı okumanın fazileti" babında geçen hadiste Hz. Peygamber: "Namaz için nida edildiği zaman, şeytan, ezanı işitmemek için yüzü geri dönüp yellene yellene kaçar", buyurmuştur.[1096]

Konuyla ilgili olarak Kirmânî Tîbî'nin: "Şeytan, ezanı işitmemek için kendi sesi ile kendisini meşgul eder ki, bu ses takbih olarak yellenme şeklinde isimlendirilmiştir", dediğini nakletmiştir.[1097]

-"Yola şarap dökülmesi" babında Kirmânî Mühelleb'in: "Şarap yola ancak terk edildiğini ilan için ve bu terkin açıklanması için dökülmüştür", dediğini nakletmiştir.[1098]

-"Rikâzda beşte bir nisbetinde vergi vardır" babında Buhârî diğer imamların rikâzda beşte bir vergiyi kabul ettiklerini Ebû Hanîfe'nin ise bulduğu madeni gizlemesinde ve beşte bir zekâtı vermemesinde bir beis görmediğini ifade etti.

Kirmânî Tahâvî'den Ebû Hanîfe'nin görüşünü aktarmıştır: "Bir kimse, bir rikaz, bir define bulsa, bundan beşte birini fakirlere ve muhtaçlara kendi eliyle dağıtsa yahut kendi fakir ve ihtiyacı olsa da beşte biri de kendisi için muhafaza etse caizdir", demiştir. Kirmânî *Hidâye*'de Rikazdan beşte bir verginin olduğunu nakletmiştir. Kirmânî bu konuyla ilgili tartışmayı geniş tutmuştur.[1099]

[1094] Kirmânî, a.g.e., XI, 3.
[1095] Kirmânî, a.g.e., XI, 3; krş. İbn Battâl, VI, 450.
[1096] Buhârî, *Ezân*, 4; Müslim, *Salât*, 19, (389); Ebû Dâvûd, *Salât*, 31, (516); Muvatta, *Nidâ,* 6, (1, 69); Nesâî, *Ezân*, 30, (2, 21).
[1097] Kirmânî, a.g.e., V, 8.
[1098] Kirmânî, a.g.e., XI, 31.
[1099] Kirmânî, a.g.e., VIII, 44.

Miras bu konuda Kirmânî'nin: "Bu fırkada rikâz, maden üzerine atfedilmiştir. Ve ikisinin arası vâv-ı fâsıla ile ayrılmıştır. Binaenaleyh maden ile rikâz başka başka şeylerdir. Bu cihetle Buhârî'nin bu hadisi, rikâzda beşte bir vergi olduğuna işaret eder, madende değil, demiştir", dediğini aktarmıştır.

Miras'a göre Kirmânî'nin bu suret-i istidlâli çok doğru olabilirdi. Fakat Kirmânî bir hadis ezberlemiş, birçoğunu da unutmuştur. Sonra Miras, Kirmânî'nin görüşünün aksini ifade eden hadisleri sıralamıştır. Bunu da şu sözleriyle belirtmiştir: Şimdi biz de Kirmânî'ye hatırlatarak gelecek olan hadisleri ve ahbârı daha vâdıh ve sarîh birer delil olarak İmam Ebû Hanîfe namına irad edeceğiz.

Delil olarak Beyhakî'nin (ö.458/1065) *Sünen*'inde: "Ebû Hureyre'ye muttasıl olan bir senedle rivayetine göre, Hz. Peygamber: "Rikâz, yeryüzü ile birlikte yaratılan altın madenidir", dediğini nakletmiştir.[1100]

Ayrıca Tahâvî (ö.321/933) Ebû Hanîfe'nin kişinin beşte bir vergiyi kendisine almasını caiz görmesini şu şekilde izah etmiştir: "İmam Ebû Hanîfe, fakir olan kimse, kendisinin bu feyu harcın mesârifi cümlesinden olduğunu hesab ederek beşte bir verginin de kendisine tahsis etmesine bir beis görmemiştir", demiştir.[1101]

Bilmen de: "Bir kimsenin kendi mülk hanesinde, mülk arsasında, öşriyye ve haraciyye kabilinden olmayan sırf mülk arazisinde bulduğu madenler, tamamen kendisine ait olup bunların bir kısmı beytü'l-mâl namına alınmaz. Bu, İmamı Azam'dan bir rivayete göredir", der.[1102]

5. Kirmânî'nin Fıkhî Hadislerle İlgili Olarak Kendi Dirayetiyle Açıklamalarda Bulunması

Kirmânî, bazen de fıkhî konuları ihtiva eden hadisleri kendisi izah etmiştir. Örneğin;

-"Sabah namazından sonra güneş yükselinceye kadar namazın hükmü nedir?" babında geçen hadisleri Kirmânî kerahet vakitlerini; namaza taallûk eden ve vakte taallûk eden şeklinde iki kısma ayırmıştır. Birinci ve dördüncü hadislerin sabah ve ikindi namazlarından sonra nafile namaz kılmanın kerahetine, ikinci ve üçüncü

[1100] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 152 (hadis no: 7889).
[1101] Miras, a.g.e., V, 316-318.
[1102] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1969, IV, 103.

hadislerin güneşin doğuş ve batış vakitlerinde nafile namaz kılmanın kerahetine işaret ettiğini izah etmiştir.[1103]

-Hadiste Hz. Âişe: "Peygamber'in hiçbir gün ikindi namazından sonra bana gelip de iki rekât kılmadığı olmazdı", demiştir.[1104]

Kirmânî: "Bu hadisle, ikindi namazından sonra nafile namaz kılmayı nehyeden hadislerin arası şöyle cem' edilir: Nehiy hadisleri, sebepsiz olan nafileler hakkındadır. Bu son hadislerdeki namazın sebebi ise, bab başlığında da geçtiği gibi, öğle namazının kaçan fâitesinin kaza edilmesidir", demiştir.[1105]

-"İki bayram ayları noksan olmazlar" babında Hz. Peygamber: "İki ay eksik olmaz. Bunlar iki bayram ayı olan ramazan ile zilhicce aylarıdır", buyurdu.[1106] Denildi ki: "Bunun manası sevap yönünden bir eksilme olmaz. Çünkü bu ikisinde menâsik tamdır." Yine denildi ki: "Bu ikisi de ecir ve sevapta kâmildir. Bunun birisinde oruç tutulur, diğerinde haccedilir ve her iki ibadet, hükümler yönünden tam ve kâmildir."

Kirmânî: "Havanın kapalı olması cihetiyle ramazanın sayısı eksilse, Arafat'ta vakfenin zamanı olan Arefe günü bir gün evvel veya sonra değişse bile oruçlunun ve hacının ecri eksilmez anlamına gelir", demiştir.[1107]

-"Satıcı ile müşteri birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerliktedirler" babında geçen ve babla aynı manayı içeren hadisle ilgili Kirmânî şu açıklamayı yapmıştır: "Hadiste الا بيع الخيار (satışın muhayyerli olması müstesna) ibaresindeki istisna hakkında üç görüş vardır. En sahihi, bunun hükmün aslından istisna olmasıdır. Yani satıcı ile müşteri muhayyerdirler, ancak kendisine muhayyerleşme cereyan eden satış müstesnadır. O da akdin geçerliliğini tercih etmektir. Çünkü onlar henüz ayrılmamış olsalar da, akid bu şartla lazım olur.

İkinci görüş, gayenin mefhumundan müstesna olmaktır. Yani onlar ayrılmadıkları müddetçe muhayyerliktedirler, ancak içinde mesela bir gün muhayyerlik şart kılınan satış olması müstesnadır. Çünkü muhayyerlik, şart kılınan müddetin geçişine kadar, ayrılıştan sonra da devam eder.

[1103] Kirmânî, a.g.e., IV, 223.
[1104] Buhârî, *Mevâkîti's-salât*, 34.
[1105] Kirmânî, a.g.e., IV, 227.
[1106] Buhârî, *Savm,* 12; Müslim, *Sıyâm*, 31, (1089); Ebû Dâvûd, *Savm*, 4, (2323); Tirmizî, *Savm,* 8, (692).
[1107] Kirmânî, a.g.e., IX, 91.

Üçüncüsü, bunun manası, satıcı ile müşteri için mecliste muhayyerlik olmamak şart edilen satış müstesnadır, demektir."[1108]

Nevevî (ö.676/1277), Alış-veriş yapanlardan biri diğerine "muhayyersin" demişse…" cümlesinden: Satışın muteber olduğunu ihtiyâr et, manasını anlar. Ve şu açıklamayı sunar: "Öbürü ihtiyâr ederse satış kesinlik kazanır…Sükût ederse hıyâr (satıştan dönme) hakkı devam eder. Satışın kesinleşmesini sözle ifade eden tarafın ihtiyâr hakkının devam edip etmeyeceği hususunda ashabımız (Şâfiîler) iki görüş ileri sürmüşlerdir. Sahih olanı, devam etmeyeceğine dair olanıdır, hadisin zahirine uygun olan görüş de budur", demiştir.[1109]

Konuyla ilgili olarak Hattâbî (ö.388/998) ise şu görüşünü kaydeder: "Bu hadis, hıyâru'l-meclis'in mevcudiyetine açık bir delildir. Ayrıca, hadislerin zahirine muhalefet olarak yapılan bütün tevilleri de iptal etmektir. Hadisin sonunda gelen: "Alışveriş yaptıktan sonra ayrılırlar da…" cümlesi de aynen bunun gibidir. Bu da, açık bir şekilde, bedenî ayrılıkla, muhayyerlik hakkının kalktığını gösterir. Zira kastedilen ayrılmadan maksad sözle ayrılma olsaydı hadisin bir manası kalmazdı."[1110]

Hattâbî'ye Aynî (ö.855/1451) şu cevabı verir: "Bu hadis alış-veriş yapanlardan biri, diğerine bir îcabda (teklifte) bulununca diğerinin kabul edip etmemekte muhayyer olduğu hususunda açık bir delildir, bu doğru. Ancak bir taraftan, "îcâb", diğer taraftan da "kabûl" vâki olunca akit tamam olur, bundan sonra-hususî şekilde koşulan şartla, hıyâru'l-ayb dışında- (akdi bozma) hakkı yoktur. Bunun delili de Nesâî'de kaydedilen Semûre hadisidir: "Alış-veriş yapanlar birbirinden ayrılmadıkça ve her biri, diğerinden dilediğini almadıkça muhayyerdirler…"

Neticede Aynî konuyu şu şekilde neticelendirmiştir: "Bu da gösterir ki, ayrılıktan maksad "kavlî ayrılıktır", "bedenî" değil. Hattâbî'nin "… hadislerin zahirine muhalif olarak yapılan bütün tevilleri iptal eder" sözü Hanefîler nezdinde müsellem değildir. Çünkü iki tevil birbirine ters düşerse hadis üzerinde tevakkuf edilir ve kıyasla amel edilir. Şimdi alış-veriş, icâre gibi, bazı malların menfaatlerine

[1108] Kirmânî, a.g.e., X, 8.
[1109] Nevevî, *Minhâc*, X, 415.
[1110] Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III, 119, 120.

olmayı sağlayan akidlerin hepsi –îcâb ve kabûlle gerçekleştikleri için- nikâh akdine kıyas olunur. Nasıl ki nikâh akdinde, akid tamamlandıktan sonra bedenî ayrılık şartı koşulamazsa, alış-veriş akidlerinde de böyle bir şart koşulamaz."[1111]

- "Satıcı veya müşteri muhayyerlik hususunda bir vakit tayin etmedikleri zaman bu alışveriş caiz olur mu?" babı hakkında Kirmânî: "Yani satışla muhayyerlik zamanı bir müddetle tayin edilmediği takdirde bu satış, bu halde lazım mı, yoksa caiz mi? Bu lüzumun manası fesh etmeyi kabul etmemesi; cevazın manası ise bunun zıddıdır", demiştir.[1112]

-"(Aldatılmış olan) müşteri isterse (alışverişi terk edip) memesinde sütü hapsedilmiş olan hayvanı sahibine geri verir; onun sütünü sağmaktan dolayı da bir sa' hurma vergisi vardır" babında Kirmânî: "Bunun sadece koyun için değil ayrıca eti yenen her sağım hayvanı, böyle sütü birkaç gün sağılmayıp memesinde biriktirilerek hile ile satılır da müşteri onu sağdıktan sonra beğenmez, geri verirse, bunlarda da bir sa' hurma vermesi vaciptir", demiştir.[1113]

-Kirmânî: "Fıkıhta hımâ, boş araziden devletin beylik hayvanlar için koruduğu ve halkın burada hayvanlarını otlatmasını yasak ettiği bir arazi parçasıdır. Câhiliye devrinde Arap şerifleri istedikleri yeri koru yapar, insanların oralardan yararlanmalarını yasak ederlerdi. Hz. Peygamber bu âdeti kaldırdı", demiştir.[1114]

-"Kendisine mehir takdir edilmeksizin (ve dokunulmaksızın) boşanmış olan kadın için mut'anın (yani bir malla faydalandırmanın) vücûbu" babında Kirmânî şunları söylemiştir: "Buhârî'nin kelamından anlaşılan, her boşanan kadın için bir mut'a olduğu, lanetleşen kadının ise boşanmış kadınlar topluluğuna dâhil olmadığıdır. Sonra da: "Tallakuhâ" lafzı, onun boşanmış olduğu hususunda sarihtir, der. Sonra bu ayrılmanın sırf lanetleşme ile hâsıl olmasıyla cevap vermiştir. Çünkü Peygamber, kocaya: "Senin onun aleyhine hiçbir hukuk yolun yoktur" buyurdu.[1115] Kocanın onu boşaması, Peygamber'in emriyle olmamıştır."[1116]

-"Fakir kimsenin kendi aile fertlerini nafakalandırması" babında oruçlu iken cinsî münasebette bulunan kişiye Hz. Peygamber'in tüm kefaret çeşitlerini

[1111] Aynî, a.g.e., V, 464.
[1112] Kirmânî, a.g.e., X, 7.
[1113] Kirmânî, a.g.e., X, 33.
[1114] Kirmânî, a.g.e., X, 182.
[1115] Buhârî, *Talâk*, 52.
[1116] Kirmânî, a.g.e., XIX, 247.

sıraladıktan sonra fakir olan bir kişiye, yoksula vermesini istediği hurmayı ailesine vermesini istediği hadis zikredildi.[1117]

Kirmânî: "Buhârî bu hadisle fakirin kendi ailesine nafakasını isbat etmek istemiştir. Çünkü Peygamber, o zembil içindeki hurmayı kefarete değil de ailesine sarf etmesine tecviz etmekle, nafakalandırmayı kefâretin önüne geçirmiştir", demiştir.[1118]

-Kitâbu'l-hiyel 5. bab 9. hadiste Rasulûllah: "Su fazlası kimseden men edilemez ki, bu men' ile neticede (mubah olan) ot fazlası (hayvan sahiplerinden) men' edilmiş olur" buyurdu.

Kirmânî hadisi şöyle izah etmiştir:"Bu hadis, şu kimse hakkında gelmiştir ki, o, ölü bir arazide bir kuyu kazar, ihya ve imar ederek kuyuya mâlik olur. Kuyunun yakınında da hayvanların otlağı olan boş bir arazi bulunur, şayet kuyu sahibi, o boş arazide otlayan koyunların kendi kuyusundan sulanmalarını men' edecek olursa, koyun sahibi için orada kalmak mümkün olmaz", demiştir.[1119]

2. Fıkıh Usûlü İle İlgili Açıklamalar

Kirmânî, önce, görüşleri zikredip onları değerlendirerek ve zaman zaman da nakilde bulunmaksızın kendi görüşlerini belirterek, usûl meseleleri hakkında bilgi vermiştir.

Edille-i Şer'iyye

Kirmânî İbnü'l-Hâcib'in (ö.646/1249) edille-i şer'iyyeyi beş kısma ayırdığını haber vermiştir. Bunlar: Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve istidlâldir.[1120]

İbnü'l-Hâcib *el-Muhtasar* kitabının büyük bir kısmını oluşturan ikinci bölümünü şer'î delillere ayırmıştır. İbnü'l-Hâcib burada Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve istidlâl şeklinde beş şer'î delil üzerinde durur. Âmidî, istidlâl adı altında yalnızca kendisinin makbul bir delil olarak kabul ettiği mantıkî kıyas ve türleriyle istishâbu'l-hâlden söz ederken İbnü'l-Hâcib şeru men kablenâ, mezhebü's-sahâbî, istihsân ve mesâlih-i mürseleyi de istidlâl kapsamında ele almıştır. Onun, söz konusu hüküm kaynağı ve yöntemlerini delil olarak kabul edilip edilmediğine bakmaksızın

[1117] Buhârî, *Nafakât*, 12.
[1118] Kirmânî, a.g.e., XX, 16.
[1119] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 79.
[1120] Kirmânî, a.g.e., XXV, 80.

nitelikleri itibariyle tasnif ettiği ve nas, icmâ ve kıyas dışında kalan bütün akıl yürütme ve hüküm çıkarma yöntemlerini istidlâl başlığı altında topladığı anlaşılmaktadır.[1121]

Mûsâ Cârullah'a göre biz bir şeyi ya duyularımızla ya da istidlâl yoluyla bilir ve anlarız. İstidlâl; bir şeyin varlığını eserlerinden çıkarıp bilmektir. Duyular bunu idrak edemeyebilir. İnsanların elde ettiği bilgilerin çoğunluğu ve en güçlüsü, duyularla değil, istidlâl yoluyla elde ettiğimiz bilgilerdir. Bunun en bariz örneği yine duyularımızın kendisidir. Kuvvet, irade, kudret, ilim ve ruhsal hallerimizin çoğu buna örnektir. Biri yanıbaşımızda yazı yazsa biz (istidlâl yolu ile) bu kimsenin irade sahibi olduğunu, yazı bildiğini ve hangi tür yazı yazdığını biliriz. Varlık ve hakikatin çoğu duyularla değil eserleriyle yani istidlâl yolu ile bilinir. Duyu ve tecrübe ile elde edilen bilgi, doğru ve gerçek olsa da, en doğru, en sağlam, en kapsamlı ve en faydalı bilgiler istidlâl yolu ile elde edilen bilgilerdir.[1122]

İcmâ

İcmâ, Hz. Peygamber'den sonraki bir çağda amelî bir meselenin şerî bir hükmü üzerinde, İslam müctehidlerinin birleşmesidir.[1123]

Fakihlerin cumhuruna göre icmâ hem mümkün hem de vâki olmuştur. Hüccet olan icmâ, sahabilerin icmâıdır. Tâbiîler devrinde icmâ mümkün ise de vâki olmamıştır; çünkü tâbiîler memleketin her tarafına dağılmışlardır. Bu yüzdendir ki fakihler, hemen hemen, sahabilerden sonra hakkında icmâ yapıldığı ileri sürülen her mesele üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir.[1124]

Bigiyef'e göre ise icmâ muteberdir. Ancak, nazarî meselelerde delil olmak cihetiyle değil, ictimâî, amelî meselelerde tenfîz kuvveti (uygulamayı zorunlu kılan bir güç) olması cihetiyle muteberdir. İcmâ, herhangi bir hükmün sübutuna ve doğruluğuna delil olmaz. Olsa olsa bir hükmün uygulanması için tenfîz kuvveti olur. Bu basiretli görüşe göre icmânın konumu daha yücedir.[1125]

[1121] Koca, Ferhat, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Muhtasar*" maddesi, XXXI, 68.
[1122] Bigiyef, Mûsâ Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, çev. Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay., Ankara-1998, s. 94.
[1123] Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınevi, Ankara-1997, s. 173.
[1124] Muhammed Ebû Zehra, a.g.e., s. 173-185.
[1125] Bigiyef, a.g.e., s. 125.

Kirmânî icmâyı delil olarak kabul eder; fakat bunun ölçüsü konusunda farklı görüşlerin olduğunu da belirtir.

-Kirmânî: "Yüce Allah'ın "Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır, (hakikatte) şahitler olasınız, bu Rasul de sizin üzerinize tam bir şahit olsun diye…"[1126] kavli ile Hz. Peygamber'in "İlim Ehli topluluğu olan cemaatten ayrılmamayı emretmesi" babında zikredilen "cemaat" sözünden kastedilen, ehl-i ilimdir, onlar da ümmetin dinî bir konuda ittifak etmesidir. Usûlcüler icmâyı delil olarak kabul etmişlerdir", demiştir.[1127]

Bu sözden icmâdan kastın ümmetin tamamı olduğu anlaşılmaktadır. İmam Mâlik ise sadece Medine ehlinin icmâını yeterli görmektedir.

Kirmânî icmâ'yı şu şekilde tarif etmiştir: "İcmâ, nüfuzlu, etkili kişilerin yani müçtehitlerin hepsinin, Hz. Peygamber'in ümmetinden, dini işler konusunda ittifak etmeleridir. Cumhur'a göre sadece Mekke ile Medine âlimlerinin ittifakıyla icmâ oluşmaz. İmâm Mâlik'e göre Ehl-i Medîne'nin icmâı hüccettir. Buhârî'nin ibaresinden Mekke ile Medine ehlinin ittifakı icmâyı oluşturur."[1128]

Kıyas

Kıyas yöntemini icad eden kimse olmamakla birlikte, Şâfiî'nin, kıyasın prensiplerini belirleme, kurallarını ve sahasını ele alma yolunda, ilk adımı atan hukukçu olduğu ifade edilmiştir.[1129]

Şâfiî, bilginin Kitab, sünnet, icmâ ve kıyastan ibaret olduğunu belirterek kıyası şu şekilde tanımlamakta ve temellendirmektedir: "Kıyas, bir şey hakkında Kitab ve sünnette bulunan nasslara uygun olduğunu gösteren bir takım işaretlere dayanarak hüküm aramaktır."[1130]

[1126] El-Bakara, 2/143.
[1127] Kirmânî, a.g.e., XXV, 75.
[1128] Kirmânî, a.g.e., XXV, 63.
[1129] Dönmez, İbrahim Kâfi, *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul-1981, s. 117.
[1130] Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *Risâle*, thk. Muhammed Şâkir, Dâru't-Turâs, II. baskı, Kahire-1979, 22 (no: 122-125), 54 (no: 266), 276 (no: 1481)

Kısacası ona göre mevcut olmaları halinde, Kitab ve sünnet iki asıldır. Şayet mevcut değilseler, bu durumda onların üzerine kıyas yapılır, bu ikisi dışında herhangi bir şeye kıyas yapılmaz.[1131]

Kirmânî iki çeşit kıyastan bahseder:

-"Soranın maksadı anlaması için bilinen bir asılı beyan edilen bir asıla benzeten kimseye Allah bu ikisinin hükmünü beyan etmiştir" babıyla ilgili olarak Kirmânî: "Bu bab, kıyasın sahihliğine delalet için getirilmiştir. Kıyas, mutlak olarak kötülenmiş değildir. Eğer bundan önceki bab bunu kötülemeyi ve keraheti bildiriyordu, dersen ben de şöyle derim: Kıyas iki çeşittir. Biri sahih olandır ki, bu usûl ilminde zikredilen, bütün şartlarını şâmil olan kıyastır. Biri de bunun zıddına olan fâsid kıyastır. Kötülenmiş olan, bu bozuk kıyastır."[1132]

-Kirmânî bahsi geçen fâsid kıyasa sonraki sayfalarda İbn Battâl'dan yaptığı bir alıntıyla açıklık getirmiştir.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Buhârî'nin bu babtan (Fussilet suresi 23. ayet) hedefi, Allah'ın işitmesini ve sahih kıyası isbat etmek, sahih olmayan fâsid kıyası da iptal eylemektir. Çünkü açıktan söylediğinde işiten, gizlediğinde işitmeyen kullarının işitmesine benzetmiştir", demiştir.[1133]

Kirmânî kıyas ile re'yin farklı olduğunu ifade etmiştir. Şöyle ki:

-Kirmânî: "Kıyas ile re'y arasındaki fark nedir? dersen: İkisi aynı anlamdadır, diyenler oldu. Yine re'y tefekkürdür; aklın gerektirdiği şeyi veya kıyasın gerektirdiği şeyi hemen söylememektir, denildi. Yine re'y, kapsamı itibarıyla kıyastan daha geneldir, denildi", demiştir.[1134]

Schacht ise re'y, kıyas ve ictihad kavramlarını bir bütünlük içerisinde ele alır: "Genel olarak "sıhhatli, muteber görüş" anlamına gelen re'y, sistematik bir bütünlük kazanmaya başlayınca, mevcut bir müessese veya hükmün paralelliğinden hareket edildiği için kıyas adını almıştır. Bu da tam bir benzerlik esasına dayanan ictihad anlamına gelmektedir."[1135]

[1131] Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris,*Umm,* thk. Mahmud Mataracî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1993, VI, 282.
[1132] Kirmânî, a.g.e., XXV, 60.
[1133] Kirmânî, a.g.e., XXV, 215.
[1134] Kirmânî, a.g.e., XXV, 55-56.
[1135] Schacht, Joseph, *An Introduction to İslamic Law*, çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener, *İslam Hukukuna Giriş*, AÜİF. Yay., Ankara-1977, s. 78.

İctihad

-Kirmânî İctihadı: "Şer'î hükümleri elde etmede tüm gücünü harcamaktır", diye tarif etmiştir.[1136]

-Kirmânî, ictihadda hata edip etmeme konusunda "Hâkim hükmünde ictihad ettiği zaman isabet etse yahut hata da yapsa ücret alacağı" babında geçen hadis[1137] hakkında: "Allah katında bir olduğu ve her vakıa hakkında Allah'ın bir hükmü olduğu, bunu bulanın isabet ettiği, bulamayanların hata ettiğine ve her müctehidin hata ve isabet edebileceğine delil vardır. Biz bunu uzun uzadıya *en-Nukûd ve'r-Rudûd* adlı eserimizde ele aldık", demiştir.[1138]

Buhârî'nin naklettiği hadiste Hz. Peygamber, "Hâkim, ictihadında hata ederse, ona bir ecir vardır" buyurur.[1139] Begavî (ö.516/1122) bu hadisi doğru anlaşılması için şu şekilde yorumlamaktadır: "Burada müctehidin hatasından dolayı bir ecir verildiği murad edilmemektedir. Aksine müctehid hakkı talep ederek gösterdiği çabadan dolayı kendisine ecir verilir, çünkü onun ictihadı bir ibadettir. Gayretini esirgemediği sürece hata yapsa da günah kendisinden kaldırılır. Bu durum ictihad ehliyetine sahip olanlar için geçerlidir. Yoksa ictihad ehliyetine sahip olmayan birisi için bu durum söz konusu değildir. Eğer böyle bir şey yaparsa günahkâr olur."[1140]

Begâvî böylece herkesin ictihad yapamayacağını vurgulamakta; şayet ehil olmayan bir kişinin, böyle bir şeye teşebbüs ettiği takdirde günahkâr olacağını söylemektedir. Dolayısıyla Begâvî, hadisin yanlış anlaşılmaması noktasında da bu hususlara dikkat çekmekte ve hadisin doğru bir şekilde anlaşılması için bazı açıklamalarda bulunmaktadır.[1141]

Şâfiî'nin, eserlerinde ictihadla ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen "Hâkim ictihad yaparak hükmeder ve bunda isabet ederse, onun için iki ecir vardır; eğer ictihad yaparak hükmeder ve bunda yanılırsa, onun için de bir ecir vardır",[1142] şeklindeki hadise yer vermesi, bu hususta tek başına yeterli olmasa da en azından

---

[1136] Kirmânî, a.g.e., XXV, 60.
[1137] Buhârî, *İ'tisâm,* 21.
[1138] Kirmânî, a.g.e., XXV, 78.
[1139] Müslim, *Akziye*, 15.
[1140] Begâvî, a.g.e., V, 352-353.
[1141] Sancaklı, a.g.e., s. 236.
[1142] Şâfiî, *Risâle*, 267 (no: 1409); Şâfiî, *Umm*, VI, 281.

onun dinde ictihad yapılmasına taraftar olduğunu göstermektedir. Ona göre, ictihad eden kişi –hatalı da olsa- hakkı aramasından dolayı ecir almaktadır. Yoksa hata yaptığından dolayı ecir almış olmaz. Çünkü dinde hata yapması için kimseye ecir verilmez.[1143]

İstihsân

Kıyasta müctehidin önünde iki olay bulunur ve aralarındaki ortak illet nedeniyle hakkında nass bulunan meselenin hükmü, diğerine verilir. İstihsânda ise müctehidin kanaatine göre, nassın genel anlamda uygulanması veya ilk anda akla gelen kıyas uyarınca hareket edilmesi durumunda ya sıkıntı doğmakta ya tercih edilmesi gereken bir maslahat kaybolmakta ya da gözle görülür bir zarar ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda müctehid, nassın veya kıyasın zâhirî hükmünden vazgeçerek, daha hakkaniyete ve maslahata uygun bulduğu istisnai mahiyette bir hükme varmaktadır ki, işte onun bu ictihadına istihsân adı verilmektedir.[1144]

Şâfiî Hz. Peygamber dışındakilerin ancak istidlâl yoluyla bir söz söyleyebileceğini ifade ederek, istihsânı istidlâlin karşıtı olarak değerlendirmekte ve kişinin geçmişte bir örneğe dayanmaksızın kendisi tarafından ortaya atmış olduğu bir şey olarak tanımlanmaktadır.[1145] Şâfiî'nin Rasulûllah hariç hiç kimsenin bir istidlâle dayanmaksızın bir görüş beyan edemeyeceğini "İnsan boş bırakılacağını mı zannediyor?"[1146] mealindeki ayetten çıkardığını[1147] ve bu ayetin konuyla ilgisini kurmanın zor olduğunu belirten Kırbaşoğlu da, burada Şâfiî'nin istidlâlin karşısına istihsânı koyması ve istihsânı önceki bir örneğe dayanmadan yeni bir görüş olarak tanımlaması onun, her çözümü nasslara dayandırma gayretini ve daha önce mevcut bir örneğe dayanmadan –mesela istihsân, istishâb, maslahat vb. yöntemlerle- ortaya konan ictihatların meşruiyetini reddetme çabasını gösteren birer ipucu olduğunu ifade etmektedir.[1148]

[1143] İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî, *Câmiu'l-Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-ty., II, 72.

[1144] Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ, *el-Muvafakât fî Usûli'ş-Şerîa*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul-1990, IV, 206; Şener, Abdulkadir, *Kıyas, İstihsan, Istıslah*, DİB Yay., Ankara-1981, s. 119.

[1145] Şâfiî, *Risâle*, 13-14 (no: 70)

[1146] El-Kıyâme, 75/36.

[1147] Şâfiî, *Risâle*, 13-14 (no:70)

[1148] Kırbaşoğlu, Hayri, *"er-Risâle'nin Şekil ve Muhteva Açısından Eleştirisi" (Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü)*, Ankara-2000, s. 218.

Kirmânî de istihsânı bir delil olarak kabul etmez. Örneğin;

-Buhârî şöyle demiştir: "Hanefîler Kitap ve sünnet delili olmaksızın her mahrem hısım ile mahrem olmayan yabancı kişi arasında ayırım yaptılar."[1149]

Kirmânî: "Ebû Hanîfe'nin aslı kıyasen hepsinde lüzum olmaktır. Fakat o, istihsân deliliyle, hısımlığı olan kimseyi istisna etmektedir. Buhârî ise "Müslüman müslümanın kardeşidir" hadisinden dolayı, bu hususta yakın olan kimse ile yabancı arasında bir ayırma olmayacağını düşünmüştür. Çünkü hadisteki kardeşlikten murad, İslam kardeşliğidir, nesep kardeşliği değil", demiştir.[1150] Böylelikle Kirmânî Ebû Hanîfe'nin görüşünü reddetmektedir.

-Hz. İbrahim karısı için (o cebbâr hükümdar, karısı Sâre'yi istediği zaman): Bu benim kardeşimdir, demesi hakkında da Kirmânî: "İşte bu İslam kardeşliği, Müslüman kardeşini himaye etmeyi ve onu savunmayı gerektirir. Ama satış ve benzeri akid yapma ona lazım gelmez. Şarap içme, ölü eti yeme ona caiz olur, bu konularda ona günah olmaz", demiştir.[1151]

Aynî (ö.855/1451) burada istihsânın meşruluğunu ayet ve hadisten delillerini getirmek suretiyle ispatlamaya çalışmıştır. Aynî: "İstihsân, Kitap ve sünnetten hariç değildir. Kitap'ta Yüce Allah: "Onun en güzeline tabi olurlar" buyurdu.[1152] Sünnette de Hz. Peygamber: "Mü'minlerin güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir", buyurdu", demiştir.[1153]

Mefhûm-ı Muhâlefet-Mefhûm-ı Muvâfakat

Nassın delaletine mefhûm-ı muhvâfakat adı verildiği gibi, delâlet-i evlâ da denir. Bazı fakihler de nassın delâletine celî kıyas derler. Nass, ibaresiyle önce bir hükme delâlet eder ve bu hüküm diğer bir olaya da tamamen tatbik edilebilirse, nassın bu ikinci hükmü ifade etmesine nassın delâleti denir.[1154]

Mefhûm-ı muhalefet, söz, hükme esas teşkil eden bir kayıtla mukayyed olduğu zaman, mantûkun hükmünün zıddını, meskût-ı anh olan mesele için isbat etmektir.[1155]

[1149] Buhârî, *İkrâh*, 7.
[1150] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 70.
[1151] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 70.
[1152] Ez-Zümer, 39/18.
[1153] Aynî, a.g.e., XI, 262.
[1154] M. Ebû Zehra, a.g.e., 128.
[1155] M. Ebû Zehra, a.g.e., s. 134.

Hanefîler, mefhûm-ı muhâlefeti Kur'ân ve hadis nasslarını tefsir için bir metod olarak kabul etmezler. Diğer üç mezhep mefhûm-ı muhâlefetle amel edilebileceği görüşündedirler.[1156]

-Buhârî Kitâbu's-savm'ın ilk hadisinde bir A'râbî'nin İslam dini hakkında sorular sorduğu, bunların ardından A'râbî'nin: Sana ikram eden Allah'a yemin ederim ki, ben kendiliğimden gönüllü hiçbir şey yapmam, Allah'ın benim üzerime farz kıldığı şeylerden de hiçbir şey eksik yapmam, dediğini bunun üzerine Hz. Peygamber'in: "Eğer doğru söylediyse felah buldu"; ya da "Eğer doğru söylüyorsa cennete girdi" buyurduğunu haber verdi.

Kirmânî hadiste geçen "ان صدق" (doğru söylüyorsa) sözü hakkında şunları söylemiştir: "Bu sözün mefhumundan eğer gönüllü yaparsa felaha ermeyeceği anlaşılır, dersen ben de derim ki: Bu mefhûm-ı muhâlefettir. Mefhûm-ı muvâfakatına göre eğer gönüllü yaparsa Hz. Pegamber'in افلح sözüne binaen felaha ermiş olur. Mefhûm-ı muvâfakat mefhûm-ı muhâlefetin önüne geçer", demiştir.[1157]

Şeru Men Kablenâ

-Kitâbu menâkıbi'l-ensâr 51. bab 158. hadiste Hz. Peygamber'in hakkında hiçbir şeyle emrolunmadığı hallerde Ehl-i-Kitâb'a uymayı sevdiği bildirildi. Kirmânî de bu hadisle "Bizden öncekilerin şeriatının, bizim şeriatımızda hilafına bir şey gelmemişse, bizim de şeriatımız" olduğuyla ihticâc edildiğini haber vermiştir.[1158]

İbn Hacer (ö.852/1448): "Bu hadisle istidlâl yolu "Bizden evvelkilerin şeriati bizim için de şeriattir" esası üzerine bina kılınır, fakat cumhur buna muhaliftir", demiştir.[1159]

Aynî (ö.855/1451): "Şâri'in inkârı hikâye etmedikçe, eski şeriatler bizim için de uyulacak bir delildir. Bir de Rasulûllah bu kıssayı, failini medh ve sena maksadıyla zikretmiş ve böylece takrir buyurmuştur. Şayet caiz olmasaydı, beyan buyururdu", demiştir.[1160]

[1156] M. Ebû Zehra, a.g.e., s. 134-137.
[1157] Kirmânî, a.g.e., IX, 77.
[1158] Kirmânî, a.g.e., XV, 148.
[1159] İbn Hacer, a.g.e., IV, 278.
[1160] Aynî, a.g.e., V, 573.

Eski şeriatlerin bir kısım hükümleri, Hz. Muhammed'in şeriatiyle neshedilmiş, bazıları da aynen bırakılmıştır. Sözgelimi; kıyas ve bazı cezalar, Tevrat'ta olduğu gibi İslam'da aynı şekilde kalmıştır.

Neshedildiğini gösteren bir delil mevcut değilse, önceki şeriate ait bir hükümle amel edilip edilemeyeceği konusunda üç görüş mevcuttur:

1. İslamî kaynaklar vasıtasıyla öğrenilmeyen eski şeriatlere ait hükümlere itibar edilmez.

2. Neshedildiğine dair İslamî bir delil bulunan şeyler, bizim için hüccet olmaz.

3. Önceki şeriatlerde olduğu gibi İslam'da da geçerli bulunduğu İslamî bir nass ile sabit olan şeyler muteberdir; çünkü bunlar, İslamî nass ile sabit olup, eskilerden hikâye yoluyla anlatılmış değildir.

Demek oluyor ki öncekilere ait hükmü nakleden ayet ve hadisler tahsisi gösteren bir delil bulunursa o hüküm, bizim için ittifakla hüccet olmaz; tamime delalet eden karine bulunursa o da şümûlüne giren şeylerde elbette hüccet olur.[1161]

4.1.5. Arap Dili ve Belagatı İlmiyle İlgili Açıklamalar

Dil konusu hadis şerhi açısından o kadar önemlidir ki, adeta şerhin başlangıç noktasını dil ve lugat bilgilerinin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim çoğu şerh kitabında neredeyse sadece kelimelerin lugavî açıklamaları ve dil özelliklerinin izahı sadedinde kaleme alınmış olması da bunu göstermektedir. Ayrıca ilk hadis şerhleri kabul edilen ve tamamen bir hadis lugatı çalışması olan garîbu'l-hadis edebiyatının oluşumunda da dilin, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Neticede hadisçiler, metinlerde geçen garîb kelimeler, lafızların gramer ve edebî yönden tahlilleri, isimlerin okunuş incelikleri vs. gibi müstakil ilim dalları tesis edip bu alanlarda kütüphaneler dolusu eserler yazmışlardır.

Arap dili ve belagatı ile ilgili yapılan açıklamalar *Kevâkib*'in önemli bir kısmını oluşturur. Şöyle ki, Kirmânî, birçok bab başlığı ve hadisi sarf, nahiv ve belagat yönünden tahlil etmiş ve bu ilmin konuları hakkında bilgi vermiştir.

[1161] M. Ebû Zehra, a.g.e., s. 261-263.

Kirmânî, hadislere verilen manaların doğru olup olmadıklarını göstermek, bir başka ifadeyle hadislere hangi anlamların verilmesi gerektiğine tembihte bulunmak için, genellikle başka âlimlere müracaat etmek, bazen de kendi bilgileriyle onları değerlendirmek suretiyle açıklamalarda bulunmuştur. Kirmânî eserinde İbnü's-Sikkît (ö.244/858), el-Esmaî (ö.216/831), el-Kisâî (ö.189/805), el-Ferrâ (ö.207/822), Sîbeveyh (ö.180/796) gibi dil âlimlerinin görüşlerine sık sık yer vermiştir.

Kirmânî, bazı sarf meseleleri hakkında belirtilen sebeplerden dolayı bilgi vermiştir.

-Kirmânî ayette geçen هلم (Getirin)[1162] tabirinin Ehl-i Necd indinde emir fiil olduğunu söylemiş ve şöyle çekildiğini nakletmiştir: "Helümme, helümmâ, helümmû, helümmî, helümne."[1163]

Aynî (ö.855/1451) de Hicaz ehlinin lügatinde fiil ismi olduğunu ve çekiminin bulunmadığını ilave etmiştir.[1164]

-Kirmânî: "el-cull kelimesinin çoğulu cilâl gelir. Devenin sırtı üzerine atılan örtüdür. Fakat âlimlerin et-Teclîl için: Çullama tabiri, örtü ve benzeri nevinden deveye hastır", dediklerini nakletmiştir.[1165]

-Kirmânî: "Hadiste geçen "Kâne yekûnü" (Olur idi) diye "Kâne" tekrarının faydası istimrar ve devamlılığı beyandır", demiştir.[1166]

-Kitâbu'l-buyu' 51. babta (Ölçmek vazifesi satıcı ve vericiye aittir babı) Hz. Peygamber اكتالوا حتى تستوفوا "Devenizin bedelini ödeyinceye kadar hurma ölçtürünüz" hadisindeki اكتالوا kelimesi hakkında Kirmânî: "Hadisin başlığa uygunluğu, iktiyâl mastarının kişinin nefsi için alacağı şeylerde kullanılır olması yönündendir, kesb hasıl olduğu zaman اكتسب denildiği gibi", demiştir.[1167]

Nahiv ilminin birçok önemli konusu hakkında da açıklamalarda bulunmuştur.

-"Umre yapan kimse, umre tavafını yaptıktan sonra Mekke'den çıktığı takdirde, umre tavafı ona veda tavafı yerine kâfi gelir mi?" babında zikredilen

[1162] El-En'âm, 6/150.
[1163] Kirmânî, a.g.e., XVII, 112.
[1164] Aynî, a.g.e., VIII, 615.
[1165] Kirmânî, a.g.e., VIII, 185.
[1166] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 209.
[1167] Kirmânî, a.g.e., X, 19.

hadisin sonunda Kirmânî: "İnsanlar ve sabah namazından önce tavafı yapanlar hep hareket ettiler" sözü hâssın âmm üzerine atfıdır. Çünkü "insanlar" kelimesi veda tavafı yapmış olan taife ile hayızlı ve benzeri mazeretli olup da kendilerine veda tavafı lazım gelmeyen taifeyi kapsar. "Ve veda tavafı yapanlar…" kısmı "insanların" sıfatı olması da muhtemeldir. Sıfat ile mevsûf arasına atıf harfinin girmesi caizdir. Bu cevaz Sîbeveyh'ten nakledilmiştir. Bunun örneği Ahzâb suresi 12. ayette geçmiştir. Ayette: "Ve o zaman, Allah ve Rasulü bize sadece kuru vaadlerde bulunmuşlardı, diyorlardı", şeklinde geçti. Burada "vav" harfi münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar arasında geldi ki bu ikisi arasında sıfat-mevsûf ilişkisi vardır", demiştir.[1168]

-Hadiste فما اشتكيتها حتى الساعة ibaresi hakkında Kirmânî: "es-Sâate nasb ile zabt edilmiştir. Bu durumda حتى "hattâ" atıf olur, ma'tûf, ma'tûfun aleyh'e dâhil olur, o zaman takdir edilir ve mana "Ben o yaradan bir saatlik zaman içinde acı duymadım" demek olur", demiştir.[1169]

Yûnûnî cerr ile diğerleri nasb ile zapt etmiştir. es-Sâati ile zapt edildiğinde "O saatte" demek olur.[1170]

-Kitâbu's-savm 20. babın ikinci hadisi ile ilgili olarak Kirmânî: "Sahur yemeğinde bereket vardır, ifadesinde bereketten maksat, ecr ve sevaptır, dersek sahur kelimesi "suhûr" şeklinde dammeli olmalıdır, çünkü suhur, tesahhur (seherde yemek yemek) manasına mastardır. Ecr ve sevap da fiile aittir. Mastar fiili temsil eder. Eğer bereket, kuvvet ve kuvvetlendirmektir, dersek, o zaman kelime fetha ile "sahûr" olmalıdır", demiştir.[1171]

-Kitâbu'l-eşribe 7. babta geçen üçüncü hadiste Abdullah İbn Amr şöyle dedi: "Peygamber kırba tulum gibi deriden yapılmış olanlardan başka kaplarda şıra yapılmasını nehyettiği zaman" sözü hakkında Kirmânî: "Bu hadisteki عن الاسقية, siyâka göre istisna olmak üzere "illâ" ziyadesiyle الا عن الاسقية denilmesi gerekirdi", demiştir.[1172]

[1168] Kirmânî, a.g.e., IX, 12.
[1169] Kirmânî, a.g.e., XVI, 96.
[1170] Aynî, a.g.e., VIII, 306.
[1171] Kirmânî, a.g.e., IX, 99.
[1172] Kirmânî, a.g.e., XX, 149.

Kirmânî bazı belagat meseleleri hakkında da çok güzel ve tatmin edici açıklamalarda bulunmuştur.

-Hz. Peygamber'in "Hâtemu'n-nebiyyîn" ismi" babında Hz. Muhammed kendisi "Bir kimsenin güzel bir ev yapmış olduğunu ve fakat sadece bir köşesinde bir kerpiçlik yerin kaldığını ve kendisinin işte o kerpiç olduğunu bildiren hadis nakledildi.[1173]

Kirmânî اللبنة (kerpiç) kelimesini açıklarken Hz. Peygamber'in haiz olduğu Hâtemu'l-enbiyâ sıfatını, temsîli bir teşbihle mürekkep bir temsîl halinde ifade etmesi, sanat bakımından çok beliğ olduğunu ifade etmiştir. Burada temsîlî teşbihte müşebbeh tüm vasıfları aynen alır; müşebbehe aynen benzer. Peygamber insanları yüce ahlâka irşad etmesi yönüyle bütün kaideleri tesis edilmiş ve duvarları yükseltilmiş bir eve benzer ki onda sadece bir kerpiçlik bir yer kalmıştır. Bizim peygamberimiz de mekârimu'l-ahlâkı tamamlamak üzere gönderildi. Nasıl ki bu tek kalan kerpiçle bina tamamlanmış olacaksa Hz. Peygamber'le birlikte nübüvvet de tamam olmuş olacaktır.[1174]

-Kitâbu'l-edeb 111. babta "Ev halkından birini yahut bir arkadaşını, onun isminden bir harfi eksilterek çağıran kimse" babında Hz. Peygamber'in Ebû Hureyre'ye "Yâ Ebâ Hırr" diye seslendiği haber verildi. Kirmânî konuyla ilgili olarak İbn Battâl'dan alıntı yapmıştır.

İbn Battâl (ö.449/1057): "Burada terhîmden söz edilemez. İsm-i tasğîr ve te'nîs olan bir lafzın ismi tekbîr ve tezkîr haline dönüştürülmesi söz konusudur. Çünkü Hz. Peygamber Ebû Hureyre'ye "Hürre"nin ism-i tasğîri ile künye verdi", demiştir.[1175]

Burada müzekker bir isme bu lâkap eklenmiş olmaktadır.

Kirmânî Arapça dil kaidelerine bağlı kalarak bazen kelimenin yanlış anlaşılabileceği durumlarda kelimenin asıl anlamını örnekleriyle birlikte açıklamaya çalışmıştır.

-Kirmânî Kitâbu'l-buyu' 58. babta geçen ikinci hadiste اخت (kız kardeş) kelimesi hakkında Nevevî'nin (ö.676/1277): "Bu tabirden kasıt, kendisinden başka

[1173] Buhârî, *Menâkıb*, 18.
[1174] Kirmânî, a.g.e., XIV, 134.
[1175] Kirmânî, a.g.e., XXII, 51.

kadın demektir. Kardeş tabirinden kastedilen nesebi de Müslüman olanı da kâfir olanı da içine alır, demektir", dediğini nakletmiştir.[1176]

-"Tuvalete giderken ne söyleyeceği" babında Kirmânî hubus ve habâis kelimelerini izah etmiştir. Hubus, şeytanların erkekleri, habâis de onların dişileridir. Hubusun aslı, bir defa mekruh, yani istenilmeyen şey diye tefsir ettikten sonra, bu manayı tafsil ederek, mekruh işlerin nevilerine göre başka tabirler ile beyan edildiğini ve mesela habis kelama şetm, habis dine küfür, habis taama habis haram, habis içkiye dârr denildiğini söylemiştir.[1177]

-Kirmânî Herevî'nin (ö.401/1011), *Kitâbu'l-Garîbeyn*'de: "Namazda iken elini boş böğrü üzerine koymanın hükmü" babında zikredilen hadiste geçen "ihtisâr" kelimesini şu şekilde izah ettiğini söylemiştir: "İhtisâr, namazda kıyâmı, rükuu, sücûdu kısaltmaktır. Hadiste böyle hafif tertip namaz kılmaktan nehyedilmiştir. Çünkü bu Yahûdîler'in ya da şeytanın ya da kibirlilerin fiilidir."[1178]

-Kirmânî el-Ezlâm hakkında şunları söylemiştir: "Bir çeşit kumar okudur. Kıdh dedikleri bu fal okunun yeleği ve demiri yoktu. İki kalemden ibaret olan bu zelemlerin birisinde "Neam=Evet", diğerinde "Lâ=Hayır" yazılı bulunurdu. Câhiliye devrinde Araplar, sonu bilinmeyen bir işle karşılaştıklarında bu oklarla fal bakarak, bunlardan birisini çekerlerdi. Evet çıkarsa o işe girişirler, hayır çıkarsa vazgeçerlerdi."[1179]

-Kirmânî Süleyman b. A'meş'in: "Hadisteki "Beyda" lafzı "Tavuk yumurtası" manasına gelir, fakat burada kastolunan mana o değildir. O, muharip askerlerin başlarına giydikleri demirden yapılmış miğferdir. Hadisteki "ip" ile kastedilen de âdi bir ip değil kıymetli bir iptir. Çünkü hırsızlık haddi icra edilmek için çalınan malın en az birkaç dirhem değerinde olması gerekir, demek istemiştir", dediğini nakletmiştir.[1180]

-Hadiste "Ben dayanarak متكا (Müttekeen) yemek yemem" buyruldu.[1181]

Kirmânî Hattâbî'nin (ö.388/998) konuyla ilgili olarak: "Âmme bu "Müttekî" sözünü "iki yanından biri üzerine meyledici" zannetti. Hâlbuki mana

[1176] Kirmânî, a.g.e., X, 26.
[1177] Kirmânî, a.g.e., II, 184.
[1178] Kirmânî, a.g.e., VII, 35; krş.; Herevî, a.g.e., II, 559.
[1179] Kirmânî, a.g.e., XV, 120.
[1180] Kirmânî, a.g.e., XXIII, 178.
[1181] Buhârî, *Etime*, 13.

böyle değildir. Burada "Müttekî", "Altında oturduğu şey üzerine tam oturup dayanan" manasınadır. Oturduğu şilte üzerine dümdüz oturan herkes Müttekîdir. Yani ben yediğim zaman, çok yiyenlerin fiili gibi döşekler üzerine kuvvetle oturmam, fakat ben az yemek yerim, bunun için oturuşum yemekte yerleşmeyip acele kalkıcı tarzındadır", dediğini nakletmiştir.[1182]

Kirmânî bazen de Buhârî'nin kitabına aldığı şiirleri şerh etmiştir.

-Hadiste zikredilen beyitte Hassân şöyle demiştir:

"Hiçbir şüphe ile itham edilmeyen tam akıllı ve iffetlidir,

İffetli kadınlar etlerinden yemediği için aç olarak sabahlarlar."

Kirmânî beyitte geçen غرثى kelimesini "aç" diye açıklar ve ekler: "O iffetli kadınlara gıybet etmez" demektir. Eğer gıybet eder olsaydı, elbette onların etlerinden yiyici olacaktı. Bunda Yüce Allah'ın: "Sizden biriniz ölü kardeşinin etini yemeyi arzu eder mi?" ayetinden[1183] bir iltibas söz konusudur.[1184]

Sonuç olarak, Arapça dilbilgisinin her türlü kaynağı, hadis şerhçiliğinde bidayetinden itibaren kullanılmıştır. Hadis ve dil bilimleri, teşekkül aşamasından itibaren bir birlerinin hem sebebi hem de sonucu olarak var olmuş, bir birlerine destek ve kaynak sağlamışlardır. Dolayısıyla, hadis şerhleri açısından bakıldığında dile dair her türlü malzeme, hadis lafız, kelime ve ibarelerin anlaşılması ve yorumlanmasında sonsuz öneme sahiptir.

4.1.6. Ahlâk, Felsefe ve Tıp İlimleriyle İlgili Açıklamalar

Kevâkib'de yer alan ilimlerin bir kısmını da ahlâk, felsefe ve tıp ilimleri oluşturmaktadır. Buhârî'de bu ilimleri ilgilendiren hadislerin miktarı, diğer ilimlere göre çok az olduğu için *Kevâkib*'de bu ilimlerle ilgili olarak yapılan açıklamalar, fazla bir hacme sahip değildir.

Ahlâk ilmini ilgilendiren açıklamalara birkaç örnek verelim.

-Kirmânî ahlâkın köklerinin üç kısımdan oluştuğunu belirtmiştir. Bunu da *Kevâkib*'în birkaç yerinde zikretmiştir.[1185]

[1182] Kirmânî, a.g.e., XX, 34; krş. Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 243.
[1183] El-Hucurât, 49/12.
[1184] Kirmânî, a.g.e., XVIII, 20.
[1185] Kirmânî, a.g.e., V, 46; XVII, 120; XII, 120.

Kirmânî: "Ahlâkın kökleri, hikmet, kerem ve cesarettir. Yalanın olmamasıyla aklî kuvvetin kemâline, yani hikmete; korkaklığın olmamasıyla gazabî kuvvetin kemâline, yani cesarete; cimriliğin olmamasıyla da şehevî kuvvetin kemâline, yani cömertliğe işaret etti. İşte bu üç huy, ahlâkın fâzıllarıdır", demiştir.[1186]

Kirmânî'nin bu görüşlerinin diğer bir şerhi olan *Şerhu Ahlâk-i Adûdiyye* adlı eseriyle bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz. O bu eserinde nefsin güçlerini itidal kavramıyla ilişkilendiriyor. Ona göre nefsin kuvvetleri üçtür: bunlardan ilki, idrak ya da düşünme gücü, hikmetin itidalidir. Aşırılığı kurnazlık, yetersizliği ise cahilliktir. Yani hikmetin itidali olan düşünme gücü, kendisinden kurnazlık ve cahillik fiilleri arasındaki orta fiillerin meydana geldiği bir melekedir. Bununla idrak edilmesi gerekenler idrak olunur. Düşünme gücünün aşırılığı olan kurnazlık başkalarına zarar verecek şeyleri idrak eder. Düşünme kuvvetinin eksikliği olan cahillik ise, sahibini hayır ve şer konusunda noksanlaştıran gücün ismidir.

Cesurluğun itidali olan öfke gücü, saldırganlık ve korkaklık arasında yer alır. Cesaret öncelik verilmesi gereken işi öncelemektir. Saldırganlık öncelik vermek gerekmeyen bir işi öncelemektir. Bunun en güzel örneği cihatta görülür. Fakat bu güç, insanın düşmanları arasında yalnız kalmasına sebep olur. Öfke kuvvetinin yetersizliği olan korkaklık ise, insanı gereken ve gerekmeyen her işi yapmaktan men eden güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak iffetin itidali olan şehvet gücü günahkârlık ve şehvet azlığı arasında bulunur. Şehvet kuvveti, şeriata uygun düşen evlenme, yeme-içme ve diğer işleri yapmaya yarayan güçtür. Şehvetin aşırılığı olan günahkârlık, şeriata ters düşen fiilleri işlemekten doğar. Şehvet gücünün yetersizliği olan şehvet azlığı ise, insanı gerekli olan ya da olmayan her işten kısıtlar.[1187]

-"Öfkelenmekten sakınmak" babında sahabeden birinin:

–Bana nasihat ver, dileğinde bulunması üzerine Hz. Peygamber'in:

–Gazaplanma, buyurması[1188] hakkında Kirmânî Beyzâvî ve Hattâbî'den alıntı yapmıştır.

[1186] Kirmânî, a.g.e., XII, 120.
[1187] Topalcık, a.g.e., s. 13.
[1188] Buhârî, *Edeb*, 76.

Beyzâvî (ö.691/1291): "İnsana ârız olan bütün mefsedetler insandaki şehvet ve gazap hallerinin eseridir. Vasiyet temenni eden kişi, şüphesiz ki, fenalıklardan korunma çaresine irşad edilmesi niyazında bulunmuştur. Hz. Peygamber de bütün fenalıkların çıkış sebebi olan gazabın bırakılmasını vasiyet buyurmuştur", demiştir.

Hattâbî (388/998): "Gazaplanma öğüdünün manası, "Gazabın sebeplerinden çekin ve gazabı çekecek işlere girişme", demektir. Çünkü gazab insanın tabiatında vardır; onun cibilliyetinden çıkarılıp atılması mümkün olamaz", demiştir.[1189]

-Kirmânî, gazabı: "İntikam isteği sırasında kalpteki kanın galeyana gelmesiyle meydana gelen haldir", diye tarif etmiştir.[1190]

Kirmânî *Şerhu Ahlâk-ı Adûdiyye* adlı şerhinde Ahlâkî hastalıkları üç kısma ayırmıştır. Bunlar, nazarî güçten doğan hastalıklar, öfke gücünden doğan hastalıklar ve sezgi gücünden doğan hastalıklardır. Sonra def'i güç adını verdiği öfke gücünden doğan hastalıkları da üç kısma ayırmıştır. Bunlar, öfke, korkaklık ve korkudur. Kirmânî bu eserinde de öfkeyi, sebebi intikam duygusu olan nefsî bir hareket ve hastalık olarak tarif etmiş ve kişiyi helâke götürdüğünü de vurgulamıştır. Sözlerine Sokrat'tan bir alıntı yaparak devam etmiştir: Sokrat şöyle söyler: "Fırtınaya tutulan, dalgalarla sallanan ve dağlar kadar engin dalgalara kapılan geminin ümidi, öfkelenmiş ve kızışmış insanınkinden daha fazladır."

Ebû Bekir er-Râzî'den beri devam eden anlayışa uyarak öfkeyi delilik ve sarhoşluğun bir çeşidi olarak gören Kirmânî, gerek Sokrat'tan alıntı yaparak yer verdiği sözde gerekse öfkeyle ilgili yaptığı açıklamalarında İbn Miskeveyh'ten oldukça yararlanmış görünmektedir.

Öfkeyi ortadan kaldırabilmek için sebeplerini bilmek ve önce onları ortadan kaldırmak gerekmektedir. Kirmânî'ye göre öfkenin sebepleri bir hayli çoktur. Kirmânî bunlardan on tanesini açıklamaktadır. Bunlar:

1. Kendini beğenmek

2. Kibirlenmek. Bu iki hastalığın tedavisi, tüm insanlığın paylaştığı faziletlere dikkatlice bakmak, ayrıca övünme hastalığına tutulmuş olanlara pis bir nutfeden geldiğini ve bir gün öleceğini düşünmesini önermektir.

[1189] Kirmânî, a.g.e., XXI, 234.
[1190] Kirmânî, a.g.e., II, 147.

3. Övünmek, kişinin kendi dışındaki şeylerle örneğin malı ve soyuyla gururlanmasıdır. Bu hastalığın tedavisine değinilmemiştir.

4. Mücadelecilik

5. İnatçılık. Bu iki hastalık, âlemin düzenini bozan iki fesattır, tedavisi ise tenkidi bırakarak, mücadelecilik ve inatçılığın zıddını kazanmaya çalışmaktır.

6. Şaka

7. Alay etmek. Şaka, ölçülü olduğu müddetçe övülen bir haslet, alay etmek ise insanları hafife alarak onlarla eğlenmektir. Kirmânî, Peygamberimiz ve diğer bazı sahabelerin şakacılıklarından bazı örnekler verir. Şaka ve alaycılığın tedavisi, kabalığı bırakmaktır.

8. Vefâsızlık

9. Zulüm. Vefâsızlık mal ve makamlarla ilgili konularda gerçekleşen, zulüm intikam hissi ile harekete geçmek demek olan iki hastalıktır. Her ikisi de dünya nimetlerinden faydalanmak için yapılır. Fakat bilinmelidir ki, dünya nimeti ne olursa olsun çok az, âhiret ise çok daha nimet dolu ve faydalıdır.

10. Kıymetli eşyanın ardına düşme, değerli ve güzel şeylere rağbet edip, bunları elde etmeyi istemektir. Tedavisi, insanın malların cansız ve değersiz olduğunu ve kişiyi düşman sahibi ederek yalnız kalmasına sebep olduğunu düşünmesidir.

Son olarak Kirmânî öfkenin kısımlarını şu şekilde sıralamıştır: Pişmanlık, düşman tarafından çabuk cezalandırılma korkusu, sevginin yok olması, alaya alınmak, düşmanın diline düşmek, mizacın değişmesi ve elem duymadır.[1191]

-Kirmânî gıybeti şöyle tarif etmiştir: "Bir insanın arkasından o kişiyi üzecek tarzda konuşmaktır. Konuştuğu şey doğru ise gıybettir. Yok, eğer yalansa bu durumda bu, bühtan (iftira) diye isimlendirilir."[1192]

-Kitâbu'l-ahkâm 16. babta (insan ne zaman kadı olmaya hak kazanır) Muzâhim İbn Zufer şöyle dedi: Bize Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: Beş haslet vardır ki, kadı onların birinden eksiklik yaptığı zaman onda ayıplı bir haslet olmuş olur. Kadının hali anlayışlı halîm, (haramdan el çeken) bir iffetli,

[1191] Topalcık, a.g.e., s. 21, 22.
[1192] Kirmânî, a.g.e., XXI, 194.

çok sağlam ve selâbetli, şer'î ilimleri iyi bilen ve bir de ilimden çok sorucu ve araştırıcı olmalıdır.

Kirmânî: "Altı madde sayıldı, oysa beş demişti, dersen ben de derim ki: İlimden çok soru sorucu ve araştırıcı sıfatı beşinci maddenin tamamlayıcısıdır", demiştir.[1193]

Kirmânî az da olsa felsefe konularına girmiştir.

-"Ayın ikiye bölünmesi" babında Kirmânî şu görüşlerini beyan etmiştir: "Ayın ikiye bölünmesi mucizesi Rasulûllah'a has mucizelerin en büyüğü ve en parlaklarındandır. Çünkü bu mucize, bütün peygamberlere verilen mucizelerin hepsinden büyüktür. Zira diğer peygamberlerin mucizeleri araziyyâttan semâvâta geçmemiştir. Bu mucizeyi Allah, Kur'ân'da şöyle ifade etmiştir: "Saât yaklaştı. Ay ikiye yarıldı. Onlar bir mucize görürlerse yüz çevirirler ve eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler"[1194]

Bazı Felsefeciler'in "Felekiyyât delinme kabul etmez" demelerine nasıl cevap verirsin? dersen ben de derim ki: "Biz onların bu bozuk fikirlerini *el-Kevâşif fî şerhi'l-Mevâkıf* adlı kitabımızda da açıkladık ki, Ay, Allah'ın mahlûklarından bir mahlûktur; Allah, mahlûkunda dileyeceği işi yapar. Nitekim işin sonunda onu dürüp yok edecektir."[1195]

Kirmânî'nin tıpla ilgili açıklamalarına da birkaç örnek verelim.

-Kirmânî "Kabın içine sinek düştüğü zaman hükmü ne olur?" babında Hattâbî'nin görüşlerine yer vermiştir. Hattâbî (ö.388/998): "Bu, Allah'ın mağfiret nuruyla kalbini açmadığı ve bal arısına hayret etmeyen kimsenin inkâr edeceği şeylerdendir. O bal arısı ki, Allah onda şifa ile zehri beraberce bir yere getirmiştir de, arı yukarısından bal yapar, aşağısından da iğnesiyle zehri yapar. Yılanın da zehri öldürücü, eti ise kendisiyle şifa istenen en büyük tiryaktan yani devadandır. Onun zehrinden bir kısmı derttir, eti ise devadır.

[1193] Kirmânî, a.g.e., XXIV, 210.
[1194] El-Kamer, 54/1-3.
[1195] Kirmânî, a.g.e., XV, 89.

Bize sâdık ve masdûk olan Rasulûllah'ın sözü yanında, nazariyelere ve tıp ehlinin sözlerine ihtiyaç yoktur. Tıp ehli ulaştıkları ilimlerine ancak tecrübe ile ulaşmışlardır. Tecrübe ise bir tehlikedir", demiştir.[1196]

-Kirmânî Tıpçıların: "Hapşırmak beynin tabiatının güçlülüğüne ve mizacının sıhhatine işarettir ve hapşırma bir nimettir", dediklerini nakletmiştir.[1197]

-Kirmânî "Allah, altmış sene yaşayan kimseye ömür hususunda mazeretini giderip reddetmiştir" babında doktorların insan ömrünü dört kısma ayırdıklarını, bunların; çocukluk, gençlik, olgunluk (orta yaşlılık) ve ihtiyarlık olduğunu, kişi altmış yaşına ulaşınca ömrünün sonuna geldiğini, artık gücünde zayıflamanın, eksikliklerin ve inhitâtın (küçülme, çürüme) ortaya çıktığını, ölümün yaklaştığını ve artık Allah'a tevbe zamanının geldiğini haber verdiklerini nakletmiştir.[1198]

-Kirmânî "Şifa üç şeydedir" babında Tasavvufçular'ın "Her şey Allah'ın kaza ve kaderi tayin etmesiyledir. Bu nedenle tedavi görmeye ihtiyaç yoktur" görüşüne şu şekilde cevap vermiştir: "Tedavi de Allah'ın bir takdiridir. Bu bir iş için dua etmeye benzer. Ecelin değişmez olmasıyla birlikte insanın kendisini tehlikeye atmasından nehy söz konusudur." Kirmânî bu sözleriyle tasavvuf ehlinin görüşünü reddetmiştir.[1199]

4.2. Kevâkib'in Buhârî Şerhleri Arasındaki Yeri

Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahih kitap olarak kabul edilen *Sahîh-i Buhârî*, Kur'ân dışında hiçbir kitaba nasip olmayan bir ilgiye mazhar olmuş ve üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu kitap üzerine yapılan çalışmalardan biri de şerh çalışmalarıdır. Buhârî üzerine iki yüz civarında şerh yazılmıştır.[1200] Bunların bazıları onun tamamını, bazıları sadece bab başlıklarının şerhini ihtiva etmektedir. Buhârî üzerine bu kadar çok şerh yazılmasının en başta gelen sebebi, dinin ikinci kaynağı olan hadislerin en sahihlerinin onda bulunması sebebiyle, yapılacak şerhin dinin daha doğru anlaşılmasına vesile olacağı anlayışıdır.

[1196] Kirmânî, a.g.e., XX, 51.
[1197] Kirmânî, a.g.e., XXII, 70.
[1198] Kirmânî, a.g.e., XXII, 196.
[1199] Kirmânî, a.g.e., XX, 206, 207.
[1200] Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 545-554; Kettânî, a.g.e., s. 195, 196; Sandıkçı, a.g.e., s. 23-89.

Sahîh-i Buhârî üzerine yapılan şerhler içerisinde Kirmânî'nin (ö.786/1384) el-*Kevâkibu'd-Derârî fî şerhi Câmii's-Sahîhi'l-Buhârî*, İbn Hacer'in (ö.852/1448) *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Aynî'nin (ö.855/1451) *Umdetü'l-Kârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ve Kastallânî'nin (ö.923/1517) *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserleri meşhur ve mütedavil olmuştur. Bu şerhler, Buhârî'nin hadis ve bab başlıklarının tamamının açıklamasını, kendilerinden önce yazılmış olan ve genellikle dar hacimli olup her yerde bulunamayan şerhlerdeki bilgilere de yer vererek ihtiva etmeleri ve müelliflerinin ilmî şahsiyetlerinin güçlü olması sebebiyle olmuştur.

Fuad Sezgin bu konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "Burada, Buhârî'nin şârihleri sözüyle, daha ziyade, İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî'yi kastediyoruz. Filhakika, bunlar eserlerini, Buhârî şerhlerinin kifayetsizliğini İbn Haldun'un iddia ettiği[1201] devirden sonra meydana getirenler ve herhalde, kendilerinden evvelki faaliyetten mümkün olduğu kadar çok faydalananlardır. İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si kendinden evvelki literatürden geniş mikyasta istifade etmiş olması ve Buhârî'nin kaynakları bakımından daha fazla bilgiyi muhtevi bulunması, Bedruddîn Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî*'si raviler hakkında verdiği bilgi, hadislerin mantıkî münakaşası ve nahvî izahları bakımından, Kastallânî'nin *İrşâdu's-Sârî*'si ise, *Sahîh*'in, rivayetlerinin tenkidi bakımından ehemmiyetli olup, birbirlerini tamamlarlar. Bunların haricinde, kaynaklar hususunda İbn Hacer kadar malûmatlı görünmediği halde, mantıkî münakaşa bakımından Buhârî şerhlerinin en başında geldiğini söyleyebileceğimiz Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî'yi kaydedeceğiz."[1202]

Mantıkî izahlahlar konusunda en önde geldiğine inanılan *Kevâkib*'de Kirmânî, kendinden önce yazılmış olan Buhârî şerhlerinden sıklıkla faydalanmıştır. Bunlardan birisi de Hattâbî'dir. (ö.388/998)

Pek çok hadisin şerhinde Hattâbî'nin özellikle bizzat kendi yorumu olan açıklamalarını alan Kirmânî Hattâbî'ye katılmadığı yerleri de belirtir. Örneğin Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen irtidat olaylarını açıklayan Ebû Hureyre hadisi[1203] hakkında Hattâbî, ravilerden birinin eksik duymasına bağlı olarak

---

[1201] İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, thk. Ali Abdulvâhid el-Vâfî, Dâru Nehdati Mısır, Kahire-t.y., s. 263.
[1202] Sezgin, a.g.e., s. 180.
[1203] Buhârî, *Zekât*, 2; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 1.

muhtasar rivayet edildiği kanaatini taşırken[1204] Kirmânî bu hadisin, Hattâbî gibi, eksik duymadan kaynaklanan bir ihtisar değil, hâdise herkes tarafından bilindiği için muhtasar rivayet edildiği görüşündedir.[1205] Kirmânî pek çok yerde Hattâbî'nin kendine mâl ederek yaptığı açıklamaları özetleyerek alır. Köpeğin yaladığı kabın yıkanmasını emreden hadisin[1206] şerhinde, Hattâbî'nin yaptığı açıklamayı[1207] özetleyerek temel görüşlerini seçip ona atfen nakleder.[1208]

Kirmânî'nin görüşlerine müracaat ettiği âlimlerden bir diğeri de İbn Battâl'dır. (ö.449/1057) Bir muhaddis olduğu kadar fakih kimliğiyle de tanınan ve Mâlikî ulemasının önde gelen isimlerinden olan İbn Battâl[1209] Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine şerh yazan ilk âlimlerden birisidir. İbn Battâl'ın söz konusu şerhi fıkıh ağırlıklı bir şerhtir ve Mâlikî fıkhını ve kaynaklarını temel almaktadır. İbn Battâl'ın, şerhinde fıkıh istinbatına ağırlık vermesi sebebiyle olsa gerek, *Sahîh*'in fıkhî hüküm içermeyen bab veya bölümleri üzerinde fazla durmadığı ya da böyle bölümlerin şerhine hiç girmediği görülmektedir. Mesela o, şerhinde *Sahîh*'in bedu'l-halk, tefsîr, meğâzî, menâkıb, enbiyâ, menâkıbu'l-ensâr, fedîailu'l-Kur'ân ve fedâilu's-sahâbe gibi bölümlerine hiç yer vermemiştir.

Kirmânî *Kevâkib*'in mukaddimesinde bu duruma dikkat çekmiş ve *Sahîh-i Buhârî*'nin kendi zamanına kadar tatmin edici bir şerhinin yapılmadığından bahsederek, İbn Battâl'ın şerhini de "Mâlikî fıkhına ağırlık verdiği ve kitap yazmanın amacı olarak (Buhârî'ye) herhangi bir eleştiri getirmemiş olması" gibi sebeplerle tenkit etmektedir.[1210] Yine de özellikle "babtan kastın ne olduğu" ya da "hadisin babla olan münasebetinin ne olduğu" konularında en çok görüşlerine müracaat ettiği âlim İbn Battâl olmuştur. Ayrıca fıkıh ve itikât konularıyla ilgili izahlarda da sık sık İbn Battâl'ın görüşlerine yer vermiştir.

Hattâbî ve İbn Battâl Kirmânî'den önce yaşamış olan önemli iki şârihtir ve Kirmânî bu iki âlimden sık sık istifade etmiştir. Şimdi de kendinden sonra Buhârî'nin

---

[1204] Hattâbî, *Meâlim*, II, 163.
[1205] Kirmânî, a.g.e., VII, 171-172.
[1206] Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 37.
[1207] Hattâbî, *Meâlim,* I, 76-77.
[1208] Kirmânî, a.g.e., III, 9; Alıntı için bakınız; Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindek Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul-2002, s. 280.
[1209] Zehebî, Şemsüddin Ebû Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1982, XVIII, 48.
[1210] Kirmânî, a.g.e., *Mukaddime,* s. 3.

Sahîh'ine şerh yazan İbn Hacer (ö.852/1448) ve Aynî'nin (ö.855/1451) Kirmânî hakkındaki düşüncelerini nakletmeye çalışacağız. Fuad Sezgin'in eserinde, bu iki şârihin Kirmânî'nin açıklaması karşısında takındıkları tutumu ifade eden bir örneğe yer vermek istiyoruz.

Fuad Sezgin Buhârî'nin *Sahîh*'indeki filolojik malzemenin çokluğundan bahsederken şunları söylemiştir: "Şerh ettiği kitabın muhtelif taraflarını daha inceden inceye ele almaya mecbur olan son şârihler, bu mesele karşısında ara sıra bir fikir serdinden kaçınmış olmakla beraber, umumiyetle mezkur malzemenin kitabın şöhretine zarar verip vermeyeceği hususunda müsbet veya menfi tavır takınmak zaruretini hissediyorlardı. Bunlar, Buhârî'nin kitabında, bulundukları yerle hiçbir alâkası olamayan filolojik malzemenin mevcudiyetini, hatta bazen bu malzeme arasında da hiçbir rabıta kurulamadığını görünce itiraz seslerini yükseltiyorlardı. Bu itirazların mahiyetini göstermesi bakımından aşağıdaki misal kâfi bir fikir verecek mahiyettedir.[1211]

Buhârî'nin "Ehâdîsü'l-enbiyâ" kısmında filologlardan alınmış olan, aynı zamanda kendi aralarında da her türlü rabıtadan mahrum bulunan parçaların şerhi esnasında şârih Kirmânî: "Bu, kitabın fevâidini arttırmak değil hacmini büyütmektir", demiştir.[1212]

Buna karşı İbn Hacer: "Bir şârihin, şerhine çalıştığı kitaba karşı böyle bir üslûpla itiraz etmesi normal değildir. Hiç şüphesiz Kur'ân'daki garip kelimelerin izahında fayda vardır. Onun (Kirmânî'nin) burada kitabın faydasını çoğaltmak hususiyetini kabul etmemesi merduttur. Bu kitabın asıl mevzuu, sahih hadislerin iradı ise de, bir çok âlim, onun sahabe ve tâbiînin veya muhtelif fukahânın sözlerini nakilden maksadının, kitabında rivayet malzemesiyle dirayet malzemesinin bir arada bulunmasından ibaret olduğunu anlamışlardır. Dirayet malzemesinin bir nevi de, hadisin garip kelimelerinin izahıdır. Buhârî, bir hadiste bir garip kelime bulunur ve bunun aslı veya benzeri Kur'ân'da mevcut olursa Kur'ân'daki kelimenin şerhine teşebbüs ve Kur'ân ile hadisin her ikisini birden şerh etmek suretiyle faydayı arttırmayı âdet edinmiştir. "Bed'u'l-halk" veya "Kasasu'l-enbiyâ" gibi kısımlarda

[1211] Sezgin, a.g.e., s. 180-181.
[1212] Kirmânî, a.g.e., XIII, 223.

kendi şartına uygun hadis bulamadığı takdirde onun yerini Kur'ân'da geçen garip kelimelerle doldurulmasının faydası nasıl inkâr edilebilir", diyerek itiraz etmiştir.[1213]

Aynî (ö.855/1451), Kirmânî ve İbn Hacer'in (ö.852/1448) sözlerini naklettikten sonra: "Evet bunlar faydadan hâli değildir; fakat Buhârî'nin kitabının gayesi hadisleri ortaya koymaktır; lügatleri değil", demiştir."[1214]

İbn Hacer ile Aynî Kirmânî'nin yaptığı şerhle ilgili olarak sık sık karşı karşıya gelmiştir. Örneğin;

-"Hendek gazvesi" babında[1215] İbn Ömer hadisi: Ben Uhud günü 14 yaşında idim. Bana savaş için Hz. Peygamber izin vermedi. (لم يجزه) İbn Hacer burada Kirmânî'den şu nakli yapar: "Kirmânî buradaki son kelimenin اجازة den türediğini, bunun da "enfâl" manasına geldiğini, dolayısıyla, İbn Ömer'e ganimetten pay verilmediğinin anlaşıldığını söyledi. Bundan sonra iddianın, Hendek gazvesinde ganimet alınmadığını hatırlatarak tutarsızlığını anlatır."[1216] Aynî bu iddiaya karşılık "Kirmânî'nin şerhine baktım. Söz konusu kelime انفال değil, الانفاز dir", der.[1217] Bunun üzerine İbn Hacer "Böyle ise itiraz yoktur" diye mukâbelede bulunur.[1218]

Aynî İbn Hacer hakkında; Kirmânî'nin şerhi olmasaydı kendi şerhindeki hadisler hakkında hiçbir açıklama yapamayacağını ve tek adım dahi atamayacağını söylemekle kalmaz, Kirmânî'nin ilk defa aynı metodu kullandığını ve daha sonra da İbn Hacer'in Kirmânî'den birçok nisbetsiz nakiller yaparak bu metodu eserine aktardığını ifade eder.[1219]

Aynî İbn Hacer'e daha eserinin ilk cildinde, İbn Hacer'in Kirmânî'yi bir vesile ile tenkit etmesi üzerine, onun bu davranışı çok garibine gider ve "Şayet Kirmânî'nin şerhi olmasaydı, Buhârî'nin hadislerini açıklamak için hiç ilerleyemezdi", der. Böylece İbn Hacer'in büyük ölçüde Kirmânî'den faydalandığını iddia eder. Daha sonra da şârihlerden ilk defa itinalı bir şekilde ve güzel bir üslûpla Buhârî'yi şerh eden kişinin Kirmânî olduğunu işaret eden Aynî, İbn Hacer'in itiraz

---

[1213] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 229.
[1214] Aynî, a.g.e., VII, 310.
[1215] Buhârî, *Meğâzî*, 29.
[1216] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 276.
[1217] Aynî, a.g.e., VIII, 242.
[1218] İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *İntikadu'l-İ'tirad fi'r-Redd ale'l-Aynî fî Şerhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad-1418/1997, II, 211.
[1219] Aynî, a.g.e., I, 376.

edeceği konuları böyle tenkit edip, itiraz edemeyeceği meseleleri, görüş ve izahları ondan intihal yapıp, sonra da Kirmânî'ye nisbet etmediğini anlatır. Bunu birçok yerde yaptığını da söyler. Apaçık konularda bile Kirmânî'yi tenkit etmesine rağmen, İbn Hacer'in bu konularda genellikle hatalı olduğunu, doğru izah ve tefsirlerin Kirmânî'ninkiler olduğunu iddia eder.[1220] İbn Hacer burada hiçbir cevap veremez. Sadece nakletmekle yetinir.

-Konuyla ilgili bir başka örnek de şöyledir: Buhârî'nin "Mü'min farkında olmadan amelinin boşa gitmesinden korkması" babında[1221] yer alan "Ben Kadir gecesini haber vermek için çıktım…" hadisiyle mutabakatını izah eden İbn Hacer'e[1222] Aynî şöyle karşı çıkar: "Bu çok acayip bir şey! Kirmânî'nin sözünü alıyor, sonra da, bir başka şârihin bu konuda bir şey diyemediğini iddia ederek, o sözü kendisine nisbet ediyor. Hâlbuki bu sözler Kirmânî'ye aittir.[1223] Fakat şüphe yok ki, az çok düşünen kişi şu izahın tatmin edici bir izah olmadığını anlayabilir. Yani şu izah zorlamadan başka bir şey değildir. Hadis ile terceme arasında açıkça münasebetin olmadığını iyi düşünen herkes rahatlıkla anlayabilir."[1224]

İbn Hacer (ö.852/1448) bu intihal suçlamalarına burada cevap vererek kendini savunma ihtiyacı hisseder. Önce Aynî'nin (ö.855/1451) bu sözlerinde münakaşalar olduğunu belirttikten sonra, kendisinin Kirmânî'den intihal iddiasının aslının olmadığını söyler. Çünkü kendisinin Kirmânî'nin fikirlerinden bir kısmını alsa da, tamamını almadığını ve kendisinin de bazı tasarruflarda bulunarak, bir şeyler eklediğini anlatır. Daha sonra da, bu konunun açıklığa kavuşmasını isteyenleri, *Feth*'in bu konu ile ilgili sahifelerini incelemeye davet eder. Sonra da, Aynî'nin söylediği "başkasının da yapamadığı" iddiasının doğru olmadığını, çünkü kendisinin "çoğunun bunu izah edemediği" şeklinde bir cümle kurduğunu ifade eder. Yani Aynî'nin muhatabı nefyetmesine, "müsbit, nafiye mukaddemdir" kaidesiyle mukâbelede bulunur ve terceme ile hadis arasında münasebetin açık olduğunu söyler. Akabinde de bu münasebeti açıklamaya çalışır.[1225]

[1220] Aynî, a.g.e., I, 376.
[1221] Buhârî, *Îmân*, 36.
[1222] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 84.
[1223] Kirmânî, a.g.e., I, 191.
[1224] Aynî, a.g.e., I, 324.
[1225] Aynî, a.g.e., I, 324.

Yukarıda gösterdiğimiz misaller, İbn Hacer'in (ö.852/1448) Aynî'nin (ö.855/1451) intihal iddialarına ya ses çıkarmadığını veya kısmî intihali kabul ettiğini göstermektedir. Fakat şu vereceğimiz misalde İbn Hacer bu tür intihalleri yaptığını bizzat kendisi itiraf etmektedir. İbn Ömer: "Hz. Peygamber zamanında kadınlar ve erkekler beraber abdest alırdı" demiştir.[1226] İbn Hacer, İbn Ömer'in كان الرجال sözünün umumiyet ifade ettiğini, fakat buradaki elif-lâm'ın cins için olduğunu istiğrak için olmadığını söyler.[1227] Aynî bu açıklamaların Kirmânî'den intihal olduğunu söyler.[1228] İbn Hacer bu iddiaya şöyle cevap verir: "Kirmânî bu konuyu çok uzatmış. Ben ise bunu hülasa ettim. Sonra onun görüşlerini tenkit ettim. Bir kişinin fiili delil değildir."[1229]

-İbn Hacer "Tavafta konuşmak" babında[1230] yer alan hadisteki (قد) emrini Hz. Peygamber tavaf eden bir adama söylemiştir. Kirmânî mezkûr muhatabın (الثواب) isimli birisi olduğunu açıklayınca[1231] İbn Hacer: "Bu şerhten başka yerde böyle bir açıklama görmedim, onu nereden aldı bilmiyorum", der.[1232] Aynî burada da yukarıdaki mutat itirazlarını hayret ifadeleri ile sıralar ve İbn Hacer'in bütün kitapları tarayamadığına göre bu garipsemenin de yersiz olduğunu söyler.[1233]

İşte burada İbn Hacer söylediği sözlere mazeret aramaya ve tevil yapmaya çalışarak garipsemek için söylemediğini, sadece söylediği hakikate işaret etmek istediğini söyler. Sözünde inkâr olsaydı Aynî'nin dediğinin doğru olabileceğini, fakat onu sadece kendisinin görmediğini ve Kirmânî'nin bu bilgiyi nereden aldığını bilmediğini ifade etmek istediğini anlatır. Bu konuda kendisinin geniş bilgisi olduğunu hatırlatarak, garipsemenin dayanağı olarak da (Burada garipsemediğini itiraf eder) geçmiş imamlar Buhârî zamanından kendi zamanına kadar sahabe tabakatları yazarak, adeta bu konuda yarıştıklarını, bunların üzerine kendisinin de istidrakler yaparak eserler yazdığını gösterir. "Bununla beraber bütün bunlar şu adamı ikna etmiyor. Aslında ben bu iddiayı garipsemedim ve sahabe arasında adı

[1226] Buhârî, *Vudu'*, 43.
[1227] İbn Hacer, a.g.e., I, 209.
[1228] Aynî, a.g.e., I, 835; krş. Kirmânî, a.g.e., III, 40.
[1229] İbn Hacer, *İntikad*, I, 184, 185.
[1230] Buhârî, *Hac*, 65.
[1231] Kirmânî, a.g.e., VIII, 130.
[1232] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 313.
[1233] Aynî, a.g.e., IV, 631-632.

geçen bu kişiyi eserime almak için Kirmânî'nin dayandığı kaynağı tanımayı temenni ettim" der.[1234]

Görüldüğü gibi İbn Hacer (ö.852/1448) kendisinin sahabe konusunda bu kadar eser yazdığı halde, bizzat kendisinin rastlamadığı bir sahabi ismine bir başkasının rastlama ihtimalini imkânsız görmüyor veya böyle birisi yoktur, deyip atamıyor. Sahabeyi tanıma yollarının ağır şartlarına rağmen, bu konuda oldukça ihtiyatlı davranmayı yeğliyor. Fakat bütün bu çabalarına rağmen Aynî'nin yukarıdaki itirazlarına hedef olmaktan kurtulamıyor.[1235]

Sonuç itibarıyla İbn Hacer ile Aynî (ö.855/1451) arasındaki anlaşmazlık noktalarından birisi de Kirmânî'dir. Zira Aynî, nasıl ki, şerhini, İbn Hacer'e reddiye için yazdıysa, adeta, İbn Hacer de kendi şerhini, Kirmânî'ye reddiye olarak yazmıştır. Çünkü İbn Hacer bu şerhinde Kirmânî'yi o kadar çok tenkit etmiştir ki, bu tenkitler Aynî'yi rahatsız etmiştir. Hâlbuki İbn Hacer Kirmânî'yi, Aynî'nin kendisini tenkit ettiği kadar tenkit etmemiştir. Hatta Aynî yeri geldikçe bizzat kendisi de Kirmânî'yi tenkit ettiği halde İbn Hacer'in birçok tenkidine karşılık Kirmânî'yi savunmuştur.[1236]

Bazı şârihler Kirmânî'nin görüşlerini beğenmişler ve aynen kendi şerhlerine almışlardır. Örneğin;

"Yetimin malında çalışmasından dolayı vâsinin alacağı ücret ve çalışma hakkına karşılık yetim malından yiyeceği şey" babında zikredilen ilk hadisle[1237] ilgili olarak Kirmânî'nin yaptığı açıklamayı Aynî ve Kastallânî (ö.923/1517) beğenerek şerhlerinde yer vermişlerdir.[1238]

Kirmânî: "Buhârî'nin bu benzetmeden maksadı, yetim velilerinden fakir olanların yetim malından maruf derecede ücret almalarının caiz olduğu gibi, vakfa bakanların da maruf derecede vakıf malından faydalanmalarının caiz olduğunu beyandır. Nitekim bu cihet Hz. Ömer'in: "Vakfın işini yürütmeyi üzerine alan

[1234] İbn Hacer, *İntikad*, I, 414.
[1235] Sakallı, a.g.e., s. 115.
[1236] Sakallı, a.g.e., s. 142.
[1237] Buhârî, *Vesâyâ,* 23.
[1238] Aynî, a.g.e., VI, 506; Kastallânî, a.g.e., V, 20.

kimsenin örfe göre vakıf malından yemesinde günah yoktur" sözünden de çıkarılabilir."[1239]

Kamil Miras İbn Hacer'in (ö.852/1448) Kirmânî'yi tenkit ettiğini ve şerhinde onun görüşlerine sürekli muhalefet ettiğini bildirmiştir.

Tecrîd-i Sarîh'te şu şekilde geçiyor: "*Fethu'l-Bârî*'de İbn Hacer'in beyanına göre, bu Adiy b. Hâtem hadisi, bundan önceki Ebû Hureyre hadisine[1240] muvafıktır. Her iki hadis de bu mal bolluğunun âhir zamanda vaki olacağına işaret etmiyor. Servet bolluğunun ravi Adiy b. Hâtem'in yaşadığı zamanda vaki olduğunu iddia edenlerin zannı doğru değildir. Âhir zamanda vaki olacaktır.[1241]

Cevap: İbn Hacer'in, iddialarını doğru bulmadığı zevat, bundan evvelki Ebû Hureyre hadisinin izahında geçtiği üzere şârih Kirmânî ve diğerleridir. Hâlbuki *Sahîh-i Buhârî*'nin bu zeki şârihi Şemseddin Kirmânî ile diğer şârihlerin bu davalarını yani mal bolluğunun ve zekât kabulünden imtina keyfiyetinin Ashab zamanında Suriye, Mısır, Irak, İran fetihlerinden itibaren başladığı İslam tarihinin şehadetiyle sabittir.

Özetle, Ashab'ın son dönemi, refah ve saadet devri idi. Hz. Peygamber'in haber verdiği şey sahabe döneminde gerçekleşmiştir."

Aynî (ö.855/1451) *Umdetü'l-Kârî*'de Kirmânî'den çok istifade ettiği halde her nedense İbn Hacer hoşlanmıyor. Kirmânî'nin *Kevâkib*'i hakkında *Dürer-i Kâmine*'de: "*Kevâkib*, evhâmı müfîd diye umûmî şekilde tenkit ortaya koyuyor", şeklinde geçmiştir.[1242]

Aslında İbn Hacer de Kirmânî'den fazlasıyla faydalanmıştır. Bize göre İbn Hacer Kirmânî'yi eleştirirken dahi ondan faydalanmıştır.

Aynî'nin Kirmânî'nin görüşüne katılmadığına dair de bir örnek vermek istiyoruz.

Hz. Peygamber: "Kim yeryüzünden bir parça yeri haksız olarak zaptederse (kıyamet gününde) yerin yedi katı, halka gibi onun boynuna geçirilir, buyurdu.[1243]

[1239] Kirmânî, a.g.e., XII, 80.

[1240] Ebû Hureyre hadisi: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İçinizde mal çoğalarak (köşe bucak) dolup taşmadıkça kıyamet kopmaz. Hatta o sırada mal sahibi, sadakasını kim kabul ederki, diye tasalanır. Hatta arzettiği kimse, mala benim ihityacım yoktur, der."Buhârî, *Zekât*, 9.

[1241] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 181.

[1242] Miras, a.g.e., V, 149-150.

[1243] Buhârî, *Mezâlim*, 13.

Bu konuda Kirmânî Hanefîler'in arzın gasbına muhalif olduklarını ifade etmiştir.[1244]

Tecrîd-i Sarîh'te ise Kirmânî'nin açıklamasının yanlış olduğu dile getirildi. Şöyle ki: "Hanefî imamları arasındaki ihtilaf gasp hakkındadır. Gaspın sun-i taksiri ile ihtilaf hakkında değildir. Bu şekilde ittifakla gaspın tanzimi lazım gelir. Kirmânî Hanefî mezhebindeki gaspa dair arzettiğimiz bu izaha hiç temas etmeden mutlak surette: "Hanefîler, arzın gaspına muhaliftir", demiştir ki, Aynî'nin beyanı vechile Kirmânî'nin bu sözü, vukufsuz olarak ortaya atılmış bir tecavüzdür.[1245] Tekrar ediyoruz: Eimme-i Hanefiyye arasındaki ihtilaf, gasp hakkındadır. Yoksa gasptan sonra gaspedilen malı işgal ve istimal ederken gaspın taksiriyle vuku bulan itlaf hakkında değildir."[1246]

4.2.1. Kaynaklar ve Üslûp Yönünden

Kirmânî, genellikle görüşleri sıralayıp bazen de bunlara ilave olarak kendi görüşlerini ifade etmiştir. Kirmânî bununla birlikte yeri geldiğinde şerhini yaptığı Buhârî dâhil olmak üzere alıntı yaptığı çoğu âlimin görüşüne katılmadığı durumları gerekçeleriyle birlikte zikretmekten geri durmamıştır. Bu tavrı nedeniyle başta İbn Hacer olmak üzere ilim çevrelerince tenkit edilmiştir.

Kirmânî konuyu izah ederken, tartışma üslûbu şeklinde isimlendirilebileceğimiz bir üslûpla açıklamaya çalışmıştır. Bir konuyu açıklarken önce bir soru sormuş, ardından ona olumlu ya da olumsuz bir cevap vermiştir. Aslında soruyu soran da cevaplayan da bizzat yine Kirmânî'nin kendisidir. Ancak o dönemde yaşanılan fıkhî, itikâdî tartışmalar bu soruların şekillenmesinde etkili olmuş olabilir. Kirmânî, böylelikle vermek istediği mesajı soru sorarak ortaya koymuştur. Bu üslûpla hem konuya merakı arttırmış, hem de konunun farklı yönlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu üslûp kendisinden sonraki âlimlerce de tercih edilmiştir.

[1244] Kirmânî, a.g.e., XI, 24.
[1245] Aynî, a.g.e., VI, 119.
[1246] Miras, a.g.e., VII, 38.

4.2.2. Şerh Metodu Yönünden

Kirmânî bab başlıklarını genellikle lügat, sarf ve nahiv yönünden tahlil etmeye ağırlık vermiştir. Bunun yanında hadis-bab, kitâb-bab, hadis-kitâb ilişkisine ve özellikle babtan ne kastedildiğine dair bilgiler vermiştir. Bunu yaparken; "Hadisin babla olan ilişkisi nedir? dersen ben de derim ki" (فان قلت قلت) şeklinde konuyu detaylandırmaya çalıştığını sıklıkla görmek mümkündür. Ayrıca Kirmânî bab başlıklarını dil yönünden tahlil ettiği gibi, kendi aralarındaki münasebet ile birlikte, onların tahric edilen hadisler ve âsâr ile münasebetlerini belirtmeye ve Buhârî'nin görüşlerini tespite de önem vermiştir. Kirmânî yine, farklı bab başlıklarındaki işkâlleri, benzer, tekrar ve zıt görünenleri tespit ve çözüme ve çeşitli gerekçelerle onları tenkit ve müdafaaya ağırlık vermiştir. Kirmânî farklı anlamların oluşabildiği yerlerde nüsha farklılıklarını belirtir ve buna göre anlam farklılıklarını gösterir.

*Kevâkib'*de, hadisler, şerh metodu yönünden ele alındığında, genelde kelime kelime şerh edilme yoluna gidilmiştir. Aslında Kirmânî hadiste geçen tüm kelimelerin izahını yapmaktan ziyade anlaşılmasında problem teşkil edebilecek olan kelimelere ağırlık vermektedir. *Kevâkib*'i kaynak olarak kullanmak isteyen bir kişinin konuya vâkıf olması ve başka ilimlerle ilgili yeterli bir bilgi birikimine sahip olması gerekmektedir.

Kirmânî hadislerin ravilerinin ilk geçtikleri yerlerde detaylı bilgi verirken sonradan sadece atıfta bulunmakla yetindiğini görüyoruz. Raviler hakkında cerh ve ta'dil konusunda genel kabul görmüş âlimlerin görüşlerine yer vermiş, karıştırılma ihtimali olanların üzerinde ayrıntılı bilgiler vermek suretiyle kapalılığı gidermeye çalışmıştır.

4.2.3. İlimler Yönünden

Sahîh-i Buhârî, bir çok ayeti ve 9082 hadisi ihtiva etmektedir. Bunlar, çeşitli ilimlerin kaynakları olduğu için Buhârî şârihleri telif ettikleri eserlerinde, onların konusu olan ayetleri tefsir, hadisleri şerh etmeye ve dolayısıyla da ayet ve hadislerin ihtiva ettiği ve âlimlerin haklarında farklı görüşler belirttikleri ilmî meseleler hakkında bilgi vermeye ve ayrıca teorik mahiyette olan çeşitli ilmî bilgileri zikretmeye, içinde bulundukları ortama, onlarla ilgilerine ve yaşadıkları asrın ihtiyaçlarına göre, farklı oranlarda ve usûllerde yer vermişlerdir.

Kirmânî, başta fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm olmak üzere hadisle ilgisini gördüğü pek çok alanla ilgili açıklamalara yer vermiştir.

Kirmânî hadis ilmini ilgilendiren konulara yer verdiği gibi zaman zaman hadis usûlü ilmine dair de açıklamalarda bulunmuştur. Bu ilme verdiği önemi *Kevâkib*'in başında zikredilen *Takrîbu'n-Nevevî* adlı eserin bulunmasından anlamak mümkündür. Kirmânî hadis ve hadis usûlü konularında önceki âlimlerin görüşlerine çoğunlukla bağlı kalmıştır.

Kirmânî hadis ilminden sonra en çok izahta bulunduğu ilimlerden birisi de tefsir ilmidir. Gerek Kitâbu't-tefsîr'in izahını yaparken gerekse diğer bölümlerde zikredilen ayetlerin tefsirine büyük önem vermiştir. Bunu Zemahşerî (ö.538/1144) ve Beyzâvî'nin (ö.691/1291) eserlerinden faydalanmak suretiyle yapmıştır.

Kevâkib'de en çok izahı yapılan konu fıkıh ilmine dair olan mevzulardır. Belki de *Kevâkib*'in yaklaşık üçte ikilik bir bölümünün fıkhî izahların oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kirmânî kendisi Şâfiî mezhebine mensub olması itibarıyla daha çok Şâfiî mezhebinin görüşlerine göre yaptığı izahlarda diğer mezheplerin de görüşlerine yer vermiştir. Şerhin en çok dikkat çeken yönlerinden biri ise Kirmânî'nin zaman zaman doğrudan Hanefî mezhebini hedef alması ve Buhârî'nin bazı bab başlıklarını Hanefîler'e reddiye olsun diye açtığını ifade etmesidir.

Kevâkib'de üzerinde durulması gereken bir diğer ilim dalı ise kelâm/itikâd konularıdır. Kirmânî Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunurken bunun dışında kalan itikâdî mezhepleri eleştirmiş ve niçin görüşlerinin yanlış olduğunu izah için uzun uzadıya izahlarda bulunmuştur.

Kevâkib'de ahlâk, tıb gibi başka ilimleri ilgilendiren izahlarda yapılmış olmasına rağmen daha önce ifade ettiğimiz ilim dallarına nazaran bu açıklamalar daha az bir hacim tutmaktadır.

Kevâkib kendinden önceki şerhlere göre daha önde, kendinden sonra gelen şerhler için bir ufuk ve bir bakış açısı kazandıran, örnek alınan, kendisine kaynak olarak başvurulan bir eser olmuştur. Tarihte ve Buhârî şerhleri içerisinde kendisine hatırı sayılır bir yer edinmiş ve haklı bir itibar kazanmıştır. Kirmânî'yi tenkide tabi tutan âlimler bile kendi eserlerine ondan alıntı yapmaktan kendilerini alamamışlardır.

SONUÇ

Erken devirden itibaren hadis kitaplarının şerhine ihtiyaç duyulmuştur. *Sahîh-i Buhârî*, bu kitapların en sahihi olarak kabul edildiği için üzerine en çok şerh yazılan hadis kitabı olmuştur. İşte bu kitap üzerine yazılan şerhlerden biri de sekizinci asrın önemli âlimlerinden biri olan Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî'nin (786/1384) telif etmiş olduğu *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserdir.

Yapılan her şerh, bulunduğu ortam, anlayış ve ihtiyaçlara göre birbirlerinden kısmen de olsa farklı mesele ve açıklamalara yer vermiştir. Yaptığımız açıklama sonucunda, *el-Kevâkibu'd-Derârî* adlı şerh hakkında şunları söyleyebiliriz:

Kirmânî, öğrencilik yıllarının büyük bir bölümünü Adududdîn el-Îcî'nin (ö.756/1355) yanında geçirmiş, daha sonra ilmî çalışmalarını 30 yıl süreyle Bağdat'ta sürdürmüştür. Ömrünün sonlarına doğru yazdığı Buhârî şerhinin ismini de Kâbe'nin yanıbaşında gördüğü bir rüya neticesinde vermiştir.

Kirmânî, kaynak kullanımında döneminin kabul gören eserlerine yer vermiştir. Hadis alanında *Kütübü Tis'a* başta olmak üzere hadislerin yer aldığı temel kaynaklara atıflarda bulunmuştur. Hadislerin izahında Hattâbî (ö.388/998), İbn Battâl (ö.449/1057) ve Nevevî (ö.676/1277) gibi âlimlerin şerhlerini sıkça kullanırken Moğultay b. Kılıç (ö.762/1361), Mâzerî (ö.536/1141), ve İbnü'l-Arabî (ö.543/1148) gibi âlimlerin şerhlerine de zaman zaman yer verdiğini görmek mümkündür. Şerhlerden yaptığı alıntıları göz önüne aldığımızda ise, çoğunlukla hadisin izahı konusunda o açıklamaya katıldığını göstermek için yer verirken, bazen de o görüşe katılmadığına işaret etmek maksadıyla görüşleri nakletmiştir. Genelde "İbn Battâl şöyle dedi" gibi kimden naklettiğini açık bir şekilde söylerken bazen de görüş sahibi belli olduğu halde "قال بعضهم" ifadesiyle görüş sahibini açıkça zikretmemiştir.

Hadis usûlü konularını kendinden önceki bu alanın önemli âlimlerinden alıntılar yapmak suretiyle izah etmiştir.

Kirmânî'nin tefsirle ilgili temel kaynağı Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *Keşşâf*'ıdır. Bunu Beyzâvî'nin (ö.691/1291) *Envâru't-Tenzîl*'i takip etmektedir. Bu ikisi dışında tefsir ilmiyle alâkalı olarak başka bir isme rastlayamadık. Aslında Kirmânî bu iki âlimden yaptığı alıntıları kısa tutmuştur. Diyebiliriz ki, Kirmânî,

tefsirle ilgili açıklamalarını kısa tutmuş, Buhârî'nin Kitâbu't-Tefsîr'ini çok az şerh etmiştir.

Kirmânî'nin kelâm ilmiyle ilgili konularda en sık başvurduğu iki âlimin Şehristânî (ö.548/1153) ve Turbuştî (ö.661/1262) olduğunu söylemek yanlış olamayacaktır. İtikâdî mezhepler hakkında bilgi verirken Şehristânî'den; kelâmî konuların izahında Turbuştî'den faydalanmıştır. Kirmânî kelâmî konularda Ehl-i Sünnet'in görüşlerini benimsemiş; bu mezhep dışındaki Mu'tezîle, Mürcie gibi mezheplere sık sık itirazda bulunmuş ve bunun nedenlerini detaylı bir şekilde ele almıştır.

Kirmânî, şerhinde fıkhî konuları geniş bir şekilde izah ederken bunların kaynağını beyan etmemiştir. Az da olsa *el-Hâvi'l-Kebîr, el-Hidâye* gibi kitaplardan söz ettiği olmuştur.

Şâfiî olan Kirmânî, fıkhî konulardaki kanaatini belirtirken yine Şâfiî çizgisinden ayrılmamıştır. Hem Mâlikî hem de Hanefî fıkhını bilen şârihimiz eleştirilerini daha çok Ebû Hanîfe üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Kirmânî, kelime izahına önem vermiş; bu tür açıklamalara sıkça yer vermiştir. Pek çok dil âliminden alıntılar yapmıştır. Öncelikle farklı anlamlara gelebilecek kelimeler üzerinde durmuş, Arap dili ve belagati konularında titiz davranmaya çalışmıştır.

Siyer-tarih konularında İbn İshâk (ö.151/768) ve Vâkıdî'den (ö.207/822) faydalanmıştır. Özellikle ravilerin vefat tarihlerinden yola çıkarak rivayetlerin geçerlilik durumlarını tespite çalışmıştır.

Ricâl ilmini ilgilendiren konularda Kelâbâzî (ö.398/1008) ve Ğassânî'den (ö.495/1105) faydalandığını görmek mümkündür. Kirmânî, bu iki âlimin, ravinin kimliği konusunda ihtilâfa düştükleri durumlarda zaman zaman tercih yapmaktadır. Her ne kadar İbn Hacer (ö.852/1448) gibi âlimler Kirmânî'yi bu konularda yetersiz görseler de bizce bu konuda elinden geleni yapmıştır.

Kirmânî, cerh ve ta'dil konusunda Ahmed b. Hanbel'in (ö.241) *Kitâbu'l-İlel*'ini ve İbn Hâtim er-Râzî'nin (ö.327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'ini temel kaynak olarak aldığını söyleyebiliriz. Kirmânî, bazı ravilerin zayıf olduklarını bizzat kendisi ifade ederken, bazen de zayıf oldukları iddia edilen ravilerin rivayete zarar vermeyeceklerini sebepleriyle birlikte izaha çalışmıştır.

Kirmânî, Buhârî şerhinin mukaddimesinde bab başlığı ile hadis arasındaki münasebeti tespite önem verdiğini belirtmiş ve kendinden önceki pek çok âlimin bu konuda başarılı olamadığını ifade etmiştir.

Kirmânî, öncelikle Buhârî'nin bab başlığından kastının ne olduğu konusunda açıklamalar yapmış, daha sonra bab başlığı ile hadis ya da hadisler arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır. Bunun yanında Buhârî bazen bab başlığı altında bir ayet zikretmiş, bazen de sadece bab başlığını yazmış, fakat sonrasında bir hadis ya da ayet getirmemiştir. Kirmânî bunun sebepleri üzerinde detaylı bilgiler vermiştir. Kirmânî'ye göre, bir bab başlığı altında hadis zikredilmemiş olmasını belli başlıklar altında toplamak mümkündür. Bunlar: Uygun hadisin olmaması, önceki babta zikrettiği hadisin yeterli olduğu düşüncesi, Buhârî'nin bab başlığı altında hadis yazmaya ömrünün iktifa etmemiş olması ve bab başlığına uygun hadisin olmadığına dikkatleri çekmek istemiş olması gibi sebeplerdir.

Bir de Kirmânî Buhârî'nin bab başlığı altında zikrettiği hadisle tamamen örtüşme mecburiyetinin bulunmadığından bahsetmiştir. Bazen hadis bab başlığının sadece bir kısmıyla ilgili olabildiği gibi, hadisin babta geçen bir başka hadisle ilgisinden dolayı geçtiğini, fakat bab başlığıyla doğrudan alâkalı olmadığını ifade etmiştir.

Kirmânî'nin hadisleri şerh metodu tezimizin en önemli bölümünü oluşturmuştur. Bir hadisi sened ve metin olarak ikiye ayırdığımızda öncelikle sened kısmına değinmek gerekmektedir. Kirmânî senedde geçen ravileri çeşitli yönlerden değerlendirmelere tabi tutmuştur. Bunlardan ilki ravilerin cerh ve ta'dili konusudur. Kirmânî, senedde geçen bazı ravilerin cerhedildiğini söylerken, bazen bu cerhin doğru olmadığını söyleyerek ta'dil etmiştir. Bazen ravideki meçhullüğü gidermeye çalışırken bazen de raviler hakkındaki kapalılığı Müslim gibi âlimlerden yaptığı alıntılarla açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. İkincisi, ravi isimleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Ravilerin tabakalarını, vefat tarihlerini, hocalarını, talebelerini, arkadaşlarını ve akrabalarını zikretmiştir.

Metin kısmıyla alâkalı olarak da lafzî manalarını ve hadislerin muhtevalarını açıklamak suretiyle bir hadisin şerhini tamamlamış olmaktadır. Lafzî manasından kastettiğimiz dil yönünden yaptığı açıklamalardır. Hadislerde geçen kelimeleri incelerken öncelikle bazı fiillerin hadislerdeki manasını verir. Bazı

fiillerin müteaddî, lâzım oluşlarını, Arap diline sokulmuş kelimelerin asıllarını ve manalarını, mahalli özellik taşıyan pek çok yiyecek, giyecek, hayvan ve coğrafi mekân isimlerini açıklamaya çalışır. Bu saydıklarımız, hadislerde yer alan kelimelerle ilgili izahlarıydı. Bir de hadislerin ihtiva ettiği cümleleri incelediğini görüyoruz. Bunu yaparken önce cümlelerin i'rabını ve i'rabına göre manalarını belirtmiştir. Sonra cümlelerin belagatini tespit etmiştir.

Kirmânî, hadislerin muhtevalarına büyük önem vermiştir. Muhteva izahı, lafızların anlaşılmasından sonra yapılan açıklamadır. Hadislerin sadece lafzî manasını bilmek muhtevayı anlamaya yeterli değildir. Çünkü hadislerin bir kısmı mensûh, bir kısmı mücmel, bir kısmı mutlak, bir kısmı müphem olarak varid olmuştur. Bu çeşit hadisleri anlamak için, Kur'ân ve sünnet gibi delilleri bilmek ve diğer bilgilere sahip olmak gerekir.

Kirmânî hadisleri, sadece ayet ve diğer hadisleri delil getirmek değil, müspet ilim verileri gibi diğer verileri de kullanarak hadisi bütün yönleriyle izah etmektedir.

Bizce *Kevâkib*'i değerli kılan yönlerden birisi de Kirmânî'nin hadisler arasında görülen ihtilafları tespiti ve bu ihtilaflara çözümler üretmesidir.

Neshin varlığını kabul eden Kirmânî, bazen sünnetin Kitâb'la bazen de sünnetin sünnetle neshedildiğine işaret etmektedir. Örneğin, kurban etlerinin üç günden fazla bekletilip bekletilmemesi konusunun sünnetin sünnetle neshi konusuna örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Kirmânî, hadisler arasındaki ihtilafları cem, telfîk ve tevfîk yoluyla gidermeye çalışmıştır. Sık sık "Bu iki hadis arasında cem nasıl? telfîk nasıl? tevfîk nasıl?" sorularını yöneltip cevaplarını vermeye gayret etmiştir.

Hadislerde görülen müşkil durumları gidermeye çalışan Kirmânî, bunu başka âlimlerden yaptığı alıntılarla detaylandırmıştır.

Yine hadislerde hata bulunup bulunmadığını; varsa bunların nasıl giderileceğini de zaman zaman izah etmiştir.

Şüphesiz ki, Kur'ân ve hadis, tefsir ve hadis ilminin konusu, fıkıh, akâid, ahlâk vb. ilimlerin de kaynağı olmuşlardır. Kirmânî, şerhini hazırlarken *Sahîh*'te geçen farklı ilimleri ilgilendiren hadisleri o ilimlerin ışığında şerh etmiştir.

Kirmânî hadis usûlü ilmine dair açıklamalarda bulunmuştur. Bunu Kirmânî'nin hadis alma usûllerine dair açıklamaları ve hadislerin taksimi konusundaki açıklamaları şeklinde iki maddeye ayırarak incelemek mümkün olmuştur. Bu konularda Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), İbnü's-Salâh (ö.643/1245) ve Nevevî (676/1277) gibi âlimlerin görüşlerinden yararlanmak suretiyle bilgiler vermiştir.

Kirmânî, bazı ayetleri başka ayetlerle tefsir etmiştir. Genellikle manası kapalı olan ayetleri delil getirmek suretiyle tefsir etmiş ve böylece manalarını belirlemiştir. Bazen de Buhârî'nin bazı rivayetleri niçin orada zikrettiğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Bazı ayetlerden fıkhî hükümler çıkarırken, ara sıra kıraat farklılıklarına dikkat çekmiştir. Zemahşerî (ö.538/1144) ve Beyzâvî'den (ö.691/1291) ayetleri izahta faydalanmış, yeri geldiğinde ayetle ilgili kendi düşüncelerini zikretmiştir.

Kelamcılar itikâdî konuları aklî ve naklî delillerle ispat etmişlerdir. Kirmânî, bu konularda doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan ayetlerin tefsir, hadis ve bab başlıklarını şerh ederken onlar hakkında açıklamalar yapmıştır.

Kirmânî'nin kelâmî meselelerde Ehl-i Sünnet'in görüşlerini benimsemiş; özellikle Mu'tezîle'ye sert eleştirilerde bulunmuştur.

*Sahîh-i Buhârî'*deki ahkâm hadisleri yani temizlik, ibadet, muâmelât, ceza hukuku ve benzeri konular hakkındaki hadisler, hemen hemen Buhârî'nin eserinin yarısını ihtiva ederler. Kirmânî de bu sayıca fazla olan ahkâm hadislerini ve Buhârî'nin fıkıh görüşlerinin yer aldığı bab başlıklarını şerh etmeye diğerlerinden daha çok önem vermiştir.

Kirmânî, fıkhî konulardaki izahlarını uzun tutmuştur. Ahkâm hadislerini şerh ederken, bazen mezheplerin, hadisin ihtiva ettiği mesele ve hadisin manası hakkındaki görüşlerini zikreder. Bazen de görüşleri naklettikten sonra onları hadisler açısından değerlendirir ve kendine ait görüşlerini verir.

Kirmânî, genellikle Şâfiî ve Hanefî, bazen dört mezhebin, bazen de sadece Şâfiî mezhebinin görüşlerini zikreder.

Kirmânî, birçok bab başlığı ve hadisi sarf, nahiv ve belagat yönünden tahlil etmiş ve bu ilmin konuları hakkında bilgi vermiştir.

Kirmânî, hadislere verilen manaların doğru olup olmadıklarını göstermek, bir başka ifadeyle hadislere hangi anlamların verilmesi gerektiğine tembihte bulunmak için, genellikle başka âlimlere müracaat etmek, bazen de kendi bilgileriyle onları değerlendirmek suretiyle açıklamalarda bulunmuştur. Zikredilen âlimler arasında İbnü's-Sıkkît (ö.244/858), el-Ferrâ (ö.207/822), el-Kisâî (ö.189/805) ve Sîbeveyh'i (ö.180/796) saymak mümkündür.

Kısaca ifade etmek gerekirse Kirmânî, bu şerhini kendinden önce yazılan şerhlerin yetersiz oluşu ve bu eksikliği giderme iddiasıyla hazırlamıştır. Her ne kadar daha çok metinle alâkalı izahlar yapmış olsa da özellikle bab başlığı izahı ve bab başlığı hadis arasındaki münasebeti tespiti gibi konularda büyük gayret sarfetmiş olduğunu söylemek mümkündür. *Kevâkib,* kendinden önce yazılan şerhlerin bir özeti, kendinden sonra yazılan şerhlerin de temel kaynaklarından biri olmayı başarabilmiştir.

KAYNAKLAR

ABDURREZZAK, b. Hemmâm, es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlm, Beyrut-ty.

AHMED B. HANBEL, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul-1987.

……, *Müsned*, İstanbul-1992.

AKYÜZ, Ali, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*İbnü'l-Kirmânî*" maddesi.

ALAUDDÎN Ali b. Husâmuddîn el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl,* Müessesetü'r-Risâle, Medine-1401/1981.

ÂSIM EFENDİ, *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercemeti Kâmûsu'l-Muhît*, İstanbul-1986.

AYNÎ, Bedruddin, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, y.y., 1427/2006.

A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn*, Riyad-1982.

BAYRAKTAR, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açıdan Hadis*, Işık Yay., İzmir-1993.

BEGÂVÎ, Hüseyin b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, thk. Ali Muhammed Muavvız ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1412/1992.

BENLİ, Mehmet Sami, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Miftâhu'l-Ulûm*" maddesi.

BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Kitâbu's-Sünen el-Kebîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-t.y., I-X.

BEYZÂVÎ, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tefsîru'l-Beyzâvî*, Müessesetü'l-A'lami li'l-Matbûât, Beyrut-1410/1990.

BİGİYEF, Mûsâ Carullah, *Kitâbu's-Sünne*, çev. Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay., Ankara-1998.

BİLEN, Mehmet, *İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-2004.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul-1969.

……, *Muvazzah İlm-i Kelam,* İstanbul-1972.

BOLELLİ, Nurettin, *Belagat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, MÜİFV. Yay., İstanbul-1993.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul-1981,

……, *Edebü'l-Müfred.* çev.Yavuz, A. Fikri, *Ahlâk Hadisleri*, Alperen Yay.,

İstanbul-2002.

CANAN, İbrahim, *Hadis Külliyatı Kütüb-ü Sitte ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara-1995.

CERRAHOĞLU, İsmail, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Envâru't-Tenzîl*" maddesi.

……., *Tefsir Usûlü*, Ankara-1979.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, yy.-ty.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı (Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri)*, MÜİF Yay., İstanbul-1985.

…….., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, MÜİF. Yay., İstanbul-1996.

ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, *Irak Mâlikî Ekolü* (III-V/IX-XI yy.) (Basılmamış dokrora tezi) İstanbul-2004.

DÂREKUTNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *el-İlel*, Dâru İbnu'l-Cevzî, Riyad-1427.

ED-DİHLEVÎ, Abduaziz b. İmâm Veliyullah, *Bustânu'l-Muhaddisîn fî beyâni Kütübü'l-Hadîs ve Ashâbihâ'l-garri'l-meyâmin*, Farsçadan Arapça'ya nakleden Muhammed Ekrem en-Nedvî, Dâru'l-garbi'l-İslâmî (2002).

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, *İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul-1981.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul-1981.

EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ, Muhammed b. İdris İbnü'l-Münzir et-Temîmî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1372/1952.

EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah el-Isbahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, yy.-ty.

ERDEM, Hüsamettin, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Ahlâk-ı Adûdiyye"* maddesi.

ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV. Yay., Ankara-2000.

G.H.A., Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev.Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2002.

GÖLCÜK, Şerafeddin, *Ehl-i Sünnet Akaidi,* Kayıhan Yay., İstanbul-1980.

GÖRMEZ, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, TDV. Yay., Ankara-1997.

GÖRGÜN, Tahsin, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Îcî*" maddesi.

HÂKİM, Ebû Abdullah en-Neysabûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Mektebetü'l-Matbûâtu'l-İslâmiyye, Beyrut-ty., I-IV.

HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut-1401/1981.

HATÎB, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut-1986.

HATÎB EL-KAZVİNÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer, *Telhîs*, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul-ty.

HEREVÎ, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut-1419-1999.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî, *Câmiu'l-Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-ty.

……, *el-İstizkâr*, Dâru'l-Va'y, Kahire-1413/1993.

İBN BATTÂL, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtubî, *Şerhu İbn Battal alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1424/2003.

İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut-1989.

İBN EBÎ CEMRE, Ebû Muhammed Abdullah el-Ezdî el-Endülisî, *Behcetü'n-Nüfûs*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut-1972.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Cîl, Beyrut-ty.

İBN HACER, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-1379.

……, *Nüzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbetü'l-Fiker*. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-t.y.

…….., *Tağlîku't-Ta'lîk alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Saîd Ahmed Mûsâ el-Kazâkî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut-1985.

……, *Düreru'l-Kâmine fî a'yâni'l- mieti's-sâmine*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut-t.y.

……, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdillah b. Bâz, Dâru'l-Fikr, yy.-1993.

…….., *İntikadu'l-İ'tirad fi'r-Redd ale'l-Aynî fi Şerhi'l-Buhârî,* Mektebetü'r-Rüşd, Riyad-1418/1997.

İBNÜ'L-ESÎR, Mecdüddin Ebu's-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed, *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl,* thk. Beşir Uyûn, Dâru'l-Fikr, yy.-ty.

…….., *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser,*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, M. Muhammed et-Tanahî, Kahire-ty., I-V.

İBN FUREK, Ebû Bekir, *Müşkilü'l-Hadîs ve Beyânuhû*, thk. Mûsâ Muhammed Ali, Âlimu'l-Kütüb, Beyrut-1405/1985.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, thk. Ali Abdulvâhid el-Vâfî, Dâru Nehdati, Kahire-t.y.

İBNÜ'L-İMÂD, Şihâbuddîn Ebî'l-Felâh Abdilhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, Beyrut- 1413/1992.

İBNÜ'L-KAYYIM, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, Beyrut-1973.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlü Muhtelifi'l-Hadîs*, tercüme; Hayri Kırbaşoğlu, *Hadis Müdafası,* Kayıhan Yay., İstanbul-1979.

İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. M. Fuad Abdulbâkî, İstanbul-1981.

İBN MANZÛR, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l-Arab*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-1986.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrizûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Abdulhalîm Muhammed, Kahire-1975.

İBRAHİM MUSTAFA, Ahmed Hasan, ez-Zeyyâd ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı Yay., İstanbul-1990.

EL-ÎCÎ, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Beyrut-t.y.

KANDEMİR, Yaşar, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, MÜİF. Vakfı Yay., İstanbul-1996.

KARACABEY, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindek Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul-2002.

KASTALLÂNÎ, Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *İrşâdu's-Sârî fî Şerhi Sahihi'l-*

Buhârî, Bulak-t.y.

KÂTİP ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife, *Keşfü'z-zünûn an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1971.

KAYS B. ÂL-İ KAYS, *el-Îrâniyyûn ve'l-edebü'l-Arab*, Müessesetü'l-buhûs ve't-Tahkîkâtu's-Sekâfiyye, Tahran-1363.

KETTÂNÎ, Muhammed Abdulhayy, *Risâletü'l-Müstatrafe*, Kahraman Yay., İstanbul-1986.

KEVSERÎ, Zâhid, *Fıkhu Ehl-i Irâk ve Hadîsuhum*, çeviren: Abdulkadir Şener-Cemal Sofuoğlu, Ankara-1982.

KIRBAŞOĞLU, Hayri, *Namazların Birleştirilmesi*, Araştırma Yay., Ankara-1997.

……, *"er-Risâle'nin Şekil ve Muhteva Açısından Eleştirisi" (Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü)*, Ankara-2000.

KILIÇ, Hulusi, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Kâfiye*" maddesi.

KİRMÂNÎ, Muhammed b. Yûsuf, el-*Kevâkibu'd-Derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî (Sahîhu'l-Buhârî bi şerhi Kirmânî),* Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-1356/1937-1401/1981.

KOCA, Ferhat, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Muhtasar*" maddesi.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1993.

…….., *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, AÜİF. Yay., Ankara-1971.

LEKNEVÎ, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, *Er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut-1987.

MÂLİK B. ENES, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdulbâkî, İstanbul-1981.

MERTTÜRKMEN, M. Hilmi, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.

MİRAS, Kâmil, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Emel Matbaacılık, Dördüncü Baskı, Ankara-ty.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Fuad Abdulbâkî, İstanbul-1981.

NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul-1981.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim,* Dâru Reyyân li't-Türâs, Kahire-t.y.

ÖZ, Mustafa, *el-Milel ve'n-Nihal, İslam Mezhepleri*, İstanbul-2005.

ÖZEK, Ali, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Keşşâf*" maddesi.

RÂZÎ, Fahreddin, *Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran-ty.

SAKALLI, Talat, *Hadis Tartışmaları –İbn Hacer- Bedruddîn Aynî,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1996.

SANCAKLI, Saffet, *Begâvî'nin Şerhu's-Sünne'deki Şerh Metodu,* Basılmamış Doktora Tezi, Bursa-2006.

SANDIKÇI, Kemal, *"Tarih Boyunca Buhârî'nin Sahîh'i Üzerine Yapılan Çalışmalar", Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî- Uluslararası Sempozyum*, EÜGNTTE.Yay., Kayseri-1996.

SCHACHT, Joseph, *An Introduction to İslamic Law*, çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener, *İslam Hukukuna Giriş*, AÜİF. Yay., Ankara-1977.

ES-SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naîm Zerzur, II. baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1407/1987.

SERAHSÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, Haydarâbâd-1372.

…….., *Mebsût,* çev. Cevat Akşit, Gümüş ev Yay., İstanbul-2008.

SEZGİN, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Avrasya Yayıncılık, Ankara-2000.

SİNANOĞLU, Mustafa, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Mevâkıf*" maddesi.

SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, İrfan Yayınevi, İstanbul-1970.

…….., *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul-1987.

SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman, *Buğyetü'l-Vuât fi't-Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire-1384/1964.

……, *Tedrîbü'r-râvî*, Mektebetü Dâru't-Türâs, Kahire-1972.

ŞÂFİÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, *Risâle*, thk. Muhammed Şâkir, Dâru't-Turâs, II. baskı, Kahire-1979.

……, *Umm,* thk. Mahmud Mataracî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1993, I-IX.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ, *el-Muvafakât fî Usûli'ş-Şerîa*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul-1990, I-IV.

ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdulkerim, *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal,* Matbaatu'l-Ezher, Beyrut-1975.

ŞENER, Abdulkadir, *Kıyas, İstihsan, Istıslah*, DİB Yay., Ankara-1981.

EŞ-ŞERTÛNÎ, Saîd, *Akrebü'l-Mevârid fî Fushi'l-Arabiyye ve'ş-Şevârid*, Beyrut-1992.

TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Musul-1984.

……, *Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Dâru'l-Meârif, Riyad-1986, I-X.

TAFTAZÂNÎ, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer, *Muhtasaru'l-Meânî*, İstanbul-1977.

TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr*, thk. Şuayb Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1410-1994.

……, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1987.

TAŞKÖPRÜZÂDE, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî mevzuâtu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîsiyye, Kahire-t.y.

TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *es-Sünen*, İstanbul-1981, I-V.

TOKSARI, Ali, *"Sahîhu'l-Buhârî'nin Bab Başlıklarının Özellikleri ve Değeri (Terâcimu Sahîhi'l-Buhârî)" Türk İslam Bilgini: Buhârî –Uluslar arası Sempozyum-,* EÜGNTTE.Yay., Kayseri-1996.

TOPALCIK, Derya, *Kirmânî'nin Şerhu Ahlâk-ı Adûdiyye Adlı Eseri*, Sakarya Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya-2007.

UĞUR, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara-1992.

……..., *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV. Yay., Ankara-1996.

ÜNAL, İ. Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB. Yay., Ankara-2001.

YAVUZ, Yusuf Şevki, TDV. İslam Ansiklopedisi, "*Cevâhiru'l-Kelâm*" maddesi.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Ku'ân Dili*, Zehraveyn Yayıncılık, y.y.-t.y., I-IX.

ZEHEBÎ, Şemsüddin Ebû Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1982, I-XXIII.

ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, y.y., 1976.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed *El-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl,* Dâru'l-

Ma'rife, Beyrut-ty., I-IV.

……, *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1417-1996.

ZERKEŞÎ, Bedruddin, *el-İcâbe li İrâdi mâ'stedrakethu Âişe ala's-Sahabe*, çev., Bünyamin Erul, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, Avrasya Yay., Ankara- 2000.

ZEYLAÎ, Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Ra'ye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, Dâru'l-Me'mûn, Kahire-1357/1938, I-IV.

EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddîn, *A'lâm Kâmus Terâcüm el-Eşhüru'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-Mütearribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Beyrut-1969, I-X.

ÖZET

SARANÇ, Ali, "Kirmânî'nin el-Kevâkibu'd-Derârî'deki Şerh Metodu", Doktora Tezi, (Danışman: Prof Dr. Mehmet GÖRMEZ), Ankara Üniversitesi, 2010. V+287 sayfa.

Tez giriş (Kirmânî'nin Hayatı ve Eserleri) üç ana bölüm (I. el-Kevâkibu'd-Derârî'nin Kaynakları, Tertibi ve Üslûbu, II. Kirmânî'nin Bab Başlıklarını Şerh Metodu, III. Kirmânî'nin el-Kevâkibu'd-Derârî'deki Hadisleri Şerh Metodu, IV. el-Kevâkibu'd-Derârî'nin İslamî İlimler Yönünden Tahlili ve Buhârî Şerhleri Arasındaki Yeri) ve sonuçtan oluşmaktadır.

Tezin giriş bölümünde Kirmânî ve eserleri tanıtıldı.

Birinci bölümde Kevâkib'in kaynakları tanıtıldı. Bu kaynaklar konularına göre tasnif edildikten sonra Kirmânî'nin onlardan hangi ifadelerle nakilde bulunduğu ve bazılarından hangi amaçlarla faydalandığı belirtildi. Daha sonra Kevâkib'in üslûp ve tertibi hakkında bilgi verilmeye çalışıldı.

İkinci bölümde ise; Kirmânî, Kevâkib'de, bab başlıklarının şerhine ağırlık verdiğinden dolayı öncelikle onun bab başlıklarını hangi yönlerden ele alıp açıklamalar yaptığı örneklerle ortaya konuldu.

Üçüncü bölümde ise; Kevâkib'de hadislerin ne şekilde şerh edildiği örnekler verilerek açıklanmaya çalışıldı. Bunu yaparken Kevâkib'deki örneklere yer verildi. Kirmânî'nin birçok hususta ki, özellikle hadisleri anlama konusundaki görüşleri de belirlenmeye gayret gösterildi.

Kevâkib'de fıkıh, kelâm gibi ilimlerin materyalini oluşturan hadislerin ve onların ihtiva ettiği çeşitli ilmî meselelerin ne ölçüde ve hangi metotlar dâhilinde izah edildiği tespit edilmesi de gerekliydi. Bu sebeple dördüncü bölümde, Kevâkib'in kapsadığı ilimler ve onlarla ilgili olarak yapılan açıklamalar hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Ayrıca bu tespitler ışığında Buhârî'nin meşhur şerhleriyle karşılaştırılıp farklılıkları gösterilerek onlar arasındaki yeri de belirtilmeye çalışıldı.

Tüm bu açıklamaların bir neticesi olarak sonuç kısmı oluşturuldu.

ABSTRACT

SARANÇ, Ali, "Kirmanī's Method of Paraphrasing in al-Kawakib al-Dararī", PhD Thesis submitted to Institute of Social Sciences, Ankara University, 2010. V+287 pp.

The thesis consists of four chapters excluding the introduction. In the introduction the life and works of Kirmanī have been tackled.

In Chapter One the sources of Kirmanī have been introduced and identified. Having been classified according to their themes, all these sources have been analyzed in order to show to what extent and for which aim did the writer benefited from them. After some information has been given with regard to the style and classification of the author.

In Chapter Two, in particular the method Kirmanī applied in determining chapter captions has been debated. Because he gave a considerable significance to the captions and accordingly we have given parallel importance to their analysis.

In Chapter Three, with extensive examples we tried to show how he paraphrased the sayings of the Prophet. In this chapter we particularly tried to bring forth his method of first understanding then commenting on these sayings of the Prophet.

Apart from all these discussions it would be necessary to deal with the sayings of the prophet which have by then been tackled as the bases of Kalam, Fıqh and other Islamic disciplines and to show which method was used to make use of these hadiths in these disciplines. And accordingly another chapter is designed, our Chapter Four, and the sciences the work Kawakib includes have been dealt with here. Also we compared other paraphrasing of Bukhari with Kawakib and tried to show the similarities and differences.